

Міністерство освіти і науки України
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова

Ірина НАДТОЧІЙ

**РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ
УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ:
МЕТОДОЛОГІЯ, МОДЕЛЮВАННЯ,
РЕГЛАМЕНТАЦІЇ**

Монографія

Миколаїв
«Іліон»
2020

Рецензенти:

В. М. ЛИСЮК – доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу ринкових механізмів і структур, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України;

М. І. СТЕГНЕЙ – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та фінансів Мукачівського державного університету;

М. Г. БЕЗПАРТОЧНИЙ – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки маркетингу та міжнародних економічних відносин, Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

*Рекомендовано вченою радою Національного університету
кораблебудування імені адмірала Макарова
(протокол № 8 від 30.10.2020 р.)*

Надточій І.

Н 17 Регіональні аспекти управління бізнес-процесами: методологія, моделювання, регламентації : монографія / Ірина Надточій. — Миколаїв : Іліон, 2020. — 434 с.

ISBN 978-617-534-628-0

У монографії викладено теоретико-методологічні засади і практичні рекомендації щодо трансформації бізнес-процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій. Здійснено глобальні порівняння та визначено національні особливості розвитку бізнесу в Україні, проведена регіональна оцінка тенденцій розвитку бізнесу, охарактеризовано економічний механізм трансформації бізнес-процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій. Проаналізовано моделі конкурентоспроможності регіонів з позиції бізнес-орієнтованого підходу, здійснено оцінку конкурентоспроможності регіонів у контексті забезпечення базових умов для ефективного функціонування бізнес-процесів, здійснено конкурентний аналіз ефективності трансформаційних процесів у регіонах України. Визначено стратегічні орієнтири підвищення конкурентоспроможності територій та оптимізації бізнес-моделі розвитку Херсонської області, окреслено концептуальні засади формування конкурентної стратегії регіону на основі раціональної просторово-секторальної організації бізнес-процесів.

УДК 338.242.4.[332.142:308]

ISBN 978-617-534-628-0

© Надточій І., 2020

ЗМІСТ

	ПЕРЕДМОВА	5
Розділ 1	НАУКОВІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ	
1.1	Сутністо-змістова характеристика бізнес-процесів та особливості управління ними	10
1.2	Конкурентний територіальний розвиток: сучасні підходи, особливості, етапи	41
1.3	Теоретичні аспекти сучасних трансформаційних процесів в Україні та світі	61
	Список використаних джерел до розділу 1	79
Розділ 2	МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ	
2.1	Методологія формування систем просторового планування та моніторингу бізнес-процесів	88
2.2	Науково-методичні підходи до комплексного оцінювання конкурентного потенціалу на мікро-, мезо-, макрорівнях	108
2.3	Моделі трансформаційних станів та процесів	130
	Список використаних джерел до розділу 2	145
Розділ 3	СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ	
3.1	Глобальні порівняння та національні особливості розвитку бізнесу в Україні	151
3.2	Регіональна оцінка тенденцій розвитку бізнесу	187

3.3	Економічний механізм трансформації бізнес-процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій	205
	Список використаних джерел до розділу 3	234
Розділ 4	КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ РЕГІОНІВ У КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСНОГО ПІДХОДУ	
4.1	Моделі конкурентоспроможності регіонів з позиції бізнес-орієнтованого підходу	240
4.2	Оцінка конкурентоспроможності регіонів у контексті забезпечення базових умов для ефективного функціонування бізнес-процесів	259
4.3	Конкурентний аналіз ефективності трансформаційних процесів у регіонах України	287
	Список використаних джерел до розділу 4	321
Розділ 5	НАПРЯМКИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	
5.1	Зарубіжний досвід управління конкурентним розвитком територій	324
5.2	Стратегії підвищення конкурентоспроможності територій та оптимізації бізнес-моделі розвитку Херсонської області	343
5.3	Концептуальні засади формування конкурентної стратегії регіону на основі раціональної просторово-секторальної організації бізнес-процесів	391
	Список використаних джерел до розділу 5	412
	ПІСЛЯМОВА	417
	ДОДАТКИ	426

ПЕРЕДМОВА

В сучасних умовах, що характеризуються інтенсифікацією процесів глобалізації та регіоналізації на тлі реалізації реформи децентралізації суттєво зростає роль регіонів та окремих територій в забезпеченні конкурентоспроможності національної економіки. Формування нових територіальних утворень, які набувають нових управлінських якостей та статусу самостійних економічних суб'єктів, що створюють самостійні стратегії соціально-економічного розвитку та перебувають у пошуку достойного місця на економічній мапі як національного та міжнародного рівня потребують перегляду діючих методичних підходів до публічного управління та пошуку дієвих моделей конкурентного розвитку.

В умовах глобалізації, що характеризується загостренням конкуренції за обмежені фінансові ресурси, ринки збуту та людський капітал, забезпечення соціально-економічного розвитку у довгостроковому періоді, належних умов життя населення та економічного зростання на рівні країни, регіону або громади залежить від рівня їх конкурентоспроможності відносно інших країн, регіонів або громад.

Сучасний етап соціально-економічних та адміністративно-управлінських трансформацій вимагають докорінного перегляду регіональної політики та створення умов для конкурентного розвитку регіонів, зниження між територіальних диспропорцій, зокрема в аспектах економічного зростання та людського розвитку.

Питанням аналізу бізнес процесів та конкурентного розвитку територій присвячено багато досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців, експертів міністерств та департаментів, державних і громадських рейтингових агенцій. Питанням конкурентоспроможності регіонів присвячені праці багатьох

зарубіжних дослідників, серед яких: А. Гранберг, Дж. Еліот, В. Елиферов, П. Кругман, Р. Лукас, В.Рєпин, Д. Родрік, Р. Ромер, М. Фуджита, А. Чистобаєв, А. Швецов та інші, а також праці вітчизняних науковців: О. Ю. Бобровської, Г. Геєця, О. Зарічної, І. Іртищевої, О. Кавтиш, В. Лагодієнко та інших.

Питання трансформації бізнес процесів попередньо досліджено багатьма науковцями, зокрема: А. Бутенко, Є. Лазарева, Г. В. Осовська, С. Смирнов, Р. Щєнин, Н. Шлафман, та ін.

В сучасних кризових умовах, викликаних пандемією COVID-19, бізнесу доводиться докладати не аби яких зусиль, щоб вижити. Для покращення ситуації важливою є розробка механізмів стимулювання розвитку підприємництва із врахуванням нових умов ведення бізнесу в умовах сучасних викликів, зокрема – пандемії. Крім того важливими залишаються завдання нарощування обсягів виробництва, підвищення ефективності та продуктивності праці, використання нових технологій, оновлення матеріально-технічного оснащення тощо. На сьогоднішній день, актуальним залишається обґрунтування системи трансформації бізнес процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій.

У монографії викладено теоретико-методологічні засади і практичні рекомендації щодо трансформації бізнес-процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій. Здійснено глобальні порівняння та визначено національні особливості розвитку бізнесу в Україні, проведена регіональна оцінка тенденцій розвитку бізнесу, охарактеризовано економічний механізм трансформації бізнес-процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій. Проаналізовано моделі конкурентоспроможності регіонів з позиції бізнес-орієнтованого підходу, здійснено оцінку конкурентоспроможності регіонів у контексті забезпечення базових умов для ефективного функціонування бізнес-процесів, здійснено конкурентний аналіз ефективності трансформаційних процесів у регіонах України. Визначено стратегічні орієнтири підвищення конкурентоспроможності територій та оптимізації бізнес-моделі розвитку Херсонської області, окреслено концептуальні

засади формування конкурентної стратегії регіону на основі раціональної просторово-секторальної організації бізнес-процесів.

У першому розділі – «Наукові засади управління бізнес-процесами в системі забезпечення конкурентного розвитку територій» наведено сутнісно-змістову характеристику бізнес-процесів та визначено особливості управління ними; досліджено сучасні підходи, особливості, етапи конкурентного територіального розвитку; узагальнено теоретичні аспекти сучасних трансформаційних процесів в Україні та світі.

У другому розділі – «Методологічне забезпечення управління бізнес-процесами в системі забезпечення конкурентного розвитку територій» обґрунтовано методологію формування систем просторового планування та моніторингу бізнес-процесів; узагальнено науково-методичні підходи до комплексного оцінювання конкурентного потенціалу на мікро-, мезо-, макрорівнях; досліджено моделі трансформаційних станів та процесів. Систематизовано факторний та інтегральний підходи до оцінки відносної конкурентоспроможності територій. Інтегральна оцінка переважно базується на оцінці основних показників території, що відображають її економічний розвиток (інноваційна та інвестиційна діяльність, розвиток ринків), природно-екологічний потенціал (площа, викиди забруднюючих речовин в атмосферу, наявність природних ресурсів), демографічний стан (чисельність населення, середній вік населення, рівень зайнятості, середня заробітна платня) та інші аспекти.

Для оцінювання конкурентоспроможності та конкурентного потенціалу території з метою розроблення заходів її підвищення пропонується використовувати інтегровану методику, що складається із таких етапів: 1) використання методики індексу глобальної конкурентоспроможності (ІГК) та Індексу рівня життя населення (ІРЖН) чи Індексу людського розвитку (ІЛР) для оцінювання фактичної конкурентоспроможності території; 2) факторний аналіз конкурентних переваг та

обмежень перспективного розвитку території (PEST- та SWOT-аналіз) для визначення перспективних напрямків її розвитку; визначення та відбір цілей і завдань підвищення конкурентного потенціалу території. Узагальнено алгоритм розроблення та впровадження програми підвищення конкурентного потенціалу території.

У третьому розділі – «Сучасні тенденції розвитку підприємництва в системі забезпечення конкурентного розвитку територій» здійснено глобальні порівняння та визначено національні особливості розвитку бізнесу в Україні, проведена регіональна оцінка тенденцій розвитку бізнесу, охарактеризовано економічний механізм трансформації бізнес-процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій.

Досліджено, що в Україні існує певний негативний досвід щодо забезпечення справедливих умов ведення бізнесу. Попередній досвід розвитку підприємництва є свідченням наявності істотних перешкод у вигляді корупції, несправедливої системи оподаткування та контролю, що значно обмежувало свободу підприємницької діяльності. Дуже часто незначні спроби реформування носили декларативний характер і не давали позитивних результатів. Ситуація із розвитком підприємництва в Україні почала змінюватися у кращу сторону із схваленням у 2015 році Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», вектор розвитку якої передбачав ряд структурних реформ, які мали забезпечити в цілому макроекономічну стабільність та, зокрема, сприятливі умови для підприємницької діяльності та прозору податкову систему.

У четвертому розділі – «Конкурентоспроможність регіонів у контексті процесного підходу» проаналізовано моделі конкурентоспроможності регіонів з позиції бізнес-орієнтованого підходу, здійснено оцінку конкурентоспроможності регіонів у контексті забезпечення базових умов для ефективного функціонування бізнес-процесів, здійснено конкурентний аналіз ефективності трансформаційних процесів у регіонах України.

У контексті процесного підходу регіон або територія може розглядатися як відкрита операційна система, що включає у себе певну кількість внутрішніх процесів, які необхідні для забезпечення її життєдіяльності та підтримки необхідних параметрів розвитку шляхом цілеспрямованого перетворення «входів» на «виходи», що визначені в у відповідних показниках. Рівень узгодженості, якості та раціональності технологій реалізації процесів впливають на кінцеві параметри системи, серед яких ключовими є: економічна, соціальна та екологічна ефективність, що в цілому визначають конкурентний статус системи та її позиції у відповідному середовищі.

У п'ятому розділі – «Напрямки та інструменти забезпечення конкурентного розвитку територій в умовах сучасних трансформацій» досліджено зарубіжний досвід управління конкурентним розвитком територій, визначено стратегічні орієнтири підвищення конкурентоспроможності територій та оптимізації бізнес-моделі розвитку Херсонської області, окреслено концептуальні засади формування конкурентної стратегії регіону на основі раціональної просторово-секторальної організації бізнес-процесів.

Проведений аналіз дозволив виділити основні аспекти конкурентного розвитку територій (територіальних громад) Херсонської області у контексті оптимізації територіальних бізнес-моделей на основі стратегічного галузевого компонування основних, забезпечуючи та допоміжних бізнес-процесів за принципом синергетичної взаємодії, спільного використання ресурсів території та ефективних зв'язків.

Дослідження зарубіжного досвіду а також аналіз основних векторів розвитку національної економіки на період до 2030 року, дозволило виділити основні стратегічні напрямки покращення бізнес-клімату регіонів, що в сукупності опосередковано сприятимуть зростанню конкурентоспроможності на регіональному рівні та рівні об'єднаних територіальних громад.

Монографія може використовуватись здобувачами вищої освіти при виконанні курсових, дипломних робіт, а також аспірантами, спеціалістами, науковцями та викладачами.

Розділ 1

НАУКОВІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

1.1 Сутнісно-змістова характеристика бізнес-процесів та особливості управління ними

Успішне функціонування будь-якої економічної системи може здійснюватися при наявності певних зовнішніх та внутрішніх чинників і умов, які в сукупності забезпечують сприятливі можливості для досягнення поставлених цілей, тобто якщо сформоване адекватне цим цілям середовище.

Аналіз стану та розвитку бізнесу свідчить про те, що сьогодні місце на ринку визначається не тільки темпами розширення виробництва, але і рівнем організації бізнес-процесів.

Різні підходи до аналізу процесів в літературних джерелах привели до безлічі і неоднозначності застосовуваних термінів. Тому необхідно ввести основні визначення та символіку уявлення процесів, що орієнтуються в першу чергу на можливості використання програми ARIS, розробленої А. В. Шеєром [1].

Процес – певна кількість узгоджених в часі операцій (елементів процесу), для досягнення певного результату (продукту) через систему реалізації процесу. У цьому визначенні закладені чотири основні ознаки процесу:

1. Узгоджених в часі операцій: тобто процес є комплексною одиницею, яка складається з багатьох елементів – операцій, і ці елементи повинні відповідати часовій послідовності. Операції представляють собою такі непо-

- дільні типи діяльності, які повинні виконуватися певною одиницею, відповідальною за реалізацію процесу.
2. **Продукт:** виділення окремого процесу відбувається через поняття продукту, який виготовляється в результаті виконання процесу. Продуктом може бути матеріальний продукт (товар) або послуга (тоді процес збігається з продуктом).
 3. **Система реалізації процесу:** для кожного процесу існує система його реалізації, що складається з людей, машин та інформації. Система реалізації процесу та сам процес взаємоумовлюють один одного.
 4. **Метод:** процеси потрібно відрізнити від одиничних господарських операцій. Вони є не випадковими, а типовими, повторюваними.

У сучасній вітчизняній та зарубіжній науці й практиці при здійсненні моделювання підприємницької діяльності з метою позначення об'єктів моделювання прийнято використовувати термін «бізнес-процес». Подібне моделювання в даний час є одним з найважливіших інструментів підвищення економічної безпеки підприємницьких структур і, отже, ефективності функціонування бізнесу в цілому [2; 3]. Процесний підхід до системи управління бізнесом є одним з інструментів забезпечення фінансової складової економічної безпеки економічного суб'єкта, тому що має своєю кінцевою метою максимізацію прибутку, зниження витрат, пов'язаних з виробництвом та продажем готової продукції, виконанням робіт (послуг), в тому числі підвищення якості виробленої продукції, оптимальне використання основного та оборотного капіталу тощо. Це пов'язано з тим, що здійснення підприємницької діяльності пов'язано, перш за все, з розробкою і впровадженням нових систем управління бізнесом як в цілому, так і його окремих елементів.

Багато підприємців очікують від впровадження нових систем управління зростання прибутку та значного поліпшення діяльності економічних суб'єктів. Однак практичний результат

від впровадження таких систем виміряти досить важко. Це є наслідком того, що багато підприємців негативно ставляться до таких нововведень, тому що найчастіше їх впровадження пов'язано зі значними фінансовими вкладеннями та відсутністю видимого результату.

Історична довідка свідчить про те, що теорія бізнес-процесів в сучасному розумінні цього терміну з'явилася близько 30 років тому і була зустрінена в основному повною байдужістю. Згодом керівникам бізнесу довелося визнати, що функціональне управління підприємствами поглинає все більше матеріальних та трудових витрат, але не приносить вагомих результатів [4; 5]. В. М. Попов, С. І. Ляпунов дають найбільш точний опис відмінних рис функціонального та процесного підходу до управління бізнесом, тобто «діяльність не рухається вгору і вниз, уздовж функціональної ієрархії, вона тече крізь організацію у вигляді набору бізнес-процесів» [6].

У сучасній вітчизняній та зарубіжній економічній літературі досить часто зустрічаються різні визначення поняття «бізнес-процес». На думку В. В. Репіна, «бізнес-процес – це стійка, цілеспрямована сукупність взаємопов'язаних видів діяльності, яка за певною технологією перетворює входи та виходи, які представляють цінність для споживача» [3]. При цьому вхід бізнес-процесу – це сукупність корпоративних ресурсів (сировинних, фінансових, трудових, матеріальних, інформаційних тощо), необхідних для виконання бізнес-процесу, а вихід – кінцевий результат виконання бізнес-процесу (продукція, послуга, робота).

«Бізнес-процес – це сукупність різних видів діяльності, в межах якої «на вході» використовуються один або більше видів ресурсів, і в результаті цієї діяльності на «виході» створюється продукт, що представляє цінність для споживача» [7]. А. В. Шеєр під бізнес-процесом розуміє «структуровану кінцеву безліч дій, спроектованих для виробництва специфічної послуги (продукту) для конкретного споживача або ринку. Або – специфічно упорядкована сукупність робіт, завдань у

часі і в просторі, із зазначенням початку і кінця, точним визначенням входів та виходів. Або – структурований, вимірюваний набір дій, створений, щоб зробити певний вихід для конкретного клієнта або ринку» [1]. У табл. 1.1 наводиться розуміння фахівцями суті бізнес-процесу.

Таблиця 1.1 – Основні визначення поняття «бізнес-процес»

Визначення	Автори	Джерело
«Вся сукупність елементів будь-якого потоку, виходом якого є отримання споживачем продукції відповідно до його вимог»	Ойхман Є. Г., Попов Є. В.	8
«Потік роботи, що переходить від однієї людини до іншої, а для великих процесів, ймовірно, від одного відділу до іншого»	Ляпунов С. І., Філіппов В. В., Безлепкін І. В.	6
«Безліч внутрішніх кроків (видів) діяльності, що починаються з одного й більше входів і закінчуються створенням продукції, необхідної клієнту та задоволення його за вартістю, довговічності, сервісу та якості»	Попов Є. В.	8
«Операція, яка входить до системи операцій, метою якої є виробництво і постачання послуг (товарів) операціями, які включені у систему, а також іншим системам»	Рубцов С. В.	10
«Послідовність дій, виконуваних для досягнення конкретної мети»	Фідельман Г. І.	9
«Постачальник деяких кінцевих продуктів внутрішнім і зовнішнім клієнтам-споживачам»	Черемних О.	11
«Елемент системи відносин в організації, спрямованої на створення та реалізацію в суспільстві споживчих вартостей з певною комерційною вигодою»	Єфремов В. С.	12
«Безліч кроків, які здійснює фірма від одного стану до іншого, де на «вході» знаходиться замовлення, а на «виході» – продукт або послуга, що представляє цінність для споживача»	Хотинська Г. І.	13

Джерело: побудовано на основі [6–13]

Бізнес-процес в часі розглядається як сукупність елементів [8]; робіт, дій [6; 9]; внутрішніх кроків [9].

Наведемо також інші визначення: бізнес-процес – це:

1. «Сукупність різних видів діяльності, в межах якої «на вході» використовуються один або більше видів ресурсів, і в результаті цієї діяльності на «виході» створюється продукт, що представляє цінність для споживача» [14].
2. «Набір логічно взаємопов'язаних дій, які виконуються для досягнення певного виходу бізнес-діяльності» [15].
3. «Структурована кінцева безліч дій, які спроектовані для виробництва специфічної послуги (продукту) для конкретного споживача або ринку. Або специфічно упорядкована сукупність робіт, завдань у часі і в просторі, із зазначенням початку і кінця, точним визначенням входів та виходів. Також структурований, вимірюваний набір дій, створений, щоб зробити певний вихід для конкретного клієнта або ринку» [16].
4. «Сутність, обумовлена через точки входу та виходу, інтерфейси та організаційні пристрої, які частково включають пристрої споживача послуг (товарів), де відбувається нарошування вартості виробленої послуги (товару)» [17].
5. «Логічні серії взаємозалежних дій, які використовують ресурси підприємства для створення, отримання в доступному для огляду або вимірюється передбачуваному майбутньому корисного для замовника виходу, такого як продукт або послуга» [18].
6. «Будь-які види діяльності в роботі організації» [19].
7. «Систематизоване послідовне виконання функціональних операцій, які приносять специфічний результат» [20].
8. «Ряд взаємопов'язаних видів діяльності, яка перетворює входи на виходи» [21].

Аналіз літературних джерел свідчить, що бізнес-процеси характеризуються безперервністю виконання робіт (функцій або операцій), їх логічним взаємозв'язком, наявністю на них як зовнішнього, так і внутрішнього попиту.

У контексті дослідження під бізнес-процесом розуміється логічна послідовність виробничо-управлінських дій, спрямованих на отримання доходу та збільшення корисності (цінності) для споживача, вигод з урахуванням можливості територій та організацій, які на них функціонують.

Найбільш суттєвою ознакою бізнес-процесу як економічної категорії є «поточність» відрізків часу, що становлять конкретний процес бізнесу від входу до виходу. Другою ознакою можна назвати тісний взаємозв'язок цих потоків, тобто повинна мати місце узгодженість в безлічі закінчених дій. Найбільша кількість різночитань спостерігається в визначеннях вихідних параметрів бізнес-процесу, тобто його кінцевих цілей. Тут можна виділити кілька підходів. Так, деякі автори вважають, що метою ведення бізнес-процесу є задоволення вимог клієнтів.

С. В. Рубцов, О. С. Черемних, Г. О. Хотинська, як такого клієнта розглядають споживача кінцевої продукції [10; 11; 13], О. С. Єфремов називає в якості кінцевої мети бізнес-процесу – створення і реалізацію споживчих вартостей [12]. У цьому сенсі знаходить розвиток основоположна думка М. Портера про призначення бізнесу нарощувати вартість при виробництві товарів та виконання послуг [22]. Досить комплексне і ємне за змістом є визначення, сформульоване В. Г. Єліферовим і В. В. Репіним. «Бізнес-процес – стійка, цілеспрямована сукупність взаємопов'язаних видів діяльності, яка за певною технологією перетворює входи на виходи, що представляють цінність для споживача» [23]. «Вхід бізнес-процесу – продукт, який в ході виконання процесу перетворюється в вихід. Вихід бізнес-процесу – матеріальний або інформаційний об'єкт чи послуга, що є результатом виконання процесу і споживаний зовнішніми по відношенню до процесу клієнтами» [7; 23].

«Власник процесу – це посадова особа або колегіальний орган управління, який має в своєму розпорядженні ресурси, необхідні для виконання процесу і несе відповідальність за

результат процесу» [24]. «Мережа бізнес-процесів організації – це сукупність взаємопов’язаних і взаємодіючих бізнес-процесів, що включають всі функції, які виконуються в підрозділах організації» [23].

Таким чином, виходячи з аналізу існуючих визначень пропонується узагальнене формулювання поняття бізнес-процесу. Бізнес-процес – це низка взаємозв’язаних видів діяльності, яка перетворює входи (замовлення та продукти) і виходи (продукти або послуги) в заданому інтервалі часу для досягнення конкретної мети. Відмінною особливістю бізнес-процесу від простого процесу є його бізнес-спрямованість, тобто відображення господарської діяльності підприємства, результатом якої зазвичай є отримання прибутку.

Отже, дослідження ефективності організації процесів на підприємствах слід ввести через категорію бізнес-процесу. Однак треба зазначити, що немає усталеного визначення бізнес-процесу. У науковій літературі терміни частіше пояснюються запозиченням з англійської мови. Бізнес-процеси включають в себе широкий спектр різних за своєю природою процесів. Існує безліч визначень поняття «бізнес-процес». На жаль, не тільки думки авторів з цього питання не сходяться, але число цих думок дуже велике.

Бізнес-процес характеризується двома важливими особливостями:

- він має своїх ринкових або внутрішньофірмових «платоспроможних» замовників (одержувачів);
- він перетинає організаційні межі, тобто він зазвичай протікає поверх бар’єрів, що існують між підрозділами компанії, а також між різними компаніями, пов’язаними між собою відносинами «постачальник-споживач», або навіть проникає крізь ці бар’єри. Бізнес-процес найчастіше не залежить від формальної організаційної структури компанії.

Бізнес-процес характеризується:

- наявною технологією реалізації бізнес-процесу;
- наявною структурою бізнес-системи;
- засобами автоматизації, обладнанням, механізмами тощо, що забезпечують реалізацію процесу.

На рис. 1.1 представлена організаційна модель бізнес-процесу, що відображає елементи внутрішнього та зовнішнього середовища. Ця модель дозволяє оцінити, чи володіє підприємницька структура, що здійснює діяльність на певній території, внутрішніми силами та достатніми корпоративними ресурсами, щоб реалізувати наявні можливості й протистояти загрозам, які породжуються макро- і мікрооточенням.

Формування алгоритму бізнес-процесу є складним завданням, яке вимагає для свого рішення чітко розробленої методики та певного набору засобів досягнення бажаного результату. При цьому будь-який бізнес-процес слід здійснювати з урахуванням забезпечення економічної безпеки свого бізнесу.

Забезпечення економічної безпеки є чинником, який «підтримує» бізнес-процес, а саме є комплексом заходів, спрямованих на забезпечення безперебійного функціонування всіх етапів бізнес-процесу (вхід – операційний цикл – вихід), одержання прибутку з функціонування бізнесу, а також його постійний розвиток.

Більшість організацій сьогодні побудовані за функціями та рівнями ієрархії, і більшість людей виховувалися з переконанням, що це не тільки ефективний спосіб організації, а й взагалі єдиний спосіб організації. Так було ще до того, як структуру організації стали вивчати за допомогою наукових методів в кінці XIX ст. Науковий підхід до управління (Scientific Management), розроблений Ф. У. Тейлором, є, можливо, оптимальним вираженням цих задумів. Він стверджував, «що робота може бути виконана найбільш продуктивно, якщо розбити

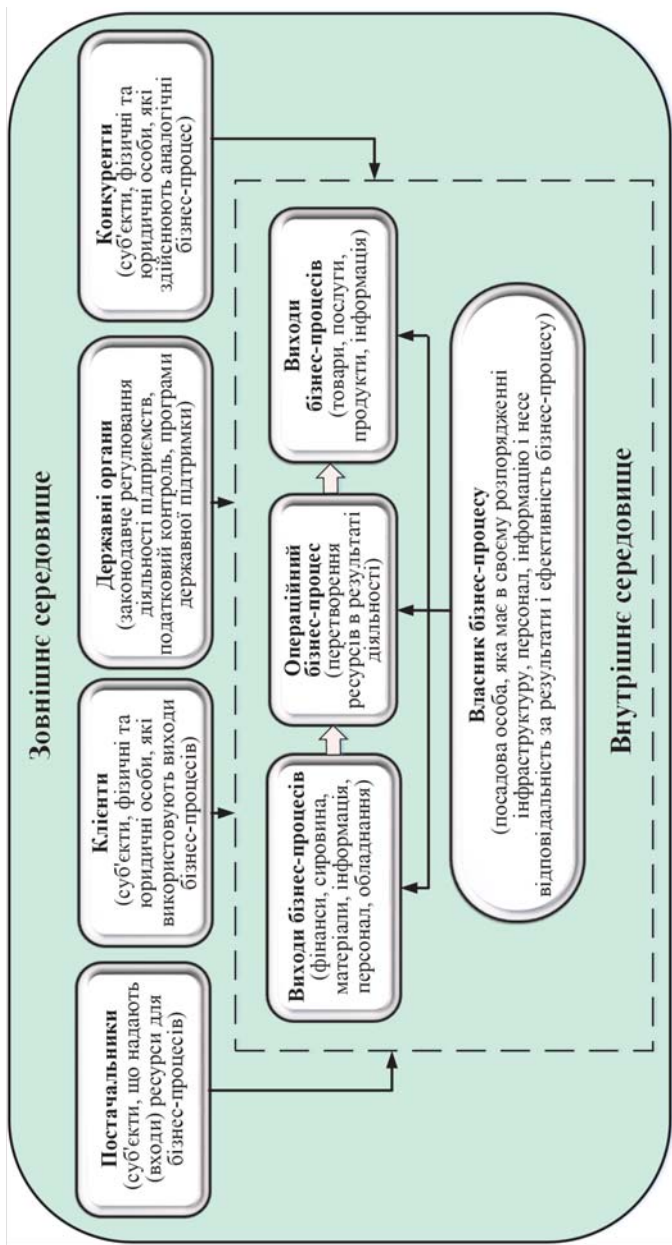

Рисунок 1.1 – Організаційна модель бізнес-процесу.
Джерело: удосконалено автором з використанням [25]

її на прості елементи та якщо люди, особливо працівники, розподіляються керівниками і спеціалізуються на конкретній простій частині роботи. Він також наголошував на важливій ролі управління: «...тільки через більш повну стандартизацію методів, прискорене впровадження кращих досягнень і умов праці, а також посилення кооперації можна забезпечити більш швидке виконання роботи. І обов'язок щодо дотримання стандартів та збільшення кооперації лежить тільки на керівниках» [26]. Закономірним наслідком цих поглядів стало поширення ідей функціональної побудови організаційних структур і процесів.

Реінжиніринг бізнес-процесів кидає виклик одній з основних постулатів тейлоризму, що складається в тому, що для ефективного управління необхідні спеціалізація, розбивка процесу на окремі частини, які особисто здійснюються професіоналами. На зміну професіоналам обмеженого профілю приходять ті, хто здатні виконувати широке коло завдань, які суміщають різні функції процесу.

Об'єднання або поділ функцій може розглядатися лише з позиції технологічної та соціально-психологічної доцільності для досягнення найбільш високих показників фінансово-господарської діяльності підрозділів. Зазначені критерії практично завжди повинні враховувати розвиток, ризик та самоорганізацію бізнес-процесу [27].

На перший план виходить уявлення про структуру компанії як сукупності реалізованих в ній «бізнес-процесів» – виробничих, управлінських та інфраструктурних. Бізнес-процеси включають в себе широкий спектр різних за своєю природою процесів. У загальному сенсі, під процесом розуміють перетворення набору ресурсів в новий ресурс або в новий набір ресурсів [28].

Процеси можуть бути розділені на певні типи. Наприклад, М. Портер виділяє два типи [22]:

- основні (орієнтовані на клієнта) процеси підприємства (замовлення та отримання вихідних матеріалів, виробництво, маркетинг і продаж, служба роботи з клієнтами);

- допоміжні процеси (робота з персоналом, організація, розвиток технологій).

Щоб забезпечити діяльність більшості підприємств (організацій), зазвичай достатньо всього від 3 до 10 ключових бізнес-процесів. Але визначити їх неможливо без відповідного аналізу, а часом і так званого інсайту (інтуїції). Міжнародний стандарт менеджменту якості МС ІСО 9001: 2000 пропонує розділити процеси підприємства на наступні групи [29]:

1. Процеси, пов'язані з керуванням:
 - взаємовідносини з споживачем (визначення та виконання вимог споживача);
 - формування політики в області якості;
 - планування;
 - розподіл відповідальності, повноважень та обмін інформацією;
 - аналіз з боку керівництва;
 - управління документацією.
2. Процеси забезпечення ресурсами (управління ресурсами):
 - менеджмент персоналу;
 - менеджмент інфраструктури;
 - управління виробничим середовищем;
 - випуск продукції (основні процеси підприємства);
 - планування випуску продукції;
 - процеси, пов'язані з аналізом вимог споживачів;
 - проєктування і розробка;
 - закупівлі;
 - виробництво та обслуговування;
 - управління засобами моніторингу та вимірювальної техніки.
3. Процеси вимірювання, аналізу та поліпшення:
 - моніторинг та вимірювання;
 - контроль невідповідної продукції;
 - аналіз даних;
 - покращення системи менеджменту якості: постійне поліпшення; коригуюча дія; попереджуюча дії.

За своєю природою бізнес-процеси поділяються на чотири великі групи: основні, допоміжні бізнес-процеси, бізнес-процеси управління та бізнес-процеси розвитку.

Така класифікація дозволяє в зручному для менеджерів вигляді представляти діяльність своєї компанії (території) та ефективно управляти нею. Пояснюється це тим, що кожна з цих груп процесів відіграє свою особливу роль. Так, наприклад, основні бізнес-процеси приносять компанії поточний прибуток і є центрами прибутку. Основні процеси пов'язані з проходженням продукції – спочатку у вигляді маркетингової інформації, проекту, потім у вигляді матеріального об'єкту (деталей, товару, програмного продукту, послуг тощо) [7].

До основних бізнес-процесів зазвичай відносять процеси виробництва, збуту та постачання, тобто процеси, що додають цінність продукції (послуги) для споживача. Прикладами таких процесів є: маркетинг, закупівлі, виробництво, зберігання, постачання продукції, сервісне обслуговування й інші, пов'язані з продукцією (послугою) [23; 30].

Основні бізнес-процеси пронизують всю компанію, починаючи зі споживача та закінчуючи постачальниками. Кожен етап життєвого циклу – це певний бізнес-процес, який має відповідний вхід та вихід.

Допоміжні бізнес-процеси забезпечують основні та підтримують інфраструктуру компанії (території). Ці процеси безпосередньо не контактують з продукцією та призначені для забезпечення нормального функціонування основних процесів. До таких процесів відносяться [31]:

- процес підготовки, навчання та атестації персоналу;
- процес управління документацією, що встановлює порядок розробки, затвердження та ведення документації, що регламентує діяльність організації та її окремих підрозділів, який забезпечує ефективну роботу всіх процесів;
- процес забезпечення – є вторинним, створює і підтримує необхідні умови для виконання основних функцій

та функцій менеджменту. На верхньому рівні деталізації можна виділити наступні стандартні компоненти (процеси, функції) забезпечення: постачання виробництва; технічне обслуговування та ремонт обладнання; теплоенергоресурсне забезпечення; обслуговування та ремонт будівель та споруд; технологічне і метрологічне забезпечення; техніка безпеки; екологічний контроль; забезпечення управління; інформаційне забезпечення; комунікаційне забезпечення; юридичне забезпечення; забезпечення безпеки; матеріально-технічне забезпечення управління; господарське забезпечення; забезпечення комунальними послугами та транспортне обслуговування.

Бізнес-процеси управління керують тими чи іншими і є центрами витрат. Важливою особливістю процесів управління, що відрізняє їх від «основних» бізнес-процесів є те, що вони замикаються всередині однієї функціональної області, пов'язаної з управлінням будь-яким видом ресурсів. При цьому вони можуть охоплювати велику кількість підрозділів підприємства. Разом з тим, класичними бізнес-процесами є міжфункціональні, хоча вони можуть бути локалізовані в межах одного підрозділу [24].

Метою бізнес-процесів розвитку є забезпечення виживання компанії (території) і приросту прибутку (отримання вигод) в довгостроковій перспективі. Їх можна назвати центрами інвестицій або венчур-центрами. Згідно з деякими з них, в процесах управління виділяються два типи процесів, що відносяться до двох типів менеджменту відповідно, умовно позначається як «менеджмент ресурсів» і «менеджмент організації», які відрізняються за об'єктами управління, базовими моделями і, що важливо, для опису процесів – своїми управлінськими циклами. Система стратегічного планування може розглядатися в якості одного з підпроцесів процесу управління організацією в цілому [1; 30].

Підприємство представлено сукупністю бізнес-процесів, що функціонують в єдиній системі. Функціонування підприємства можна уявити набором наступних основних бізнес-процесів: інноваційні, фінансові, виробничі, обслуговуючі, маркетингові, збутові. Функціонування даних бізнес-процесів відбувається в певній взаємозв'язку, доповнюючи один одного, вони представляють собою певну систему. Зміст кожного з перерахованих бізнес-процесів представлено у вигляді класифікації (табл. 1.2).

Таблиця 1.2 – Класифікація бізнес-процесів в залежності від їх економічної складової

Види бізнес-процесів	Характеристика основних класифікаційних ознак
1	2
Інноваційні	– Планування розробки нових технологій та / або нової продукції; – здійснення вкладень в освоєння виробництва; – організація освоєння інновацій.
Фінансові	– Надання за плату в тимчасове користування (тимчасове володіння) своїх активів за договором оренди; – надання за плату прав, що з'являються з патентів на винаходи, промислових зразків та інших видів інтелектуальної власності; – участь в статутних капіталах інших підприємств (організацій) (включаючи відсотки та інші прибутки за цінними паперами); – спільна діяльність підприємства (за договором простого товариства), продаж основних фондів та інших активів, відмінних від грошових активів (крім іноземної валюти); – надання в користування коштів організації; – відсотки за використання банком грошових коштів, знаходяться на рахунку організації в цьому банку.

Закінчення табл. 1.2

1	2
Виробничі	– Здійснення виробництва продукції; – організація роботи промислово-виробничого персоналу; – регулювання ритмічності роботи підприємства; – контроль якості продукції.
Обслуговуючі	– Організація ремонтного господарства підприємства; – енергетичне й паливне забезпечення; – постачання процесу виробництва необхідними ресурсами; – кадрове забезпечення.
Маркетингові	– Здійснення просування продукції на ринку; – пошук нових ринків збуту; – проведення маркетингових досліджень.
Збутові	– Зберігання продукції, що виготовляється та її реалізація; організація транспортного господарства; – безперерйне тарне постачання, здійснення інших видів діяльності, пов'язаних з реалізацією продукції (сервіс, налагодження контактів з покупцями)

Успішна діяльність підприємства залежить від скоординованої роботи його бізнес-процесів. Ефективне функціонування бізнес-процесів можливо за умови їх взаємодоповнюючі зв'язку. Процес взаємодії бізнес-процесів підприємства можна охарактеризувати схемою, представленою на рис. 1.2.

У будь-якій організації існують як основні (профільні), так і допоміжні (непрофільні, інфраструктурні) процеси, тому необхідно розуміти різницю між ними.

Профільні процеси – це процеси поточної діяльності компанії, результатом яких є виробництво виходів, необхідних зовнішнім клієнтом. Інфраструктурні (непрофільні) процеси забезпечують існування первинних процесів.

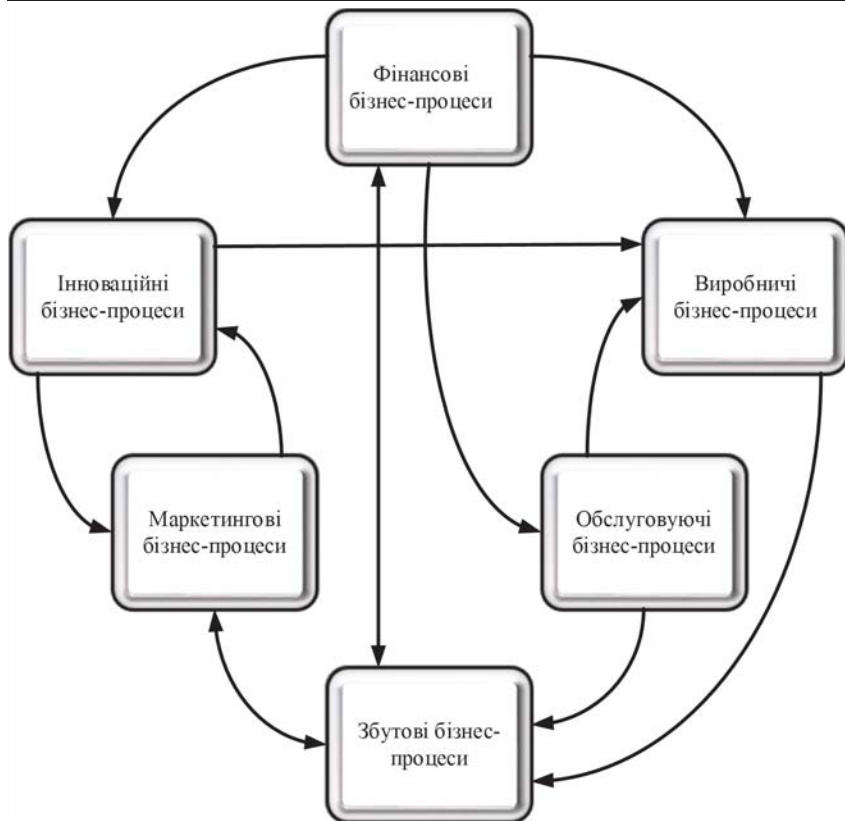

Рисунок 1.2 – Схема взаємодії і взаємозумовленості бізнес-процесів підприємства.

Джерело: удосконалено автором з використанням [32]

На рис. 1.3 представлена класифікація структурних підрозділів за ознакою профільності.

Доцільно зазначити й інші підходи до класифікації бізнес-процесів. На рис. 1.4 представлена класифікація, яка заснована на принципі дослідження підприємства як системи, що складається з суб'єкта управління та об'єкта управління [7; 30]. Згідно рис. 1.4, бізнес-процеси поділяються на два основних

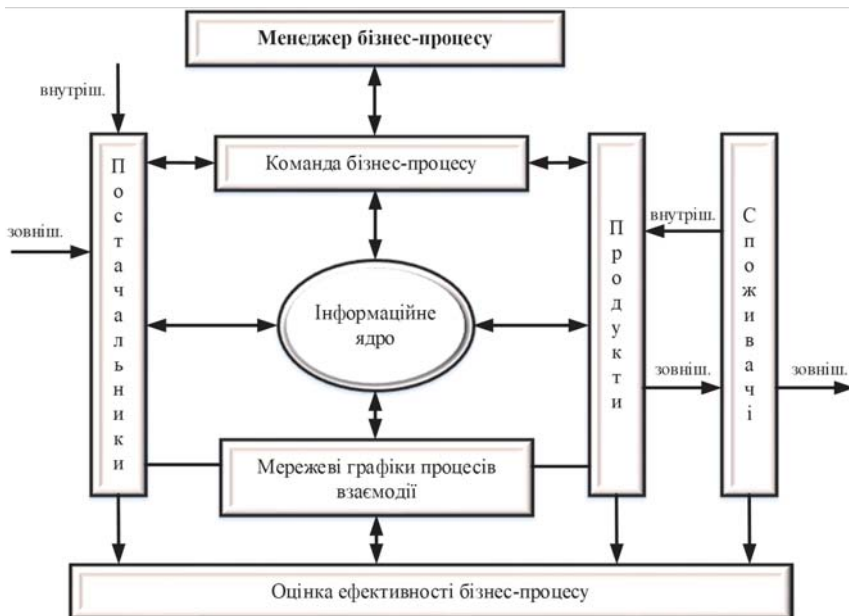

Рисунок 1.3 – Структурно-функціональна модель організації бізнес-процесу.

Джерело: удосконалено автором з використанням [33]

види: бізнес-процеси суб'єкта управління та бізнес-процеси об'єкта управління. З об'єктом управління пов'язують бізнес-процеси щодо перетворення матеріально-речових потоків, з суб'єктом управління – адміністративні та інформаційні бізнес-процеси [7].

При цьому виділяють два рівня:

- *ступінь управління організацією в цілому* – власниками зазначених процесів є топ-менеджери та керівники середнього рівня (при цьому, відмінність між двома цими видами процесів полягає в тому, що виходом бізнес-процесу суб'єкта управління є сукупність управлінських рішень, отриманих в результаті входу, обробки і використання відповідних ресурсів організації);

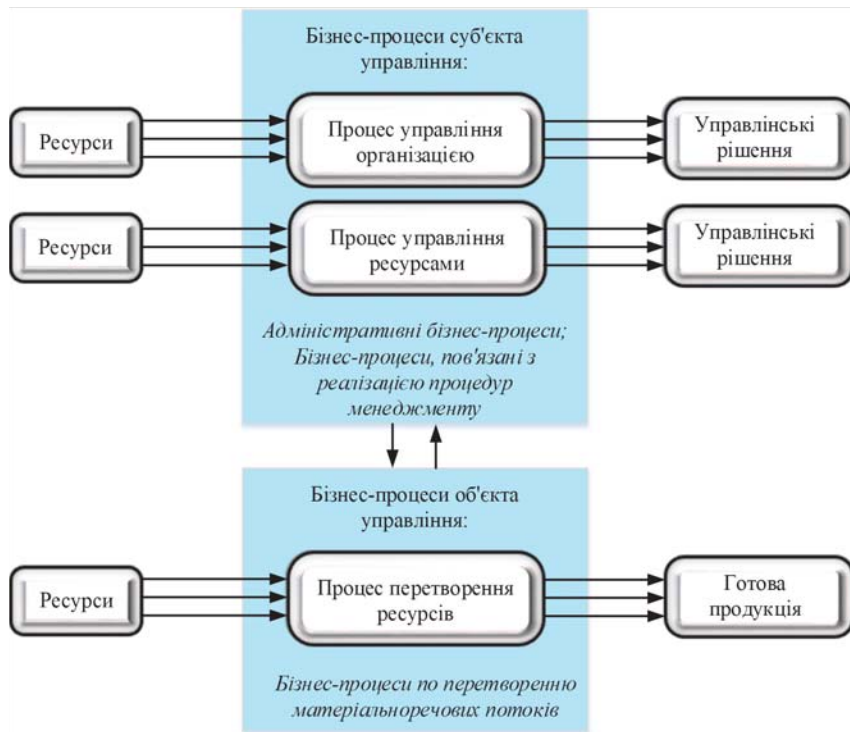

Рисунок 1.4 – Класифікація бізнес-процесів в рамках дворівневої моделі управління організацією (територією).

Джерело: удосконалено автором з використанням [34]

- *ступінь управління ресурсами* – до власників віднесений апарат менеджерів нижчого рівня.

До бізнес-процесів об'єкта управління відносяться процеси, на виході яких отримана готова продукція. Проводячи паралель з традиційною класифікацією, можна відзначити, що в групу бізнес-процесів об'єкта управління увійдуть основні та допоміжні процеси, а до бізнес-процесів суб'єкта управління – бізнес-процеси управління і бізнес-процеси розвитку. Таким чином, дані класифікації доповнюють один одного.

Бізнес-процеси завжди мають початок, певну кількість стадій та чітко визначений кінець. Не існує будь-якого уніфікованого переліку бізнес-процесів, тому підприємство повинно розробляти свої власні бізнес-процеси, тому що це допомагає, перш за все, більш глибокому розумінню їх власної ситуації.

Будь-який процес – потік роботи, що має початок та кінець. Для кожного окремо розглянутого процесу ці межі встановлені початковими або первинними вхідними параметрами, з якого він починається. Процес закінчується виходом, який видає результат процесу. Після початку будь-якого процесу, у нього може з'явитися значна кількість вторинних входів, тобто необхідних передумов для продовження роботи. Аналогічно у будь-якого процесу можуть виникнути вторинні виходи – побічні продукти процесу, які не є його головною метою. Наприклад, процес збуту продукції може початися отриманням відділом збуту замовлень на певну продукцію (первинний вхід), далі в процесі збуту відбувається збільшення попиту на дану продукцію (вторинний вхід), в результаті реалізації товарів підприємство отримує прибуток (первинний вихід), а також може статися зростання рентабельності роботи підприємства, підвищення частки власних оборотних коштів, отримання можливості для подальшого розвитку виробництва (вторинні виходи).

Оскільки бізнес-процеси являють собою послідовність дій, в кінцевому підсумку призводять до отримання прибутку, то логічно припустити, що чим швидше підприємство досягне бажаної мети, тим вигіднішою можна вважати його роботу. Таким чином, діяльність будь-якого підприємства повинна бути спрямована на прискорення бізнес-процесів.

Прискорений розвиток бізнес-процесів передбачає скорочення термінів оборотності активів підприємства і прискорення отримання прибутку, що супроводжуються інтенсифікацією роботи всіх ланок підприємства.

Однак орієнтування в бізнесі тільки на отримання прибутку може привести в кінцевому підсумку до втрати можливостей підприємства конкурувати з іншими товаровиробниками. Зниження конкурентоспроможності підприємства буде результатом відсутності вдосконалення технології виробництва продукції і недостатнього оновлення асортименту продукції, яке може привести до неповного задоволення переваг споживачів. Відсутність розширення виробництва не дозволить підприємству нарощувати прибуток, навіть при стабільному попиті на дану продукцію; низький рівень кваліфікації працівників підприємств забезпечить нераціональне прийняття адекватних управлінських рішень, неправильне планування фінансової діяльності, низькі показники продуктивності праці та інше. Механізм управління підприємством в цьому випадку буде зводитися до активізації збутових важелів, що дозволяють швидко реалізувати вироблену продукцію і отримати прибуток.

З метою отримання стабільного доходу, що забезпечує підприємству довгострокові перспективи функціонування в сучасних умовах господарювання, необхідна реорганізація всієї системи управління, шляхом створення на підприємстві єдиного механізму, що включає десять важелів управління. Отже, бізнес-процес будь-якого підприємства повинен базуватися на впровадженні передових досягнень науки та техніки.

Прискорений розвиток бізнес-процесів має бути наслідком прогресивності впроваджуваних інновацій, результатом чого буде стабільний дохід і подальший розвиток підприємства.

Проведені дослідження дозволили зробити висновок, що функціонування господарюючих суб'єктів в умовах розвитку бізнесу пов'язане з цілою низкою негативних умов. Прискорення бізнес-процесів є чинником розвитку підприємства в тому випадку, якщо зростання швидкості отримання прибутку супроводжується впровадженням прогресивних досягнень науки і техніки, оновленням фондів та впровадженням у

виробництво нових технологій. Оскільки функціонування господарюючих суб'єктів в умовах розвитку бізнесу супроводжується цілою низкою негативних чинників і бізнес-середовище, як явище багатоаспектне, має неоднозначний вплив на його діяльність, для підприємства за доцільне перетворення системи управління. Необхідно виробити системний підхід до управління всіма бізнес-процесами підприємства на основі створення активного, стабільного і збалансованого механізму управління, що забезпечує стабільність роботи підприємства в умовах жорсткої конкуренції.

У зв'язку з переходом України до ринкової економіки принципово змінилися умови діяльності кожного підприємства. З метою отримання можливості стати повноправним суб'єктом ринкової системи, підприємству необхідно навчитися самостійно здійснювати пошук джерел фінансування, вибір ефективних технологій, здатних забезпечити конкурентоспроможність продукції, що випускається, аналіз ринків збуту, встановлення зв'язків з новими постачальниками. Вирішення цих завдань стане можливим в тому випадку, якщо підприємство зможе адаптуватися до таких умов господарювання. Для цього необхідно створення на підприємстві єдиної системи управління, яка буде об'єднувати всі ланки його роботи, дозволить підприємству правильно оцінити перспективи розвитку бізнесу і складається на ринку ситуацію, знайти кращий варіант управлінських рішень для досягнення що стоїть перед підприємством цілі.

Виникла об'єктивна необхідність налагодження роботи всіх сфер управлінської діяльності підприємства з метою його подальшого розвитку.

Управлінський процес на підприємстві потрібно організувати таким чином, щоб забезпечити цілісність функціонування всіх його бізнес-процесів, створити дієвий механізм управління.

Сутність, структура та загальні принципи функціонування господарського механізму вперше найбільш систематизовано

розглянуто в працях Л. І. Абалкіна. У цих роботах вперше були теоретично обґрунтовані особливості організаційно-економічних відносин, визначено місце цієї групи відносин в системі виробничих відносин, показано органічний зв'язок господарського механізму з організаційно-економічними відносинами, різнобічно досліджено господарський механізм як економічна категорія і проблема політичної економії [35].

У науковій праці під керівництвом А. П. Градова, господарський механізм розглядається як «система формування цілей та стимулів, що дозволяють перетворити в процесі трудової діяльності рух динаміку матеріальних і духовних потреб членів суспільства в рух засобів виробництва й кінцевих результатів виробництва, спрямованих на найбільш повне та ефективне задоволення цих потреб» [36]. Разом з тим, це визначення характеризується неясністю складу системи формування цілей і стимулів.

Є. Г. Ясін вводить поняття «господарська система», яке є адекватним терміну «господарський механізм». «Складовими ланками господарської системи, на його думку, виступають: інституційна основа; система планування; організаційна структура (організаційний механізм); система стимулів або економічний механізм» [37].

В. А. Ульянов під господарським механізмом розуміє «сукупність форм і методів планової організації суспільного виробництва, за допомогою яких економічно реалізується суспільна власність на засоби виробництва і далі відображає не тільки виробничі відносини, а й організаційну структуру, форми організації виробничих сил» [38, с. 184].

А. У. Панін під господарським механізмом розуміє «системне поєднання конкретних форм взаємодії і розвитку продуктивних сил і виробничих відносин в просторі на певному відрізку часу відтворювального процесу» [39].

Різні вчені наступним чином характеризують організаційно-економічний механізм, а саме як:

1. «Сукупність складових таких, як: механізми організації управління, корпоративного планування, організаційно-технічні механізми та інформаційні механізми» [40].
2. «Сукупність зв'язків та відносин між підрозділами організації, які виникають в процесі управління» [41].
3. «Спосіб використання економічних законів для досягнення кінцевих господарських результатів» [42].
4. «Інституційна основа, система планування, організаційна структура (організаційний механізм), система стимулів (процес стимулювання) або економічний механізм» [37].
5. «Організаційний та економічний примус учасників кризового процесу до певної антикризової діяльності, що впливаючи на економічні інтереси, забезпечує відповідність інноваційної стратегії кризового поведінки рівню розвитку економіки підприємства» [43].

На нашу думку, питання, які стосуються внутрішньо-організаційної координації управління мають значиму актуальність в сучасних умовах, але не знайшли достатньо широкого відображення в роботах провідних вчених-економістів. Автор поділяє погляди вчених, що характеризують механізм, як «систему», «сукупність зв'язків і відносин», «процес стимулювання» тощо. Однак, викладені вище трактування економічної категорії «механізму управління» містять два недоліки, які, на думку автора дещо не повно характеризують це поняття.

По-перше, механізм управління організацією можна охарактеризувати тільки як взаємозв'язок між підрозділами підприємства, тому що в механізмі повинна обов'язково бути присутня сила, «те, що призводить об'єкт в рух», те, що змушує його працювати так, як того вимагають зовнішні умови (в даному випадку умови розвитку бізнес-процесів). По-друге, значимість впливу цієї сили визначається не тільки вдосконаленням планування, економічних стимулів, організаційно економічних форм управління, а й їх націленістю на отримання

чітко визначених результатів (оскільки мова йде про бізнес-процеси, то на отримання максимального прибутку).

Процес управління на підприємстві в даний час тісно пов'язаний з бізнесом, підприємницькою діяльністю, що протікають в умовах жорсткої конкуренції. Тому для досягнення успіху необхідно постійно розвивати систему управління бізнес-процесами, забезпечуючи швидке реагування на зміни бізнес-середовища, позитивне використання накопичених знань, знаходження неординарних рішень відповідно до зміни ситуації і координації діяльності всіх структурних підрозділів підприємства.

Бізнес-процеси іноді можливо описати в термінах традиційних управлінських структур, а тим більше знаходити серед традиційних видів діяльності.

Під управлінням процесами розуміються всі завдання підприємства щодо орієнтації співробітників на досягнення цілей процесів. Управління процесами охоплює чотири рівні:

1. Побудова процесу. При цьому мова йде про те, щоб по-новому визначити різні компоненти процесу (продукт, операції, структуру часу, систему реалізації) або по-новому співвіднести їх між собою. Наприклад, можна посилити орієнтацію продукту на клієнта, впровадити нові технологічні операції, по-новому розподілити роботи тощо.
2. Регулювання результативності процесу. Для вже існуючих процесів необхідно встановити й проконтролювати досягнення кількісних показників (цільових критеріїв) – витрат часу і обсягів виробленого продукту, одночасно аналізуються загальні величини (витрати, якість, час протікання) для проведення заходів щодо вдосконалення.
3. Регулювання протікання процесу – workflow management. Автоматизація регулювання протікання окремих заходів в межах існуючих процесів.
4. Автоматизація процесу. Розробка програмного забезпечення та технічних засобів для проведення процесів.

У даний час управління процесами є досить актуальною проблемою для практики. М. Хаммер, Т. Девенпорт, Дж. Шорт мали на меті зробити організацію на підприємствах більш ефективною за рахунок радикально нової орієнтації на процеси [14; 15].

М. Портер висунув ідею посиленої орієнтації процесів підприємств на клієнтів [22]. Дискусія навколо менеджменту якості також ставить процес в центрі своєї уваги. Сертифікація по стандартах серії ISO 9000 також базується на аналізі та описі процесів. Одна з найважливіших вимог, що пред'являються до компанії, яка претендує на сертифікат відповідності стандарту ISO 9000, – наявність чіткого опису застосовуваних на цьому підприємстві бізнес-процедур.

Зміст механізму управління бізнес-процесами підприємств (установ, організації), які здійснюють господарську діяльність на тій чи іншій території, можна сформулювати, як цільну систему, яка є сукупністю різних взаємопов'язаних важелів управління, що координують та регулюють діяльність підприємств й забезпечують їх ефективне функціонування в умовах мінливого середовища.

Основним призначенням механізму управління є створення ефективно працюючого підприємства в умовах невизначеності бізнес-середовища. Бізнес-середовище має суттєвий вплив на підприємство, тому йому необхідно визначити чіткі орієнтири своєї діяльності, тобто визначити мету свого функціонування.

Залежно від обраної мети діяльності в процесі її здійснення на об'єкт управління впливають ті чи інші умови бізнес-середовища. Отже, від того, як швидко підприємство зможе оцінити ці умови та врахувати їх вплив на свою діяльність, багато в чому залежить ефективність функціонування об'єкта управління. У цьому випадку в силу вступають важелі механізму управління.

«Важелі управління підприємством (територією) – засоби, що призводять систему в стан, що відповідає умовам прискоро-

реного розвитку бізнесу. У складі механізму пропонується виділити наступні основні важелі управління: економічні, технічні, технологічні, соціальні, психологічні, цінові, маркетингові, правові, екологічні та організаційні» [44, с. 18–21].

1. Економічні важелі управління представлені в межах механізму управління наступними складовими: фінансова стабільність підприємства (установи, організації), раціональне обрання джерел фінансування витрат на виробництво продукції (виконання робіт, послуг), матеріальна зацікавленість працівників у об'ємі випуску продукції (надання робіт, послуг), збільшення рівня продуктивності праці, створення резервних фондів з метою освоєння нових видів товарів (робіт, послуг), новизна економічних засад та нормативів, зменшення витрат на виробництво продукції, оптимізація терміну окупності вкладень.

Економічні важелі управління повинні бути спрямовані на забезпечення рентабельної роботи господарюючого суб'єкта в умовах прискореного розвитку бізнесу, поєднання успішного вирішення фінансових проблем підприємства; створення ефективної системи моніторингу фінансово-господарської діяльності підприємства з метою відстеження його поточного стану та виявлення перспектив подальшого розвитку.

2. Соціальні важелі управління включають в себе такі аспекти діяльності, як: підвищення кваліфікації фахівців підприємства (установи, організації), фахова укомплектованість персоналом підрозділів, організація громадського харчування та поліпшення побутового обслуговування, громадська активність працюючих, мотивування кадрів, сумісне прийняття рішень, вікова та статева структура трудових ресурсів.

У сучасних умовах зростає роль соціальної етики, що означає акцент на задоволення суспільних потреб. Соціальну етику підприємництва визначає прагнення до розширення виробництва товарів і послуг, необхідних суспільству. Отже, завдання підвищення ефективності виробництва, задоволення потреб

суспільства в якісній продукції та поліпшення в цілому добробуту людей вимагають створення такої господарської середовища, яка забезпечить реалізацію економічних інтересів товаровиробників, й буде сприяти розвитку виробництва.

3. Технічні важелі управління можна охарактеризувати підвищенням рівня прогресивності використовуваного обладнання, механізацією і автоматизацією виробничого процесу, покращення технічних характеристик верстат, інструментами та пристроїв, які приймають участь у виробництві. Оперативне введення інноваційних розробок, високий рівень технологічного процесу дозволяє суттєво підвищити ефективність діяльності підприємства.

4. Технологічні важелі управління включають: підвищення технології рівня випуску продукції, забезпечення високого рівня контролю якості продукції, вдосконалення технології виробництва, підвищення ступеня відпрацьованості технології, забезпечення відповідних санітарно-технічних норм виробництва. При прискореному розвитку бізнес-процесів доцільне постійне вдосконалення способів виготовлення продукції та жорсткий контроль її якості з метою підтримки конкурентоспроможності на ринку аналогічних товарів і послуг.

5. Психологічні важелі управління визначають: створення сприятливого психологічного клімату в колективі, удосконалення системи морального та матеріального заохочення трудових ресурсів (мотивація праці), побудова атмосфери творчого співробітництва, підняття фахової змістовності та привабливості праці.

6. Збутові важелі управління характеризуються раціональною політикою формування цін на продукцію підприємства, встановлення контактів зі споживачами продукції, забезпеченням сервісу.

7. Маркетинговими важелями управління слід вважати: проведення маркетингову дослідження попиту на продукцію (робіти, послуги), пошук нових ринків збуту, просування

товарів (робіт, послуг) на певному сегменті ринку, ефективна рекламна діяльність підприємства.

Ефективне управління маркетинговою діяльністю на підприємстві є одним з найважливіших умов підтримки його конкурентоздатності та повинне бути спрямоване на виявлення нових сегментів ринку продукції, пошук каналів розподілу і збуту продукції, аналіз існуючих сегментів ринку.

8. Екологічні важелі управління повинні обов'язково бути присутнім в механізмі управління та до них входять: охорона навколишнього середовища, дотримання санітарних норм на виробництві, охорона праці, земельних, водних ресурсів, атмосферного повітря, зменшення виробничого шуму, наявність гігієнічних засобів.

9. Правові важелі управління представлені такими складовими: дотримання законодавства з захисту прав споживачів продукції, регулювання стосунків продавців (виробників) та споживачів, визначення їх прав, обов'язків, відповідальності, встановлення документального засвідчення відповідності продукції стандартам, нормативно-правове забезпечення діяльності підприємства (організації, установи). Грамотна правова діяльність в сфері підприємництва є обов'язковою і неодмінною умовою, що забезпечує господарюючим суб'єктам економічну свободу. Формування нормативної бази вирішує багато проблем, що стоять на шляху розвитку підприємництва, починаючи з моменту реєстрації та протягом всього періоду здійснення підприємницької діяльності.

10. Організаційні важелі управління включають в себе такі напрями діяльності: підвищення рівня організації робочого процесу, ступінь гнучкості виробництва (надання робіт, послуг), створення резервних виробничих потужностей, підняття ступеня будови ремонтно-монтажних підрозділів, поліпшення умов праці та раціональна організація робочих місць, підвищення ресурсного забезпеченості діяльності підприємств (установ, організацій).

Підприємство являє собою цілісний організм із зовнішнього по відношенню до нього боку, але зсередини воно є складною структурою, що складається з певної сукупності бізнес-процесів.

Слід зазначити, що певний важіль може впливати на кілька бізнес-процесів, так само як і кілька важелів можуть впливати на один бізнес-процес.

Рішення проблеми управління процесами можливе на основі вибору системи показників оцінки ефективності управління:

- ефективність процесу – наприклад, вимірювані числом оброблюваних господарських циклів в одиницю часу або витратою ресурсів на цикл;
- витрати процесу – вимірювані як величина витрат на господарський цикл (одиницю продукції);
- якість (продукту) – в сенсі визначення якості, що вимірюється як ступінь задоволеності клієнта або як гарантія якості, яка вимірюється відсотком браку [45];
- час – вимірюється як плановий час протікання одного господарського циклу без прийняття до уваги системи реалізації процесу або як середній час протікання господарського циклу в системі реалізації;
- гнучкість – наприклад, вимірювана як безліч варіантів господарських циклів, які можуть бути оброблені з використанням одного процесу або через здатність процесу до самоорганізації.

Існують різні вихідні посилання для зміни процесів:

- побудова технології – тобто зміна операцій та їх послідовності;
- відповідальні виконавці та ресурси – зміна відповідальних виконавців та ресурсів відповідно до їх якісної і кількісної продуктивності;
- формулювання та розподіл завдань – зміна в співвідношенні операцій, їх виконавців та відповідних ресурсів, узгодження результатів робіт;

- позиціонування та транспорт – позиціонування виконавців і ресурсів в просторі, визначення транспортних шляхів та транспортних засобів.

Аналіз наукових результатів щодо перепроєктування бізнес-процесів зводиться до наступного [8]:

1. *Декілька робіт об'єднуються в одну.* У цьому випадку створюється команда, яка несе відповідальність за процес. Втрати та помилки в цьому випадку менші, ніж при традиційній організації робіт, коли виконавці процесу підпорядковуються різним підрозділам компанії (часто розташованим на різних територіях). Крім того, при традиційній організації робіт важко визначити відповідального за швидке та якісне виконання всієї роботи. У результаті відбувається «горизонтальне стиснення процесу».
2. *Виконавці приймають самостійні рішення.* У цьому випадку відбувається «вертикальне стиснення процесів» за рахунок прийняття самостійних рішень. У результаті зменшуються тимчасові затримки, знижується вартість, прискорюється реакція на запити клієнтів та збільшуються повноваження виконавців.
3. *Кроки процесу виконуються в звичайній послідовності.* Це дозволяє відмовитися від лінійного впорядкування робіт, яке властиве традиційному підходу, дозволяючи виконувати роботи в їх звичайній послідовності. Там, де це можливо, роботи проводяться паралельно. При цьому зменшується час, який витрачається на усунення невідповідності між попередніми та наступними кроками процесу.
4. *Процеси мають різні варіанти виконання.* Нові (перепроєктовані) процеси, що мають різні версії, починаються з перевірконого кроку, що визначає, яка версія процесу найбільш підходить поточній обставині. Тому нові процеси на відміну від звичайних є простими, так як кожен варіант орієнтований тільки на один окремий випадок.

5. *Робота виконується там, де це найбільш доцільно.* Процес виходить простим та коротким на відміну від традиційного підходу, коли він може охопити декілька підрозділів, згрупованих за тематичним (функціональним) принципом.
6. *Зменшення перевірок та управлінських дій.* Замість перевірки всіх виконуваних робіт перепроєктований процес часто агрегує ці роботи, що робить численні перевірки та управлінські дії зайвими.
7. *Мінімізація погоджень.* Відбувається скорочення погоджень в ході виконання процесу шляхом скорочення зовнішніх точок контакту.
8. *Уповноважений керівник забезпечує єдину точку контакту.* Механізм «уповноваженого» керівника застосовується в тих ситуаціях, коли кроки процесу або складні, або розподілені так, що інтеграція їх силами невеликої команди неможлива. «Уповноважений» керівник діє як буфер між складним процесом та замовником.
9. *Переважає змішаний централізований (децентралізований) підхід.* Сучасні інформаційні технології дають можливість підприємству (організації) діяти на рівні структурних підрозділів абсолютно децентралізовано (автономно), зберігаючи при цьому можливість використовувати централізовані бази даних.

У результаті ретельного та всебічного аналізу часто можна виявити області вдосконалення бізнес-процесів за допомогою їх спрощення. Так, швидкість та якість протікання певного бізнес-процесу можливо покращити, якщо паралельно здійснювати ті види діяльності, які раніше виконувалися послідовно, або узагальнити та впорядкувати найбільше серйозну інформацію (яка збирається в критичних точках протікання бізнес-процесу).

Спрощення може стосуватися всього бізнес-процесу або його часткових фрагментів. Другі підходи до удосконалення бізнес-процесу, що виходять за межі лише спрощень, вимагають

більш глибокого й радикального втручання в структуру реалізації продукції, виконання всіх робіт та організації бізнес-процесу.

Функціонування кожного господарюючого суб'єкта складається в організованій роботі всіх його бізнес-процесів. Значимість кожного бізнес-процесу визначається його роллю в процесі діяльності підприємства. Таким чином, нами була запропонована до розгляду позиція щодо визначення змісту механізму управління бізнес-процесами підприємства, наведені основні складові даного механізму та розглянуто їх вплив на об'єкт управління.

1.2 Конкурентний територіальний розвиток: сучасні підходи, особливості, етапи

Розвиток країни, її регіонів та територій залежить від усіх елементів ринку та, на сам перед, визначається конкурентоспроможністю суб'єктів господарювання виконаних ними робіт (послуг), вироблених товарів. Разом з тим будь-який суб'єкт господарювання функціонує в економічному середовищі, яка визначається умовами конкретної території, та успіх його багато в чому зумовлений саме регіональними і територіальними чинниками (наявністю місцевих ресурсів, об'єктів інфраструктури, робочої сили, взаємовідносинами з місцевою владою). Таким чином, конкурентні переваги суб'єктів господарювання, які функціонують на певній території, створюються та утримуються в тісному зв'язку з місцевими, локальними умовами. Наукові дослідження, що відносяться до дослідження проблем конкурентного територіального розвитку (в літературі також часто використовується термін конкурентоспроможність територіальної системи) відносяться до відносно нової галузі досліджень. Конкурентоспроможність території – це обумовлена економічними, соціальними, природно-кліматичними, географічними, політичними та іншими чин-

никами здатність територіальної економічної системи та її окремих товаровиробників успішно конкурувати на внутрішньому та зовнішньому ринках. У загальному вигляді конкурентоспроможність територіальних економічних систем визначається продуктивністю використання зосереджених в них ресурсів всіх видів, а стратегії розвитку територій повинні бути орієнтовані на підвищення їх конкурентоспроможності за рахунок активізації використання наявних та виявлення нових конкурентних переваг. У сучасних економічних умовах основними чинниками конкурентоспроможності територіальних економічних систем є наявність розвиненої виробничої та соціальної інфраструктури, стан навколишнього природного середовища, якість робочої сили, науково-дослідний потенціал, політика місцевої влади в сфері регулювання підприємницької діяльності.

Конкуренція – боротьба, суперництво в якійсь галузі – це одна з форм взаємодії суб'єктів ринкового господарства в процесі реалізації їх індивідуальних економічних інтересів. В економіці конкуренція розуміється досить широко. Це не тільки суперництво за збут товарів та послуг, але і боротьба за сировину, інновації, кваліфіковану робочу силу і, з іншого боку, конкуренція працівників за кращі робочі місця. «У Великому економічному словнику економічна конкуренція трактується як змагання між економічними суб'єктами: боротьба за ринки збуту товарів з метою отримання більш високих доходів, прибутку, інших вигід» [46, с. 321].

«У Словнику сучасних економічних термінів особливо наголошується, що конкуренція є цивілізованою, легалізованою формою боротьби за існування і один з найбільш дієвих механізмів відбору та регулювання в ринковій економіці» [47, с. 157].

Однак ці визначення й узагальнення не охоплюють особливу область конкуренції – конкуренцію територій, регіонів за краще, більш повне залучення їх територіального простору, природних та соціально-економічних потенціалів в національ-

ний та глобальний економічний розвиток. З огляду на це розширення поняття можна сказати, що економічна конкуренція – це змагання між суб'єктами економічної діяльності за ринки збуту товарів, ринки споживання обмежених ресурсів, за більш ефективне використання власного потенціалу з метою отримання коштів для існування, доходу, прибутку або соціальних вигод. Можна виділити наступні складові елементи економічної конкуренції:

- це взаємодія в процесі виробництва товарів і послуг;
- це змагання за здатність краще, ефективніше виконати певні функції або виробити товар;
- це змагальність за ресурси, необхідні для виробництва товарів і послуг або життєдіяльності;
- це суперництво в збуті своїх товарів та послуг з іншими виробниками;
- це змагальність за залучення на свою територію виробників товарів та послуг.

Для уточнення сутності поняття та особливостей механізмів дії конкуренції території розглянемо відмінності конкуренції в процесі виробництва товарів та послуг від конкуренції регіонів в соціально-економічному просторі країни. Конкуренція території розглядається багатьма дослідниками як конкуренція товаровиробників, розташованих на певній території. Так, наприклад, М. Портер «конкурентну перевагу місць розташування розглядає як джерело найвищої продуктивності при використанні фірмами всіх факторів та територіальних переваг» [22, с. 329–331].

Але конкуренція території може виступати і як конкуренція суб'єктів територіального розвитку за успішну реалізацію територіального простору та надання загальнотериторіальних соціально-економічних ресурсів потенційним споживачам. За предметом конкуренції відмінність полягає в тому, що підприємство може реалізувати свою продукцію, вільно переміщуючи її в просторі регіонів країни або світу. А предметом конкуренції

суб'єктів територіального розвитку є ресурси, розташовані на території, які неможливо перемістити на іншу територію. Суб'єктом виробничої конкуренції є підприємства в переважній більшості приватних форм власності, які самостійно відповідають за успішність своєї діяльності та можуть бути оголошені банкрутами та ліквідовані. Суб'єктом конкуренції території є територіальні органи влади, які невіддільні від держави та в будь-якому випадку повинні бути підтримані ними в разі низької конкурентоспроможності. Так, значна частина регіонів України внаслідок своєї низької конкурентоспроможності та неможливості самостійно забезпечити життєдіяльність населення на своїй території отримують дотаційну підтримку для розвитку соціальної сфери та інфраструктури, а часто і для «утримання на плаву» підприємств на цій території. Разом з приходом в нашу країну ринкових відносин на початку 90-х років виникла потреба в осмисленні тих прав та свобод, які мають територіальні органи влади для проведення активної місцевої соціально-економічної політики.

Для цього розглянемо особливості та закономірності появи конкурентних відносин між суб'єктами територіального розвитку при плановій економіці та в сучасних ринкових умовах. Так, при плановій економіці будівництво нових підприємств або інфраструктурних об'єктів здійснювалося лише з частковим урахуванням інтересів майбутнього виробництва та часто виходило з політико-економічної доцільності розвитку окремих територій. У даний час свобода вибору місця розміщення все частіше стоїть на боці інвестора, власника того чи іншого підприємства та залежить від того, наскільки перспективною з точки зору розвитку виробництва та отримання прибутку є дана територія. З цього моменту і виникають конкурентні відносини територій за створення сприятливих умов для розміщення нових підприємств. Для будівництва підприємств інвестор, як правило, розглядає декілька потенційно можливих та цікавих для нього регіонів України, потім зважає

переваги та недоліки кожного варіанта, самостійно приймає рішення, узгодивши його з місцевою владою в разі, якщо проєкти не вимагають централізованого фінансування або співфінансування та можуть здійснюватися рішенням тільки територіальних органів влади.

Конкуренції територій в різних її проявах в даний час присвячено досить багато досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців. Так, в працях Т. В. Ускової і Н. Є. Костильової даються близькі визначення територіальної конкуренції – це змагання між регіонами та містами в їх прагненні «завоювати» різні цільові групи споживачів місцевих ресурсів та «користувачів» умов життєдіяльності [48, с. 11–12; 48, с. 13]. У роботі Т. В. Сачук «Територіальний маркетинг» дається визначення конкуренції територій з точки зору територіального маркетингу, трактуючи її як суперництво територій одна з одною з метою залучення до себе уваги споживачів територіального продукту, що виражається в припливі на територію людських, фінансових, матеріальних, інноваційних та інших ресурсів [50, с. 153]. Між підходами Т. В. Ускової, Н. Є. Костильової та Т. В. Сачук щодо визначення сутності конкуренції є істотна відмінність. Це поняття розглядається або як змагання та суперництво за залучення ресурсів, або як боротьба за ці ресурси. На наш погляд, поняття змагання та суперництво є більш адекватними сутності залучення ресурсів, бізнесу, людей на дану територію шляхом створення привабливих умов для їх комфортного існування в даній місцевості. Термін «боротьба» передбачає елементи насильства для залучення споживачів території, що суперечить свободі вибору при конкуренції. Щодо міжтериторіальної конкуренції, на нашу думку, посилення конкурентних відносин буде приносити переважно позитивні результати. Так, підвищення самостійності суб'єктів територіального розвитку призведе до активізації та додаткового залучення внутрішніх резервів територіального розвитку, підвищення відповідальності суб'єктів управління за результати.

Розвиток міжтериторіальної конкуренції та самостійності регіонів дасть можливість державним органам влади задіяти нові інструменти та інститути централізованого управління, в тому числі зробити більш ефективною реалізацію глобальної соціально-економічної політики та довгострокових стратегічних планів.

Таким чином, узагальнюючи розглянуте, слід зазначити, що актуальність проблеми міжрериторіальної конкуренції висока та постійно зростає, є безліч білих плям в теорії осмислення особливостей та способів оцінки конкурентних властивостей та конкурентного потенціалу окремих суб'єктів територіального розвитку, нечіткі для розуміння способи та шляхи використання оцінок конкурентної привабливості в управлінні. Недостатньо є вивченими способи розвитку територіальної конкуренції та методи стимулювання територій для підвищення їх конкурентної привабливості. У науково-практичному плані неопрацьованими або слабо розробленими залишаються такі проблеми:

- вибір показників, які досить точно відображають територіальну конкурентоспроможність;
- зведення різнорозмірних показників в безрозмірну форму;
- побудова зведених індикаторів конкурентоспроможності територій для їх подальшого ранжування та оцінки динаміки розвитку;
- вироблення способів міжфакторного аналізу конкурентних переваг територій.

Щодо розвитку територій, як основа всіх наступних теорій і концепцій, почала формуватись у другій половині ХХ ст. теорія регіонального розвитку. «До того часу в більшості країн переважав галузевий підхід, який і визначав напрями державної регіональної політики. У основі цієї теорії лежать класичні, неокласичні та кейнсіанські підходи, які застосовували у світі для пошуку ефективних моделей регіонального розвитку починаючи з 50-х рр. «Їхні методологічні відмінності стосуються

допоміжної та вимагаючої стратегій, де допомагаючий підхід регіонального розвитку може призвести до зашкоджуючих моделей, в той час як вимагаючий може призвести до моделей, які засновані на економічних «імпульсах» [51, с. 32]. Імпульсний підхід став основою для безліч теорій регіонального розвитку, зокрема на його засаді сформована теорія полюсів зростання та центрів розвитку. Регіональний центр зростання є поєднання галузей, спроможних суттєво впливати на економічний розвиток на території своєї дії. Застосовуючи цю теорію при розробленні стратегій розвитку територій чи формуванні відповідних механізмів, слід враховувати світові економічні тенденції, «включеність» території у відносини з іншими регіонами та країнами, а також інші фактори впливу, які формують умови діяльності територій як відкритих систем.

Теорія регіонального розвитку, яка ґрунтується на використанні ендегенного потенціалу регіонів, теорії саморозвитку територій (ендегенного розвитку) з'явилася наприкінці 1970-х рр. в Європі Ця теорія була покликана сприяти забезпеченню самодостатності регіонів на засадах існуючого соціально-економічного потенціалу територій. У її основі – використання локальних конкурентних переваг, культура менеджменту, промислові традиції, які згодом стануть підґрунтям концепції конкурентоспроможності територій. Основними мотивами її розроблення стали збільшення кількості регіонів, які зацікавлені у своєму розвитку, посилення конкуренції між ними, що стало рушійною силою для удосконалення територіального управління. В сучасних умовах для України ця концепція є актуальною, причому вже багато років вона не втрачає своєї популярності. В Україні починаючи з 2000 р. її розвивають П. Бєленький, Н. А. Мікула, Є. Е. Матвєєв [52, с. 144], А. Голиков, Ю. Г. Прав [53, с. 23], М. Лендєл [54], В. Мамонова [55, с. 6], В. Панова [56] та ін. Про практичну значущість концепції саморозвитку регіонів для України свідчить те, що

сучасна законодавча база з питань регіонального розвитку базується значною мірою на її положеннях.

«Розвиваючись, теорія ендogenousного розвитку актуалізує використання людського потенціалу і знань як головних чинників розвитку. На думку Ю. Верланова, К. Л. Нетудихата, досвід та знання збільшуються за тих самих причин, що і капітал, оскільки люди приймають рішення інвестувати ресурси в діяльність, яка дозволяє сподіватися на їх зростання, вони займаються науково-дослідницькою діяльністю, створюють нові ринки, товари та нові виробничі процеси» [57, с. 20]. Концепція знаннєвої економіки сформувалась у процесі дослідження закономірностей економічного розвитку світової спільноти лише протягом останніх 25-30 років, незважаючи на визнання значення людського та інформаційного чинників для територіального розвитку ще з 70-х рр. «Важливою особливістю розвитку країни стало суттєве підвищення конкуренції не тільки на зовнішньому, а й на внутрішньому ринку, тому для регіональної політики завдання розбудови інтегральної системи стратегічного управління, спрямованої на забезпечення високого рівня соціально-економічної конкурентоспроможності, є актуальним. Таким чином, розвиток знаннєвої економіки – це підвищення глобальної конкурентоспроможності виробництва як країни в цілому, так і окремих її регіонів» [58, с. 219].

У 80-х рр. все більшій популярності приймає підхід, на підставі якого державні та місцеві програми розвитку територій необхідно розробляти з урахуванням концепції сталого розвитку, таким чином, згідно з яким вирішення сучасних проблем не повинно створювати загрози для майбутніх поколінь у задоволенні їхніх інтересів.

«В Україні для забезпечення сталого розвитку територій, підвищення конкурентоспроможності та поліпшення регіонального середовища в 90-х рр. XX ст. розвивається концепція регіональних інноваційних систем (РІС). Значною мірою вона є результатом активізації конкурентної боротьби економіч-

них суб'єктів на світових ринках та нездатності регіональних систем самостійно забезпечувати власну конкурентоспроможність. Ця концепція доводить, що найважливіші елементи інноваційного процесу є географічно локалізованими і тому значним є територіальний чинник. Концепція РІС передбачає розвинену інноваційну інфраструктуру, створення регіонального центру управління інноваційними процесами, налагодження ефективних взаємовідносин між суб'єктами інноваційної діяльності та наявність регіональних інноваційних програм, що розробляються регіональною владою за участю зацікавлених суб'єктів з метою активізації інноваційних процесів на певних територіях» [59, с. 11].

В Україні концепція РІС ще не придбала практичних ознак. Але за рівнем розвитку її, можливо оцінювати не тільки рівень регіонального розвитку, а і якість регіонального управління, та як ця система не формується сама, випадково, вона потребує постійної уваги з боку влади.

Новий етап конкурентного територіального розвитку починається з усвідомлення вагомості ідентифікації території, її ролі як конкурента та партнера для інших територій та як особливого суб'єкта економічних відносин. В кінці ХХ ст. з'являється нова теорія регіонального розвитку, нею стає теорія підвищення (стимулювання) регіональної конкурентоспроможності. Ця теорія враховує підходи та концепції усіх існуючих регіональних теорій, економічних та соціальних теорій і передбачає застосування ексклюзивних, інноваційних механізмів для забезпечення територіального розвитку.

На підставі розгляду наукових праць з питань регіонального розвитку та конкурентоспроможності територій можна сказати, що на сьогодні сформувались такі основні концепції щодо стимулювання конкурентного розвитку територій:

- концепція кластерного розвитку;
- концепція регіональних конкурентних переваг;
- концепція регіональних інноваційних мереж.

Основоположником концепції кластерного розвитку є М. Портер. Ця концепція базується на більш широкому, «динамічнішому баченні процесу конкуренції між фірмами та регіонами на основі зростання продуктивності. У той час, коли промислова політика має тенденцію до порушення конкуренції на користь окремого регіону, теорія кластерів фокусує свою увагу на усуненні обмежень щодо виробництва і зростання продуктивності» [60, с. 1]. На думку О. Осадчої, розглядаючи позитивний досвід застосування кластерного підходу, не можна забувати, «що у світовій практиці існує багато кластерів, які не досягли успіху не мають конкурентних переваг» [61, с. 282].

Кластерний підхід у порівнянні з традиційним галузевим аналізом дозволяє більш адекватно розглянути основні особливості різних секторів економіки і виявити їх конкурентні переваги, завдяки чому даний підхід активно використовується в країнах з розвиненою ринковою економікою. Кластерна концепція фокусується на взаємозалежностях між фінансовими, страховими, банківськими установами, інвестиційними фондами, науковими, навчальними, громадськими організаціями, корпоративними структурами, посередницькими структурами регіону, та її зміст полягає в реалізації консолідованого потенціалу регіонів, економічна територія яких є основою для розвитку міжнародного співробітництва. Як відзначають самі основоположники кластерного підходу, місце, на території якого ми можемо говорити про існування кластера, не перевищує площу, в межах якої люди можуть вільно переміщатися. Так, наприклад, ключові промислові кластери в Німеччині сформувалися ще в 1950–60-і рр. Зараз повністю кластерізована промисловість Фінляндії та Скандинавії, в США більше половини підприємств працюють за такою моделлю виробництва. Досвід реалізації даного підходу провідними зарубіжними країнами (Фінляндія, США) свідчить, що він є гарною основою для конструктивного діалогу між представниками підприєм-

ницького сектора та держави. Основою для розвитку територіальних промислових комплексів є промисловий (індустріальний) потенціал територій. Здавалося б, можна розділяти ці таксономічні просторові структури за дуже простим критерієм: територіальні промислові комплекси існують в соціалістичній економіці, в той час як кластери є реальністю ринкової економіки. «Тому комплекси створюються штучно, державою, кластери – самі, силами ринку; комплекси націлені на забезпечення економічної ефективності, кластери – на максимізацію прибутку; комплекси виникають в районах нового освоєння, кластери – на вже освоєних територіях» [62].

Основи концепції конкурентних переваг також закладаються М. Портером. «Ця концепція базується на дослідженнях А. Сміта та Д. Рикардо, їх теорії абсолютних і порівняльних переваг, проте акцент зміщується з господарюючих суб'єктів на території як суб'єкти конкурентних відносин» [22].

Для аналізу конкурентних переваг суб'єктів територіального розвитку необхідно визначити, що саме може бути джерелом їх конкурентних переваг. Як «покупцями» територій можуть виступати різні групи споживачів, яким необхідна територія для виробничих, соціальних, туристичних, транспортно-логістичних, управлінських та інших потреб.

При дослідженні предмета конкурентного територіального розвитку територіальної конкуренції розглядаються «економічні покупки» територій, яких цікавить розміщення нових підприємств та залучення інвестицій. У цю групу необхідно додати конкуренцію не тільки за нові підприємства та нові інвестиції, а й особливий вид конкуренції за збереження діючих підприємств, особливо якщо вони є територієутворюючими. Це той вид «покупців» території, за який необхідно конкурувати суб'єктам управління особливо в містах та регіонах з моноструктурою економіки. Конкуренція за збереження вже існуючих виробництв часто не враховується, що загрожує небезпекою поступового скорочення діяльності підприємств

на даній території, банкрутством або відходом в інші регіони або країни через не влаштування їх місцевих умов. Ідея розгляду діючих підприємств як «постійних покупців» полягає в тому, щоб місцева влада не вважала, що вже розміщені споживачі їх території є вічними та не можуть змінити своє місце розташування через погіршення умов на даній території або ж появи більш сприятливих умов в інших місцях. У зв'язку з цим необхідна зміна ментальності місцевих органів влади, щоб вони головну увагу приділяли збереженню та розвитку вже наявного виробничого потенціалу та зменшення перешкод для функціонування існуючих виробництв.

Залучення нових інвесторів – досить важке завдання, пов'язана не тільки зі створенням привабливих умов, а й активним маркетингом місць потенційного розміщення нових підприємств. Створення привабливих умов в регіонах, містах та сільських поселеннях важливе й для місцевого населення.

Конкурентні переваги є джерелами, чинниками конкурентної сили території. У науковій літературі є різні теорії факторів конкурентних переваг території. Так, М. Портер пропонує в якості моделі конкурентних переваг модель ромба [22, с. 174–176, 331]. Забезпечення конкурентоспроможності країн здійснюється, на думку М. Портера, на основі так званого «правила ромба», тобто створення чотирьох основних передумов, які держава намагається підтримувати для своєї економіки: умови для факторів, стан попиту, родинні та підтримуючі галузі, стійка стратегія, структура та суперництво.

Ці елементи тісно взаємопов'язані, причому дія однієї зі складових неодноразово залежить від стану трьох інших. Для додання стійкості територіального розвитку необхідне створення сприятливих умов, таких як макроекономічне середовище, що стимулює зростання, створення робочих місць, стабільність суспільства, податкової та правової системи, що заохочують розвиток бізнесу та створення нових робочих місць. Так, в роботі Д. Сепік пропонуються 11 чинників, які, на

думку автора, описують конкурентні переваги території [63, с. 9]: кластери; людський капітал; наявні підприємства та мережі; інновації або регіональні інноваційні системи; управління та інституційний потенціал; галузева структура та тип підприємств; інфраструктура в широкому розумінні; типологія регіонів і рівень інтеграції підприємств; інтернаціоналізація та характер прямих іноземних інвестицій; географічне положення; інвестиційна привабливість. Автор звертає увагу на те, що передумови для регіональної (територіальної) конкурентоспроможності створюються на національному рівні.

У загальнотеоретичному плані для сучасних умов розвитку ми пропонуємо розглядати 10 джерел конкурентних переваг території (рис. 1.5).

У теоретичному плані показниками конкурентних властивостей за джерелом геополітичного стану можуть бути:

- близькість до розвинених або тих, які розвиваються регіонів країни та світу;
- близькість до значних джерел затребуваних корисних копалин;
- близькість до рекреаційних ресурсів або туристичних пам'яток;
- військово-стратегічне значення регіону;
- адміністративний статус або статус території в країні або в світі;
- особливі кліматичні або геодезичні умови, що виділяють дане місце з інших місць розміщення виробництва, проживання, відвідування.

До ресурсів факторів виробництва відносяться трудові ресурси, земля, природні ресурси, комерційні приміщення, забезпечення виробництва електроенергією, водою, теплоенергією, газом, каналізація та міські очисні споруди.

Через особливу важливість виведені з групи «ресурси факторів виробництва» в окремі групи науковий та інноваційний потенціал, транспортна та інформаційна інфраструктура,

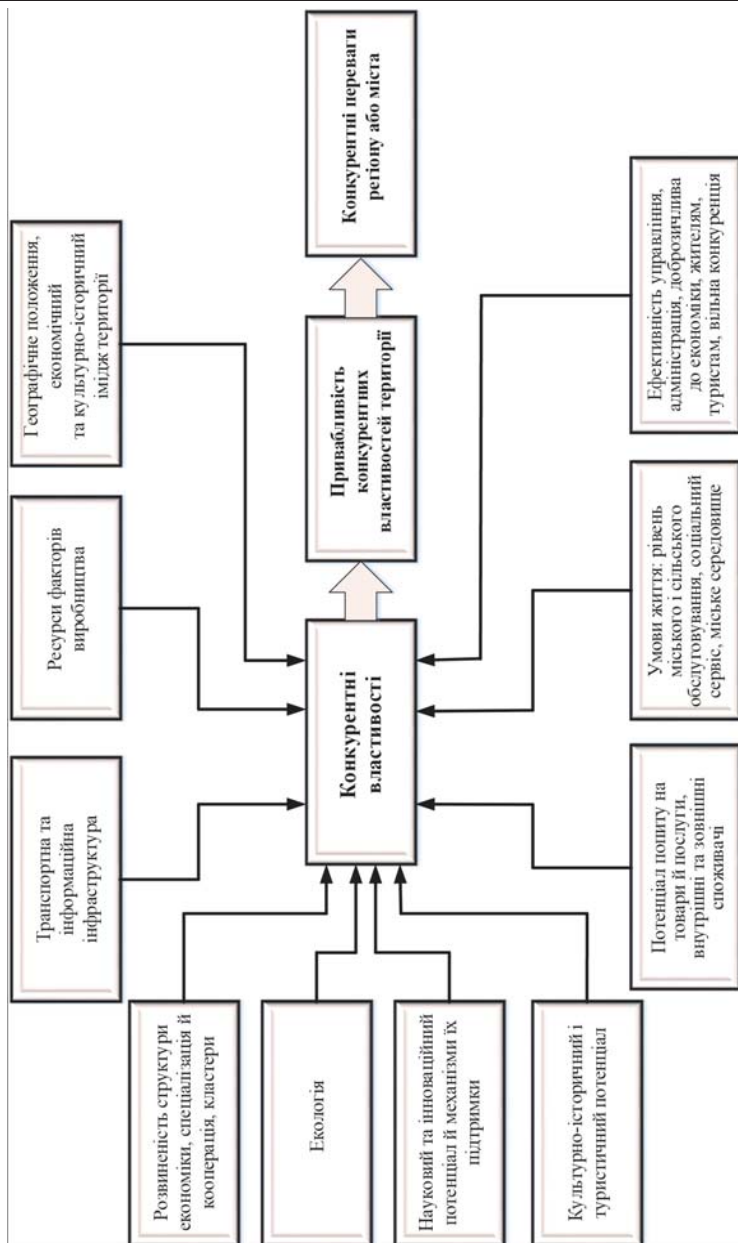

Рисунок 1.5 – Джерела конкурентних переваг території, яка приваблива для споживачів

фінансовий капітал. Це обумовлено тим, що назва групи чинників є в даний час особливим предметом турботи території в своєму стратегічному розвитку та користуються попитом у споживача. Вагомість конкурентних переваг за цими чинниками має особливе значення при перетворенні регіональної структури економіки в бік сучасної, інноваційної та інформаційної.

Необхідно враховувати, що сучасна затребуваність конкурентоспроможних чинників виробництва все більше зміщується від універсальних (земля, праця, енергія, сировина) до специфічних та вузькоспеціалізованих.

Щодо чиннику «розвиненість структури економіки, спеціалізація та кооперація, кластери»: сучасне, досить високотехнологічне підприємство не може існувати відокремлено, бо це буде дуже дорого. Воно передбачається бути розміщеним у великому місті чи поблизу нього, щоб мати можливість кооперуватися з іншими підприємствами та користуватися різними послугами фінансових, юридичних, управлінських структур.

Науковий та інноваційний потенціал та механізми їх підтримки – це найсучасніше та найперспективніше джерело конкурентних переваг. Найбільш розвинені країни намагаються нарощувати у себе науковий та інноваційний потенціал, тому що він є чинником створення принципово нових продуктів оновлення та підвищення якості товарів, що випускаються, винайдення нових технологій для підвищення продуктивності праці та зниження витрат ресурсів. Науковий та інноваційний потенціал території допомагає підприємствам, частіше оновлювати продукцію, знижувати її собівартість, тобто використовувати ці конкурентні властивості місця для зміцнення своєї конкурентоспроможності.

Транспортна та інформаційна інфраструктура має дуже велике значення для розвитку будь-якого регіону. Тут треба оцінювати внутрішню транспортну та інформаційну інфраструктуру, яка необхідна для ефективного функціонування

соціально-економічного комплексу регіону або міста, а також зовнішню, міжміську та міжрегіональну інфраструктуру.

Щодо групи чинників «Потенціал попиту на товари і послуги, внутрішні і зовнішні споживачі»: регіони, які мають значний потенціал купівельного попиту (мається на увазі під цим не тільки населення, а й підприємства), мають значну привабливість і для торгівлі, і для виробництва товарів та послуг.

Умови життя є одними з найбільш значущих джерел конкурентних переваг, чим вище якість життя, тим цікавіший регіон для мешканців, мігрантів, студентів, туристів. Для підприємств це також має й економічне, та соціальне значення. Іноземні інвестори, вибираючи місце для нового підприємства, обов'язково враховують, в яких умовах будуть жити керівники та фахівці, які прийдуть з країни інвестора.

Ефективність управління на території є потужним джерелом конкурентних переваг.

Культурно-історичний та туристичний потенціал дає особливі конкурентні переваги економічного й соціального характеру, що зачіпає інтереси мешканців та туристів, забезпечує значний приплив доходів в регіон. Для залучення інвестицій в створення підприємств це теж має певне значення.

Гарні екологічні умови є важливою конкурентною перевагою для населення більшості споживачів території, хоча виробництво не завжди зацікавлене в збільшенні витрат на охорону навколишнього середовища, тому що це збільшує собівартість продукції. Разом з тим такі підприємства теж можуть мати певний вигаш від підвищення вимог до екології, тому що це стимулює їх до розробки інновацій та економії ресурсів, оновлення видів продукції, підвищення її якості.

«Згідно із запропонованою М. Портером теорією конкурентоспроможності націй, ключовими чинниками формування конкурентних переваг є факторні умови, умови попиту, діяльність споріднених галузей та стратегії окремих підпри-

ємств. Відповідно конкурентне зростання країни та окремої території доцільно поділяти на чотири етапи: 1) етап факторів; 2) етап інвестицій; 3) етап інновацій; 4) етап багатства. Глобалізація світової економіки змінює вимоги до формування конкурентних переваг, оскільки стають доступними значна кількість засобів виробництва, інформаційних і фінансових ресурсів, людські ресурси завдяки міграційним процесам, постійно змінюється ринкова кон'юнктура, спостерігається втрата багатьма світовими лідерами своїх позицій, формуються нові глобальні центри продукування окремих асортиментних груп товарів та послуг» [64].

Високі конкурентні властивості регіону забезпечують додатковий приплив ресурсів розвитку (капітал, трудові ресурси та інші) та збільшення їх ефективності. Тому можна вважати, що конкурентні переваги регіону дозволяють залучити більше ресурсів для розвитку або сприяють зростанню результатів на одиницю ресурсів. Конкурентною перевагою є і розвиток інноваційної сфери, тому що це сприяє зростанню продуктивності праці та отриманню соціальних результатів, тобто конкурентні переваги є загальною умовою розвитку регіону.

Враховуючи вищезазначене конкурентні переваги можна розуміти як конкурентний потенціал території, що забезпечує можливість її додаткового розвитку за рахунок збільшення її затребуваності в умовах вільної конкуренції. Конкурентним потенціалом розвитку території ми вважаємо сукупність конкурентних переваг та привабливих характеристик даної території, які сприяють ефективному використанню наявних та залученню зовнішніх ресурсів, та виділяють територію серед інших суб'єктів конкуренції за її можливостями для ефективного соціально-економічного розвитку.

«Наступним кроком у формуванні теорії регіонального розвитку є виявлення важливості соціального фактора, зокрема соціального капіталу, без якого регіональні інноваційні мережі не можуть бути ефективними» [65]. Сьогодні це питання

більше розробляється зарубіжними дослідниками. «Ними доводиться, що довіра, створена на соціальному капіталі, може стати фактором ділової стабілізації та основою для інноваційного розвитку територій» [66].

Як чинник територіального розвитку соціальний капітал розглядається лише на початку XXI ст. «Сьогодні закладаються підвалини теорії соціального капіталу території як нової теорії регіонального розвитку. Її застосування на практиці потребує тривалого часу, обумовлює стратегічні заходи і розуміння важливості питання інтеграції та відповідних власних вихідних позицій. У зарубіжних країнах цьому питанню вже приділяється значна увага, Україна ж поки що орієнтована на швидкі результати, а її політика мало спрямовується на налагодження різноманітних мереж співпраці» [67, с. 146].

Для територій України, які прагнуть підвищити свою конкурентоспроможність на національному та світовому ринках, вибір стратегії формування підприємницького регіону вимагає створення особливих механізмів управління, що забезпечують ефективне використання наявного соціально-економічного потенціалу та оволодіння методами активізації мережевої взаємодії. Для вирішення цієї проблеми виділяються три умовні форми конкуренції територій і відповідні їм форми конкурентоспроможності, що представляють певні суб'єкт-об'єктні зв'язки і відносини в різних умовах розвитку регіональної економіки. Це: економічна конкуренція; просторова конкуренція; мережева конкуренція [68]. Специфіка та особливості форм конкуренції територій представлена в табл. 1.3.

У сучасних умовах соціально-економічного розвитку українські регіони виявляються втягнутими у всі три форми конкуренції. Тому, враховуючи специфіку регіонального розвитку, головним завданням органів влади є здійснення соціально-економічної політики, що дозволяє створювати і розвивати конкурентні переваги, що формують просторову і мережеву конкурентоспроможність на основі стимулювання мережевої

Таблиця 1.3 – **Особливості та форми конкуренції територій**

Ознаки	Форми		
	Економічна конкуренція	Просторова конкуренція	Мережева конкуренція
Суб'єкт конкуренції	Великі підприємства	Місцеві органи влади	Регіональні мережі влади і бізнесу
Об'єкт конкуренції	Витрати і прибуток підприємств	Конкурентні переваги території	Державні та недержавні інвестиції
Цілі конкуренції	Зростання виробництва товарів і послуг	Створення сприятливих умов проживання та створення бізнесу	Капіталізація території
Область конкуренції	Простір території	Простір території	Міжрегіональний економічний простір
Чинники конкуренції	Природні, фінансові, трудові тощо	Природні, фінансові, трудові тощо	Потоки капіталу, товарів та ресурсів
Характер регіональної політики	Промислова	Політика вирівнювання	Інноваційна і структурна
Інструменти регіональної політики	Субсидії	Субсидії, трансфери, податки	Гранти, інвестиції

Джерело: складено за [69]

взаємодії регіонів як необхідної умови для створення підприємницьких регіонів. Особливе значення при цьому має отримати формування фінансових чинників конкурентоспроможності [69].

Розглядаючи питання управління конкурентним розвитком територіальної економічної системи, необхідно враховувати певний дуалізм цієї категорії: з одного боку, територіальна

економічна система є складовою частиною національної економічної системи з притаманними їй закономірностями розвитку; з іншого – територіальна економічна система – носій регіональних інтересів та мотивацій, що визначає специфіку процесів управління нею.

Управління конкурентним розвитком території є специфічною областю управління, сукупність елементів якої в їх взаємозв'язку представляє собою систему координації та регулювання економічної діяльності з метою забезпечення конкурентоспроможності території за допомогою використання відповідних прийомів, методів, процедур та інструментів.

В основу управління процесом конкурентного територіального розвитку можуть бути покладені наступні принципи моделювання:

- принцип моніторингу;
- принцип балансу інтересів;
- принцип послідовності;
- принцип максимального врахування зовнішніх чинників.

Принцип моніторингу забезпечує оцінку та системний аналіз даних щодо реалізації завдань конкурентного розвитку території, розробку сценаріїв розвитку, обґрунтування рекомендацій для територіальних органів управління щодо досягнення цілей конкурентного розвитку. Принцип балансу інтересів передбачає врахування інтересів усіх суб'єктів ринкових відносин, які функціонують на території. Принцип послідовності полягає в послідовній роботі всіх функціональних підсистем (аналіз, планування, реалізація, контроль). Принцип максимального врахування зовнішніх чинників обумовлений необхідністю врахування всіх чинників, що впливають на досягнення параметрів конкурентного розвитку території, що є умовою формування моделі управління, адекватної поставленим цілям та завданням розвитку.

1.3 Теоретичні аспекти сучасних трансформаційних процесів в Україні та світі

Аналіз трансформаційних процесів в економіці на макрорівні повинен спиратися на їхні емпіричні прояви та теоретичну основу. «Емпіричними проявами трансформаційних процесів на макроекономічному рівні слугують зміни у виробничих силах та відносинах між ними, у сферах економічного відтворення (виробництво, розподіл, обмін, споживання), у видах та поширенні форм власності у суспільстві та відповідні соціально-економічні явища, що відбуваються протягом порівняно стислого періоду часу» [70].

«Випадками емпіричних проявів трансформаційних процесів у економіці на макрорівні є роздержавлення власності та приватизація підприємств у 90-ті роки XX століття в Україні, олігархізація та тінізація української економіки протягом 2000–2010 рр., велика економічна депресія 1929–1934 рр. у США, стрімкий розвиток та криза ІТ-сектору у США протягом 1995–2001 рр. у США, «вивезення» реального сектору економіки з країн Європи та Північної Америки до країн Азії протягом 1970–1990 рр. тощо. Емпіричні прояви трансформаційних процесів є різними за тривалістю часу, географічною локалізацією, кількістю охоплених суб'єктів, але їх об'єднує одне – всі вони ілюструють серйозні структурні зрушення у економічних відносинах між різними суб'єктами, представляють собою значні зміни, які торкаються значної кількості осіб однієї або декількох країн, мають значні економічні наслідки у вигляді перерозподілу власності, капіталу, істотної зміни фінансових результатів тощо» [71].

«Вивчення емпіричних проявів трансформаційних процесів дозволяє ідентифікувати послідовність подій та змін, відтворити хронологічний порядок протікання й на основі методу системної емпірики встановити їхні загальні закономірності, щоб надалі використовувати це знання для попередження

негативних трансформацій та прогнозування їхніх наслідків та забезпечення керованих позитивних трансформацій» [71].

«Теоретичну основу трансформаційних процесів в економіці на макrorівні складають дві основні групи теорій. До першої групи відносяться теорії, в яких процеси трансформації є предметом самостійного дослідження (концепція перехідної економіки, теорія циклів тощо), друга група містить теорії, відповідно до яких трансформація розглядається як внутрішня складова процесів глобальної економічної динаміки (еволюційний та цивілізаційний підходи)» [72, с. 9]. Безумовно, з точки зору дослідження трансформації як самостійного поняття, представляє інтерес перша група теорій.

Теоретичними засадами трансформаційних процесів в економіці та макrorівні може бути удосконалена сукупність концептів та теорій [73] (рис. 1.6).

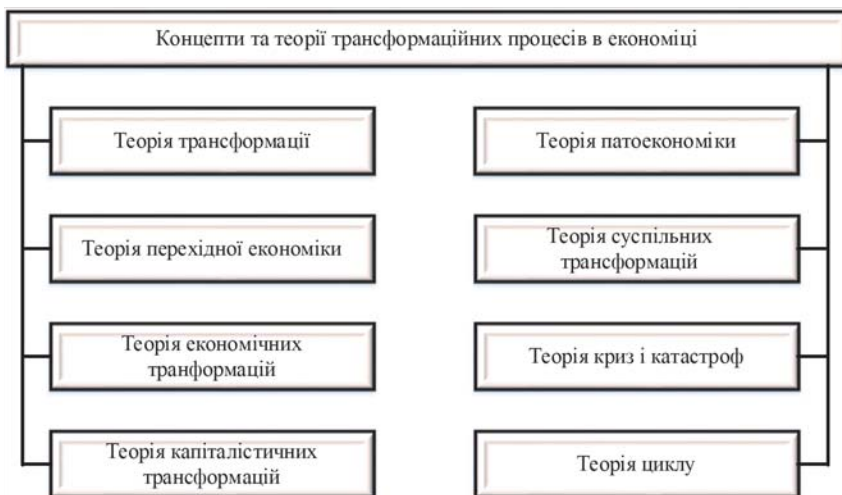

Рисунок 1.6 – Теоретична основа трансформаційних процесів в економіці.

Джерело: удосконалено автором з використанням [73; 77; 78]

Змістовний внесок у дослідження теорії трансформації (окремий її економічний аспект) внесли науковці: Е. Тоффлер [74], Д. Белл [75], Дж. Гелбрейт [76], Н. І. Гражевська [77], С. В. Філіппова [78] та інші.

«Практичне значення теорій трансформації має декілька аспектів. По-перше, з'ясовані її основні закономірності, що дозволяють зрозуміти динаміку окремих параметрів (об'єм виробництва, норма прибутку, капіталовкладення) та спробувати виявити умови збалансованого переходу. По-друге, визначаються кордони адаптації та ті критичні значення тиску на систему, при яких стрибок стає незворотнім. Один із головних принципів, на якому будується теорія трансформації, це взаємозв'язок єдності просторової та часової організації системи. Так теорія трансформації стає аналітичним інструментом передбачення майбутнього, та засобом що дозволяє уникнути «небажаної» біфуркації» [79, с. 185]. Варто зазначити, що основний принцип, на якому ґрунтується теорія трансформації, це взаємозв'язок єдності просторової та часової організації системи.

Однією із теорій сьогодення з дослідження трансформацій є теорія економічної трансформації. На думку Е. Т. Гайдара [80, с. 109] «з 80–90-х рр. XX ст. різко підвищилась увага до проблем економічної трансформації, коли міжнародне економічне та політичне суспільство зіткнулося з принципово новим колом таких проблем – посткомуністичною трансформацією. Теорію економічної трансформації в науковій літературі ще називають транзитологією» [78; 80; 81]. У працях [80; 81] зазначається, що «предметом економічної наукової дисципліни транзитологія (transitology) – є проблеми економічної трансформації, а об'єктом – економіка країн або країни, які знаходяться в процесі переходу від одного стану соціально-економічної системи до якісно іншого стану. Економічна транзитологія доволі молодий науковий напрям, але необхідно зауважити, що устояний. Причому дослідники» [81] розглядають

теорію економічної трансформації як дослідницьку програму. На думку Д. І. Савушкіна [73] «теорія економічних трансформацій розглядає трансформації як процес реформування в комплексі з його методологічними, теоретичними та практичними проблемами».

Теорії перехідної економіки викликає інтерес багатьох вітчизняних та закордонних науковців (В. М. Геєць [82], О. О. Беляєв [83], В. С. Савчук, Ю. К. Зайцев [84], І. В. Бураковський [85], Е. Т. Гайдар [80], В. М. Полтерович [86], В. А. Мартинов [87] та ін.). «Загальне уявлення про трансформації в цій теорії полягають в її розгляді як якогось досить тривалого періоду часу, коли перехідність, невизначеність, альтернативність подальшого розвитку домінують в економіці, визначають її функціонування, підпорядковують собі відтворювальний процес» [73, с. 51]. На думку переважної більшості науковців [3; 13; 18, 19] «основні концепції теорії перехідної економіки виникли у час тотального розпаду соціалістичної системи господарювання. Так Т. І. Рудченко, С. М. Качан, Г. М. Усачова» [72, с. 10] та Л. В. Танбовець аналізує наступні концепції теорії перехідної економіки:

- «концепції, засновані на методі технологічного детермінізму (концепція індустріального суспільства, концепція інформаційного суспільства)» [88];
- «концепції соціалізації капіталу (теорія колективного капіталізму, теорія конвергенції)» [88];
- «концепції глобалізації та екологізації (теорія Римського клубу, концепція ноосфери)» [88];
- «концепції соціал-демократичного та немарксистського спрямування (концепція надсуспільства)» [88].

Теорія перехідної економіки розглядає переважно процес системних, свідомо здійснюваних трансформацій, які трактуються як протиставлення старого та нового, але вони пов'язані з реальними історичними періодами, в яких відбувалися зазначені певні зміни. На наш погляд, поняттям «трансформація» значно зловживали в межах термінологічного закріплення.

Тобто нейтральному терміну приділили конкретний історичний та політико-економічний сенс. Поняття «трансформаційний процес», «перехідний процес», «перехідні економіки» щільно закріпились за пострадянським періодом та пов'язані з конкретним історичним періодом. Таким чином, жодний перехідний процес є трансформаційний, але не будь-який трансформаційний процес є перехідним.

У другій половині ХХ ст. популярності набувають так звані теорії «трансформації» капіталізму [89]. До основних засновників теорії трансформації капіталізму відносять Дж. Гелбрейта [76], М. Надлера [90], І. Валлерстайна [91]. «Теорія капіталістичних трансформацій розглядає трансформації як природничо-еволюційну зміну, обумовлену логікою розвитку капіталізму, подоланням ним своїх внутрішніх відтворювальних обмежень» [73]. «Слід зазначити, що теорії трансформації капіталізму виникли на етапі кризи капіталізму як альтернативи розвитку світового соціалізму. Ці теорії виходили, як правило, з реальних соціально-економічних процесів та явищ капіталістичного розвитку, але тлумачили їх досить своєрідно. Крім того, розвиток світової системи соціалізму, зростання її впливу після другої світової війни стали причиною певної «непопулярності» навіть самого терміна «капіталізм». У цих умовах і почали формуватися різні теорії перетворення капіталізму на «новий» суспільний лад (теорія народного капіталізму, концепція колективного капіталізму, концепція соціального партнерства)» [89].

У науковій літературі «існує окремий науковий напрям, який досліджує різні економічні патології, диспропорції, лаги та відхилення соціально-економічних систем та її станів» [73; 92; 93]. Одними із перших термін «патоекономіка» був запропоновано Г. П. Лузіним та К. В. Павловим. На їх думку, патоекономіка – це наука про соціально-економічні реформи, про їх форми та типи, про методи громадського реформування [94, с. 52]. Так Я. А. Жаліло «до сфери дослідження патоекономіки відносить:

вивчення закономірностей та специфічних особливостей кризових станів, аналіз та класифікацію чинників кризи, типологізацію форм та видів кризових станів, виявлення шляхів та методів виходу з кризи, аналіз типів та різновидів реформ» [95]. «Теорія патоекономіки розглядає переважно негативні трансформації, які не здатні відтворюватися на своїй власній основі, які схильні впливу зовнішніх для них законів, обмежені у своєму різноманітті та адаптивних кордонах» [73, с. 51]. Але слід зазначити, що теорія патоекономіки у дослідженнях трансформаційних процесів та кризових, патологічних станів не має значного поширення на цей час.

«Теоретичною основою дослідження трансформаційних процесів в економіці, особливо в умовах сучасних можливостей є теорії криз та катастроф» [73; 79; 96]. У своїх працях В. І. Арнольд [96] визначає «катастрофи як стрибкоподібні зміни, що є швидкою відповіддю системи на повільні зміни зовнішніх умов. Отже, як потужний математичний апарат теорія катастроф розглядає трансформацію як стрибкоподібні зміни системи (причому якісні), що мають місце за її межами сприйняття та адаптивності. Теорія катастроф дає можливість вивчити найбільш складні «приховані» проблеми трансформаційних процесів, де головними є питання про механізм виникнення стану нестійкості» [79]. «Криза при цьому виступає необхідним елементом розвитку, що дозволяє виявляти «вузькі» місця системи та знижувати поріг витрат соціально-економічних змін» [73]. «У результаті трансформації можуть виникнути як наслідок нездатності економічної системи до усунення перешкод у своєму розвитку, нездатності до адекватного пристосування і зміни (революційний характер трансформацій) або як свідчення повного вичерпання потенціалу розвитку цієї системи (еволюційна трансформація)» [73, с. 52]. «Також кризи розглядають як закономірний стан розвитку системи, причому не тільки як негативне явище, але й як позитивне у деяких випадках» [97].

Трансформаційні процеси за власністю репрезентують собою взаємозв'язок економічної поведінки та взаємодії учасників мікрорівня та інституціональними змінами макросередовища. Будь-які серйозні перетворення в суспільстві передбачають зміну інституціонального простору, яке в важливій мірі характеризує спектр вибору як цілей економічних суб'єктів, так і способів досягнення цих цілей.

Аналіз теоретичних засад щодо трансформаційних процесів на макrorівні, дозволяє дійти до сукупності важливих та корисних для розуміння природи трансформаційних процесів висновків та сформулювати закономірності таких трансформаційних процесів (рис. 1.7).

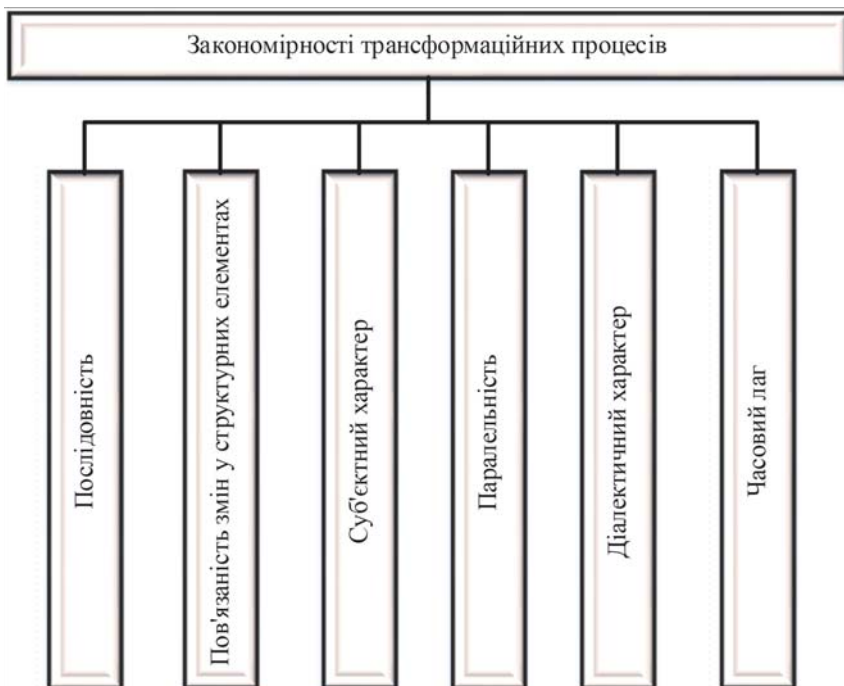

Рисунок 1.7 – Закономірності трансформаційних процесів.

Джерело: удосконалено автором з використанням [77; 98]

Окреслення загальних закономірностей трансформаційних процесів дає можливість впроваджувати аналітичні інструменти, які мають зосереджувати негативні трансформацій та прогнозувати їхні наслідки для забезпечення керованих позитивних трансформацій. Трансформаційні процеси не можливо обмежувати лише макрорівнем, так як до складу трансформаційних процесів можливо віднести й такі процеси як, наприклад, реорганізація, реструктуризація, тобто ті що відображають зміну стану об'єктів керованого впливу.

«У системі регулювання будь-якої національної економіки завжди діяв та завжди буде діяти загальний економічний закон співдії виробничо-економічних відносин стану, масштабу та характеру розвитку виробничих сил. Якщо виробничо-економічні відносини не відповідають зазначеним параметрам продуктивних сил виникає криза» [99].

До чинників, обставин та стратегічних упущень, які створили проблемну ситуацію в Україні та викликали різке загострення економічної кризи, починаючи з 1991 р., відносяться:

- відсутність ретельно підготовленої та обґрунтованої програми реформування економіки країни;
- відсутність чітко визначеного та ретельно підготовленого перехідного періоду до вільного економічного ринку;
- відсутність на першому етапі механізму регулювання стихійного та слабкерованого реформування;
- проведення приватизації та лібералізації цін в недостатньо науково і організаційно підготовленому режимі, що призвело до дестабілізації виробництва та глибокої економічної кризи;
- відсутність на першому етапі реформування повного та якісного набору законодавчих актів, що визначають успішне входження в ринок, а також повна відсутність понять про те, що в нових умовах ринкової економіки повинна бути створена багаторівнева система економічних законів, які будуть базою щоб організувати законотворчість;

- стихійне, штучне порушення систем галузевого управління та традиційно сформованих систем планування виробництва та розподілу ресурсів;
- повна втрата стратегічного планування національною економікою;
- наростання техніко-економічних диспропорцій (масове недовантаження виробничих потужностей, деградація постіндустріального сектору, екстенсивне використання ресурсів тощо);
- стихійний, а потім слабокерований розвиток інфляції, дестабілізуючий промисловість та особливо тієї ланки, які мають тривалий виробничий цикл;
- значна розбалансованість цін на товари, послуги, устаткування, транспорт, заробітну плату тощо, яка була справжньою причиною неплатежів;
- введення жорсткого податкового тягаря, що пригнічувало виробництво продукції та майже повністю блокувало її розширення та розвиток;
- майже повне припинення державного інвестування ряду галузей промисловості;
- прорахунки в очікуванні великого припливу в країну іноземного капіталу та в інвестуванні розвитку виробництва на базі зростаючого українського приватного капіталу;
- ліквідація державних інвестиційних банків та прямого пільгового кредитування;
- створення великої кількості акціонерних комерційних банків, в загальноприйнятому механізмі дії яких відсутній інтерес довгострокового кредитування та інвестування виробництва;
- втрата управління науково-технічним прогресом; скорочення НДДКР;
- масовий від'їзд в інші країни вчених та висококваліфікованих фахівців;
- екстенсивне використання робочої сили при загальній тенденції до погіршення її якості;

- наростання негативних соціально-демографічних процесів;
- посилення екологічної напруженості та зниження якості життя населення.

Економічний прогрес будь-якої країни може бути досягнуто при вирішенні чітко поставлених економічних цілей. Найбільш важливі з них такі:

- досягнення економічного зростання: бажано забезпечити виробництво максимальної кількості та найкращої якості товарів (робіт, послуг), тобто досягнення більш високого рівня життя населення;
- збереження економічної ефективності: необхідно отримати максимальну віддачу при мінімумі витрат від наявних обмежених виробничих і природних ресурсів;
- збереження платіжного балансу: прагнути до підтримки оптимального балансу міжнародної торгівлі та міжнародних фінансових угод;
- забезпечення стабільного рівня цін: необхідно уникати різкої інфляції та дефляції.

Розвиток світової економіки супроводжується суцільними різномасштабними трансформаціями, розгляду яких присвячено багато досліджень та публікацій. К. Маркс та Ф. Енгельс вважали, що розвиток економіки залежить від стану складових розвитку певного суспільства і змін «способу виробництва» та виділяли три основні суспільно-економічні формації: докапіталістичну (включаючи первіснообщинний, рабовласницький та феодальний), капіталістичну та посткапіталістичну [100]. На основі їх досліджень в радянській економічній науці був прийнятий так званий «формаційний підхід», який є досить спрощений погляд на світову історію як лінійно-прогресивний процес послідовної зміни п'яти суспільно-економічних формацій: первіснообщинний; рабовласницький (з IV–III ст. до н. е.); феодальний (з V ст. н. е.); капіталістичний (з XVII ст. і

по теперішній час) і комуністичний (з 1917 р по 1991 р. в радянській Росії, СРСР і країнах соціалістичної орієнтації).

Цей підхід відкидає можливість аналізу міжнародної економіки як світогосподарського феномена, саму міжнародну економіку як цілісну органічну систему. У формаційному підході системний аналіз реалізується в протиставленні двох світогосподарських систем: капіталістичної та соціалістичної. Притаманна формаційному підходу гіпертрофія економічної детермінанти орієнтує системний аналіз на прогнозування боротьби цих двох систем, а не на позитивний аналіз закономірностей розвитку та функціонування міжнародної економіки. Формаційний підхід включає концепцію «стрибка», як переривання поступового природно-історичного процесу (прикладом такої політики може бути «перехід» від феодалізму до соціалізму в Монголії і політика «великого стрибка» в КНР). При цьому заперечується безперервність та спадкоємність розвитку [99].

Тільки в другій половині ХХ ст. формаційний підхід був витіснений цивілізаційним підходом до вивчення розвитку світової економіки.

Цивілізаційний підхід передбачає цілісний погляд на міжнародну економіку як єдиний організм, де зняті ідеологем і де немає ні головних, ні другорядних структур. Розвиток міжнародної економіки в системі світового господарства детермінується її різними підсистемами в залежності від конкретних обставин, від цільових установок і конкретних завдань.

Тому цивілізаційний підхід лежить в основі цілого ряду історико-економічних теорій, наприклад таких як: теорія структурної трансформації (А. Льюїса); модель структурної трансформації (Х. Ченері), стадій економічного зростання (У. Ростоу), сучасного економічного зростання (С. Кузнеця) та інших.

Однією з найвідоміших теоретичних моделей розвитку є теорія структурної трансформації А. Льюїса, створена ним в

середині 1950-х років. «Основою цієї теорії є двохсекторна модель, головну увагу в якій приділено міграції робочої сили з села в місто та зростанню виробництва і зайнятості в сучасному секторі. Як міграція, так і зайнятість в сучасному секторі залежать від економічного зростання всередині нього, що, в свою чергу, визначається накопиченням капіталу та рівнем інвестицій в промисловість. Такі інвестиції виробляються за рахунок реінвестування прибутку в сучасні сектора економіки» [102].

Хоча двохсекторна модель в цілому і відображає історичний досвід розвитку західних країн, ряд моментів не відповідають інституційним та економічним реаліям більшості держав, які розвиваються та країн з перехідною економікою.

Перш за все А. Льюїс виходить з припущення, що міграція трудових ресурсів з села та створення робочих місць в місті йдуть паралельно накопиченню капіталу в сучасному секторі економіки: чим швидше темпи накопичення, тим швидше зростає рівень зайнятості. Однак прибуток може бути реінвестований в обладнання, що заощаджує працю, а не в ті ж самі машини і техніку, що і раніше, а також може бути переведена на депозити в банки інших країн у вигляді «витоку капіталу».

Іншим дискусійним моментом є впевненість в наявності зайвої робочої сили в селі і повної зайнятості в місті. Найчастіше спостерігається зворотне: зростаюче безробіття в містах та порівняно малі надлишки трудових ресурсів на сільських територіях.

Ще однією відомою моделлю структурної трансформації є модель американського економіста Холліса Ченері. «Результатом його аналізу стало виявлення ряду характерних рис, які притаманні країнам, що розвиваються, та країнам з перехідною економікою. До них відносяться: перенесення центру ваги економічної активності з аграрного сектора в промисловий, постійне накопичення фізичного та людського капіталу, зрушення споживчого попиту від вузького набору

товарів першої необхідності до різноманітних промислових виробів та послуг, зростання урбанізації, зниження середнього розміру сім'ї та темпів зростання населення в міру того, як чисельність дітей втрачає економічну значимість та на перший план виходять якісні характеристики, в першу чергу, рівень освіти» [99].

Американський вчений У. Ростоу, один з розробників теорії постіндустріального суспільства, значну увагу приділив впливу одного чинника, а саме технологічного прогресу на суспільно-економічні процеси. «Це дало йому можливість «виділити п'ять стадій розвитку суспільства: «традиційне суспільство» (стадія, що характеризується досить розвиненим аграрним сектором та примітивним ремеслом); перехідне суспільство (на цій стадії, яка почалася в кінці XVII ст. виникли передумови для «злету» в напрямку індустріального суспільства); «зліт» (стадія, яка збігається з промисловим переворотом); індустріальне суспільство (період безперервного індустріального прогресу, що тривав 60 років); суспільство масового споживання (масове виробництво складних промислових товарів), в якій домінують середній клас, сфери послуг та виробництво споживчих товарів» [102].

«Модель сталого економічного розвитку, була сформульована в 1992 р. в Ріо де Жанейро на Всесвітній конференції з проблем розвитку навколишнього середовища була сформована, як відповідь на виклик глобальної природно-господарської трансформації» [103, с. 38]. Природу цієї моделі можливо розглянути в гармонізації відносин людини, природи (довкілля) та заощаджувати природні ресурси, зберігати навколишнє природне середовище для наступних поколінь.

Новим об'єктом для економічної науки став перехід постсоціалістичних країн, в тому числі і України, від економіки адміністративно-командного типу, побудованої, головним чином на державній власності, до економіки ринкового типу з переважно приватною формою власності. Зміна політичних та

геоекономічних пріоритетів об'єктивно викликали необхідність здійснення кардинальних структурних зрушень в народному господарстві. Теорію цього процесу називають «транзитологія». Вперше термін «транзитологія» був запропонований в 1992 р. М. Беравуа, як «нова» теорія перехідних економік, яка відповідно до марксистської термінології була б названа «регресом», так як повертала до капіталістичних ринкових відносин [103, с. 39].

Етап нової економічної політики, яка була проведена в 1921–1923 рр. та стала тимчасовим поверненням до ринкових умов господарювання, по суті був першою постсоціалістичною, яка включала перетворення ринкових відносин під контролем держави. Однак відбулися диспропорції в планово-адміністративному господарюванні радянського періоду, що включають в себе такі неринкові перетворення:

- 1) розвиток економіки відбувався, перш за все, за рахунок випуску продукції групи «А», яка становила в промисловості 85 %, проти 70 % в провідних промислових країнах;
- 2) у всіх галузях економіки проявлялося «гігантобудівництво», при цьому мало приділялося уваги середнім та малим підприємствам;
- 3) спостерігалися значні диспропорції між галузями важкої, легкої та харчової промисловостей (10 % виробляли легка та харчова промисловості, тоді як в провідних країнах близько 30 %);
- 4) з капіталовкладень тільки 10 % спрямовувалося на житлове будівництво, тоді як в розвинених країнах це 25 % капіталовкладень;
- 5) найбільший перекис розвитку народного господарства був в сторону військово-промислового комплексу.

У той же час швидке економічне зростання в розвинених країнах світу супроводжувалось швидкою структурною перебудовою, яка включала в себе переміщення робочої сили з сільського господарства в промисловість, а останнім часом з

індустрії в сферу послуг; зростання середніх розмірів підприємств від сімейного та індивідуального виробництва до транснаціональних корпорацій; розвиток процесу урбанізації тощо.

Економічні терміни, що характеризують поняття структури і її змін, такі як «структурна трансформація», «структурні перетворення», «реструктуризація», останнім часом часто зустрічаються в економічній літературі. Однак, все ще не досягнуто чіткості в характеристиці змісту даних економічних категорій.

«Структурна трансформація», «структурні перетворення», «реструктуризація» за змістом термінів означають зміни в структурі власності, управлінні, сфері діяльності. Саме так в найзагальнішому сенсі і трактує їх економічна наука.

У великому енциклопедичному словнику дається таке визначення терміну «трансформація» – зміна структури чогонебудь [104, с. 1219]. У великому економічному словнику надано таке трактування терміну «трансформація» – «одна з операцій процесу організації, що означає перетворення головної мети в ряд взаємозалежних локальних цілей і завдань, що забезпечують досягнення корінних результатів, відображається у формі «дерева цілей» [105, с. 1089]. У великій економічній енциклопедії трансформація визначається «як взаємодія різних процесів і явищ у сфері економіки, політики й іншого, які в результаті сприяють приведенню до нової якості соціальної системи в цілому. Як правило, трансформація тісно пов'язана з реформами» [106, с. 681]. У економічній енциклопедії за редакцією С. В. Мочерного «трансформація визначена як процес перетворення однієї економічної системи в іншу, що супроводжується відмиранням одних елементів, рис, властивостей та появою інших» [107, с. 687]. «Б. А. Райзенберг, Л. Ш. Лозовський, Е. Б. Стародубцева трансформацією вважають перетворення структур, форм і способів економічної діяльності, зміна її цільової спрямованості» [108, с. 345]. На думку С. А. Суспіцина,

«трансформація – процес зміни довгострокових показників розвитку багаторегіональної економічної системи країни, очищених від національних трендів» [109, с. 3]. Л. Г. Мельник визначає трансформацію як «перетворення соціальних інститутів, соціальних структур, що нерідко супроводжується їхнім корінним переломом» [110, с. 298]. С. А. Єрохін дає таке визначення трансформації: «це зміна структури якого-небудь об'єкта в рамках процесу, що самоорганізується» [111, с. 13]. Також трансформацію визначають як «процес підготовки, проведення й закріплення організаційних змін» [112]. У всесвітній вільній енциклопедії Wikipedia «зміна, перетворювання виду, форми, істотних властивостей чого-небудь» [113].

Отже, в контексті трансформації адміністративно-планової моделі господарювання в ринкову, що відбувалося в економіці України, під терміном «трансформація» або, що на наш погляд, одне і теж, «структурні перетворення», необхідно розуміти процес адаптації (кількісної та якісної акомодатії) елементів економічних систем на макро-, мезо- і мікрорівнях та їх взаємозв'язків згідно з вимогами закономірностей функціонування і розвитку ринкового господарства, що призводять до створення якісно нової структури.

Об'єктивна необхідність трансформації економіки, в першу чергу, диктується спільною логікою переходу від історично доведеної та економічно неефективної адміністративно-командної моделі до порівняно ефективно функціонуючої соціально-орієнтованої, ліберально-капіталістичної моделі організації економічної життєдіяльності суспільства.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в економіці країни, впливають на економіку її регіонів та механізми управління їх конкурентним розвитком. Головна вимога, яка висувається до механізму управління регіоном в умовах його економічної самостійності, полягає в тому, що всі важелі цього механізму в сукупності повинні:

- сприяти формуванню ринкової системи, що забезпечує ріст ефективності виробництва, збалансованість попиту та пропозиції, підвищення якості товарів і послуг;
- обмежувати розвиток ринкових відносин при вирішенні проблем, які не можуть розв'язуватися за допомогою ринку, насамперед соціальних та екологічних [114, с. 109].

До факторів, що впливають на процеси ринкової трансформації економіки регіону, відносяться: інституціональна структура економіки регіону, організаційно-правові форми суб'єктів економіки регіону, просторова організація регіональних ринків, форми і методи державного регулювання економіки регіону (рис. 1.8).

На думку О. В. Балахонової, трансформаційні процеси становлення нового механізму управління, що забезпечує становлення ринкової системи, відбувається в умовах, що активно протидіють цьому процесу [114, с. 111]:

Ринкова система України характеризується несформованими ринками праці, капіталу, землі, що веде до цілого ряду наслідків:

- неможливе запозичення механізмів управління, що використовуються у країнах з рівноважними ринками, де співвідношення між попитом та пропозицією встановлюється переважно за допомогою механізму саморегулювання, елементи якого носять економічний характер;
- нерозвинений внутрішній ринок породжує відцентрові сили, що викликають витікання капіталів із внутрішнього ринку та підсилюють соціально-економічні суперечності; нестабільність ринку неминуче викликає інфляційні процеси та їх поступальний розвиток, що, у свою чергу, веде до витікання капіталу з інвестиційної сфери; скорочення виробничого апарату має своїм наслідком спад виробництва й посилення диспропорцій в економіці регіону.

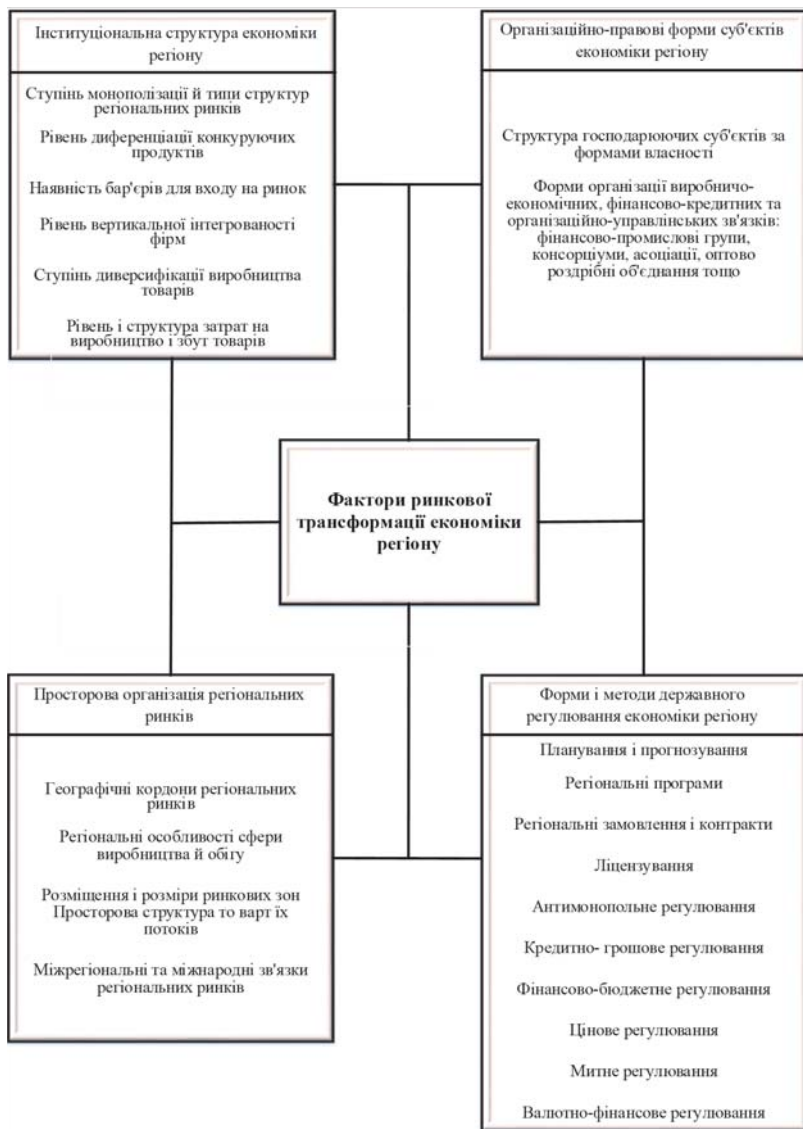

Рисунок 1.8 – Фактори, що впливають на процеси ринкової трансформації економіки регіону.

Джерело: узагальнено за [114, с. 110]

При розробці механізму управління процесом переходу до ринкових відносин необхідно враховувати високу адаптованість економіки більшості регіонів України до адміністративно-розподільних відносин з огляду на ряд об'єктивних причин, викликаних виробничою структурою, транспортною складовою.

Список використаних джерел до розділу 1

1. Шеер А. В. Моделирование бизнес-процессов. М.: Вестъ-Метатехнология, 2000. 205 с.
2. Вайкок М. А. Оценка влияния бизнес-процессов на эффективность деятельности промышленного предприятия. *Российское предпринимательство*. 2014. № 8. С. 71–82.
3. Репин В. В., Елиферов В. Г. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов. Москва: РИА «Стандарт и качество», 2009. 408 с.
4. Брэдик У. Менеджмент в организации. М.: ИНФРА-М, 1997. 347 с.
5. Лафта Дж. К. Эффективность менеджмента организации: учеб. пособие. М.: Русская деловая литература, 2003. 320 с.
6. Попов В. М., Ляпунов С. И. Бизнес-планирование: учебник. М.: Финансы и статистика, 2001. 672 с.
7. Андерсен Берн. Бизнес-процессы. Инструменты совершенствования / пер. с англ. С. В. Ариничева. 3-е изд. М.: РИА «Стандарты и качество», 2005. 272 с.
8. Ойхман Е. Г., Попов Э. В. Реинжиниринг бизнеса: Реинжиниринг организации и информационные технологии. М.: Финансы и статистика, 1997. 336 с.
9. Фидельман Г. И. Бизнес-процессы и изменение организации. *Методы Менеджмента качества*. 2002. № 1. С. 14–18.
10. Рубцов С.В. Уточнение понятия «бизнес-процесс». *Менеджмент в России и за рубежом*. 2002. № 6. С. 26–33.
11. Черемных О. С. Как нам обустроить компанию – корпоративная инфраструктура управления. *Менеджмент сегодня*. 2002. № 1. С. 14–28.

12. Ефремов В. С. Стратегия бизнеса: концепция и методы планирования: учеб. пособие. М.: 1998. 345 с.
13. Хотинская Г. И. Реинжиниринг на предприятиях сферы услуг. *Менеджмент в России и за рубежом*. 2001. №6. С. 40–46.
14. Хаммер М., Чампи Д. Реинжиниринг корпорации: манифест революции в бизнесе. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. 332 с.
15. Davenport T. H., Short J. E. The New Industrial Engineering: Information Technology and Business Process Redesign. MIT SMR. 1990. July 15. P. 11–27.
16. Davenport T. H. Process innovation: reengineering work through information technology. Boston: Harvard Business School Press, 1993. 337 p.
17. Porter M. E., Millar V. E. How Information Gives You Competitive Advantage. *Harvard Business Review*. 1985. № 85, (July–August). P. 149–160.
18. Зиндер Е. З. Новое системное проектирование: информационные технологии и бизнес-реинжиниринг. *Системы управления базами данных*. 1996. № 1. С. 55–67.
19. Deming W. E. Quality, productivity, and competitive position. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology, Center for Advanced Engineering Study, 1982. 373 p.
20. TeleManagement Forum. Telecom Operations Map. Evaluation Version 2.1. Morristown, NJ: TMForum, 2000. 82 p. URL: <https://www.tmforum.org>. (last accessed: 16.02.2020)
21. ISO/IEC. Оценка и аттестация зрелости процессов создания и сопровождения программных средств и информационных систем (ISO/IEC TR 15504-CMM). М.: Книга и Бизнес, 2001. 348 с.
22. Портер М. Конкуренция. М.: Издательский дом «Вильямс», 2003. 488 с.
23. Елиферов В. Г., Репин В. В. Бизнес-процессы: Регламентация и управление: учебник. М.: ИНФРА-М, 2004. 139 с.
24. Елиферов В. Г., Репин В. В. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов. М.: РИА «Стандарты и качество», 2004. 389 с.
25. Павлов А. Ю., Батова В. Н. Экономическая безопасность бизнес-процессов в условиях реализации концепции устойчивого

развития. *Российское предпринимательство*. 2014. № 23 (269). С. 113–119.

26. Тейлор Ф. У. Принципы научного менеджмента. *Библиотека журнала «Контроллинг»*. М., 1991. 104 с.

27. Кутелев П. В., Мишурова И. В. Технология реинжиниринга бизнеса: учебное пособие. Москва: ИКЦ «МарТ», 2003. 176 с.

28. Harrington H. J. Business process improvement: the breakthrough strategy for total quality, productivity and competitiveness. McGraw-Hill, 1991. 274 p.

29. Гиссин В. И. Управление качеством. 2-е изд. Москва: Издательский центр «МарТ», 2003. 400 с.

30. Зайцев Л. Г. Стратегический менеджмент: учебник. М.: Юристъ, 2010. 416 с.

31. Шеер А. В. Бизнес-процессы. М.: Вестъ-Метатехнология, 1999. 453 с.

32. Журавлев Ю. В. Реорганизация управления бизнес-деятельностью промышленных предприятий в условиях рыночных отношений: теория и практика (На примере Воронежской области): дис. ... д-ра экон. наук: спец. 08.00.05. Воронеж, 2005. 413 с.

33. Колесова С. Б., Некрасов В. И. Развитие бизнес-процессов обеспечения производства нефтедобывающих предприятий: монография. Ижевск: ФГБОУ ВПО «УдГУ», 2012. 168 с.

34. Захаркина Н. В. Совершенствование инструментов стратегического планирования на основе моделирования бизнес-процессов: дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.05 / Брянский гос. ун-т им. а-ка И. Г. Петровского. Брянск, 2006. 179 с.

35. Абалкин Л. И. Что такое хозяйственный механизм? Москва: Экономика, 1980. 8 с.

36. Самостоятельность и управление производственным профилем предприятия / под ред. А. П. Градова. М.: Экономика, 1999. 237 с.

37. Ясин Е. Г. Хозяйственная система и радикальная реформа. Москва: Экономика, 1999. 319 с.

38. Азбука полного хозрасчета / под ред. В. М. Пинзенина. Львов: Высшая школа, 1989. 184 с.

39. Панин А. У. Хозяйственный механизм производственных формирований региональной агросистемы: инструментарий орга-

низации и реформирования. Воронеж: Изд-во «Квадрат», 1997. 264 с.

40. Круглов М. И. Стратегическое управление компанией: учебник для вузов. М.: Русская Деловая Литература, 1998. 768 с.

41. Евенко Л. И. Организационные структуры управления промышленными корпорациями США: теория и практика формирования. М.: Наука, 1983. 349 с.

42. Боренберг Б. М. Организация управления народным хозяйством в регионе. К.: Наукова думка, 1989. 210 с.

43. Букреев А. М. Организационно-экономический механизм антикризисного управления: дис. ... д-ра экон. наук: спец. 08.00.05 / Воронеж, гос. техн. ун-т. Воронеж, 1999. 367 с.

44. Анисимов Ю. П., Журавлев Ю. В., Прозоровская Л. В. Механизм управления предприятием в условиях ускоренного развития бизнес-процессов. *Экономика и производство*. 2003. № 1. С. 18–21.

45. Исследование: стратегия и уровень информатизации металлургических предприятий // Cnews: [веб-сайт]. 2003. URL: <http://www.cnews.ru/industry/pait5/research.shtml>. (дата обращения: 28.09.2019).

46. Борисов А. Б. Большой экономический словарь. М.: Книжный мир, 2003. 895 с.

47. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш. Словарь современных экономических терминов. 5-е изд. М.: Айрис-пресс, 2009. 480 с.

48. Ускова Т. В. Управление устойчивым развитием региона: монография. Вологда: ИСЭРТ РАН, 2009. 355 с.

49. Костылева Н. Е. Инновационные методы повышения конкурентоспособности городов и регионов. СПб.: ИРЭ РАН, 2005. 243 с.

50. Сачук Т. В. Территориальный маркетинг: учебное пособие. СПб.: Питер, 2009. 368 с.

51. Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України / за ред. С. Максименка. К.: Логос, 2000. 171 с.

52. Беленький П. Ю., Мікула Н. А., Матвеев Є. Е. Конкурентність на транскордонних ринках. Львів: Ін-т регіон. дослідж. НАН України, 2005. 214 с.

53. Голиков А. П., Прав Ю. Г. Сучасний стан і перспективи регіональної політики в Україні. *Формування механізму регіонального*

управління в Україні: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 29 листопада 2001 р.). Х.: Вид-во ХарПІ УАДУ «Магістр», 2002. С. 22–24.

54. Лендшел М. Спеціальні інститути розвитку територій: європейський досвід. *Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів* / за ред. С. Максименка. К.: Міленіум, 2001. С. 67–148.

55. Мамонова В. В. Перспективи регіонального управління в Україні. *Формування механізму регіонального управління в Україні: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 29 листопада 2001 р.).* Х.: Вид-во ХарПІ УАДУ «Магістр», 2002. С. 5–10.

56. Панова В. Парадигма «нового регіоналізму» в Європейському Союзі. URL: <http://www.viche.info/journal/1022/> (дата звернення: 03.04.2019).

57. Верланов Ю. Ю., Нетудихата К. Л. Регіональна динаміка, нерівномірність та економічне зростання. URL: <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/naukpraci/economy/2001/9-1-2pdf> (дата звернення: 08.06.2019).

58. Бажал Ю. М. Знаннєва економіка – економіка конкурентоспроможності. *Інформаційне суспільство. Шлях України.* К.: Б-ка інформ. сусп-ва, 2004. С. 219–224.

59. Welter F., Kolb S., O’Gorman B., Bugge K., Hill I., Peck F., Roncevic B. How to make regions (more) innovative. URL: http://www.kmu.unisg.ch/rencontres/Renc2008/Topics_2008/C/Rencontres_2008_Welter_et_al.pdf (last accessed: 14.03.2019).

60. Баркова О. М. Роль программ повышения производительности и применения кластерных технологий в формировании стратегии социально-экономического развития востока России и создании новой модели национальной экономики. URL: www.feprc.info/docs/FEPC-Rol-proizvoditelnosti-Khabarovsk.doc (дата обращения: 08.04.2019).

61. Осадчая О. П., Коробкина Е. В. Кластерный подход к повышению конкурентоспособности региона. *Ползуновский альманах.* 2009. № 1. С. 280–284.

62. Пилясов А. Н. И последние станут первыми: Северная периферия на пути к экономике знания. М.: Издательская Группа URSS, 2009. 544 с.

63. Сепик Д. Конкурентоспособность регионов: некоторые аспекты. *Региональные документы*. URL: http://www.recep.ru/files/documents/regional_competitiveness_ru.pdf (дата обращения: 16.06.2019).

64. Porter M. *The Competitive Advantage of Nations*. New York: The Free Press, 1992. 133 p.

65. Фукуяма Ф. Соціальний капітал. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm> (дата звернення: 06.07.2019).

66. Fromhold-Eisebith M. Innovative Milieu and Social Capital – Complementary or Redundant Concepts of Collaboration-based Regional Development?. *European Planning Studies*. 2004. Vol. 12. №6. P. 747–765.

67. Дегтярьова І. Теорії регіонального розвитку та їх еволюція як основа сучасного регіонального управління. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. № 4. С. 141–148.

68. Войнаренко М. П. Кластери як центри економічного зростання регіонів за умов кризи. *Развитие инновационных кластеров в современных условиях реструктуризации экономики*: материалы IV междунар. науч.-практ. конф. (Севастополь, 1–2 июня 2009 г. ТПП). 2009. С. 16–29.

69. Суханова А. В. Конкурентні переваги і стратегія регіонів у сукупності відносин конкурентоспроможності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 21. С. 103–107.

70. Івченко Є. А. Теоретичні аспекти та закономірності трансформаційних процесів в економіці на макрорівні. *Ефективна економіка*. №12. 2014. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5830> (дата звернення: 12.09.2019).

71. Pascale R., Athos A. *The Art of Japanese*. London: Penguin, 1981. 218 p.

72. Рудченко Т. І., Качан С. М., Усачова Г. М. Трансформаційні процеси та формування протикорупційного економічного порядку в Україні: навч. пос. Донецьк: ДонНТУ, 2009. 250 с.

73. Савушкін Д. І. Особливості та закономірності трансформаційної економіки в ринковому середовищі. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2014. № 2(26). С. 49–54.

74. Тоффлер Е. Третья Хвиля. К.: Вид. дім «Всесвіт», 2000. 475 с.
75. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. М.: Academia, 1999. 786 с.
76. Гэлбрейт Дж. К. Экономические теории и цели общества. М.: Прогресс, 1976. 408 с.
77. Гражевська Н. І. Еволюція сучасних економічних систем: навч. пос. К.: Знання, 2011. 287 с.
78. Філіппова С. В. Методологія управління трансформаційними процесами в промисловому виробництві: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: спец. 08.07.01. Одеса, 2006. 36 с.
79. Журба І. Є. Науково-методологічні засади трансформації економічних систем транскордонного співробітництва країн Центральної та Східної Європи. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2010. № 2. С. 183–189.
80. Гайдар Е. Т. Экономика переходного периода. М.: Дело, 2003. 832 с.
81. Евстигнеева Л. П., Евстигнеев Р. Н. Теория экономической трансформации как исследовательская программа. *Общественные науки и современность*. 2007. № 5. С. 5–17.
82. Геєць В. Ринкова трансформація в 1991–2000 роках: здобутки, труднощі, уроки. *Вісник Національної академії наук України*. 2001. № 2. С. 22–37.
83. Беляєв О. О., Бебело А. С., Комяков О. М. Держава і перехідна економіка: механізм взаємодії. К.: КНЕУ, 2003. 190 с.
84. Трансформаційна економіка: навч. посіб. / В. С. Савчук та ін. К.: КНЕУ, 2006. 612 с.
85. Бураковський І. В. Міжнародна торгівля та економічний розвиток країн з перехідною економікою. К.: НАУКМА, 1998. 204 с.
86. Полтерович В. М. Политика реформ и трансформационный. *Экономика и математические методы*. 2006. Т. 42, № 4. С. 1–36.
87. Мартынов В. А. Переходная экономика: теоретические аспекты, российские проблемы, мировой опыт. М.: Экономика, 2013. 719 с.
88. Танбовцев В. Теории государственного регулирования экономики. М.: ИНФРА-М, 2008. 158 с.

89. История экономических учений: учебник / Л. Я. Корнийчук и др. М.: Финансы и статистика, 1999. 564 с.
90. Nadler D. A., Tushman M. L. A Diagnostic model for organizational Behavior. *Pespectives on behavior in organizations* / Ed. by J. R. Hackman, L.W. Porter. N.Y.: Doubleday, 1977. 457 p.
91. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: Введение. М.: Территория будущего, 2006. 248 с.
92. Мендельсон Л. А. Теория и история экономических кризисов и циклов / под ред. Е. С. Варги. М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1959. 691 с.
93. Гизатуллин Х. Патоекономика – экономика кризисных состояний. *Общественные науки и современность*. 1995. № 2. С. 94–98.
94. Лузин Г. П., Павлов К. В. Патоекономика, или общая теория переходных, кризисных социально-экономических процессов. Мурманск: Обл. книжн. изд-во, 1999. 586 с.
95. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: монографія. К.: НІСД, 2003. 368 с.
96. Арнольд В. И. Теория катастроф. М.: УРСС, 2007. 136 с.
97. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: учебн. пособ. К.: МАУП, 2003. 219 с.
98. Погорелов Ю. С. Природа, рушійні сили та способи розвитку підприємства: монографія. Харків: АдвАТМ, 2010. 352 с.
99. Кухарская Н. А. Стратегические приоритеты трансформации экономики регионов Украины: тенденции, формы, механизмы. Одесса: ИПРЭИ НАН Украины, 2010. 519 с.
100. Маркс К., Энгельс Ф. Капитал. Т. 1. Соч. 2-е изд. Т. 23. 907 с.
101. Тодаро М. Экономическое развитие: труды / Экономический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова. М.: ЮНИТИ, 1997. 671 с.
102. Росту У. У. Стадии экономического роста. Некоммунистический манифест. Нью-Йорк: Фредерик А. Пренгер, 1960.
103. Крючкова І. В. Структурні чинники розвитку економіки України. К.: Наукова думка, 2004. 317 с.
104. Большой энциклопедический словарь: гл. ред. А. М. Прохоров. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Большая росс. энциклопедия, 1997. 1456 с.
105. Большой экономический словарь: ред. А. Н. Азрилян. 5-е изд. доп. и перераб. М.: Институт новой экономики, 2002. 1280 с.

106. Большая экономическая энциклопедия: Т. П. Варламова и др. М.: Эксмо, 2008. 816 с.

107. Економічна енциклопедія: у 3-х томах. / ред. С. В. Мочерний. К.: Видавничий центр «Академія», 2000. Т. 3. 864 с.

108. Современный экономический словарь: Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. М.: ИНФРА М, 1999. 479 с.

109. Суспицын С. А. Развитие методов измерения пространственных градеформаций экономики. *Регион: экономика и социология*. 2007. №4. С. 318.

110. Мельник Л. Г. Экономика и информатизация: экономика информатизации и информатизация в экономике: энциклопедический словарь. Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. 384 с.

111. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико методологічний аспект). К.: Вид-во «Світ знань», 2002. 528 с.

112. Официальный сайт Европейского тренингового центра «Инновация» URL: <http://www.etc.ru/toarticles/actiondesc/id13> (дата обращения: 18.01.2020).

113. Офіційний сайт вільної енциклопедії «Wikipedia». URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Трансформація_\(значення\)#:~:text=Трансформація %20-%20змiна%2C%20перетворювання%20виду %2C,%2C%20iстотних%20властивостей%20чого-небудь](https://uk.wikipedia.org/wiki/Трансформація_(значення)#:~:text=Трансформація%20-%20змiна%2C%20перетворювання%20виду%2C,%2C%20iстотних%20властивостей%20чого-небудь) (дата звернення: 06.01.2020).

114. Балахонова О. В. Регіон: аналіз і управління процесом розвитку / за ред. В. І. Захарченко. Вінниця: Вінницька газета, 2011. 400 с.

Розділ 2

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

2.1 Методологія формування систем просторового планування та моніторингу бізнес-процесів

Економіка кожної території формується як відкрита система, на яку впливає як внутрішня, так і зовнішня економічна, соціальна й політична кон'юнктура. Всі процеси розвитку економіки території в цілому і в окремих господарюючих суб'єктах залежать від кількісних і якісних характеристик внутрішнього й зовнішнього економічного простору.

Показники, які повинні знайти відображення у планах економічного розвитку території, повинні включати: валовий регіональний продукт; показники соціального розвитку за найважливішими характеристиками рівня життя; зведений фінансовий баланс; регіональний бюджет; баланси по найважливіших видах ресурсів; баланс грошових доходів і витрат населення; регіональне замовлення підприємствам і організаціям (рис. 2.1).

Планування території – неперервний процес, який пов'язує економічні передбачення та прогнози розвитку територій й населених пунктів, інженерно-транспортної інфраструктури, існуючий розвиток соціальної сфери, екологічний стан території.

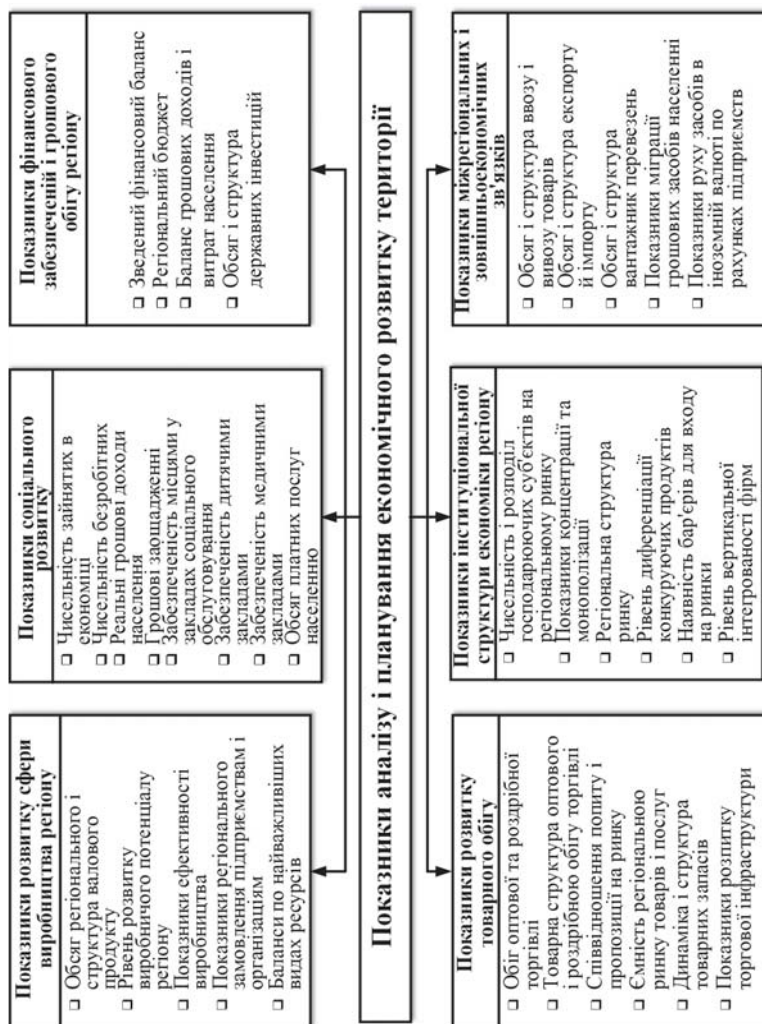

Рисунок 2.1 – Показники аналізу й планування економічного розвитку території з урахуванням бізнес-процесів. Джерело: Розроблено автором

Просторове (територіальне) планування є сьогодні одним із невід'ємних аспектів адміністративної діяльності країн з розвинутою економікою. Саме завдяки новітнім планам та програмам можливе ефективне використання ресурсів на всіх ланках, за всіма ступенями та видами, забезпечення задоволеності проживання, збереження культурної та інтелектуальної спадщини, задоволення інтересів спільноти та погодження особистих запитів. Планова документація нагадує творчі інформаційні моделі, створені за стандартами мережевого суспільства, з урахуванням глобальних проблем і потенціалу конкретної території.

Просторове планування має давню історію та широку практику впровадження. Планування в загальному розумінні означає діяльність з оцінки та довгострокової організації ресурсів для досягнення різних цілей і завдань. У вузькому розумінні планування – це «всеосяжний процес, що веде до консенсусу, заснованого на визнанні всіх проблемних питань, їх оцінці та визначенні цілей. Кінцевою метою є розробка шаблону (моделі) для майбутнього розвитку» [1, с. 46].

В такому сенсі необхідно розглядати оптимальну організацію території з урахуванням властивостей, характеристик і часових параметрів. Для опису цього процесу і його наслідків, як правило, використовуються терміни: «планування території» і «просторове планування», зміст яких слід розглянути більш детально.

«Просторове планування», як поняття, було розкладено з точки зору формування європейської позиції для планування та просторового розвитку. Вважалося що необхідно знайти нейтральний термін, який, безумовно, не стосується поточної системи планування однієї держави-члена Європейського Союзу (ЄС).

«Виникнення просторового аспекту визначає якісні зміни в плануванні в цілому, усвідомлення необхідності довготривалого, стратегічного планування, а також обмежені можливості

тільки економічного, галузевого підходу, віддаленість від певного місця, зони, регіону, країни – «практично скрізь у світі усвідомили, що стратегічне планування, стратегічне мислення в цілому неможливо поза просторових координат дії» [2, с. 3].

Основною причиною того, що планування було названо «просторовим (територіальним)», був вплив концепції території як географічного таксона та її картування, що підкреслює ознаки територіальності на протигагу секторального підходу. У Компендіумі ЄС по системам та політиці просторового планування «просторове планування» розуміється як «державна політика та дії, спрямовані на розподіл діяльності в просторі та взаємозв'язок між ними. Він повинен бути реалізований на європейському, національному та місцевому рівнях та поєднувати планування землекористування та регіональну політику» [3, с. 156].

«Під просторовим плануванням, приміром у Німеччині, слід розуміти загальне планування та правову концепцію, яка охоплює територіальну організацію держави, землеустрій, а також довгострокове перспективне планування будівництва. Відповідно, його метою є «організація та розвиток певні департаментів (регіонів) відповідно до елементарних аспектів людського існування, таких як домашнє господарство, працевлаштування, навчання, постачання, відпочинок і транспорт» [4, с. 66].

Розроблення та затвердження проєктної документації в європейських країнах стала свого роду відповіддю на швидке економічне зростання і пов'язані з ним економічними, соціальними, інституціональними проблемами, з оптимізацією промислового навантаження, мереж населених пунктів, регулюванням територіального розвитку.

Можна виділити декілька етапів та чинників зближення систем просторового планування європейських країн (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Етапи та чинники зближення систем просторового планування європейських країн

Етап	Назва	Характеристика
I	Період завершення Другої світової війни	Протягом цього періоду зближення відбувалось не лише з точки зору економічного зростання, а й для соціального консенсусу, у формі «держав загального добробуту» [5]
II	Започаткований створенням у 1970 р. Радою міністрів, відповідальних за просторове регіональне планування	Відбувалося регулярне проведення конференцій, підготовка доповідей, рекомендацій, резолюцій, що надало значний поштовх та створило своєрідну платформу для обговорення найбільш проблемних питань просторового планування
III	90-ті рр. XX ст.	Пов'язано зі зміною геополітичних векторів внаслідок розпаду СРСР та з формуванням постіндустріального суспільства

Джерело: Розроблено автором

У табл. 2.2 наведено основні риси започаткування сучасного територіального планування в деяких країнах Європи.

«Особливим акцентом сучасного періоду стає інтродукція поняття та концепція сталого (збалансованого) розвитку, яка була впроваджено у 2000 році після прийняття «Керівних принципів сталого просторового розвитку Європейського континенту» [7].

«Згідно Компендіум ЄС щодо систем та політик просторового планування, в країнах-членах ЄС були визначені чотири основні традиції просторового планування: актуальний підхід до регіонального економічного планування, складний комплексний підхід, управління земельними ресурсами, урбанізм. Також розрізняють планування за рівнем та метою: національна політика, стратегічне планування, рамкове та регулятивне

Таблиця 2.2 – Започаткування сучасного територіального планування в окремих країнах Європи

Країна	Орієнтовний період	Основні риси
Норвегія	початок XIX – початок XX ст.	Знаковий для створення єдиної системи 1924 р. – прийняття так званого «Будівельного акту», що охоплював усі міські і окремі сільські муніципалітети. З того часу планування стало суспільним інструментом упорядкованого виконання рішень та інфраструктури. Але вже на початку XIX ст. існували плани інфраструктури та детальні земельні плани
Німеччина	друга половина XIX ст.	Прийняття будівельного закону, який визначав основи територіального планування на державному рівні. Згодом був доповнений у федеральному законодавстві
Нідерланди	початок XX ст.	Планування завдяки «Акту про житлове господарство» (1901) стало обов'язковим для муніципалітетів. У 1931 р. після перегляду цього документу було затверджено просторове планування на регіональному рівні. І лише у 1960 р. була затверджена трирівнева система
Великобританія	30-ті 40-ві роки XX ст.	Розроблено концепцію планувальної системи, яка була вперше затверджена «Планувальним Актом» у 1948 р.
Швеція	кінець XIX – початок XX ст.	Першим законодавчим актом щодо регулювання будівельної діяльності став Будівельний указ 1874 р., що зобов'язував міста розробляти і впроваджувати міські плани. Акт з планування міст був введений в дію у 1909 р. з метою законодавчого регулювання стосунків між муніципалітетами та власниками майна
Польща	початок XX ст.	Спроби щодо стандартизації системи просторового планування пов'язані з набуттям незалежності у 1918 р. У 1928 р. напрацьовані стандарти були затверджені указом президента «Про будівельні норми і розвиток житлової нерухомості»

Джерело: Розроблено на основі [6]

планування. Також, виокремлено просторові та галузеві аспекти планування, взаємозв'язок яких нерідко втрачається на найнижчих рівнях. У розвинених країнах, таких як Німеччина, просторове планування включає в себе: регіональне, міське, галузеве планування. Регіональне планування – вищий рівень, що синтезує організацію та розвиток регіонів» [3, с. 36].

«В умовах сьогодення основним нормативним документом щодо стратегічного планування територій для країн ЄС, є «Територіальний порядок денний 2020», прийнятим у 2011 р., який розкриває механізми просторового розвитку. З урахуванням національних особливостей чиниться через розробку національних концепцій просторового розвитку, що нерідко перевищують загальноєвропейські часові рамки (наприклад, до 2030 року у Польщі, до 2040 р. у Нідерландах)» [1].

«За роки, які Україна перебуваючи у складі СРСР здобула особливості до планування території радянського підходу. В Україні легітимізація територіального планування проходила в СРСР орієнтовно в 20-х рр. XX ст. В той період була створена Комісія з вивчення природних продуктивних сил, яку очолив В. І. Вернадським. В цей період був розроблено план ГОЕРЛО, який став першим перспективним план СРСР (проект електрифікації). В 30-х роках відбувається зміцнення Держплану та пришвидшені темпи дезінтеграції єдиної системи просторового планування. В той період Рада з розміщення продуктивних сил одержує дорадчі функції замість ключових» [2].

«Тяжкими періодами для України в цілому та для системи територіального планування зокрема, стали воєнний та повоєнний період. Його основними рисами були переміщення підприємств і промислове будівництво на сході СРСР, обмеженість комплексного територіального планування» [10, с. 31–36], «а також формування системи «закритих» міст («відомча урбанізація»), директивний характер управління, що не сприяє нормальному розвитку» [2].

«Згодом, 60–70-ті рр. стають періодом формування методології укладання одного з найбільш важливих планувальних документів – схеми районного планування, що тією чи іншою мірою відповідала сучасним схемам територіального планування, передбачаючи комплексний розвиток території з урахуванням природних і соціально-економічних умов» [11].

«У цей же період і до 80-х рр. відбувся перехід о складання довгострокових комплексних схем розвитку та розміщення продуктивних сил і на їх основі – Генеральної схеми розміщення продуктивних сил, практичне втілення якої залишилось під знаком питання. Водночас, «фактично знищується територіальне планування на низовому та середньому рівнях» [10, с. 31–36], «має місце «низька операційність та неузгодженість роботи планувально-прогнозних структур» [2].

Розвиток методології радянського планування, мав безліч конструктивних особливостей щодо оцінки ресурсів, формування виробничих відносин і навіть соціальної інфраструктури.

«Разом з тим, значна частина розроблених документів залишалась недієвою, що пояснюється насамперед специфікою обмежень централізованої планової економіки СРСР» [12, с. 11].

«У 1970 р. в постанові конференції СЕМАТ були окреслені наступні планувальні орієнтири: «захист навколишнього середовища; уникнення дисбалансу між урбанізованими та сільськими регіонами; особливі регіональні проблеми (курортні, прикордонні, гірські тощо); питання розвитку периферійних (депресивних) районів; розширення мереж зв'язку і транспорту; участь місцевих мешканців у житті громад» [13]. «Деякі час згодом, національні стратегії просторового розвитку країн ЄС включали питання про якість простору, життя, біологічне та ландшафтне різноманіття тощо. У плануванні СРСР, аж до часів розпаду існувала ідеологія планування народним господарством, галузей та економічних районів» [13].

Після здобуття незалежності Україною виникла необхідність розроблення методологічної бази та створення системи планувальної документації. При створенні нормативно-законодавчої бази необхідно було врахувати складність зміни форм власності, реструктуризацію господарських зв'язків, нестачу фінансових ресурсів, зміну системи державного управління в цілому.

Теперішня система територіального планування в країні формувалася під дією факторів та об'єднує практичний досвід радянського, пострадянського планування та частку європейського досвіду.

«Просторовий розвиток і просторове планування на сьогодні означають оптимальну організацію простору (території) з урахуванням його особливостей, характеристик, зв'язків та часових параметрів. Основними викликами у площині просторового розвитку України слід вважати» [14, с. 28]:

- «глобальні виклики (зміни клімату, загрози збереженню ландшафтного та біорізноманіття, вплив процесів глобалізації)» [14, с. 28];
- «специфіку геополітичного становища та цивілізаційного виміру» [14, с. 28];
- «задекларовану необхідність інтеграції в європейський простір у таких сферах як законодавство, виробництво, торгівля, інвестиції, транспорт, охорона навколишнього середовища, входження в планувальний каркас» [14, с. 28];
- «невідповідність рівня соціально-економічного розвитку і якості життя населення стандартам розвинених західноєвропейських і часто навіть східноєвропейських країн» [14, с. 28];
- «тривале зниження чисельності населення внаслідок міграцій і природного скорочення, зниження якості людських ресурсів» [14, с. 28];
- «виражену диспропорційність соціально-економічного розвитку регіонів, міст та сільської місцевості за більшістю показників» [14, с. 28];

- «диспропорційність структури економіки, домінування первинного та вторинного секторів, відставання у розвитку сфери послуг» [14, с. 28];
- «процеси урбанізації і субурбанізації, розвиток приміських зон великих міст» [14, с. 28];
- «занепад значної частини сільських поселень і малих міст» [14, с. 28];
- «технічну застарілість інфраструктури, виробничих фондів» [14, с. 28];
- «високе антропогенне навантаження, надмірний вплив на навколишнє середовище – ресурсоємність, забруднення, виснаження компонентів середовища» [14, с. 28];
- «підвищення чутливості ландшафтів до небезпечних природних явищ і процесів» [14, с. 28];
- «проблеми розвитку комунікацій: транспорту і зв'язку» [14, с. 28];
- «неефективне функціонування інституційної складової; недоліки системи територіального планування: недостатня репрезентація екологічної складової, застарілість документації, проблеми впровадження та узгодження з громадами» [14, с. 28].

Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» (прийнятий у 2011 р. зі змінами та доповненнями) регламентує відносини у галузі містобудування та територіального планування є основним нормативним документом України. Закон визначає три рівні планування: національний рівень, регіональний рівень та локальний рівень планування. Генеральна схема територіального, схеми планування окремих частин держави планування відповідає Національному рівню (Закон 2001 р., редакція від 18.11.2012 р.). Територіальні та регіональні рівні планування відбувається в ході розробки планових схем для території.

Зміст планових документів визначається на законодавчому рівні державними будівельними нормами України та представленими картами і пояснювальними записками.

При обмеженості бюджетного фінансування, залучення представників місцевого бізнесу може стати альтернативним напрямом у вирішенні питань розвитку територій. У цьому зв'язку актуалізується необхідність застосування технологій стратегічного планування у контексті розроблення та реалізації програм та проєктів на регіональному й локальному рівнях. Перевагами стратегічного планування є, насамперед, можливості:

- 1) реально визначити потенціал території;
- 2) об'єктивно визначити пріоритети її розвитку й взаємоузгодити цілі;
- 3) зацікавити представників бізнес-структур у реалізації важливих для територіальної громади проєктів;
- 4) зробити ці процеси відкритими та прозорими.

На жаль, досвід реалізації стратегічних планів на рівні регіонів та міст в Україні, що не містив у своїй основі ґрунтовної науково-методичної бази, дозволяє робити неоднозначні висновки про доцільність застосування інструментарію стратегічного планування. Разом з тим, як переконує досвід зарубіжних країн, стратегічне планування може стати найбільш ефективним тоді, коли передбачатиме консолідовану діяльність громадськості, влади та бізнес-структур щодо вирішення стратегічно важливих для суспільства проблем, тобто буде побудоване на засадах партнерства. Тому чинна на сьогодні практика стратегічного планування розвитку територій потребує удосконалення [17].

Так як в внутрішній нормативній базі України стратегії розвитку визначено «основою для розробки програм соціально-економічного розвитку регіонів на середньостроковий період, які мають певні показники видатків державного і місцевих бюджетів необхідних на наступні бюджетні періоди для стратегічних цілей регіонального розвитку, здійснення яких триває більше одного бюджетного року; щорічних програм економічного і соціального розвитку регіонів, що визначають

послідовні заходи першочергової реалізації регіональної стратегії розвитку та необхідні для цього втрати, що включаються до проєкту бюджету відповідного регіону на майбутній рік» [18], це обумовлює деяке ототожнення представниками влади регіональних стратегій із програмними документами, тому вони намагаються забезпечити реалізацію стратегій бюджетними коштами (які, як правило, є обмеженими та не дають можливості формувати оптимістичне бачення й оптимістичні сценарії розвитку), чим викликають протиріччя між власними інтересами та інтересами стейкхолдерів (в першу чергу, представників місцевого бізнесу). Тому даний підхід щодо інституціоналізації регіональних стратегій потребує вдосконалення: по-перше, необхідно детальніше роз'яснити у інструктивних актах, що частина пріоритетів регіонального розвитку, на досягнення яких спрямовуються бюджетні кошти, формується у відповідності до вимог державної стратегії регіонального розвитку, але решта пріоритетів, під реалізацію яких будуть залучатись кошти вітчизняних та іноземних інвесторів, повинна визначатись спільно із представниками бізнесу, науки, громадськості і має спрямовуватись на виконання заходів, які забезпечать досягнення спільно виробленого оптимістичного бачення розвитку регіону; по-друге, необхідно у законодавчому порядку забезпечити гарантії інвесторів щодо прозорого та цільового використання на розвиток економіки регіону вкладених ними інвестицій.

На стан реалізації стратегічного планування також негативно впливає низький ступінь сформованості громадянського суспільства в рамках реалізації стратегічних рішень, недостатня консолідація зусиль влади, громадськості та бізнес-структур. Для того щоб стратегічний план був дієвим, він повинен бути повністю прийнятим усіма, від кого залежить його виконання. У протилежному випадку цей документ буде неефективним, оскільки його запровадження не міститиме передумов для успішної реалізації, не спонукатиме представників бізнес-

структур брати участь у процесах стратегічного планування. Тому від того, як організовується процес розробки стратегічного плану, як залучаються учасники до цього процесу, хто є цими учасниками, наскільки їх позиції та інтереси враховані, великою мірою залежить подальша реалізація стратегічного документу. У цьому контексті доцільно вивчити можливості та бажання представників бізнесу щодо сприяння у реалізації стратегічного планування в області, районі, місті, селищі, селі; залучати їх до здійснення моніторингу реалізації стратегічних цілей.

Застосування маркетингових досліджень територій у рамках стратегічного планування досі залишається несистемним та поодиноким, тоді як такі дослідження є об'єктивно необхідними у процесі формування стратегічної регіональної політики, адже офіційні статистичні дані не дають відповіді на питання, якими бачать пріоритети розвитку області (району, міста чи селища) місцеві підприємства, які пріоритетні галузі слід розвивати у контексті геоекономічних, технологічних, інформаційних, екологічних змін у висококонкурентному ринковому середовищі тощо.

Для того, щоб стратегічні плани розвитку територій формувались на засадах державно-приватного партнерства й, відповідно, зростала їх ефективність, на початку їх розроблення слід укладати «договір суспільної згоди» (як це прийнято у практиці багатьох зарубіжних країн, зокрема, у Швеції), який передбачатиме домовленість між представниками центральних та місцевих органів влади, підприємцями, науковцями та лідерами відповідних територіальних громад щодо: формування та реалізації стратегічного бачення, стратегічних цілей, стратегій та стратегічних планів розвитку регіону. Такий договір повинен відповідати загальним засадам цивільного законодавства, його зміст, відповідно до вимог Цивільного кодексу України, мають складати умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені з ними.

Також необхідно забезпечити перманентне коригування стратегічних планів за результатами оцінок їх виконання у звітних періодах, при цьому створюючи сприятливу для співпраці атмосферу довіри та взаємодопомоги. Громадські слухання як важливий інструмент забезпечення інформаційного обміну між представниками влади та бізнесу необхідно проводити не лише на етапі розробки проєктів, але й у процесі їх оцінки, коригування, адаптації до змін стратегій чи стратегічних планів. Інформація про проведення таких слухань повинна бути доступною усіх стейкхолдерів, а пропозиції, внесені за результатами громадських слухань, повинні підлягати обов'язковому розгляду робочою групою та впливати на внесення відповідних коректив.

Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 19 липня 2013 р. № 849 затверджені Методичні рекомендації щодо організації і проведення моніторингу умов ведення бізнесу, якими визначена процедура проведення моніторинг умов ведення бізнесу, створення системи забезпечення своєчасною та якісною інформацією сфери управління розвитком підприємництва.

Моніторинг є суттєвим елементом механізму вдосконалення керування бізнес-процесами із складною ієрархічною структурою, що потребує участі всіх ланок керівництва організації. Його впровадження дозволяє сформулювати комплексну систему інформаційних потоків з удосконалення бізнес-процесів організації, своєчасно відслідковувати відхилення від запроваджених стандартів, а також вносити необхідні зміни щодо покращення процесної структури.

Централізована система моніторингу – це інтеграційне рішення, що дозволяє контролювати доступність та якість виконання бізнес-процесів та систем компанії на основі єдиного поля подій та даних.

Процес управління моніторингом – набір дій та процедур, спрямованих на забезпечення актуальності та несуперечливо-

сті системи моніторингу. Він включає в себе такі процеси, як [20]:

- стандарт моніторингу;
- регламент підключення до моніторингу стандартних елементів інфраструктури;
- регламент підключення до моніторингу нових систем, сервісів та процесів;
- регламент розробки метрик та модулів моніторингу;
- регламент використання системи моніторингу;
- регламент підтримки системи моніторингу;
- регламент автоматичного заведення інцидентів.

Основними функціями моніторингу є:

- констатуюча функція, яка полягає в дослідженні сучасного стану реакції керівників і власників суб'єктів господарювання на умови ведення бізнесу;
- коригувальна функція, що дає змогу виявляти існуючі недоліки в діючих нормативно-регламентних, організаційних і адміністративних процедурах, які визначають умови ведення бізнесу, а також своєчасно вживати відповідних заходів;
- прогностична функція, яка забезпечує накопичення інформації, необхідної для прогнозування соціальних і економічних наслідків заходів, що вживаються [19].

Процесно-орієнтоване управління представлено на підставі рівнів моніторингу (вимірювання) бізнес-процесу (рис. 2.2).

Перший рівень вимірювання «Оцінка показників результату процесу» включає всі бізнес-процеси суб'єкта господарювання.

Для допоміжних бізнес-процесів вимір часто обмежують тільки першим рівнем. Для виробничих бізнес-процесів вимірювання результату процесу повинно проводитися в межах виконання вимоги стандарту, який вимагає «здійснювати моніторинг та вимірювання характеристик продукції для верифікації дотримання вимог до продукції на відповідних етапах процесу випуску», тому вимір самого виробничого процесу необхідно проводити як мінімум на другому рівні.

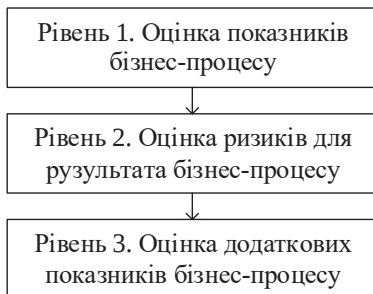

Рисунок 2.2 – Рівні моніторингу (вимірювання) бізнес-процесів [21]

Другий рівень вимірювання процесу – «Оцінка ризиків для результату процесу». Основні чинники ризику та показники представлені в табл. 2.3

Таблиця 2.3 – Чинники і показники ризику

Чинники ризику	Показники
Персонал	Компетентність персоналу (освіта, підготовка, навички, досвід)
Обладнання, програмне забезпечення	Характеристики, поточний стан, режими та параметри роботи обладнання (програмного забезпечення)
Зовнішнє середовище	Атмосферні умови, законодавство, політичні та економічні умови
Матеріали, комплектуючі вироби	Характеристики матеріалів і комплектуючих виробів
Керуючі впливи	Процедури, планування, контроль
Фінансові ризики	Методологія управління та оподаткування оборотних активів

Джерело: сформовано за [21]

Третій рівень вимірювання процесів – це «Оцінка додаткових показників бізнес-процесу». Найважливішими додатковими показниками процесу зазвичай є показники ефективності.

Ефективність процесу визначається співвідношенням досягнутого результату та витрачених ресурсів. Результат формується на першому рівні виміру, тому на третьому рівні достатньо оцінити витрачені ресурси.

Фундаментальними ознаками, які впливають на ефективність процесу, є: витрати часу, використання обладнання, матеріалів тощо. Після відповіді на питання моніторингу бізнес-процесу «що вимірювати?» потрібно визначитися з методом вимірювання. Найбільш поширені методи вимірювання процесів представлені в табл. 2.4.

Таблиця 2.4 – Методи моніторингу (вимірювання) бізнес-процесу

Метод	Характеристика методу
Інструментальний	За допомогою контрольного чи вимірювального обладнання
Соціологічний	Анкетування
Експертний	Оцінка фахівців
Розрахунковий (статистичний)	Математична обробка масивів даних або вибірок

Джерело: сформовано автором

Найоб'єктивнішим та точним є інструментальний метод. Але він зазвичай застосовується тільки для основних виробничих процесів, в результаті яких виробляється матеріальна продукція. Соціологічний метод дозволяє отримати інформацію про ключові показники результату процесу від його споживачів. Даний метод зручно використовувати для допоміжних процесів, споживачами яких є співробітники цієї ж організації. При відсутності можливості (або економічної доцільності) використання двох вищевказаних методів застосовують метод оцінки результатів процесу експертами. У якості експертів можуть виступати: керівники організації, особи, відповідальні за процес, виконавці процесу, споживачі або їх представники, зовнішні або внутрішні аудитори, інші фахівці. Розрахунковий

метод застосовується для подання узагальнених результатів вимірювань попередніми методами на всіх рівнях вимірювання процесу.

Методичні рекомендації щодо організації та моніторингу умов ведення бізнесу визначають певну методологію проведення опитування, опису моніторингу реакцій керівників та власників господарюючих суб'єктів в частині ведення бізнесу.

Виділяють два основних способи організації моніторингу бізнес-середовища в Україні:

- перший спосіб передбачає проведення моніторингу в рамках виконання бюджетних програм, наприклад, щодо заходів виконання державних програм розвитку малого і середнього підприємництва. Однак такий спосіб має певні недоліки. Зокрема, визначення кожного року нового виконавця з проведення моніторингу передбачає неефективні фінансові та часові витрати на формування щороку інституційних і комунікативних каналів одержання та обробки інформації. Крім того, відмінність у методології, що використовується різними виконавцями, призводить до неможливості порівняння результатів моніторингу в динаміці;
- другий спосіб організації проведення моніторингу передбачає формування інституції моніторингових спостережень на державному рівні. Основним його завданням є здійснення системного дослідження на постійній основі умов ведення бізнесу в Україні, що включає: пошук, збір, оброблення, узагальнення, аналіз, зберігання і розподіл інформації з використанням єдиної бази даних проблемних питань, які перешкоджають сталому розвитку вітчизняних суб'єктів підприємництва. [19].

Порядок моніторингу процесу повинен бути розкритий в документації на процес. При цьому повинні бути зазначені вимоги до моніторингу, виконавці та їх кваліфікація, контрольні точки процесу, терміни їх перевірки (якщо відсутня безперервне спостереження за ходом процесу).

Інформація про моніторинг повинна регулярно узагальнюватися та за результатами аналізу, у випадках недотримання вимог документації, застосовується корекція та коригувальні дії для забезпечення відповідності. Моніторинг процесів здійснюється на тих етапах життєвого циклу продукції, на яких ця процедура при плануванні процесів передбачена документацією [22].

У більшості суб'єктів господарювання на сьогодні відсутня єдина інформаційна підсистема, яка могла б стати підґрунтям системи оперативного моніторингу бізнес-процесів. Однак тільки за наявності актуальної та достовірної інформації про стан кожного бізнес-процесу, про динаміку документообігу можливо очікувати на підвищення ефективності роботи організації.

Тому для вибору оптимальних регулюючих впливів на хід бізнес-процесів необхідно мати адекватні математичні моделі процесу функціонування підрозділів, модель вирішення задачі визначення непродуктивного часу в окремих точках бізнес-процесів, модель інтерпретації результатів моніторингу для прийняття рішень з оперативного управління бізнес-процесами [23].

Разом з тим, особлива увага повинна бути приділена розробці комплексної моделі як основи для моніторингу, оцінки та вдосконалення бізнес-процесів.

Комплексна модель, як правило, складається:

- з моделей бізнес-процесів;
- моделей системи управління на рівні кожного бізнес-процесу і виділених груп бізнес-процесів;
- моделі системи якості.

Методологія створення моделі бізнес-процесів – це сукупність засобів та прийомів, за допомогою яких об'єкти реального світу і зв'язку між ними відображаються у вигляді моделі.

До основних питань, на які повинна давати відповідь методологія, відносяться:

- методологія повинна давати чіткі відомості про рівні деталізації, використовуваних при створенні моделі, і їх основних користувачів;

- для кожного з рівнів деталізації є набір правил, що визначають процеси і організаційні одиниці, які повинні бути присутніми на кожному з рівнів деталізації, а також ті, які не повинні бути присутніми;
- методологія повинна розкривати питання, пов'язані з декомпозицією об'єктів (бізнес-процесів, організаційних одиниць) та розподілом ступенів відповідальності за кожен з рівнів;
- методологія повинна володіти зрозумілою структурою, забезпечувати зв'язок між рівнями, оскільки створювана модель повинна бути структурованою і цілісною;
- для кожного типу моделі повинен існувати набір інструкцій, що описують не тільки правила створення, а й методи збору необхідних для її побудови даних і взаємозв'язок цієї моделі з іншими моделями.

Завдання моделювання вирішуються інструментами бізнес-моделювання, аналізу та моніторингу. Таких інструментів в даний час є досить багато, причому всі вони мають різну функціональність та використовують різні методології. «До найбільш поширених належать методології моделювання бізнес-процесів (Business Process Modeling), методології опису потоків робіт (Work Flow Modeling) і методології опису потоків даних (Data Flow Modeling). Найбільш використовуваною методологією опису бізнес-процесів є стандарт США IDEF0. Підхід IDEF0 був розроблений на основі методології структурного аналізу і проектування SADT. З моменту розробки стандарт не зазнав істотних змін. У даний час розвиток методології IDEF0 пов'язаний з розвитком інструментів, що її підтримують – програмних продуктів для моделювання бізнес-процесів (наприклад, BPWin 4.0, ProCap, IDEF0 / EM Tool тощо)» [24, с. 120].

Наприклад, моделювання бізнес-процесів дозволяє не тільки визначити, як громада працює в цілому, як взаємодіє із зовнішніми організаціями, замовниками й постачальниками,

але і як організована діяльність на кожному робочому місці. Моделювання бізнес-процесів – це ефективний засіб пошуку шляхів оптимізації діяльності об'єднаної територіальної громади, спосіб прогнозування та мінімізації ризиків, які виникають на різних етапах реорганізації установи (організації). Цей метод припускає дати вартісну оцінку кожному окремому процесу й всім бізнес-процесам установи (організації) в цілому.

2.2 Науково-методичні підходи до комплексного оцінювання конкурентного потенціалу на мікро-, мезо-, макрорівнях

Різносторонній характер конкуренції зумовлює великий діапазон підходів та показників оцінки конкурентного потенціалу територій. У сукупності розглядається як вертикальний, так і горизонтальний ряд об'єктів. Вертикальний ряд представлений окремими територіями, регіонами, галузями, країнами. Горизонтальний ряд представляє собою окремі товари, підприємства, види діяльності.

Показник конкурентного потенціалу території є комплексним показником, що поєднує три рівні конкурентоздатності: мікрорівень, мезорівень та макрорівень.

Ключовими функціями аналізу конкурентного потенціалу є:

- об'єктивна оцінка ресурсного потенціалу (ресурсних множин складових), фінансового стану, фінансових результатів, рентабельності, ділової активності об'єкта аналізу, тобто факторів, що визначають збільшення конкурентного потенціалу;
- виявлення факторів та причин досягнутого стану й отриманих результатів;
- підготовка та обґрунтування прийнятих управлінських рішень;
- виявлення та мобілізація резервів поліпшення та збільшення конкурентного потенціалу.

Встановлено, що приплив капіталу визначається переважно перспективами території та її конкурентним потенціалом, а не залежить від централізовано прийнятих галузевих рішень. Кожна територія має можливості оцінити свої конкурентні позиції з метою сприяння залученню до здійснення програм територіальної організації та розміщення продуктивних сил. Підприємницький капітал має перевагу спрямовуватися в ті території, а також сфери діяльності, де присутні кращі можливості для розміщення конкурентоспроможного виробництва та організації прибуткового бізнесу.

Оцінка конкурентного потенціалу на мікрорівні може здійснюватися на основі таких підходів: ресурсного, результативного, резервного, функціонального (табл. 2.5).

Таблиця 2.5 – Підходи до оцінки конкурентного потенціалу на мікрорівні

Підхід	Характеристика
Ресурсний	Конкурентний потенціал розглядається як сукупність використовуваних у виготовленні продукції ресурсів, засобів і предметів виробництва. Оцінка зводиться до визначення вартості доступних ресурсів, а рівень використання визначається відношенням отриманого результату до обсягу застосованих для цього ресурсів
Результативний	Визначає конкурентний потенціал як здатність підприємства освоювати, переробляти наявні ресурси для задоволення суспільних потреб. Аналізується та оцінюється максимальна кількість благ, яке підприємство може виробити й реалізувати на ринку при даній кількості та якості ресурсів
Резервний	Конкурентний потенціал підприємства розглядається з точки зору резервів поліпшення виробничо-господарської діяльності економічного суб'єкта
Функціональний	Полягає у визначенні співвідношення витрати/ціни, завантаження виробничих потужностей, обсягів випуску продукції, норми прибутку тощо

Джерело: сформовано за [25]

Нами узагальнено методи, які використовуються для оцінки конкурентного потенціалу підприємства у бізнесі (рис. 2.3).

Рисунок 2.3 – Класифікація методів оцінки конкурентного потенціалу підприємства у бізнесі.

Джерело: сформовано за [25]

Узагальнююча оцінка конкурентного потенціалу підприємства (установи, організації) забезпечує охоплення всі основні бізнес-процеси, що відбуваються у різних функціональних областях його внутрішнього середовища.

У результаті забезпечується системний погляд на підприємство (установу, організацію), що дає можливість виявити всі сильні й слабкі сторони, а також розробити в майбутньому комплексну методику оцінки можливостей довгострокового перспективного розвитку.

Будь-яка система повинна ґрунтуватися на врахуванні певних наукових принципів. На сьогоднішній день склад наукових принципів, якими необхідно керуватися на підприємстві при створенні системи оцінки його конкурентоспроможності та конкурентного потенціалу в науковій літературі представлений не в повному обсязі. Для заповнення цієї прогалини ми пропонуємо досить повний перелік таких принципів.

Оцінку та формування конкурентного потенціалу підприємств доцільно здійснювати за допомогою таких принципів: множинності, комплексності, одномоментності, ієрархічності, еквівіальності, емергентності, комунікативності, необхідної різноманітності, реальності, коректності, відносності, креативності, стабільності, адаптивності, однаковості [26, с. 100–103]. Характеристика цих принципів наведена у табл. 2.6.

Таблиця 2.6 – Характеристика принципів формування конкурентного потенціалу підприємств

№ з/п	Принципи	Характеристика
1	2	3
1	Множинності	За допомогою якого-небудь одного ключового чинника конкуренції, нехай і найважливішого, неможливо досягти найбільш високого рівня конкурентного потенціалу та конкурентоспроможності підприємства серед аналогічних йому

Продовження табл. 2.6

1	2	3
2	Комплексності	Найбільший за величиною інтегральний числовий оцінці ключових чинників конкуренції відповідає гранично високий рівень конкурентного потенціалу підприємства
3	Одномоментності	Відображає той факт, що певний розрахунковим шляхом досягнутий підприємством рівень конкурентного потенціалу відповідає цілком певному періоду. З плином часу цей рівень конкурентного потенціалу змінюється
4	Ієрархічності	Означає, що система оцінки рівня конкурентного потенціалу підприємства повинна розглядатися як частина великої системи. У якості такої може бути система стратегічного управління конкурентним потенціалом підприємства
5	Еквіфінальності	Проявляється в цілком певних можливостях підприємства, відповідних даному періоду, досягненні гранично високого рівня конкурентного потенціалу без залучення додаткових інвестицій
6	Емергентності	Суть його виявляється в можливості отримання додаткового економічного ефекту, обумовленого одночасним досягненням більш високих числових значень усіма ключовими чинниками (показниками), що враховуються при оцінці рівня конкурентного потенціалу підприємства, в порівнянні із забезпеченням досить високих індивідуальних їх величин. Цей додатковий економічний ефект часто називають синергетичним ефектом, що є цілком справедливим
7	Комунікативності	Означає, що система оцінки рівня конкурентного потенціалу підприємства повинна розглядатися як підсистема, що входить до складу системи більш високого рівня

Продовження табл. 2.6

1	2	3
8	Різноманітності	У реальній практиці може бути запропоновано певна кількість варіантів стратегій досягнення підприємством більш високого рівня
9	Реальності	Його суть полягає в необхідності проектування такої системи оцінки рівня конкурентного потенціалу підприємства, яка була б здійснена в умовах найбільш ефективного використання всіх необхідних ресурсів, які використовуються для даного виду бізнесу, і в цілком певний час
10	Коректності	Означає, що оцінка рівня конкурентного потенціалу повинна здійснюватися щодо тих суб'єктів ринку, які характеризуються необхідною та достатньою схожістю (подібністю). Ця схожість поширюється на всі основні чинники, які враховуються при визначенні числових оцінок рівня конкурентоспроможності підприємства.
11	Відносності	Його сенс полягає в тому, що підприємство, яке має найвищий рівень конкурентного потенціалу в даному сегменті регіонального ринку, таким не є в масштабі національної економіки або світового ринку.
12	Креативності	Його суть полягає в тому, що дії підприємств-конкурентів складаються з розроблявального додаткового комплексу заходів, спрямованих на створення будь-яких принципово нових компонентів ринкових відносин, які забезпечували б істотну перевагу над суперниками. Це можуть бути нова продукція (послуга), передові технології та організація виробництва, найбільш ефективні методи розподілу, і збуту тощо. Основною ознакою, властивою так званим креативній конкуренції, є прагнення суб'єктів ринку до забезпечення значної зміни існуючої структури попиту та пропозиції.

Закінчення табл. 2.6

1	2	3
13	Стабільності (гарантованості)	Передбачає необхідність робити потрібні заходи, щоб зберегти та стабілізувати на досить тривалу перспективу, досягнутий підприємством конкурентний потенціал (конкурентний статус) на цільовому ринку. Це досягається за допомогою підвищення якості продукції (послуг), використання відповідної цінової політики, розробки плану випуску продукції, що користується у покупців підвищеним попитом, або складом виконуваних робіт, впровадженням інноваційних новітніх змін у виробництво, а також наданням додаткових послуг, пов'язаних з гарантійним обслуговуванням об'єкта продажу
14	Адаптивності	Наявність сприятливих можливостей у підприємства оперативно реагувати на зміни, що відбуваються в макро- і мікросередовищі. Це реагування пов'язано з виникненням різного виду загроз та необхідності розробки ефективної системи заходів щодо їх нейтралізації
15	Однаковості	Означає необхідність використання різних показників, які будуть обрані в якості основи розрахунку конкурентного потенціалу підприємства, єдиних форм подання, що забезпечить в результаті порівнянності цих показників по підприємствах стратегічної конкурентної групи

Джерело: сформовано автором за [26]

На нашу думку, підвищенню конкурентного потенціалу підприємства на ринку сприяє також реалізація таких принципів:

- націленість всіх та кожного окремого працівника на дію, на продовження розпочатої справи;

- близькість підприємства до клієнта;
- створення творчої атмосфери на підприємстві;
- збільшення продуктивності завдяки використанню здібностей працівників та їх бажання працювати;
- демонстрація важливості загальних для підприємства цінностей;
- вміння наполягати на своїй думці;
- простота організації, мінімум рівнів управління та адміністративного персоналу;
- вміння бути одночасно м'яким та жорстким;
- вміння тримати під жорстким контролем найбільш важливі проблеми та передавати підлеглим менш важливі.

Для оцінки конкурентного потенціалу підприємства доцільно розраховувати його конкурентоспроможність. В Україні немає поки єдиної загальноприйнятої методики оцінки рівня конкурентоспроможності підприємств. Підприємства, що визначають конкурентоспроможність, розраховують її на основі власних розробок, а методи оцінки конкурентоспроможності, що використовуються, залишаються невідомими для інших підприємств. Встановити достовірність результатів розрахунків, виконаних на різних підприємствах різними методами, неможливо. Тому, на наш погляд, доцільно узагальнити методи оцінки конкурентоспроможності підприємств, що існують в зарубіжній та вітчизняній практиці, які можуть бути об'єктивною основою оцінки конкурентоспроможності та порівнянності результатів по різних підприємствам [27, с. 184]. Ці методи можуть бути об'єднані в дві групи.

Відповідно до першої групи методів, конкурентоспроможність підприємства зводиться до визначення конкурентоспроможності продукції, що ним випускається, а відповідно з другою групою методів – до вибору системи показників (економічних, фінансових, інвестиційних, соціальних тощо), встановлення їх числових оцінок та на їх основі отримання інтегральної оцінки. Першу групу методів треба визнати малообґрунтованою,

оскільки на конкурентоспроможність підприємства впливає безліч різних за економічною, фінансовою та соціальною природою чинників. Другу групу методів можна визнати більш обґрунтованою, оскільки вона ґрунтується на системному підході до вирішення складної економічної проблеми.

Зарубіжний досвід оцінки конкурентного потенціалу підприємств за допомогою різних індексів представлений в табл. 2.7.

Таблиця 2.7 – Світові рейтинги оцінки конкурентного потенціалу підприємств (фірм) за допомогою різних індексів

Позначення рейтингу, індексу	Найменування
Рейтинг WEF (World Economics Forum)	Всесвітній економічний форум
Індекс GCL (Growth Competitiveness Index)	Індекс перспективної конкурентоспроможності, що оцінює перспективи економічного зростання на 5–8 років (Методологія Джеффрі Сакса)
Індекс MCI (Microeconomic Competitiveness Index)	Індекс мікроекономічної конкурентоспроможності, що оцінює рівень розвитку компаній та поточний діловий клімат (Методологія М. Портера)
Рейтинг IMD (Institute of Management Development)	Методика інституту розвитку управління, Швейцарія

Відомі з наукової літератури методи оцінки рівня конкурентоспроможності підприємства, як було зазначено вище, засновані на визначенні певного набору показників та подальшому їх інтегруванні. Наприклад, Таран В. А. [28] в якості основних показників конкурентоспроможності підприємства пропонує використовувати:

- 1) економічний потенціал та ефективність діяльності (активи, основний капітал, власний та позиковий капітал, обсяг продажів, частка на ринку, прибуток);

- 2) рівень управління (форми організації та досвід функціонування елементів господарського механізму з позиції нововведень та відповідальності);
- 3) виробничий та збутової потенціали, що вказують на можливість підприємства проводити й реалізовувати ту чи іншу продукцію (роботи, послуги) в потрібній кількості в необхідні терміни (наявність сировинної бази; виробничі та збутові потужності; обсяг та напрями капіталовкладень, що визначають виробничу політику);
- 4) науково-дослідний потенціал (організація та напрями наукових досліджень, щорічні витрати на НДДКР, число патентів на винаходи, область патентознавства, оцінка можливості заняття підприємством монопольного становища в якійсь галузі техніки);
- 5) фінансовий стан (платоспроможність, конкурентоспроможність та умови кредитування, структура капіталу – відношення власного капіталу до загальної суми активів);
- 6) репутація підприємства, його ринкова стратегія, інноваційна діяльність;
- 7) стан та кваліфікація трудових ресурсів.

У своїй роботі Таран В. А. не відобразив способи визначення кількісної оцінки таких трактувань, як «досвід функціонування елементів господарського механізму з позиції нововведень та відповідальності», «збутові потужності», «напрями капіталовкладень», «організація та напрями наукових досліджень», «область патентознавства», «репутація підприємства, його ринкова стратегія, інноваційна діяльність», «стан та кваліфікація трудових ресурсів».

Не маючи способів отримання числової оцінки для перерахованих вище категорій, неможливо визначити й рівень конкурентоспроможності підприємства. З цієї причини автор, очевидно, і не наводить метод визначення інтегрованої оцінки конкурентоспроможності підприємства.

Використовуючи закордонний досвід, свою методику визначення конкурентоспроможності підприємств запропонувала Шальмінова А. С. [29]. Автор пропонує оцінювати конкурентоспроможність підприємств за допомогою показників:

- 1) ефективність виробничої діяльності підприємства;
- 2) фінансовий стан підприємства;
- 3) ефективність організації збуту та просування товару;
- 4) конкурентоспроможність товару;
- 5) ефективність інноваційного процесу.

Інтегральний показник конкурентоспроможності підприємства автор розраховує за допомогою методу, названого теорією бажаності. Узагальнений показник конкурентоспроможності підприємства (K) рекомендується розраховувати за допомогою середньої геометричної зваженої:

$$K = (\alpha_1 + \alpha_2 + \alpha_3 + \alpha_4 + \alpha_5) \times \sqrt[5]{e_1 \alpha_1 * e_2 \alpha_2 * e_3 \alpha_3 * e_4 \alpha_4 * e_5 \alpha_5}, \quad (2.1)$$

де $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \alpha_4, \alpha_5$ – коефіцієнти вагомості показників ефективності; e_1, e_2, e_3, e_4, e_5 – окремі показники ефективності діяльності підприємства.

Відомо, що сума всіх коефіцієнтів вагомості ($\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \alpha_4, \alpha_5$) повинна дорівнювати одиниці. У такому випадку, наведена вище формула повинна бути визнана некоректною, оскільки зникає поняття квадратного кореня.

У разі рівності всіх коефіцієнтів вагомості наведена вище формула перетвориться до виду простої середньої геометричної. Але в практиці рівність всіх коефіцієнтів між собою не зустрічається, тому цей метод не дасть об'єктивного результату.

У роботі Целікової Л. В. [30] запропонована методика оцінки конкурентоспроможності підприємства за допомогою показників, згрупованих у наступні вісім груп:

- 1) показники ліквідності та платоспроможності;
- 2) показники ринкової стійкості;

- 3) показники рентабельності результатів фінансово-господарської діяльності;
- 4) показники оцінки рентабельності використання організаційно-управлінського потенціалу;
- 5) показники оцінки комерційної активності;
- 6) показники оцінки конкурентоспроможності товару;
- 7) показники оцінки якості торговельного обслуговування;
- 8) імідж системи.

Показники, зазначені в пунктах 3, 4, 5, мають формулювання, відмінні від загальноприйнятих, тому вони потребують детального опису. Складною є проблема зведення ряду показників (пункти 3, 4, 5 і 6) до відповідних одиничних, які згодом використовуються автором при розрахунку конкурентоспроможності підприємства. Однак і ця проблема не отримала належного висвітлення. Не розкрита автором і методика оцінки іміджу підприємства, що необхідно було б зробити з такої причини. На сьогоднішній день відомі різні методики визначення іміджу, кожній з яких властиві певні недоліки. Яку з цих методик пропонує автор до використання, залишається незрозумілим. У таких умовах визначити похибку розрахунків неможливо.

Інтегральний показник конкурентоспроможності підприємств Л. В. Целікова рекомендує розраховувати за формулою:

$$K = \sqrt{A_1^2 + A_2^2 + \dots + A_{ij}^2}, \quad (2.2)$$

де K_{ij} – рівень конкурентоспроможності продукції даного суб'єкта ринку та інших j -х конкурентів; $A_1, A_2, \dots, A_{ij}$ – одиничні показники оцінки конкурентоспроможності продукції даного суб'єкта ринку та інших j -х конкурентів.

Як бачимо, знову конкурентоспроможність підприємства та конкурентоспроможність продукції визнаються синонімами. Про необґрунтованість такого підходу раніше вже зазначалося.

Захарченко В. І. [31] рекомендує визначати рівень конкурентоспроможності підприємств за чотирма групами чинників: продукції, ціною, каналам збуту та просування продукції на ринок. При цьому в кожній групі чинників наводиться велика кількість різних за суттю показників. Далі автор пропонує оцінити кожну групу чинників в балах. Однак, як це робити, автор не розкриває. Разом з тим, це принципове питання, від вирішення якого значною мірою залежить достовірність підсумкових розрахунків та остаточних висновків.

Отримані за чинниками конкурентоспроможності бали далі підсумовуються. Чим більшу кількість балів у даного підприємства, тим вище його рівень конкурентоспроможності. З таким підходом можна погодитися, якщо бали в групах чинників визначатимуть висококваліфіковані експерти, які гарантують достовірність цих балів по кожному чиннику.

Т. В. Феоктістова та В. А. Ільїна [32] пропонують оцінювати конкурентоспроможність підприємства ($K_{\text{пр}}$) за допомогою регресійного рівняння, заснованого на шести окремих показниках. У якості головного показника, що визначає рівень конкурентоспроможності підприємства ($K_{\text{пр}}$) обраний показник, що характеризує витрати на одиницю вартості товарної продукції. Рівняння регресії має вигляд:

$$K_{\text{пр}} = 1,015 + 4,536 K_{\text{шл}} - 3,332 K_{\text{вл}} - 2,748 K_{\text{свз}} - 2,248 K_{\text{м}} + 2,375 K_{\text{оба}} - 4,596 R_{\text{вк}} \quad (2.3)$$

де $K_{\text{шл}}$ – коефіцієнт швидкої ліквідності; $K_{\text{вл}}$ – коефіцієнт власної платоспроможності; $K_{\text{свз}}$ – коефіцієнт співвідношення власних і залучених коштів; $K_{\text{м}}$ – коефіцієнт маневреності власного капіталу; $K_{\text{оба}}$ – коефіцієнт оборотності активів; $R_{\text{вк}}$ – рентабельність власного капіталу.

Шість показників, що входять в рівняння регресії, на думку авторів, пояснюють 90,6 % варіацій результуючого показника конкурентоспроможності підприємства.

Щодо показників, включених в регресійне рівняння, необхідно вказати на наступне:

- коефіцієнт швидкої ліквідності відноситься до досить великої групи показників ліквідності. У цю групу крім названого коефіцієнта входять: величина чистого оборотного капіталу; коефіцієнт поточної ліквідності; коефіцієнт абсолютної ліквідності; маневреність функціонуючого капіталу; коефіцієнт покриття; коефіцієнт, що відображає частку оборотних коштів в активах; коефіцієнт, що відображає частку виробничих запасів в поточних активах; коефіцієнт, що відображає співвідношення позикових і власних коштів; коефіцієнт маневреності власних оборотних коштів. Будь-яких аргументів про переваги рекомендованого показника (коефіцієнта) перед іншими показниками автори не наводять;
- показник (коефіцієнт) власної платоспроможності неможливо або дуже складно визначити. Справа в тому, що в групі показників платоспроможності присутні сім показників: коефіцієнт, що відображає відношення сумарних зобов'язань до активів; коефіцієнт, що відображає відношення довгострокових зобов'язань до активів; коефіцієнт, що відображає відношення довгострокових зобов'язань до необоротних активів; коефіцієнт, фінансової незалежності; коефіцієнт покриття відсотків або захищеності кредиторів; коефіцієнт покриття боргу; коефіцієнт покриття боргу грошовим потоком, які термінологічно не збігаються з тим, що пропонують автори;
- коефіцієнт співвідношення власних і залучених коштів відноситься до групи показників ліквідності;
- коефіцієнт маневреності власного капіталу належить до групи показників фінансової стійкості;
- коефіцієнт оборотності активів відноситься до групи ділової активності;
- рентабельність власного капіталу належить до групи показників рентабельності.

Так, в складі рекомендованих показників одночасно присутні показники, що відносяться до різних груп: до фінансових та економічних показників, що не можна визнати коректним внаслідок різної їх природи.

Широко поширеним універсальним методом оцінки конкурентоспроможності підприємств є метод, запропонований Максимовою І., «який заснований на розрахунку системи показників, що відображають ефективність виробничо-комерційної діяльності конкретного підприємства, розрахунку показника конкурентоспроможності товару, виробленого підприємством та розрахунку інтегрального (загального) показника конкурентоспроможності підприємства» [33].

Загальний показник конкурентоспроможності підприємства при цьому визначається за формулою:

$$\text{ККП} = 0,15 E_{\text{в}} + 0,29 \Phi_{\text{с}} + 0,23 E_{\text{з}} + 0,33 K_{\text{т}}, \quad (2.4)$$

де ККП – загальний показник (коефіцієнт) конкурентоспроможності підприємства; $E_{\text{в}}$ – значення критерію ефективності виробничої діяльності підприємства; $\Phi_{\text{с}}$ – значення критерію фінансового стану підприємства; $E_{\text{з}}$ – значення критерію ефективності організації продажів (збуту) і просування товару на ринку; $K_{\text{т}}$ – значення показника конкурентоспроможності товару; 0,15, 0,29, 0,23, 0,33 – коефіцієнти вагомості критеріїв, отримані експертним шляхом.

$$E_{\text{в}} = 0,31 I_{\text{в-ва на одиницю продукції}} + 0,19 \Phi_{\text{в}} + 0,40 P_{\text{продукції}} + 0,10 \text{ПП}, \quad (2.5)$$

де $E_{\text{в}}$ – критерій ефективності виробничої діяльності підприємства; $I_{\text{в-ва на одиницю продукції}}$ – відносний показник витрат виробництва на одиницю продукції; $\Phi_{\text{в}}$ – відносний показник фондівіддачі; $P_{\text{продукції}}$ – відносний показник рентабельності товару; ПП – відносний показник продуктивності праці; 0,31, 0,19, 0,40, 0,10 – коефіцієнти вагомості показників.

$$\Phi_v = 0,29 K_{\text{авт.}} + 0,20 K_{\text{заг.лік.}} + 0,36 K_{\text{покр.}} + 0,15 K_{\text{обор.об.к}} \quad (2.6)$$

де $K_{\text{авт.}}$ – відносний показник автономії підприємства; $K_{\text{заг.лік.}}$ – відносний показник загальної ліквідності підприємства; $K_{\text{покр.}}$ – відносний показник покриття підприємства; $K_{\text{обор.об.к.}}$ – відносний показник оборотності оборотних коштів; 0,29, 0,20, 0,36, 0,15 – коефіцієнти вагомості показників.

$$E_z = 0,37 P_{\text{продажу}} + 0,29 K_{\text{згп.}} + 0,21 K_{\text{зав.вп}} + 0,14 K_{\text{еф.рекл.}} \quad (2.7)$$

де E_z – критерій ефективності організації продажів (збуту) і просування товару; $P_{\text{продажу}}$ – відносний показник продажів; $K_{\text{згп.}}$ – відносний показник затовареності готовою продукцією; $K_{\text{зав.вп}}$ – відносний показник завантаження виробничих потужностей; $K_{\text{еф.рекл.}}$ – відносний показник ефективності реклами та засобів стимулювання збуту; 0,37, 0,29, 0,21, 0,14 – коефіцієнти вагомості показників.

На думку Кваско А. В., «ключовими методами оцінювання конкурентоспроможності підприємства є методи, в основі яких лежить життєвий цикл товару, частка ринку, теорія ефективної конкуренції, конкурентна перевага, оцінка конкурентоспроможності продукції тощо» [34].

Фатхутдинов Р. А. пропонує оцінювати конкурентоспроможність організації – в статичі і в динаміці [35]. У статичі при її оцінці повинні бути враховані: конкурентоспроможність кожного виду товару на певному ринку; частка обсягу продажів цього товару на даному ринку в загальному обсязі продажів підприємства; значущість даного ринку, на якому продається даний вид товару. «Конкурентоспроможність товарів та послуг визначається їх питомою вагою в загальному обсязі товарної продукції підприємства, а також ефективністю виробничої і соціально-економічної діяльності підприємства» [36, с. 70]. На даний момент Фатхутдиновим Р. А. не наведено підходу до оцінки конкурентоспроможності підприємства в динаміці.

Булах І. В., Надтока Т. Б. «пропонують для оцінки конкурентоспроможності підприємства використовувати метод, що передбачає проведення (визначення) окремої оцінки на поточний період (тактичної конкурентоспроможності); оцінки спроможності підприємства створювати, розвивати, утримувати конкурентні переваги, протистоячи загрозам або використовуючи можливості зовнішнього середовища (конкурентостійкості), що забезпечить в майбутньому конкурентоспроможність підприємства (стратегічну конкурентоспроможність)» [37].

Отже, за результатами проведеного аналізу методів визначення рівня конкурентоспроможності підприємства вони умовно можуть бути об'єднані в дві групи.

Перша група методів виходить з необхідності визначення рівня конкурентоспроможності підприємства за конкурентоспроможністю вироблених товарів. Принциповий недолік даної групи методів полягає в односторонньому підході до вирішення складної багатоаспектної проблеми. Наявні в зв'язку з цим додаткові проблеми не висвітлюються. Будь-яке підприємство випускає різні вироби (виконує різні послуги), які характеризуються суттєво різним рівнем конкурентоспроможності. У якості основного орієнтира обирати товари з найбільш високим рівнем конкурентоспроможності при визначенні конкурентоспроможності підприємства зазвичай недоцільно, так як їх обсяг в загальному обсязі випуску продукції (надання послуг), як правило, порівняно невеликий. Визначати рівень конкурентоспроможності підприємства по товарах із середнім рівнем конкурентоспроможності також недоцільно, оскільки в подібному випадку ігноруються зазвичай численна група товарів з невисоким рівнем конкурентоспроможності та обмежена група товарів з досить високим рівнем конкурентоспроможності.

Друга група методів базується на використанні зазвичай неструктурованого набору показників (економічних, фінансових тощо), кількість яких може досягати 80. Отримати у

підприємств-конкурентів у повному обсязі числові оцінки по настільки великій кількості показників практично неможливо. Крім того, частина з цих показників здійснює непрямий, а опосередкований вплив на рівень конкурентоспроможності підприємства, тобто вони не є ключовими. Отже, вони повинні бути виключені з розгляду або, в крайньому випадку, враховані особливим чином.

У практиці оцінки конкурентоспроможності підприємств доцільно дотримуватися одного методу, вихідна інформація по якому доступна.

До оцінки відносної конкурентоспроможності територій існують факторний та інтегральний підходи. Інтегральна оцінка переважно базується на оцінці основних показників території, що відображають її економічний розвиток (інноваційна та інвестиційна діяльність, розвиток ринків), природно-екологічний потенціал (площа, викиди забруднюючих речовин в атмосферу, наявність природних ресурсів), демографічний стан (чисельність населення, середній вік населення, рівень зайнятості, середня заробітна платня) та інші аспекти.

Практика виробила низку основних підходів до оцінки конкурентного потенціалу територій (рис. 2.4).

Дані підходи доцільно об'єднати в наступні групи:

- комплексний підхід до дослідження конкурентоздатності територій;
- підхід, заснований на трудових параметрах;
- підхід, заснований на використанні показників соціально-економічного розвитку територій та регіонів;
- підхід, заснований на факторах формування конкурентоздатності територій та регіонів;
- кваліметричний підхід;
- програмно-цільовий підхід;
- підхід, заснований на стратегічному плануванні;
- кластерний підхід.

Систематизація основних підходів, методів та показників оцінки конкурентоздатності регіонів

<i>Підходи</i>	<i>Методи</i>	<i>Основні показники</i>
☐ Комплексний	☐ Рейтинговий метод Індексний метод	☐ Рівень конкурентоздатності, динаміка поточного стану, тип конкурентних переваг, конкурентноздатність підприємств регіону
☐ Трудових параметрів	☐ Статистичні методи	☐ Питома вага оплати праці в регіоні, рівень життя населення, ефективність функціонування господарчої системи регіону, інвестиційна привабливість регіону
☐ Соціально-економічного розвитку регіонів	☐ Статистичні методи	☐ Валовий регіональний продукт на душу населення, обсяг інвестицій у основний капітал, бюджетно-фінансова забезпеченість, доля середньоспискової чисельності робітників, зайнятих у малому бізнесі
☐ Стратегічного планування	☐ SWOT.-аналіз PEST-аналіз	☐ Політична, економічна, соціальна, технологічна конфігурації регіону; сильні, слабкі сторони регіону, можливості та загрози для регіону
☐ Кваліметричний	☐ Догма «одномірності»	☐ Показники залежать від пріоритетів, обраних для експертизи
☐ Програмно-цільовий	☐ Методи планування (менеджменту)	☐ Побудова «дерева цілей» - показники залежать від цілей, які визначені пріоритетними
☐ Факторний	☐ Рейтинговий метод Індексний метод	☐ Капітал, ресурсний потенціал регіону, індекс поточної та стратегічної конкурентоздатності
☐ Кластерний	☐ Статистичні методи	☐ Темп зростання продукції галузей, у яких задіяні центральні підприємства кластера; частка продукції галузевого кластера у валовому національному продукті

Рисунок 2.4 – Систематизація основних підходів, методів та показників оцінки конкурентоздатності регіонів [38]

Для оцінювання конкурентоспроможності та конкурентного потенціалу території з метою розроблення заходів її підвищення пропонуємо використовувати інтегровану методiku, що складається із таких етапів:

1. Застосування методики Індексу глобальної конкурентоспроможності (ІГК) та Індексу рівня життя населення (ІРЖН) чи Індексу людського розвитку (ІЛР) для оцінювання фактичної конкурентоспроможності території.
2. Факторний аналіз конкурентних переваг та обмежень перспективного розвитку території (PEST- та SWOT-аналіз) для визначення перспективних напрямків її розвитку.
3. Визначення та відбір цілей і завдань підвищення конкурентного потенціалу території.

Для реалізації моделі вимірювання конкурентного потенціалу території пропонується алгоритм і зміст робіт на кожному етапі (рис. 2.5).

На першому етапі очікується аналіз суб'єктів та об'єктів конкуренції, споживачів території, актуальних задач соціально-економічної політики в сучасних умовах господарювання на певному етапі. Все це варто бути застосовано до справжніх умов та можливостей територій здійснювати конкурентну боротьбу за споживачів на підставі досягнутих конкурентних переваг.

На наступних двох етапах необхідно сформувати систему статистичних показників для адекватного вимірювання кожного фактора моделі, при цьому показники можуть бути як існуючими в статистиці, так і похідними від декількох інших показників. В офіційних виданнях Державної служби статистики України є більше 500 індикаторів, що характеризують різні соціально-економічні, демографічні, екологічні та інші властивості регіонів, проте більшість з цих показників з різних причин не можуть застосовуватися для характеристики конкурентної привабливості регіонів.

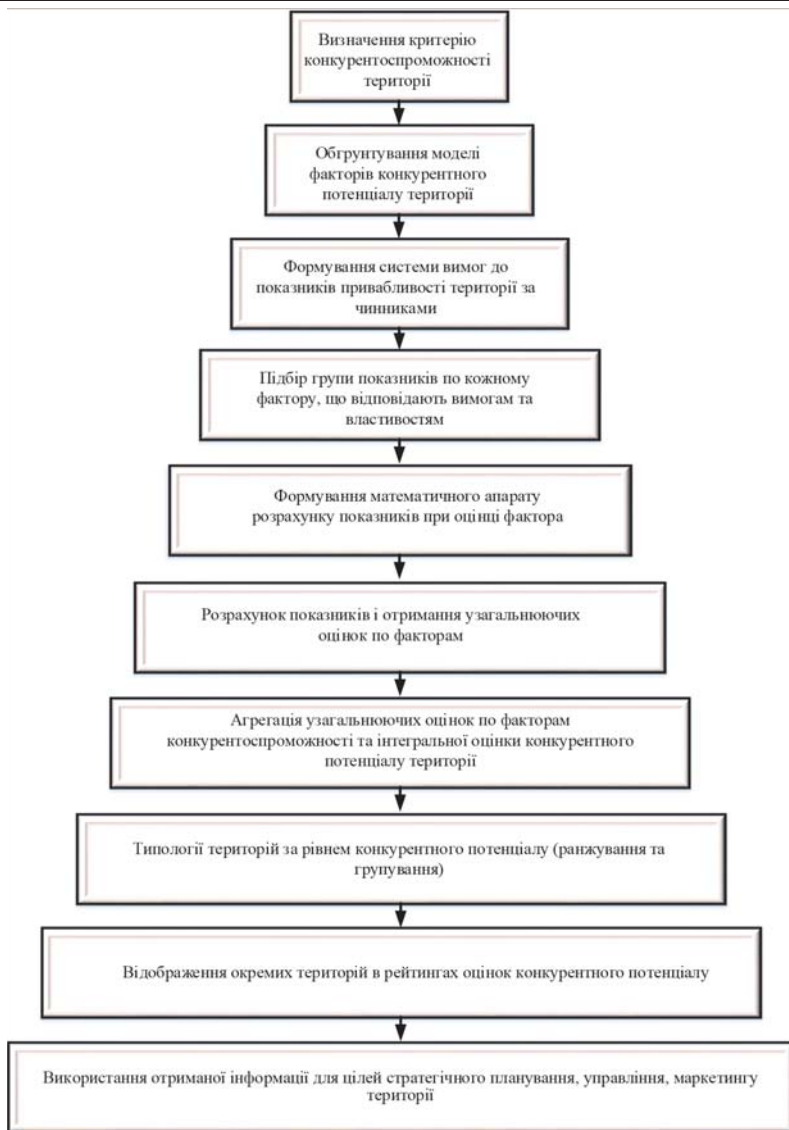

Рисунок 2.5 – Послідовність та зміст робіт по вимірюванню конкурентного потенціалу території та використання отриманих знань в управлінні

Нами з метою зниження суб'єктивності та підвищення обґрунтованості включення тих чи інших показників, які застосовуються для виміру кожного з факторів, була застосована система критеріїв для їх відбору. Першим критерієм є наявність для розрахунку показника офіційних статистичних даних, які щорічно публікуються в офіційних виданнях органів влади або спеціальних інститутів. Іншим критерієм відбору показників повинна бути можливість з їх допомогою виміряти абсолютну величину явища, а не приростні їх величини або рейтингові зіставлення.

В якості третьої критерію відбору враховується властивість показника відображати характеристики регіонів, які привабливі для декількох груп споживачів територіального соціально-економічного простору. Чим більше споживачів зацікавлені в поліпшенні конкурентних властивостей території, вимірюваних тим чи іншим показником, тим ціннішим він є для відображення сутності конкурентної переваги.

Нами узагальнено алгоритм розроблення та впровадження програми підвищення конкурентного потенціалу території (ППКПТ), який складається із таких кроків:

- прийняття місцевою радою рішення про розроблення проєкту ППКПТ;
- створення ради конкурентного потенціалу території;
- створення при органі місцевого самоврядування робочої групи з питань розроблення програми підвищення конкурентного потенціалу;
- визначення конкурентних переваг та критичних недоліків розвитку території;
- оцінка рівня конкурентоспроможності території;
- розроблення дерева цілей та критеріїв для відбору (оцінювання) програм (проєктів) підвищення конкурентного потенціалу території та їх погоджування з іншими документами підвищення конкурентоспроможності територій; розроблення та просторове узгодження системних та просторово-орієнтованих цільових програм;

- розроблення та просторове узгодження міжгалузевих та галузевих програм підвищення конкурентоспроможності; розроблення механізмів та інструментів ресурсного забезпечення реалізації ППКПТ;
- розроблення системи моніторингу та організаційного забезпечення реалізації ППКПТ;
- затвердження ППКПТ відповідним органом місцевого самоврядування; розробка проєктів розвитку конкурентоспроможних видів економічної діяльності,
- визначених як конкурентні переваги території; формування портфеля інвестиційно-інноваційних проєктів;
- забезпечення моніторингу та корегування системою управління програмного підвищення конкурентного потенціалу території.

2.3 Моделі трансформаційних станів та процесів

«В першу за все, закономірність трансформації економіки України обумовлена, спільною логікою переходу від історично перевіреної та економічно неефективної адміністративно-командної моделі до відносно ефективної ліберально-капіталістичної соціально-орієнтованої ринкової моделі економічного життя» [39].

У зв'язку з різними трансформаційними змінами в національних економіках транзитивних країн, в українській економічній науці виділяють такі моделі економічного розвитку [40, с. 266; 41, с. 17–18; 42, с. 106–108] (табл. 2.8).

«Специфічною рисою української моделі, яка де в чому нагадує російську, є те, що в країні досить тривалий час вівся пошук оптимального стратегічного напрямку та визначення стратегічної мети. Результатом цього досі є відсутність чітких програм реформування економіки та перебудови економічних відносин. Програми дій декількох урядів України мали та мають декларативний, безсистемний характер, не визначають цілей, проміжних етапів, конкретних механізмів і тому не можуть цілеспрямовано реалізовуватися» [44, с. 215].

Таблиця 2.8 – Моделі економічного розвитку за трансформаційними змінами в національних економіках країн

Модель	Характеристика
Китайська (Китай, Монголія, В'єтнам)	Трансформація економіки і перехід на ринкові засади передбачається в межах старої командно-адміністративної системи. Процес трансформації визначено як поступальний, тривалий, поетапний. Система державного управління та планування не ліквідується, а пристосовується до нових умов
Угорська	Означає поступовий перехід до ринкових відносин. Ринкове середовище почало формуватися ще в межах командно-адміністративної системи. Однак, на відміну від китайської моделі, командна система не зберігається, а поступово демонтується
Польська модель «шокової терапії»	Швидке руйнування адміністративної системи управління, прискорена приватизація, максимальна відкритість економіки для іноземних товарів і капіталу
Чехословацька	Економічні реформи спираються на старі традиції ринкової культури. Роздержавлення власності здійснюється м'якими, цивілізованими методами, шляхом акціонування та корпоратизації
Балтійська	Специфіка її полягає в незначних масштабах народного господарства та ефективному використанні чинників зовнішньоекономічної допомоги для стабілізації виробництва, споживання та фінансово-грошової системи
Російська державно-капіталістична модель	Базується на приватизації, роздержавленні, в результаті чого утворилися великі транснаціональні компанії олігархічного типу

Джерело: сформовано за [40–42]

Трансформація економіки України та її регіонів має свої суттєві особливості.

«У економіки України не було особистої системи, це була підсистема єдиного господарського комплексу СРСР, яка формувалася для обслуговування та не включала багатьох частин, які необхідні для самостійної економічної системи. Тільки 20 % кінцевого продукту вироблялося в Україні. Таким чином, основна сутність трансформаційного процесу в Україні виявляється в переході від підсистеми господарського комплексу СРСР до єдиної економічної системи, яка працює на ринковій основі» [43].

У структурі ринкової трансформації України вчені виділили три основних трансформаційних потоки (табл. 2.9):

Таблиця 2.9 – Основні трансформаційні потоки

Потік	Характеристика
Первісне нагромадження капіталу	Основними методами цього накопичення є приватизація (яка реально економічно пішла набагато далі, ніж це представлено в формально-правовому вираженні) та інфляція, що дозволяють за короткий час накопичити великі кошти і перерозподілити багатство в сторону невеликої кількості приватних власників
Реструктуризація економіки	Основними методами реструктуризації є виведення основних засобів з виробництва без заміни та відрахування, заміни старих засобів на нові, створення нових виробничих структур на базі нових технологій
Соціалізація економіки	Основними моментами цього процесу є підвищення ролі людини, її здібностей заробляти гроші для особистої самореалізації, підвищення її життєвих та творчих можливостей і знань у виробництві, а також зменшення соціальної нерівності та розвиток інститутів соціального захисту населення

Джерело: сформовано за [45, с. 26–31]

Всі три трансформаційних потоки є відносно самостійними та в той же час міцно взаємопов'язані. Вони можуть зміцнювати негативні наслідки один одного, але можуть і нейтралізувати їх. Таким чином, негативні наслідки первинного накопичення капіталу, пов'язані з соціальним розшаруванням суспільства, можуть бути певною мірою нейтралізовані за рахунок соціалізації, якщо нею розумно управляє держава.

Реформи дозрівають в ході багаторічних трансформаційних процесів, обумовлених безліччю внутрішніх та зовнішніх чинників. Однак науковому аналізу впливу таких процесів на хід реформ не приділяється належної уваги. Досліджуються концепції, підходи, моделі, вивчається зарубіжний досвід при ігноруванні вітчизняної практики. Неефективність прийнятих моделей реформування зв'язується базовими системами, інститутами, структурами та методами, що руйнуються.

Економічна реформа представляє собою історично неминучий шлях розвитку сформованої суспільної системи. Цей процес розвитку здійснюється не ізольовано: в світовій економіці назріла необхідність неконфронтаційного переходу до нового типу економічного зростання, трансформації соціально-економічних відносин до так званої нової постіндустріальної цивілізації. Можна розглядати сутність трансформації як частину процесу підготовки і здійснення реформ: реформи назріли, починається трансформація старої властивості в нову; реформи закінчилися завершилася і трансформація. Але еволюційна трансформація відображає безперервний, мінливий та суперечливий процес. Саме в ході трансформації визрівають реформи, їх етапи, локальні зміни. Реформи як прояв назрілих змін є результатом трансформаційних перетворень, а не навпаки. У цьому суть проблеми, а в її основі безперервність економічного розвитку.

Таким чином, трансформація – це постійна форма життєдіяльності, руху, в ході якої співіснують старе та нове, народжуються, в певних умовах виживають і розвиваються

інноваційні напрямки, наприклад, такі як матеріально-технічна та соціальна база НТР, реформи, соціальні наслідки, а іноді і негативні для суспільства новоутворення та деформації. Реформи не припиняють історичні, еволюційні трансформації, вони дають їм нові імпульси, напрямки, обмежують або розширюють масштаби їх впливу на всі сторони життєдіяльності суспільства.

Трансформація як постійно функціонуючий елемент системної цілісності може призвести в кінцевому підсумку до послідовного здійснення реформ, нових відносин та створення адекватної, в тому числі ринкової, інфраструктури. Саме еволюційний і регульований державою процес трансформації економіки зумовив (наприклад, в Китаї) серйозні структурні та інституційні зміни, перш за все за соціальними критеріями, міжнародної конкурентності, кордонів монополізму, використання ноу-хау.

Специфічна особливість трансформації як історичного етапу полягає в тому, що вона взаємодіє з системою економічних циклів. Якщо такої взаємодії немає, цілісність не реформується через наростання гальмування економічного зростання та зниження ефективності господарювання. Виникають структурні деформації, дефіцитність ресурсів, капіталу, криза екології, відставання розвитку інфраструктури. Негативно позначається відсутність оптимального розподілу праці та загального економічного простору в ході непідготовлених трансформаціями реформ.

Американські вчені Д. Стігліц і М. Спенс, критикуючи результати Вашингтонського консенсусу, приходять до ряду висновків щодо економічних реформ, проведених в країнах пострадянського простору [46]. Перший висновок говорить: «перехід виявився складнішим, ніж взагалі передбачалося». Другий висновок: «спроби зміцнення цінової системи шляхом зниження інфляції можуть мати зворотний ефект». Третій висновок: «приватизація, що характеризується накопиченням величезного багатства олігархами, не тільки не дає обіцяних

вигід в сенсі ефективності, а й підриває громадський капітал та веде до втрати довіри до ринкової економіки». Ці вчені рекомендують наступні макростратегії подальшого розвитку:

- 1) перехід від фінансової стабілізації до зростання;
- 2) виправлення помилок десятиліття;
- 3) перебудова економіки знизу-вгору;
- 4) відтворення суспільного капіталу в результаті формування продукту суспільної демократії.

Треба підкреслити, що цих фахівців ніяк не віднесеш до критиків ринкових відносин. Але вони виявляють зважений, реальний підхід до оцінки реформ в пострадянських країнах.

Цілісність, системність і навіть глобалізм процесів стають характерними для сучасного суспільства, незалежно від його соціально економічного стану.

На перший план висувається цілісність науково-відтворювальних, структурних, інноваційних процесів, опосередкованих єдністю інтересів людини, регіону, країни в цілому на макро-, мезо- і мікрорівнях. Вона повинна мати матеріально-речову та вартісну збалансованість, яка відображатиме соціальну стабільність.

Така цілісність, в кінцевому підсумку, представляє собою безперервність взаємодії всіх елементів економіки, господарських факторів реальних суб'єктів життєдіяльності і відтворення людини як визначальної продуктивної сили. Однак в процесі трансформації беруть участь «старе і нове» в постійному діалектичному взаємозв'язку і не тільки в частині ідеології і політики. Це певна форма життя, але їй іноді намагаються нав'язати свої уявлення, концепції, моделі.

Найбільш поширеними концепціями трансформаційних процесів в Україні є [45, с. 273]:

- 1) ліберальна модель економіки;
- 2) модель державного управління економікою;
- 3) модель розвитку, що заснована на підтримці національних макротехнологічних пріоритетів.

Відповідно до першої концепції необхідно зменшити державний вплив на економіку, її структуру, відмовитися від обмежень внутрішньої торгівлі, значно скоротити квотування та ліцензування, регулювання цін, швидко приватизувати державну власність, різко скоротити дотації підприємствам тощо.

В основі другої концепції лежить акцент на внутрішній ринок, підтримка вітчизняного товаровиробника, надання пільгових умов агропромислового комплексу, припинення великої приватизації та повернення до націоналізації цілих галузей. Прихильники цієї концепції не виключають жорсткого адміністративного управління державними підприємствами відповідно до планових завдань, фактичним розподілом економіки на державний та ринковий сектори, кожен з яких повинен функціонувати в своїх «системах координат» [45, с. 274].

Третя концепція ґрунтується на підтримці науково-промислового потенціалу і макротехнологічних пріоритетах. Наприклад, у «Стратегії економічного та соціального розвитку України (2004–2015 рр.) «Шляхом європейської інтеграції», авторами якої є відомі українські економісти А. С. Гальчинський, В. М. Геець та інші, були запропоновані дві основні макротехнології, які створять каркас сучасної економічної трансформації. Це «Україна транзитна держава» та «Україна високотехнологічна, авіакосмічна держава» [47, с. 82].

Макротехнологія «Україна транзитна держава» має спиратися на гео економічні переваги України. Вигідне розташування нашої країни на кордоні двох інтеграційних зон – європейської та євразійської – та необхідність активізації співпраці в обох напрямках дозволять Україні використовувати вигоди від взаємодії в цих масштабних, глибоких і потужних інтеграційних процесах. Наявність розвинутої транспортної мережі буде створювати необхідні умови для транзиту важливих обсягів вантажів.

У розбудові транспортної системи України, підвищення її конкурентоспроможності важливе значення мають автомо-

більший, залізничний, трубопровідний, водний, повітряний та космічний види транспорту. Ключовими напрямками роботи з нарощування транзитних вантажів стало створення національної мережі міжнародних транспортних коридорів відповідно до європейських стандартів та інтеграції України в транспортні системи Європи та Балтійсько-Чорноморського регіону, участь у формуванні транспортно-комунікаційної мережі з постачання енергоносіями вітчизняних та міжнародних ринків.

Макротехнологія «Україна високотехнологічна, авіакосмічна держава» тісно взаємопов'язана з макротехнологією «Україна транзитна держава», що прогнозує подальший розвиток повітряного та космічного транспорту України. Але головним тут є високі технології, які застосовуються у виготовленні літаків та космічних апаратів. Стратегічна мета високотехнологічного напрямку розвитку зовнішньоекономічних зв'язків країни в довготерміновій перспективі лежить в реалізації конкурентних переваг, пов'язаних з формуванням нової структури вітчизняного експорту, у трансформації переважно сировинного експорту в експорт продукції з високим ступенем доданої вартості, в оволодінні «ною економікою», що відповідає новітнім тенденціям та напрямкам розвитку світової торгівлі.

Основою практичної реалізації даного напрямку можуть стати конкурентні переваги, основою яких є унікальні високі технології. У структурі вітчизняної промисловості та сфери послуг є ряд секторів, які, маючи унікальні високі технології, здатні виконати роль експортного двигуна. Це, в першу чергу, авіакосмічна промисловість, суднобудування (розвиток комерційного флоту на основі освоєння досягнень військового суднобудування), послуги з розробки програмного забезпечення тощо. Саме в цьому векторі повинні відбуватися перетворення, тобто зміна суспільства від індустріального до постіндустріального, від традиційної до «нової економіки».

Застосування наведених вище макротехнологій, розвиток на їх основі двох комплексів транспортного та високотехнологічного, має стати предметом особливої уваги держави, яке повинно інтегрувати весь існуючий набір інструментів державного регулювання в цілісну взаємоузгоджену стратегію заохочення та розвитку відповідних виробництв, конкурентоспроможних у світовому масштабі. Така стратегія повинна була змінити існуючий поділ ресурсів, направивши їх в пріоритетні галузі [48, с. 410–412].

«У проєкті Стратегії сталого розвитку України на період до 2030 року основними стратегічними цілями визначено: сприяння інклюзивному збалансованому низьковуглецевому економічному зростанню та життєстійкій інфраструктурі; забезпечення сталого галузевого та регіонального розвитку; подолання бідності та скорочення нерівності, в тому числі гендерної; забезпечення охорони громадського здоров'я, благополуччя та якісної освіти в безпечних і життєстійких населених пунктах; забезпечення переходу до моделей збалансованого споживання і виробництва, збалансованого управління природними ресурсами та зміцнення заходів реагування на зміну клімату; збереження наземних і морських екосистем та сприяння збалансованому використанню їхніх ресурсів; забезпечення безпеки та доступу до правосуддя, створення підзвітних та інклюзивних інституцій» [49].

Невидимі трансформаційні процеси йдуть також і на мікрорівні. Для сучасних реформ найближче самоврядування, регіональні та міжрегіональні соціальні взаємозв'язки, формування господарсько-технологічної цілісності. Мабуть, сьогодні недостатньо обмежувати діяльність людини та суспільства турботами виживання, зв'язувати її проблемами ресурсів, власності, багатства, його розподілу, використання, оцінки. Виникає питання про процеси трансформації що пов'язані з майбутнім людини, суспільства, землі. У цьому контексті відтворення основних виробничих засобів поступається пріори-

тету відтворення людини, розвитку його духовної субстанції та продуктивної сили.

«Сьогодні головним інтересом кожної території є уникнення дезінтеграції єдиного економічного простору в країні, зберегти збалансованість соціальних, економічних, природо-ресурсних та інших відносин, забезпечення на цій основі стабільного і погодженого розвитку всіх елементів економічного середовища, відповідно до потреб людини, суспільства і природи» [50].

Дійсний сенс державного регулювання регіонального розвитку полягає в тому, що держава покликана не управляти регіонами, а здійснювати регулюючу дію: визначати умови їх самостійної діяльності, загальнонаціональні пріоритети розвитку територій тощо. Основний зміст такого регулювання – впорядкування стосунків з приводу власності, природних ресурсів і фінансів, причому регулювання стосунків з приводу кожного з зазначених аспектів повинне відрізнятися як процедурно, так і по суті.

«В структурі державного регулювання регіонального розвитку можна виділити декілька якісно різних напрямів: по-перше, це загальнополітичне регулювання, що знаходиться в руслі державної регіональної політики; по-друге, загальне економіко-правове регулювання, здійснюване через встановлення загальнодержавних правил, процедур, конкретних норм державного і регіонального розділення власності, природних ресурсів, фінансів; по-третє, державна селективна підтримка регіонального розвитку» [50].

«Соціально-економічний характер, стратегічні пріоритети держави визначають характер та траєкторію розвитку окремих територій країни. При цьому стан, темпи зростання та рівень розвитку економіки країни багато в чому залежить, від природно-географічних, історико-політичних та соціально-економічних факторів розвитку. Світовий досвід показує, що більшість проблем соціально-економічної дисбалансу виникають

та починаються з проявляння, перш за все на регіональному рівні, і лише значно пізніше вони досягають загальнонаціонального рівня» [39].

Трансформація економіки України та її регіонів має свої суттєві особливості. Встановлено, що основний зміст трансформаційного процесу в Україні проявився в переході від підсистеми народногосподарського комплексу до єдиної економічної системи, яка працює на ринковій основі.

Аналіз свідчить про присутність трансформаційних процесів, які є динамічними в економіці країни та її регіонах що впливають на територіальну організацію матеріальних та соціальних продуктивних сил, на зміну економічного та соціального розвитку територій.

Головні причини невдач економічних перетворень в Україні лежать в концептуальній непідготовленості економічних реформ, ігноруванні передових досягнень світової та вітчизняної економічної науки, нерозумінні структурних особливостей економіки країни в трансформаційний період.

Спираючись на світовий досвід в області промислового розвитку країн, що відрізняються як за науково-технічним рівнем, так і за ресурсним потенціалом, можна виділити наступні типи стратегій та пріоритети трансформації (табл. 2.10).

Через величезні відмінності між секторами економіки та групами виробництва, а також, беручи до уваги свої зовнішні конкурентні переваги і з огляду на свої слабкі місця, Україна, з перерахованих стратегій, зможе вибрати тільки якусь одну.

На перший погляд, для України більше підходить друга стратегія. Але для цього, як зазначає І. П. Булеєв потрібна єдина об'єднуюча національна ідея (наприклад, підвищення якості життя) та національна еліта, яка має, в першу чергу, національні інтереси, формування етики, моралі та відповідальності, виховання почуття глибокого патріотизму, приналежності до української нації, до держави [51, с. 61, 67].

Таблиця 2.10 – Стратегії та пріоритети трансформації

Тип стратегії	Характеристика	Країни, які дотримувалися стратегії
1	2	3
Стратегія використання природних ресурсів	Суть її полягає в освоєнні та експорті природних ресурсів із залученням іноземних інвестицій і подальшим використанням отриманих доходів для підвищення добробуту населення і розвитку ряду галузей, орієнтованих на внутрішній ринок. Як правило, це невеликі держави, здатні тривалий час жити за рахунок експорту сировини, що видобувається і палива.	Країни Перської затоки, Венесуела, Колумбія
Стратегія «наздоганяючого розвитку»	Суть її полягає в тому, що промисловість, спираючись, головним чином, на дешеву робочу силу, освоєє виробництво конкурентоспроможної продукції, що вироблялася раніше в індустріально розвинених країнах, і доповнює ніші на ринках, з яких ці країни витісняються більш дешевими товарами. На перших етапах споживачеві не пропонуються нові продукти: основний упор робиться на відтворення вже створених зразків за нижчою ціною. Тільки закріпившись на ринках, компанії «наздоганяючих» країн переходять до більш якісних і оригінальних товарів.	Японія, Південна Корея, Тайвань, інші країни Південно-Східної Азії, частково Китай

Закінчення табл. 2.10

1	2	3
Стратегія «прогресивних технологій»	Суть цієї стратегії полягає в тому, щоб, спираючись на досягнення НТП, створювати нові продукти і технології, формувати попит на них і освоювати нові ринки. Класичний і найбільш успішний приклад комп'ютерна революція і розвиток інформаційних технологій	США, Німеччина, Великобританія та інші країни Західної Європи, Японія (останні 35 років)
Стратегія «прориву»	Орієнтована на створення нових видів продукції, які випереджають сучасні зразки на одне два покоління. Вона базується на концепції «обігнати, не наздоганяючи», має селективний характер і здійснюється на базі інноваційних підприємств	Японія, Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Гонконг

Джерело: сформовано за [43]

Тому стратегія «наздоганяючого розвитку» та стратегія «прогресивних технологій» повинні реалізовуватися одночасно, а не по черзі, тому що мета у них спільна, – досягнення нового технологічного рівня української економіки.

Стратегія «наздоганяючого розвитку» може застосовуватися у виробництві побутової техніки, двигунів та автомобілебудуванні, хімічній промисловості. Стратегію «прогресивних технологій» Україна може і повинна проводити у виробництві деяких видів озброєння, авіакосмічній та суднобудівній промисловості, хімічному, важкому та енергетичному машинобудуванні, транспортній сфері, індустрії інформаційних технологій, брати участь у світовій кооперації щодо розвитку нано- і біотехнологій.

Об'єктивною необхідністю перетворення економіки України є:

- перехід від екстенсивних методів господарювання до інтенсивних. Це вимагає внесення в структуру аграрного та промислового секторів країни істотних змін, які полягають у створенні галузей глибокої і комплексної переробки переважно місцевої сировини, розширенні суміжних та обслуговуючих виробництв і галузей, що забезпечують потреби внутрішніх (регіональних) та зовнішніх ринків;
- реалізація програм щодо збільшення обсягів виробництва товарів (робіт, послуг) народного споживання, збалансованих з динамікою платоспроможного попиту, що забезпечують ефективність соціальних реформ, наявності у підприємств необхідних ресурсів, оптимізації використання оборотних коштів, держзамовлень з гарантованою оплатою тощо;
- пріоритетність малих форм господарювання, що забезпечують максимальну ефективність вирішення різних проблем: від розробки та створення наукоємних технологій, переробки дефіцитних видів природної сировини до їх впровадження в промислове виробництво з метою насичення внутрішнього та зовнішнього товарних ринків конкурентоспроможною високоякісною продукцією;
- стримування інфляції, індексації усіх, економічних параметрів, показників, уникнення деформацій та структурних елементів, що визначають собівартість (витрати виробництва), прибуток, параметри її розподілу, особливо з позицій збереження раціональних пропорцій відтворення;
- розвиток соціальної спрямованості реформ, що ведуть до підвищення добробуту народу, зростання витрат на охорону здоров'я, відпочинок, освіту, перепідготовку кадрів, всіх параметрів відтворення працездатної людини;

- розширення наукомістких виробництв з урахуванням забезпеченості кадрами високої кваліфікації, можливостями їх підготовки в необхідні строки;
- виконання структурної реструктуризації економіки на основі нових технологій з одночасним збільшенням ресурсів на фундаментальні дослідження.

При формуванні стратегії структурної трансформації території, також як і при формуванні державної стратегії, необхідно виходити з цілей і напрямів цієї трансформації.

Основними цілями стратегії структурної трансформації територій є: підвищення життєвого рівня населення регіону, підвищення обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції, зростання продуктивності праці і зростання зайнятості населення, подолання незбалансованості природно-ресурсного та народногосподарського потенціалів регіону, вдосконалення його господарської спеціалізації, переведення реального сектора економіки в інноваційний режим функціонування з виходом на споживчі ринки товарів з високою доданою вартістю, придбаної в процесі виготовлення, обробки і доопрацювання даного товару.

Стратегія соціально економічного розвитку території повинна включати в себе такі основні напрямки:

- забезпечення стабілізації соціально економічного становища і переходу до стійкого зростання ВРП території;
- стимулювання зростання виробництва в секторах реальної економіки і підтримка пріоритетних галузей і господарської спеціалізації території;
- відновлення на принципах ринкової економіки основних відтворювальних пропорцій в народногосподарському комплексі території;
- підтримка виробництва експортної продукції, реально і потенційно конкурентоспроможної на світовому ринку;
- розвиток та інвестиційна підтримка виробництв, які забезпечують виробництво імпортозамінних видів про-

дукції, а також стимулювання попиту на продукцію вітчизняних виробників;

- залучення інноваційного бізнесу в регіон в інтересах підвищення рівня його соціально економічного розвитку – формування територіальних ринків в системі економіки регіону, насичення цих ринків товарами і послугами, виробленими в регіоні і формування конкурентного середовища на міжрегіональних товарних ринках;
- здійснення контролю за процесами роздержавлення та приватизації, ефективне управління державною власністю;
- реструктуризація банківської системи, вдосконалення системи оподаткування, ведення ефективної тарифної політики, розвиток регіональної інфраструктури фінансового ринку і т. д. ;
- розширення джерел фінансування соціальної сфери, вдосконалення механізмів соціального захисту населення, підвищення рівня і якості життя населення;
- зниження техногенного навантаження на екосистему території за рахунок оптимізації виробництва ресурсно-містких галузей економіки, створення системи екологічного моніторингу території, проведення заходів з охорони навколишнього середовища і т. д.

Стратегія структурної трансформації території розробляється на тривалий період часу.

Список використаних джерел до розділу 2

1. Glossary A., Pahl-Weber E., Henckel D. Territorial Agenda of the European Union 2020. *The Planning System and Planning Terms in Germany*. Published by ARL. Hanover, Germany. 2008. P. 246. URL: [http://www.eu-territorial-agenda.eu/Reference %20Documents/Final %20TA2020.pdf](http://www.eu-territorial-agenda.eu/Reference%20Documents/Final%20TA2020.pdf) (last accessed: 16.02.2020).

2. Глазычев В., Щедровицкий П. Россия. Пространственное развитие. *Центр стратегических исследований Приволжского федерального округа*. URL: <http://stra.teg.ru/library/32/1/print> (дата обращения: 10.12.2019).

3. EU Compendium of Spatial Planning Systems and Policies. Luxembourg. The Office for Official Publications of European Communities. 1997. URL: http://commin.org/upload/Glossaries/European_Glossary/EU_compendium_No_28_of_1997.pdf (Last accessed: 03.04.2019).

4. Ландшафтное планирование: инструменты и опыт применения / А. Н. Антипов и др. Иркутск: Изд-во Института географии СО РАН, 2005. 191 с.

5. Healey P., Khakee A., Motte A., Needhan B. Making Strategic Spatial Plans: Innovation in Europe. London: Routledge, 2003. 233 p.

6. Bohme, K. Nordic Echoes of European Spatial Planning: Discursive Integration in Practice Stockholm: Nordregio 2002 (Nordregio Report 2002:8). URL: http://www.nordregio.se/Global/Publications/Publications%202002/R2002_8/Part1_p9.pdf (Last accessed: 09.12.2019).

7. Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent CEMAT, 2000. P. 12. URL: <http://www.bka.gv.at/DocView.axd?CobId=4747> (Last accessed: 02.03.2019).

8. An Agenda for a Reformed Cohesion Policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations. Barka F. 2009. URL: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/regi/dv/barca_report_/barca_report_en.pdf. (Last accessed: 08.09.2019).

9. Zaucha J., Swiatek D., Stanczuk-Olejniak K. Place-based territorially sensitive and integrated approach 2013. *Ministry of Regional Development*. Warsaw: 2013. P. 7.

10. Павленко В. Ф. Планирование территориального развития (территориальный аспект планирования). Москва: Экономика, 1984. 267 с.

11. Богорад Д. И. Конструктивная география района. Основы районной планировки. Москва: Мысль, 1965. 407 с.

12. Алексеенко Н., Дроздов А. Система карт ландшафтного планирования. Опыт, проблемы, предложения. LAP Lambert Academic Publishing, 2011. 197 с.

13. Куйбіда В. С., Білоконь Ю. М. Територіальне планування в Україні: європейські засади та національний досвід. Київ: Логос, 2009. 13 с.

14. Маруняк Є. О. Територіальне (просторове) планування: зміст, еволюція та основні сучасні напрями. *Український географічний журнал*. 2014, № 2. С. 22–31.

15. Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С., Шашеро А. М. Методологічні засади геопланування регіону. *Український географічний журнал*. 2010. №1. С. 23–31.

16. Топчієв О. Г., Шашеро А. М. Геопланування як напрям предметної та методологічної трансформації сучасної географії. *Часопис соціально-економічної географії* / Харків. націон. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2011.

17. Лаврів Л. Залучення бізнес-структур до розв'язання проблем територій через технології стратегічного планування. *Збірник матеріалів доповідей науково-практичної конференції з міжнародною участю «Влада і бізнес: актуальні проблеми партнерства»* (Форос, 17–18 жовтня 2013 року). Форос. С. 190–194.

18. Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку від 29.07.2002 р. URL: <http://www.uapardlc.org.ua/ukrmisto/N8-1.htm> (дата звернення: 09.01.2019).

19. Методичні рекомендації щодо організації і проведення моніторингу умов ведення бізнесу. Затверджено Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 19 липня 2013 р. № 849. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va073731-11#Text> (дата звернення: 06.11.2019).

20. Біленко В. О. Моніторинг та оцінка ефективності бізнес-процесів громади. *International Journal of Innovative. Technologies in Economy*. 2018, 5(17). Vol. 1. С. 22–29.

21. Ращупкина В. Н., Козлова Л. В. Методология управления бизнес-процессами технологических подсистем. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. С. 62–66. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua>journal> (дата звернення: 07.09.2019).

22. Ефимов В. В. Процессы и процессно-ориентированный подход: учебное пособие. Ульяновск: УлГТУ, 2005. 84 с.

23. Шевченко І. В., Скриль О. О., Захарченко Я. Р., Самойленко Ю. М. Моделі оперативного моніторингу бізнес-процесів у підрозділах підприємств. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. 2016. Вип. 6(2). С. 86–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkdpu_2016_6%282%29_16 (дата звернення: 04.06.2020).

24. Левов А. А., Морозова Л. С. Обзор методологий моделирования бизнес-процессов предоставления государственных услуг в области кадастрового учета и регистрации объектов недвижимости. *Вестник Томского государственного университета*. 2011. № 346. С. 119–122. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obzor-metodologiy-modelirovaniya-biznes-protsessov-predostavleniya-gosudarstvennyh-uslug-v-oblasti-kadastravogo-ucheta-i-registratsii> (дата обращения: 21.03.2020).

25. Матвеев В.В. Методи оцінки конкурентного потенціалу підприємства. *Ефективна економіка*. 2013, № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2630#:~:text=3a%20способом%20оцінки%20виділяють%20індикаторні,%20національної%20економіки%20в%20цілому> (дата звернення: 01.03.2020).

26. Формування конкурентоспроможності в контексті регіонального розвитку / за ред. академіка НААН України Б. В. Буркінського. Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2009. 334 с.

27. Надточій І. І., Руснак А. В. Принципи та методи оцінки конкурентоспроможності підприємства. Розвиток підприємництва в умовах нестабільного зовнішнього середовища: управління, реалізація та перспективи: колективна монографія / кол. авторів. Херсон: ФОП Вишемирський В. С., 2019. С. 182–192.

28. Таран В. А. Конкурентоспособность предприятий: проблема современной политики и стратегия в области качества. *Машиностроитель*. 1998. № 2. С. 6–12.

29. Шальминова А. С. Инновационное бизнес-планирование развития приоритетной отрасли. Автореферат дис. на соискание уч. степ. канд. экон. наук. Казань: КФЭИ, 2000. 21 с.

30. Целикова Л.В. Конкурентоспособность рынка кожаной обуви в республике Беларусь. *Маркетинг*. 2000. № 3. С. 47–55.

31. Захарченко В. И. Оценка и анализ конкурентоспособности предприятий. *Машиностроитель*. 1999. № 1. С. 13–14.

32. Феоктистова Т. В., Ильина В. А. Управление конкурентоспособностью предприятий и ее прогнозирование. *Кожевенная промышленность*. 2002. № 5. С. 18–20.

33. Максимова И. Оценка конкурентоспособности предприятия. *Маркетинг*. 1996. № 3. С. 12–15.

34. Кваско А. В. Аналіз методів оцінки конкурентоспроможності підприємства. *Наукові записки*. 2017. 1 (54). С. 111–118.
35. Фатхутдинов Р. А. Стратегический маркетинг. 3-е изд. СПб.: Питер, 2003. 347 с.
36. Булеев И. П. Конкурентоспособность: теория и практика. *Конкурентоспроможність: проблеми науки і практики: монографія*. Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. С. 63–91.
37. Булах І. В., Надтока Т. Б. Оцінка конкурентоспроможності підприємства сфери телекомунікацій. Донецьк.: ДРУК-ІНФО, 2010. 244 с.
38. Дмитрієва В. О. Основні підходи та показники оцінки конкурентоздатності регіонів. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011, №1(9), С. 193–202.
39. Чернюк Л. Г. Трансформаційні процеси в економіці України та її регіонах: проблеми та перспективи. *Збірник наукових праць ВНАУ*. 2011, №1 (48). С. 252–256.
40. Белорус О. Г., Лукьяненко Д. Г. Глобальные трансформации и стратегии развития. К.: Ориане, 2000. 424 с.
41. Козак Ю. Г., Єхануров Ю. І., Ковалевський В. В. Міжнародні стратегії економічного розвитку: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Ю. Г. Козак. К.: ЦНЛ, 2005. 353 с.
42. Пахомов Ю. Н., Филипенко А. С., Лукьяненко Д. Г., Макогон Ю. В., Громенкова С. В. Международные стратегии экономического развития. Киев-Донецк, 2001. 239 с.
43. Кухарская Н. А. Стратегические приоритеты трансформации экономики регионов Украины: тенденции, формы, механизмы. Одесса: ИПРЭИ НАН Украины, 2010. 519 с.
44. Данилишин Б. М., Клиновий Д. В., Пепа Т. В. Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка: навч. посібник. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект Поліграф», 2007. 688 с.
45. Трансформація моделі економіки України: ідеологія, протиріччя, перспективи / ред. В. М. Геєць. К.: Логос, 1999. 500 с.
46. Стиглиц Дж., Эллерман Д. Мосты через пропасть макро и микростратегии для России. *Проблемы теории и практики управления*. 2000. №45. 242 с.
47. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / Гальчинсь-

кий А. С., Геєць В. М. та ін. К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. 413 с.

48. Кухарська Н. О., Харічков С. К. Міжнародна економічна діяльність України: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Одеса: Одіссей, 2006. 456 с.

49. Проєкт Стратегії сталого розвитку України на період до 2030 року. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/zweb2/webproc34> (дата звернення: 05.06.2020).

50. Кудріна О. Ю. Трансформаційні процеси економічного розвитку регіонів. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2015, №6. С. 90–93.

51. Булеев И. П. Трансформация общества и экономика: опыт и перспективы. Донецк: Ин-т экономики промышленности НАН Украины, 2006. 336 с.

Розділ 3

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

3.1 Глобальні порівняння та національні особливості розвитку бізнесу в Україні

Розвиток бізнесу виступає важливим імперативом конкурентоспроможності національної та регіональної економіки.

В сучасних кризових умовах викликаних пандемією COVID-19 бізнесу доводиться докладати не аби яких зусиль, щоб вижити. Для покращення ситуації важливою є розробка механізмів стимулювання розвитку підприємництва із врахуванням нових умов ведення бізнесу в умовах сучасних викликів, зокрема – пандемії. Крім того важливими залишаються завдання нарощування обсягів виробництва, підвищення ефективності та продуктивності праці, використання нових технологій, оновлення матеріально-технічного оснащення тощо.

Дослідження трансформації бізнес процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій вимагає розібратися у змісті та взаємозв'язку понять «підприємництво» та «бізнес» (рис. 3.1).

Бізнесом вважається будь-яка справа або ділова активність, спрямована на досягнення поставленої цілі та вирішення завдань. Під бізнесом розуміють здійснення будь-яких, навіть одноразових угод, пов'язаних з усіма видами економічної діяльності, які направлені на одержання доходу, прибутку. Таким чином, важко провести чітку межу між бізнесом та

підприємництвом, проте можливо зазначити, що бізнес є більш ширшим і в той же час супутнім поняття до підприємництва. Тобто будь-яка підприємницька діяльність супроводжується справами та діловою активністю, яку можна назвати бізнесом. Підприємництво можна вважати основою бізнесу.

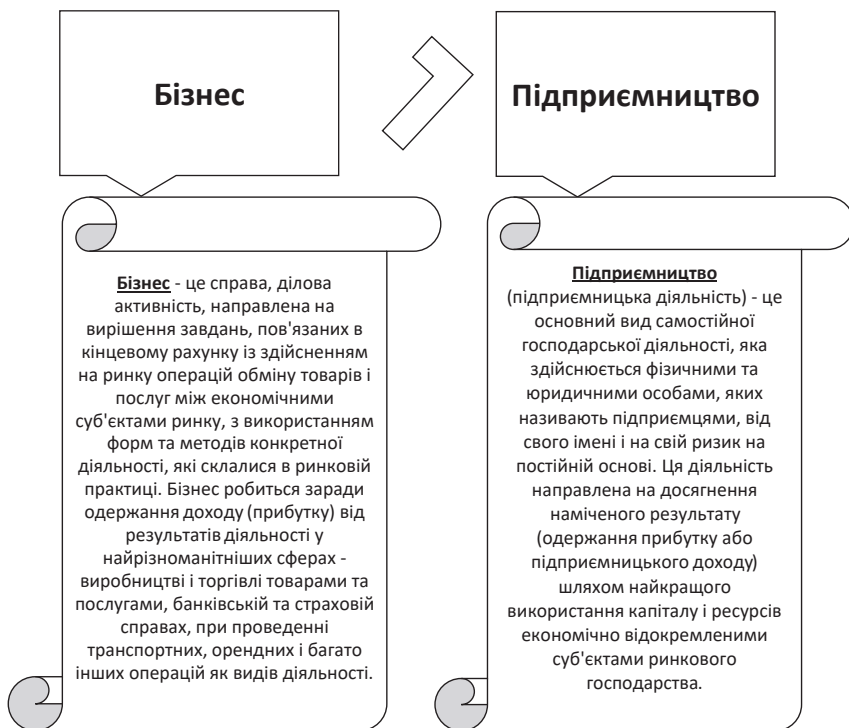

Рисунок 3.1 – Зміст та взаємозв'язок понять
«підприємництво» та «бізнес».

Джерело: узагальнено на підставі [1]

Нажаль, в Україні існує певний негативний досвід щодо забезпечення справедливих умов ведення бізнесу. Попередній досвід розвитку підприємництва є свідченням наявності істотних перешкод у вигляді корупції, несправедливої системи

оподаткування та контролю, що значно обмежувало свободу підприємницької діяльності. Дуже часто незначні спроби реформування носили декларативний характер і не давали позитивних результатів.

«Ситуація із розвитком підприємництва в Україні почала змінюватися у кращу сторону із схваленням у 2015 році Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», якою було визначено три основні вектори майбутнього руху: розвитку; безпеки; відповідальності; гордості» [2].

Вектор розвитку передбачав ряд структурних реформ, які мали забезпечити в цілому макроекономічну стабільність та, зокрема, сприятливі умови для підприємницької діяльності та прозору податкову систему. Вектор безпеки передбачав створення гарантій безпеки в цілому для держави та національної економіки та для бізнесу, зокрема. Вектор відповідальності передбачав теж створення гарантій, але це вже гарантії доступу до освіти, охорони здоров'я та інших послуг, а відповідальність закріплювалася за територіальними громадами. Вектор гордості передбачав створення умов взаємної поваги, толерантності та гордості за власний розвиток.

Стратегією «Україна – 2020» було передбачено 62 реформи та програми розвитку, серед яких дуже важливу роль відігравали програми та реформи пов'язані із розвитком підприємництва (рис. 3.2).

Сучасні тенденції розвитку підприємництва в Україні тісно взаємопов'язані із процесами глобалізації господарської діяльності.

«Глобалізацію можливо вважати стимулюючим фактором економічного розвитку в Україні. Глобалізація виступає наступним етапом або правонаступником інтернаціоналізації, яка у свою чергу, є відображенням міжнародної співпраці різних держав світу, їх регіонів та окремих підприємницьких структур. Е. Хесин характеризує завершення ХХ століття із початком нового етапу економічного розвитку – глобалізацією, який є логічним продовженням інтернаціоналізації» [3].

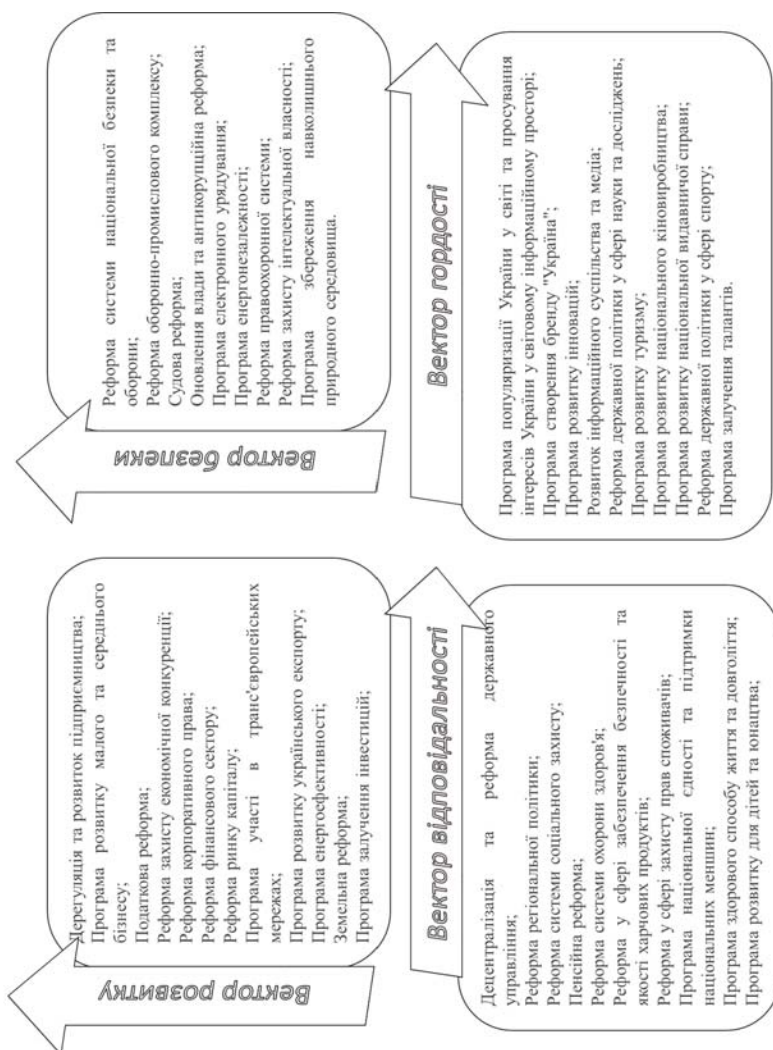

Рисунок 3.2 – Реформи та програми розвитку підприємництва із Стратегії «Україна – 2020».
Джерело: побудовано автором на підставі [2]

«Процеси глобалізації суттєво посилюють економічну співпрацю між державами на засадах утворення глобального капіталу, що частково послаблює економічний суверенітет окремих країн та сприяє усуненню економічних кордонів» [4–7].

«Глобалізація підриває авторитет внутрішньої влади країни, послаблюючи її вплив на економічні процеси і розвиток торгівлі. Процеси прийняття управлінських рішень у сфері підприємництва і торгівлі стають бути орієнтованими на задоволення корпоративних, а не державних інтересів» [8; 9].

Глобалізаційним процесам розвитку підприємництва сприяє поглиблення міжнародного поділу праці, розвиток міжнародної логістики та цифрових технологій, розвиток транснаціональних корпорацій (рис. 3.3).

Рисунок 3.3 – Фактори сприяння розвитку глобалізації.

Джерело: узагальнено на підставі [10]

Позитивним наслідком або супутнім фактором розвитку глобалізації є прояви систематизації підприємницької діяльності у різних країнах світу, що полягають у створенні нових загальносвітових форм господарювання. З'являється потреба створення єдиних підходів щодо ведення господарської діяльності співучасниками світового господарства зорієнтованих на загальнолюдські інтереси, що в свою чергу виступає обмежувальним фактором стосовно альтернатив вибору у процесі прийняття управлінських рішень.

Вчені О. М. Кірієнко, Н. І. Кобзар та А. М. Андрейчикова виділяють декілька напрямів прояву глобалізаційних процесів (рис. 3.4).

Рисунок 3.4 – Напрями прояву глобалізаційних процесів.
Джерело: узагальнено на підставі [10]

Глобалізаційні процеси сприяють формування загально-світових тенденцій економічного розвитку підприємництва в системі забезпечення конкурентного розвитку територій. Наявність глобального економічного простору із своєю кон'юнктурою та взаємозв'язками для слаборозвинених територій може слугувати поштовхом до економічного розвитку за рахунок притоку іноземних інвестицій, а може, навпаки, посилити залежність слаборозвинених територій від розвинених країн за рахунок привласнення частки додаткового продукту виробленого із ресурсів слаборозвинених країн. Крім того, часто заможна еліта та бізнес слаборозвинених країн не хоче вкладати свої капітали зароблені на міжнародній торгівлі й співпраці у розвиток своєї країни, а вивозить їх і вкладає в економіку розвинених держав світу. Таким чином, у процесів глобалізації існують як позитивні, так і негативні наслідки для розвитку підприємництва у слаборозвинутих країнах (рис. 3.5)

Рисунок 3.5 – Наслідки процесів глобалізації
для розвитку підприємництва [10; 11]

Таким чином, для країн із слабо розвиненим бізнесом та економікою виникає загроза послаблення або втрати ресурсної бази та капіталу. Така загроза виникає за рахунок використання власних ресурсів у процесі виробництва та привласнення результатів виробництва країнами інвесторами і небажання представників бізнесу слаборозвинених країн вкладати зароблені кошти у економіку своєї держави та у розвиток власних територій.

На перевагу розвиненим країнам в умовах глобалізації виступають п'ять монополій (рис. 3.6), які одночасно послаблюють економічне становище і можливості розвитку бізнесу у слаборозвинених країнах.

Україна зробила свій вибір на інтеграцію у світовий економічний простір і вимушена упереджувати всі негативні прояви та використовувати позитивні моменти від глобалізаційних явищ і процесів.

Рисунок 3.6 – Монополії – фактори розвитку бізнес-процесів в різних країнах. Джерело: узагальнено на підставі [7]

В рамках дослідження національних особливостей трансформації бізнес процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій доцільним вбачається здійснити:

1. Моніторинг глобального виміру розвитку національного бізнесу та конкурентоспроможності;
2. Дослідження внутрішньо-національних характеристик розвитку підприємницької діяльності.

«На думку багатьох вчених, визначення для України глобальних індексів є дуже важливим в першу чергу для самої України» [12]. Глобальні індекси розвитку дають можливість порівняти різні соціально-економічні сфери для різних держав світу, що забезпечує можливість обґрунтування управлінських рішень щодо стратегічних орієнтирів та визначення першочергових невідкладних завдань.

У контексті дослідження національних особливостей трансформації бізнес процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій представляють інтерес наступні глобальні індекси (рис. 3.7).

1. Глобальний індекс конкурентоспроможності (ГІК, англ. The Global Competitiveness Index).
2. Індекс легкості ведення бізнесу (ІЛБ, англ. Ease of Doing Business Index)
3. Індекс процвітання країн світу (ІП, англ. The Legatum Prosperity Index).

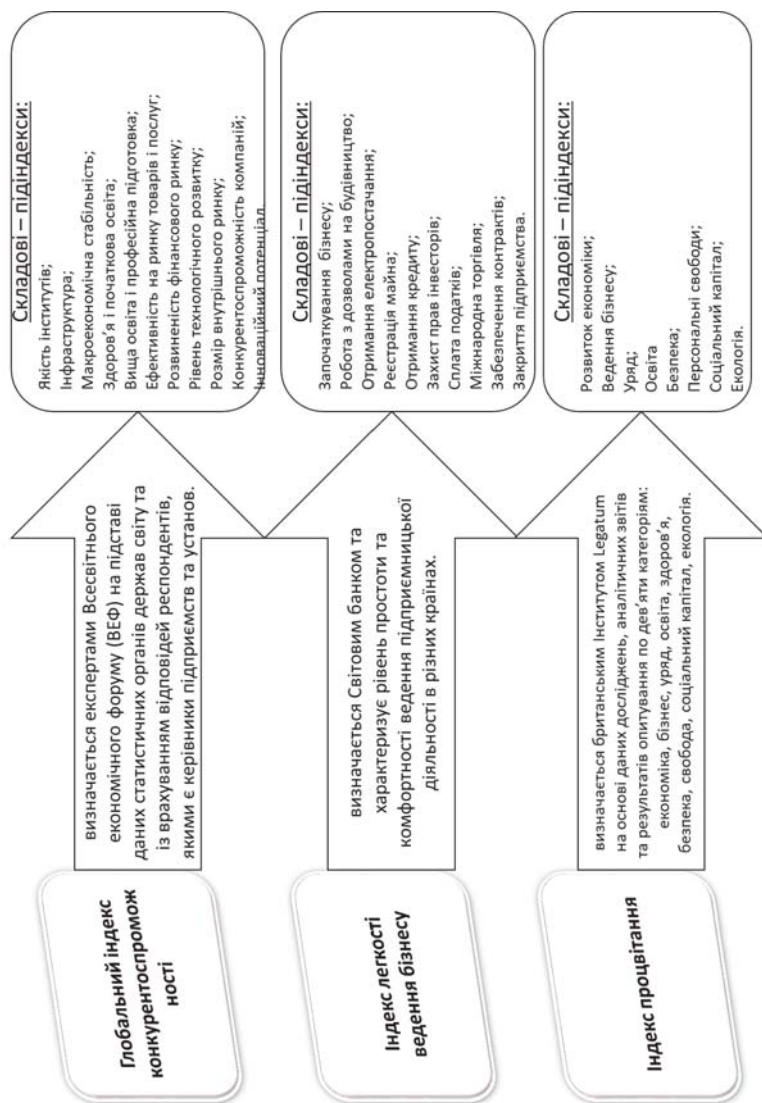

Рисунок 3.7 – Глобальні індекси для характеристики трансформації бізнес-процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій. Джерело: побудовано автором на підставі [14; 15]

«Індекс легкості ведення бізнесу ще називають «Doing Business» – «це інтегрований показник, якій вираховується за результатами щорічного дослідження, що оцінює простоту ведення підприємницької діяльності за десятьма показниками у 190 країнах світу. Чим менше показник, тим вище місце країни у Рейтингу. Компоненти Рейтингу оцінюють нормативні акти, що регулюють діяльність малих і середніх підприємств протягом усього життєвого циклу, та їх фактичне використання на практиці» [13].

За період 2014–2019 роки Україна покращила свої позиції тільки у рейтингу Індексу легкості ведення бізнесу, за яким у 2014 році Україна посідала 116 позицію, а у 2019 році піднялася на 71 місце. У рейтингах конкурентоспроможності та процвітання позиція України дещо погіршилася. За індексом конкурентоспроможності у 2014 році Україна займала 76 місце, а у 2019 році опустилася на 85 місце. За індексом процвітання у 2014 році Україна займала 61 місце, а у 2019 році опустилася на 96 місце (рис. 3.8).

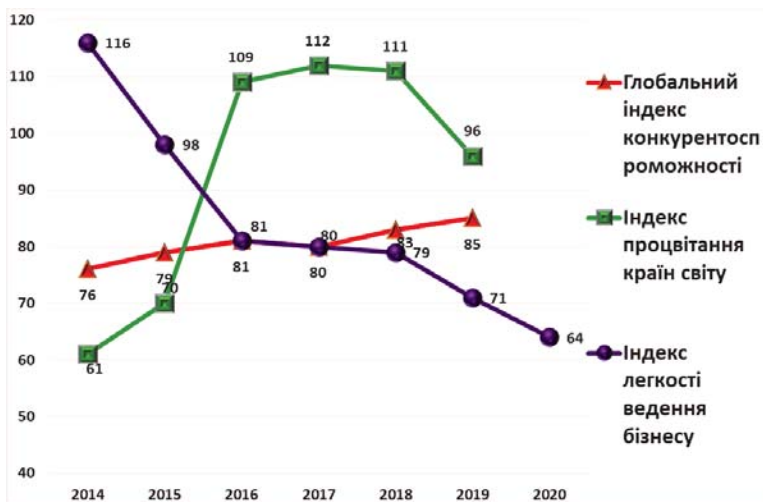

Рисунок 3.8 – Україна у глобальних рейтингах.

Джерело: побудовано за даними [16]

У індексі процвітання зростання підіндексу ведення бізнесу за період 2014–2019 роки не вплинуло на зростання загального значення індексу через погіршення ситуації із розвитком економічної та соціальної сфер, системою урядування, освіти, безпеки, персональної свободи та екології.

Рейтинг країн світу за Індексом легкості ведення бізнесу визначається на підставі десяти підіндексів (див. рис. 3.7). Найкращу позицію Україна займає за підіндексом «робота з дозволами на будівництво» – 20 місце, а найгіршу – за підіндексом «закриття підприємства», якому відповідає 146 місце для України (рис. 3.9)

Числові значення складових Індексу легкості ведення бізнесу свідчать про необхідність спрощення умов процедури банкрутства підприємств та умов підключення до загальної системи електропостачання.

«Найбільший позитивний рух відбувся за індикатором «Захист міноритарних інвесторів» – завдяки відкриттю інформації про кінцевих бенефіціарів. Також істотне підвищення показав індикатор «Робота з дозволами на будівництво» – за рахунок усунення вимог до найму незалежного проєктанта і інженера технагляду та ввівши систему онлайн-повідомлень. Крім цього, на підвищення позицій України в рейтингу вплинули такі індикатори:

- Отримання електропостачання – спрощення підключення до електромереж і впорядкування технічних умов; впровадження географічної інформаційної системи; покращення надійності електропостачання, завдяки механізму компенсації відключення;
- Міжнародна торгівля – спрощення вимог до сертифікації окремих промислових товарів;
- Реєстрація майна – підвищення прозорості системи управління земельними ресурсами та спрощення реєстрації майна;
- Доступ до кредитів – покращення доступу до кредитної інформації через створення нового Національного реєстру кредитів в Національному банку України [19].

Рисунок 3.9 – Позиція України за складовими Індексу легкості ведення бізнесу у 2019 році.
Джерело: [17; 18]

Збільшення та зменшення числових значень відповідних складових (підіндексів-індикаторів) індексу легкості ведення бізнесу для України відображають відповідно покращення або погіршення ситуації із різними складовими процесу ведення бізнесу (табл. 3.1).

«Глобальний Показник сприятливості умов ведення бізнесу в Україні зріс на 1,1 % і складає 70,2 %. Це означає, що Україна наразі на 29,8 % нижче передової практики, встановленої з урахуванням результатів усіх 190 країн-учасниць Рейтингу» [13].

Індекс легкості ведення бізнесу виступає певним сигналом для інвесторів щодо вибору країни для вкладання коштів та ведення бізнесу. Інвесторів завжди цікавить не тільки наскільки просто можливо організувати ведення бізнесу, а і наскільки прозорими є умови конкуренції та чи не надмірним є втручання держави і владних структур у процеси ведення бізнесу. Рівень підприємницької активності пов'язаний із рівнем корупції в країні: чим нижче рівень корупції, тим вище рівень підприємницької активності. Крім того розвиток бізнесу позитивно впливає на рівень життя населення за рахунок створення робочих місць та забезпечення доходів населення.

З іншого боку, індекс легкості ведення бізнесу виступає сигналом для владних структур країни та окремих її територій щодо розробки необхідних заходів для поліпшення умов ведення бізнесу, для покращення рівня життя населення та для забезпечення ефективності економічного розвитку країни чи території.

Незважаючи на певну позитивну динаміку щодо умов ведення бізнесу в Україні, у порівнянні із країнами сусідами позиція України за рейтингом ІЛБ залишається найгіршою (табл. 3.2). Україна відстає від Росії на 36 позицій, а від Болгарії – на 3 позиції у рейтингу легкості ведення бізнесу.

Порівняння позиції України із країнами сусідами у рейтингу легкості ведення бізнесу дає підстави стверджувати про

Таблиця 3.1 – Індикатори індексу легкості ведення бізнесу (ІЛБ) для України

Індикатор	ІЛБ 2020 рей- тинг	ІЛБ 2020 індика- тор	ІЛБ 2019 індика- тор	Зміна індика- тора, %
ІЛБ (DB)	64	70,2	69,1	+1,1
започаткування бізнесу	61	91,1	91,1	-
робота з дозволами на будівництво	20	81,1	77,2	+3,9
отримання електропостачання	128	62,5	59,2	+3,3
реєстрація майна	61	71,3	70,0	+1,3
отримання кредиту	37	75,0	75,0	-
захист міноритарних інвесторів	45	68,0	66,0	+2,0
сплата податків	65	78,1	79,4	-1,3
міжнародна торгівля	74	80,1	77,6	+2,5
забезпечення виконання контрактів	63	63,6	63,6	-
Закриття підприємства	146	31,4	31,7	-0,3

Джерело: [20]

Таблиця 3.2 – Рейтинг легкості ведення бізнесу (ІЛБ) для країн сусідів України за 2020 рік

Країна	Рейтинг легкості ведення бізнесу (ІЛБ)
Польща	40
Словаччина	45
Молдова	48
Білорусь	49
Угорщина	52
Румунія	55
Болгарія	61
Росія	28

Джерело: [17]

нагальну необхідність розробки заходів щодо покращення умов ведення бізнесу, зокрема: спрощення системи сплати податків та забезпечення кредитної підтримки для малого і середнього бізнесу, спрощення системи закриття підприємств-банкрутів, покращення умов підключення до електропостачання тощо. Прийняття відповідних заходів окрім покращення умов ведення бізнесу дасть змогу вивести із тіні значний обсяг фінансових ресурсів.

«У червні 2020 року «для можливого корегування Рейтингу «Doing Business 2021» Світовим банком було надіслано анкети для проведення дослідження впливу COVID-19 на підприємців та заходи, які прийнято Урядом для вирішення пов'язаних із пандемією проблем. Мінекономіки було організовано збір та зведення інформації для заповнення зазначених анкет. 27.08.2020 Група Світового банку зробила заяву, що через виявлення низки невідповідностей, які потребують перевірки, публікацію доповіді «Doing Business» буде призупинено» [13].

За даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України відбувається певна позитивна тенденція у здійсненні реформ пов'язаних із веденням бізнесу в Україні. У 2020 році Україна посіла разом із Сербією перше місце серед країн Регіону Європа та Центральної Азії за кількістю здійснених реформ, яка становила в Україні 6 реформ (табл. 3.3).

Серед країн Регіону Європа та Центральна Азія сім країн збільшили кількість здійснюваних реформ у 2020 порівняно із 2019 роком. Україна здійснила у 2020 році 6 реформ, що у два рази перевищує відповідний показник за 2019 рік. «Водночас Рейтинг та Показник настільки відносні, що кількість проведених реформ не означає прямо пропорційного підвищення позицій» [13].

Історія участі України у рейтингу за індексом легкості ведення бізнесу починається з 2012 року, коли Україна посіла у даному рейтингу 152 місце (рис. 3.10).

Таблиця 3.3 – Дані Рейтингу (ІЛБ) за країнами регіону Європа та Центральна Азія

Країна	Місце в Рейтингу (1–190)	Показник легкості ведення бізнесу (0–100)		Кількість здійснених реформ	
	ІЛБ 2020	ІЛБ 2019	ІЛБ 2020	ІЛБ 2019	ІЛБ 2020
Азербайджан	34	73,6	76,7	8	4
Албанія	82	67,0	67,7	1	1
Білорусь	49	74,4	74,3	2	0
Боснія і Герцеговина	90	65,4	65,4	0	0
Болгарія	61	71,8	72,0	0	0
Вірменія	7	73,2	74,5	6	4
Грузія	7	83,5	83,7	3	1
Казахстан	25	78,0	79,6	3	3
Киргизстан	80	65,4	67,8	4	3
Кіпр	54	72,8	73,4	2	2
Косово	57	71,0	73,2	3	4
Молдова	48	73,1	74,4	1	3
Північна Македонія	17	80,7	80,7	1	1
Російська Федерація	28	77,4	78,2	4	3
Румунія	55	72,5	73,3	0	2
Сан-Марино	92	64,2	64,2	1	1
Сербія	44	73,9	75,7	1	6
Таджикистан	106	55,4	61,3	1	3
Туреччина	33	75,3	76,8	7	2
Узбекистан	69	67,8	69,9	3	4
Україна	64	69,1	70,2	3	6
Хорватія	51	73,0	73,6	1	3
Чорногорія	50	73,7	73,8	0	0

Джерело: [13]

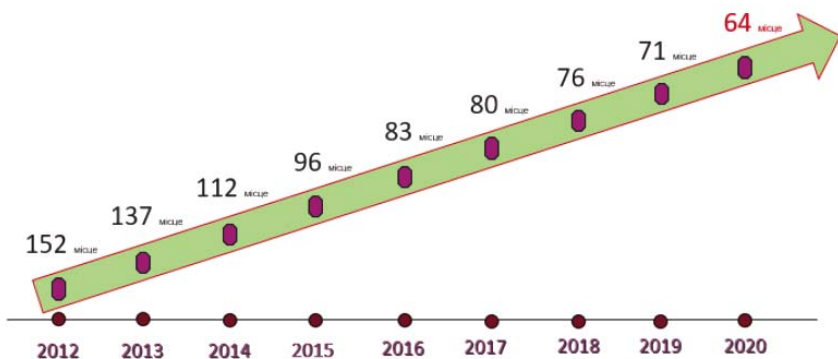

Рисунок 3.10 – Україна у рейтингу легкості ведення бізнесу «Doing Business» (ІЛБ або DB).

Джерело: [13]

За весь період, Україні вдалося покращити свою позицію понад як у 2 рази, адже за 2020 рік Україна посіла 64 місце рейтингу. Проте порівняльний аналіз країн Регіону Європа та Центральна Азія за показниками чисельності населення, ВНД на душу населення та рівня доходу населення демонструє невтішні результати і низькі позиції України за рівнем доходу (табл. 3.4)

Згідно розподілу країн за рівнем доходу, Україна потрапляє у третю групу країн із рівнем доходів нижче середнього, який становить 1 220 – 2 990 US\$. Серед 23 країн регіону Європи та Центральної Азії, Україна посідає аж 20 місце за рівнем доходів. Таким чином, Україні необхідно намагатися збільшити інтенсивність покращення характеристик, які виступають складовими рейтингу легкості ведення бізнесу

Позитивним можна вважати просування України у рейтинговій позиції по окремим складовим ІЛР за 2019–2020 роки, проте проблемними залишається питання врегулювання неплатоспроможності, забезпечення виконання контрактів, отримання кредитів, оподаткування, і, навіть – реєстрація підприємств (рис. 3.11).

**Таблиця 3.4 – Доходи та ВНД на душу населення за країнами
регіону Європа та Центральна Азія**

Країна	Населення, осіб	ВНД на душу насе- лення, US\$	Рівень доходу
Азербайджан	9 942 334	4 050	Вище середнього (4 050–11 290 US\$)
Албанія	2 866 376	4 860	Вище середнього
Білорусь	9 485 386	5 670	Вище середнього
Боснія і Герцеговина	3 323 929	5 690	Вище середнього
Болгарія	7 024 216	8 860	Вище середнього
Вірменія	2 951 776	4 230	Вище середнього
Грузія	3 731 000	4 130	Вище середнього
Казахстан	18 276 499	7 830	Вище середнього
Киргизстан	6 315 800	1 220	Нижче середнього
Кіпр	1 189 265	26 300	Високий (13 830–51 430 US\$)
Косово	1 845 300	4 230	Вище середнього
Молдова	3 545 883	2 990	Нижче середнього (1220–2990 US\$)
Північна Македонія	2 082 958	5 450	Вище середнього
Російська Федерація	144 478 050	10 230	Вище середнього
Румунія	19 473 936	11 290	Вище середнього
Сан-Марино	33 785	51 430	Високий
Сербія	6 982 084	6 390	Вище середнього
Таджикистан	9 100 837	1 010	Низький (1 010 US\$)
Туреччина	82 319 724	10 380	Вище середнього
Узбекистан	32 955 400	2 020	Нижче середнього
Україна	44 622 516	2 660	Нижче середнього
Хорватія	4 089 400	13 830	Високий
Чорногорія	622 345	8 400	Вище середнього

Джерело: [13]

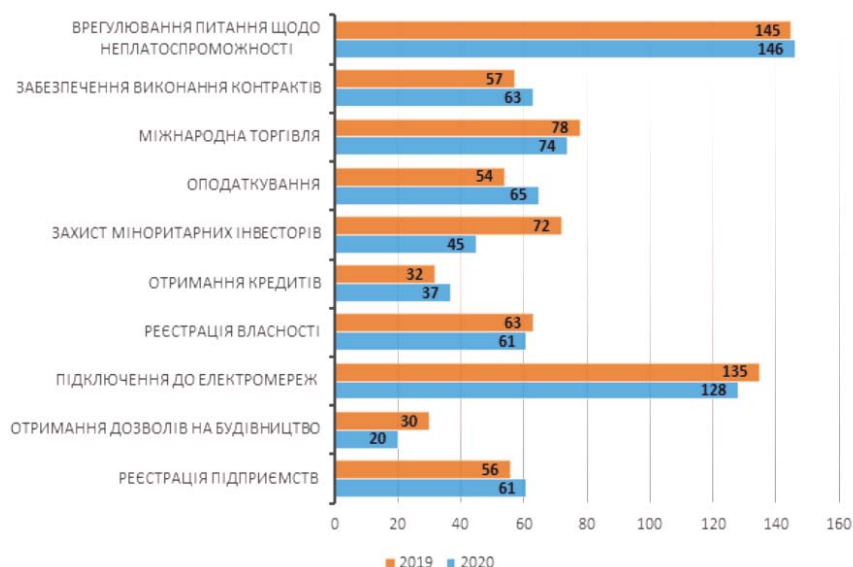

Рисунок 3.11 – Позиція України у рейтингу легкості ведення бізнесу «Doing Business».

Джерело: [13]

За результатами рейтингу ІЛБ2020 Україна в рейтингу легкості ведення бізнесу «Doing Business» продемонструвала зростання тільки за 5 напрямками із 10, а саме:

- відбулося посилення захисту інвесторів за рахунок встановлених вимог детального розкриття інформації про операції із зацікавленими сторонами;
- спрощено та здешевлено систему дозволів на будівництво, відмінено вимогу стосовно найму зовнішнього спостерігача;
- полегшено отримання доступу до електромереж за рахунок оптимізації вимог до технічних умов,
- спрощено вимоги сертифікації імпорту для автозапчастин в сфері міжнародної торгівлі
- спрощено реєстрацію власності за рахунок цифровізації системи управління земельними ресурсами (рис. 3.12).

Рисунок 3.12 – Напрями ведення бізнесу за якими Україна покращила позиції у рейтингу легкості ведення бізнесу «Doing Business 2020».
Джерело: [21]

Відповідно за рештою 5 напрямів рейтингу легкості ведення бізнесу Україна втратила позиції у 2020 порівняно із 2019 роком.

Враховуючи, що в цілому, Україна на 29,8 % відстає від передових практик ведення бізнесу, проаналізуємо детальніше ті напрями (підіндекси, індикатори), за якими у рейтингу Україна наближається до кінця рейтингу, а саме – врегулювання неплатоспроможності та підключення до систем електропостачання.

За напрямом «врегулювання неплатоспроможності» в ІЛБ враховуються часові та фінансові витрати, пов'язані з процедурами банкрутства, коефіцієнт повернення коштів та ефективність нормативно-правової бази (табл. 3.5).

Таблиця 3.5 – Характеристика напрямку «врегулювання неплатоспроможності» в індексі легкості ведення бізнесу (ІЛБ)

Індикатор	Україна	Європа та Центральна Азія	ОЕСР високий рівень доходу	Краща країна у підсумку
Коефіцієнт повернення коштів (центів за долар)	9,0	38,5	70,2	92,9 (Норвегія)
Час (в роках)	2,9	2,3	1,7	0,4 (Ірландія)
Вартість (% від вартості об'єкта нерухомості)	40,5	13,3	9,3	1,0 (Норвегія)
Кінцевий результат процесу (0 балів якщо активи підприємства продаються частинами і 1 бал, якщо підприємство продовжує функціонувати)	0	..	..	..
Індекс ефективності нормативно-правової бази (0-16)	8,5	11,2	11,9	Немає інформації

Джерело: [13]

Таким чином, у процедурах врегулювання неплатоспроможності підприємств в Україні дуже низьке значення коефіцієнта повернення коштів, яке становить 9 центів за долар, що на 29,5 центів менше ніж середнє значення для країн Європи та середньої Азії та на 61,2 центи менше ніж у країнах із високим рівнем доходу. Коефіцієнта повернення коштів у процедурах врегулювання неплатоспроможності підприємств в Україні в 10 разів менший ніж у Норвегії.

Щодо витрат часу на процедуру банкрутства, то в Україні витрачається на 0,6 років більше ніж у країнах Європи та середньої Азії та на 2,5 роки більше ніж у Ірландії.

У більшості підприємств процедура банкрутства в Україні завершується продажем частинами активів і підприємство перестає функціонувати.

В Україні значення вартості (% від вартості об'єкта нерухомості) у три рази перевищує відповідне усереднене значення для країн Європи та середньої Азії та у 40 разів перевищує відповідне значення для Норвегії.

Індекс ефективності нормативно-правової бази теж потребує покращення, адже із 16 можливих балів для України цей показник становить 8,5. Тобто приблизно на 50 % можливо вважати ефективним нормативно-правове забезпечення процедур врегулювання неплатоспроможності.

Отже, індикатор «врегулювання неплатоспроможності» має для України найнижчий рейтинг (146) та найменше значення 31,4 %, що викликане низьким рівнем повернення коштів, значною залишковою вартістю об'єктів та низькою ефективністю нормативно-правового забезпечення процедури банкрутства.

Наступним напрямом (підіндексом, індикатором) за яким Україна наближається до кінця рейтингу є підключення до систем електропостачання (табл. 3.6).

За напрямом «підключення до системи електропостачання» в ІЛБ враховуються часові та фінансові витрати безпосеред-

Таблиця 3.6 – Характеристика напрямку «підключення до системи електропостачання» в індексі легкості ведення бізнесу (ІЛБ)

Індикатор	Україна	Європа та Централь- на Азія	ОЕСР висо- кий рівень доходу	Краща країна у підсумку
Процедури (кількість)	5,0	5,1	4,4	3 (28 Економік)
Час (дні)	267,0	99,6	74,8	18 (3 Економіки)
Вартість (% від доходу на душу населення)	353,0	271,9	61,0	0,0 (3 Економіки)
Індекс надійності електропостачання та «прозорості» тарифів (0–8)	7,0	6,2	7,4	8 (26 Економік)

Джерело: [13]

ньо на підключення до електромережі, вартість (% від доходу на душу населення) та надійність електропостачання.

Щодо витрат часу на підключення новобудови до електромережі, то в Україні витрачається часу майже у 2,7 рази більше ніж у країнах Європи та середньої Азії та у 3,6 рази більше ніж у країнах з високим рівнем доходу.

Величина вартості підключення до електромережі у % від доходу на душу населення на 81,3 % більше ніж у країнах Європи та середньої Азії та на 292,2 % більше ніж у країнах з високим рівнем доходу.

Індекс надійності електропостачання та «прозорості» тарифів становить 7 із 8 можливих пунктів.

Отже, індикатор «підключення до системи електропостачання» в ІЛБ має для України рейтингове значення 128, рівень сприятливості бізнесу за цим напрямом становить 62,5 %, що викликане високим рівнем фінансових та часових витрат на підключення до електромереж новобудов.

«У 2019 році Мінекономіки із залученням експертного середовища розроблено План дій щодо підвищення позиції України в рейтингу Світового банку «Ведення бізнесу» («Doing Business»). Він був затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 № 1413-р. Виконано 10 пунктів Плану або 38 % за 2020 рік» [21].

Таким чином, перед Урядом України залишається завдання покращення умов ведення бізнесу та, відповідно, підвищення рейтингу ІЛБ. Стратегічними першочерговими напрямками покращення умов ведення бізнесу є врегулювання питань банкрутства і неплатоспроможності підприємств та спрощення системи підключення новобудов до електромереж.

Покращення умов ведення бізнесу в Україні дозволить вивести із тіні значний обсяг фінансових ресурсів.

За даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України рівень тіньової економіки за перший квартал 2020 року склав 31 % від обсягу офіційного ВВП, що на 1 в.п. менше за відповідний показник 2019 року (рис. 3.13).

Слід зазначити, що зафіксоване зниження рівня тіньової економіки за перший квартал 2020 року порівняно із відповідним періодом 2019 року відбулося не зважаючи на кризовий стан пов'язаний із світовою пандемією COVID-19 і зниження рівня реального ВВП на 1,3 %. Такий результат є свідченням позитивного впливу заходів пов'язаних із покращенням умов ведення бізнесу в Україні.

«Разом з тим, аналізуючи досвід попередніх криз, очікуваним було збільшення рівня тіньової економіки, адже в умовах значної невизначеності бізнес прагне зменшити ризики втрати ресурсів. Так, відбулось очікуване зменшення ділової та інвестиційної активності (як в середині країни, так і за її межами). Суттєво зросли збитки в економіці. Але, саме незвичний характер кризи, спричиненої поширенням пандемії та запровадженням карантинних заходів, визначило нетиповий

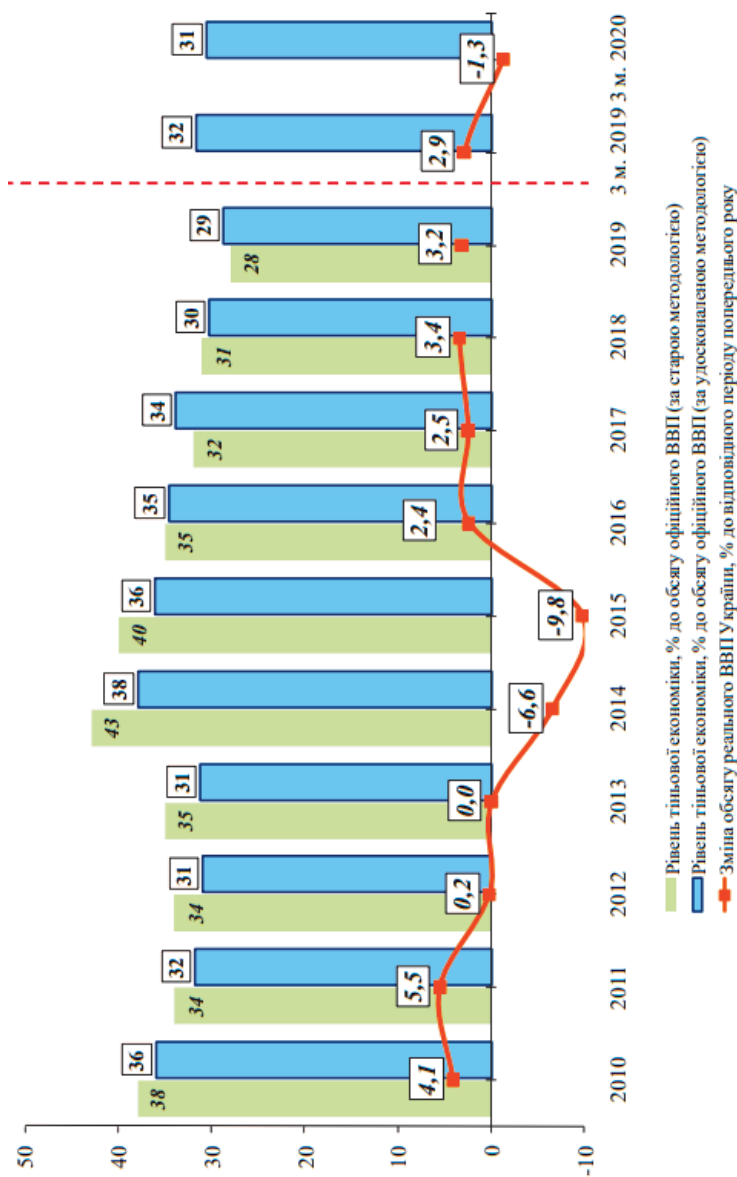

Рисунок 3.13 – Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні
(у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП
(у % до відповідного періоду попереднього року). Джерело: [22]

характер динаміки тіньової економіки із так званими секторальними особливостями» [23].

Проте, як відомо, існує декілька методів визначення рівня тіньової економіки. Рівень тіньової економіки у видах економічної діяльності за методом збитковості підприємств продемонстрував зростання за всіма видами економічної діяльності (рис. 3.14)

Серед заходів зменшення рівня тіньової економіки у першу чергу експерти зазначають про зменшення обсягів готівкових коштів. «Цю аксіому аналітики Ernst&Young підтвердили й на українському прикладі. Раніше такі ж висновки вони зробили за підсумками подібних досліджень більш ніж у трьох десятках країн. Із цього випливає і головне завдання: якомога швидше перевести “фінансові контакти” між державними органами, суб’єктами господарювання і громадянами у безготівкову форму. І приклад у цьому має демонструвати сама держава. Загалом на зменшення тіньової економіки можуть впливати здійснення соціальних виплат виключно у безготівковій формі, податкові пільги, встановлення торговельних POS-терміналів представниками малого й середнього бізнесу, а також додаткове стимулювання торговців і споживачів до здійснення безготівкових розрахунків» [24].

Для забезпечення можливостей розвитку бізнесу і виходу його із тіньової сфери важливим є не тільки збільшення безготівкових розрахунків, а і встановлення податкових пільг. Адже вихід бізнесу із сфери тіньової економіки забезпечить, у свою чергу, приріст надходжень до місцевих та Державного бюджету «збільшення частки безготівкових платежів у два рази викликає зменшення рівня тіньової економіки на 0,6–3,7 % від ВВП, та зростання державних доходів на 0,1–0,8 % від ВВП» [24].

Таким чином, активізація бізнес-процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій тісно взаємопов’язана із впливом глобалізації, а розвиток бізнесу та підпри-

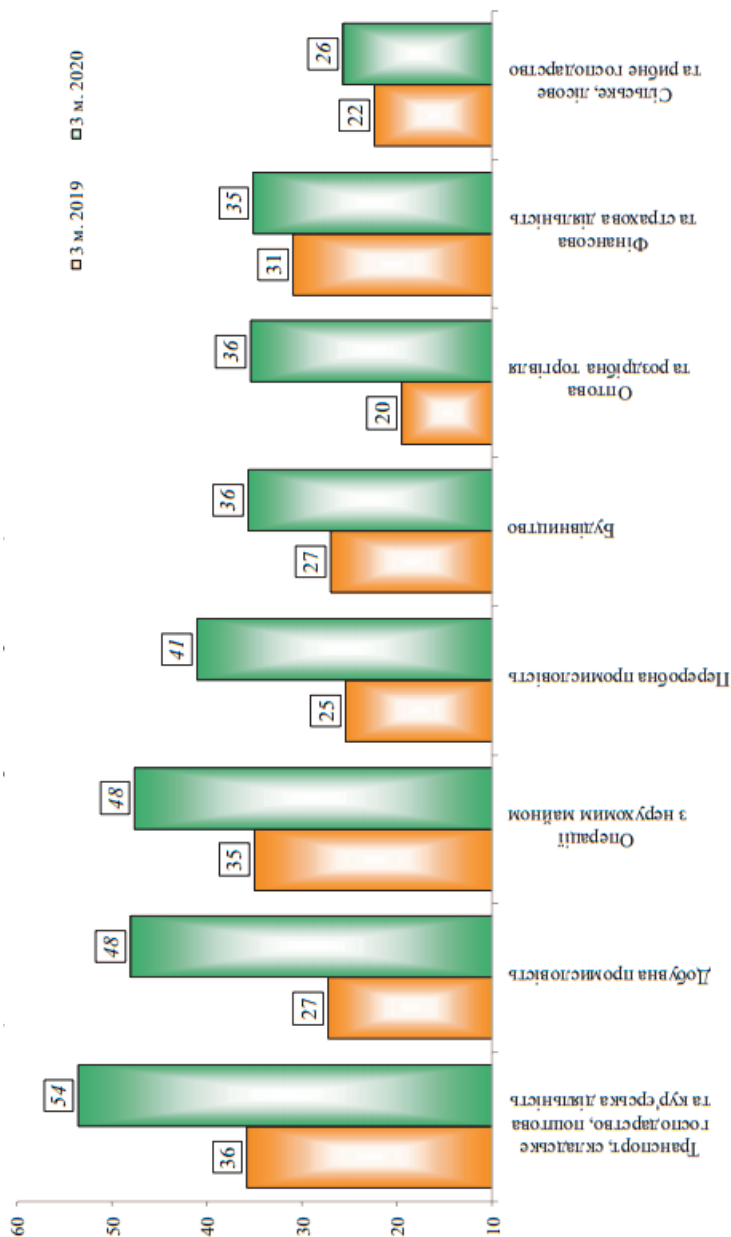

Рисунок 3.14 – Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності,
% від обсягу офіційного ВДВ відповідного ВЕД.
Джерело: [23]

ємницької діяльності сприяють посиленню національної економіки та розвитку територіальних громад і регіонів. З огляду на глобалізацію, орієнтирами трансформації бізнес-процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій мають виступати Цілі сталого розвитку.

З метою сприяння розвитку підприємництва в Україні 24 травня 2017 року КМУ схвалив Стратегію розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року. Метою стратегії визначено «створення сприятливих умов для відкриття, ведення і зростання малого і середнього підприємництва шляхом консолідації зусиль усіх заінтересованих сторін, що забезпечить соціально-економічний розвиток країни та підвищить рівень життя населення» [25].

Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва розроблена із врахуванням досліджень Індексу економічної політики у сфері малого і середнього підприємництва ($I_{\text{мсп}}$), який розроблений ще у 2006 році Організацією економічного співробітництва і розвитку разом з Європейською комісією, Європейським банком реконструкції та розвитку та Європейським фондом освіти. Даний індекс є інструментом визначення орієнтирів розвитку бізнесу для країн, що розвивається із врахуванням кращого досвіду стимулювання малого і середнього підприємництва.

На момент складання Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва, Україні у динаміці за 2012–2016 роки не вдалося значно покращити всі напрями оцінки із $I_{\text{мсп}}$ (рис. 3.15)

За період 2016–2020 Україна вже досягла значного прогресу у напрямках оцінки Індексу економічної політики у сфері малого і середнього підприємництва (табл. 3.7). Це відбулося «завдяки постійному впровадженню реформ у таких сферах як дерегуляція, державні закупівлі, уніфікація з нормативно-правовою базою та процедурами банкрутства ЄС, а також вдосконаленню власної інституційної та законодавчої бази

Рисунок 3.15 – Індекс економічної політики у сфері малого і середнього підприємництва, Україна (2012, 2016 роки).

Джерело: [25]

Таблиця 3.7 – Показники України в Індексі політики у сфері МСП, 2020 р. у порівнянні з 2016 р.

Компонент	Напрямок	УКР 2020	УКР 2016	СП середнє значення 2020 р.	УКР 2020 (методологія 2016 р.)
А	Інституційна та законодавча база	3,50	2,45	3,74	3,50
	Умови діяльності	3,55	3,81	3,92	3,89
	Банкрутство та другий шанс	2,56	2,05	2,85	2,38
В	Навчання підприємництва/ Підприємництво серед жінок	3,98	2,25	3,58	дані відсутні
	Навики МСП	3,19	2,56	3,36	дані відсутні
С	Доступ до фінансування	3,31	3,22	3,57	3,23
D	Державні закупівлі	3,17	2,73	3,49	3,17
	Стандарти і технічні норми	3,55	4,34	3,43	3,81
	Інтернаціоналізація	2,64	1,63	2,96	3,02
Е	Послуги з розвитку бізнесу	2,90	1,84	3,53	2,90
	Політика у сфері інноваційної діяльності	2,28	1,86	2,92	2,35
	Еколого-орієнтована економіка	2,54	1,22	2,77	2,54

Джерело: [26]

політики у сфері МСП та розвитку ключових підприємницьких компетентностей в рамках амбітної реформи під назвою Нова українська школа. У 2018 р. була прийнята Стратегія розвитку МСП до 2020 р. та був створений Офіс розвитку МСП для надання підтримки Міністерству розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства в реалізації стратегії та розширенні інфраструктури підтримки МСП» [26].

Окрім напряму «стандарти і технічні норми» усі решта напрямів оцінки Індексу політики у сфері МСП були покращені (рис. 3.16). Компонент *D* передбачав у 2016 році прийняття «Стратегії розвитку системи технічного регулювання», якої так і не було затверджено. У цьому напрямі і надалі потребують уніфікації із стандартами ЄС нормативні і законодавчі акти стосовно технічних регламентів.

Слід зазначити, що з 2016 року і до початку пандемії COVID-19 в Україні спостерігалось певне економічне відновлення, яке підтверджується зростанням рівня споживання та доходів населення, а також зростанням споживчого кредитування і грошових переказів. «Незважаючи на зростання на рівні 3,3 %, у 2018 р. ВВП відставав від пікового показника, зафіксованого у 2008 р. перед початком світової кризи, на 14,4 % (табл. 3.8). Актуальною проблемою надалі залишається податкове навантаження, а середньострокові перспективи зростання є невизначеними» [26].

Ще до початку кризи економіки викликаної пандемією COVID-19 в Україні простежувалися певні ознаки нестабільності надходжень прямих іноземних інвестицій: у 2014 році вони становили всього 0,6 % від ВВП, а у 2018 році – 1,9 % від ВВП, що значно менше рівня 2010 року.

У 2018 році було зафіксовано зменшення рівня експорту та імпорту товарів та послуг. Експорт скоротився на 2,8 % від ВВП, а імпорт на 1,9 % від ВВП порівняно із попереднім 2017 роком. Скорочення експорту викликане послабленням зовнішнього попиту на вітчизняні товари і послуги.

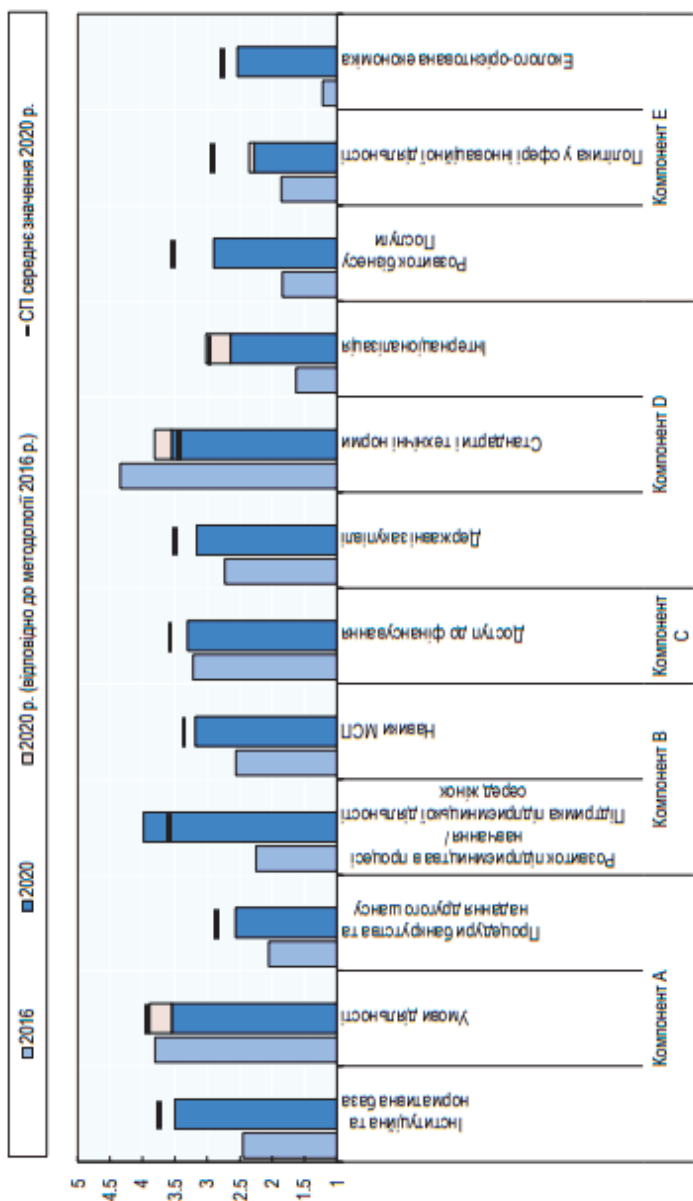

Рисунок 3.16 – Показники України в Індексі політики у сфері МСП.
Джерело: [26]

Таблиця 3.8 – Основні макроекономічні показники України до початку пандемії COVID-19

Показник	Одиниця вимірювання	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Зростання ВВП*	Відсоток, у порівнянні з аналогічним періодом минулого року	0,0	-6,6	-9,8	2,4	2,5	3,3
Інфляція	Відсоток, середній	-0,3	12,1	48,7	13,9	14,4	10,9
Державний бюджет ¹	Відсоток від ВВП	-4,8	-4,5	-1,2	-2,2	-2,2	-2,2
Платіжний баланс	Відсоток від ВВП	-9,0	-3,4	1,8	-1,4	-2,2	-3,3
Експорт товарів та послуг	Відсоток від ВВП	43,0	48,6	52,6	49,3	48,0	45,2
Імпорт товарів та послуг	Відсоток від ВВП	52,2	52,1	55,2	56,2	55,7	53,8
Чисті надходження ПІП	Відсоток від ВВП	2,5	0,6	3,4	3,7	2,5	1,9
Загальна сума державного боргу	Відсоток від ВВП	40,5	70,3	79,5	81,2	71,6	60,2
Внутрішній кредит приватному сектору	Відсоток від ВВП	73,5	75,2	56,7	47,3	38,3	34,1
Безробіття ²	Відсоток загальної кількості економічно активного населення	7,2	9,3	9,1	9,4	9,5	9,4
Номінальний ВВП*	млрд дол. США	183,3	133,5	91,0	93,4	112,2	130,8

¹ Загальне державне чисте кредитування/запозичення.² Дані охоплюють населення віком 15-70 років. За період 2013-2014 рр. до уваги не беруться тимчасово окуповані території Автономної Республіки Крим та Севастополя; дані за період після 2015 р. не включають тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей.

Джерело: [26-28]

Незважаючи на втрату частини території, динаміка індексів основних макроекономічних показників України за період 2014–2018 років є, в основному, позитивною.

Так, у кризовий 2014 рік тільки капітальні інвестиції продемонстрували зменшення на 12,2 % та зменшився на 32,8 % обмінний курс національної валюти по відношенню до долара США. А починаючи з 2015 року, ВВП, Національний дохід, капітальні інвестиції та обсяги виробництва промислової продукції демонструють щорічний приріст. Що стосується обмінного курсу національної валюти, то пікове значення зменшення індексу припало на 2015 рік (–45,6 %), проте вже до 2018 року вдалося досягти зменшення падіння курсу до рівня –2,2 % (рис. 3.17).

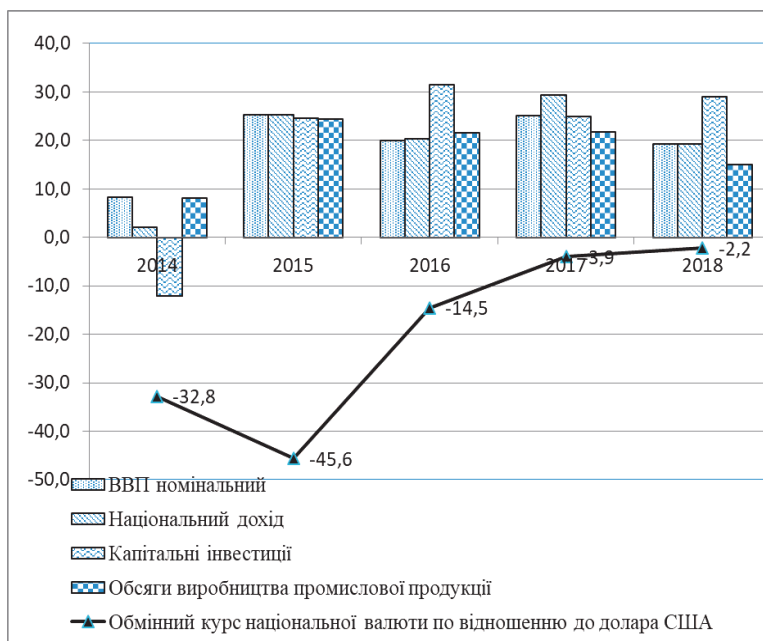

Рисунок 3.17 – Динаміка індексів основних макроекономічних показників України за період 2014–2018 років (+/- % до попереднього періоду). Джерело: сформовано за [29]

Незважаючи на певні негаразди, в Україні було здійснено ряд реформ, які позитивно вплинули на економічний стан. «Було проведено істотне реформування банківської системи, завдяки чому стало можливим вирішення проблем кредитування пов'язаних сторін, проблем банків з недостатнім оборотним капіталом та відновлено рівень довіри до галузі. В країні запроваджено систему електронного управління державними закупівлями та відшкодування ПДВ, а також професійне управління невеликою кількістю найважливіших державних підприємств (ДП). Завдяки підтримці донорів (зокрема ОЕСР) було створено Раду бізнес-омбудсмена та забезпечено її ефективну роботу, а також нові антикорупційні органи, такі як Національне антикорупційне бюро. Реформи з децентралізації України зумовили значну перебудову системи територіального управління та належать до заходів, які, згідно з опитуваннями, вважаються громадянами такими, що приносять реальні переваги» [26].

На соціально-економічний розвиток України у 2019–2020 роках сильно вплинула пандемія COVID-19, що погіршило деякі індекси макроекономічних показників у першому півріччі 2020 року у порівнянні з 2019 роком (табл. 3.9).

Згідно даних Державної служби статистики України, у 2019 році порівняно із 2018 роком зменшився обсяг промислової продукції на 0,5 %. Сільськогосподарське виробництво та будівництво ще змогли забезпечити приріст відповідно на 1,4 % та 23,6 %. Експорт та імпорт товарів теж відзначилися приростом на 6,3 % у 2019 порівняно із 2018 роком.

За 2020 рік вже не вдалося обійти негативного впливу пандемії COVID-19 на соціально-економічний розвиток в Україні. Обсяг промислової продукції скоротився на 5,2 %, сільськогосподарської продукції – на 11,5 %, а будівельна продукція зросла тільки на 4 %. Експорт зменшився на 3,5, а імпорт зменшився на 12,9 %. Крім того сильно зменшилися вантажообіг та пасажирообіг, відповідно на 14,7 % та 53,9 %.

Таблиця 3.9 – Основні показники соціально-економічного розвитку України за 2019–2020 роки

Показники	Фактично за перші 3 квартали 2020 року	Темпи зростання (зниження), %			
		жовтень 2020 до вересня 2020		2020 до 2019	довідково: 2019 до 2018
			грудня 2019		
Середньомісячна заробітна плата одного працівника номінальна, грн	11 591	118,3	115,6	110,4	118,4
реальна, %	×	117,2	110,1	107,4	109,8
Заборгованість із виплати заробітної плати усього, млн грн.	3 136,7	78,2	103,4	×	×
Індекс споживчих цін	×	100,9	105,0	102,7	107,9
Індекс цін виробників промислової продукції	×	101,8	114,5	98,4	104,1
Індекс промислової продукції	×	102,8	104,8	94,8	99,5
Індекс сільськогосподарської продукції	×	37,2	126,0	88,5	101,4
Індекс будівельної продукції	×	149,6	109,9	104,0	123,6
Експорт товарів, млн дол. США	44 346,5	102,3	109,2	96,5	106,3
Імпорт товарів, млн дол. США	48 243,8	100,7	97,9	87,1	106,3
Сальдо (+, -), млн дол. США	-3 897,3	×	×	×	×
Оборот роздрібної торгівлі, млн грн	1 210 750,3	120,0	113,4	108,4	110,3
Вантажообіг, млн т·км	290 342,6	100,1	94,9	85,7	102,1
Пасажирообіг, млн пас·км	49 379,8	94,9	45,8	46,1	102,6

Джерело: [30]

Здійснення реформ в Україні відбувається за підтримки міжнародної спільноти. У 2018 р. МВФ надав Україні резервне кредитування строком на 14 місяців у розміні 3,9 млрд дол. США. Україна отримала Макрофінансову допомогу ЄС на суму 4,4 млрд дол. США та позику 349 млн. євро під Гарантію Світового Банку для забезпечення економічного розвитку (EBRD, 2019 [5]).

Після кризового стану економіки 2014 року в Україні вдалося поновити макроекономічну стабільність за рахунок дотримання гнучких меж обмінного валютного курсу, жорсткої фіскальної політики, фінансової та енергетичної реформ. Позитивно вплинуло на економіку України підписання у 2014 р. Угоди про асоціацію з ЄС стосовно створення Поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі з ЄС.

3.2 Регіональна оцінка тенденцій розвитку бізнесу

Рівень розвитку бізнесу, соціально-економічний стан регіонів та стан національної економіки дуже тісно взаємопов'язані. Оцінка основних тенденцій регіонального розвитку є важливим етапом побудови стратегічних програм.

Найголовнішою узагальнюючою характеристикою регіонального розвитку є величина валового регіонального продукту (ВРП), яка характеризує вимір у грошовому еквіваленті всієї продукції створеної протягом року у регіоні.

Згідно загальнонаціональної оцінки: «у 20 регіонах (74 % населення країни або 31,4 млн осіб у 2017 році) показник валового регіонального продукту на душу населення є меншим за середній по Україні. На зростання диспропорцій впливає довгострокова невирішеність проблем територій з несприятливими соціально-економічними умовами» [31].

Динаміка валового регіонального продукту до початку пандемії COVID-19, тобто до початку 2019 року демонструвала поступове зростання у всіх без винятку регіонах (табл. 3.10).

Таблиця 3.10 – Динаміка ВРП за 2014–2018 роки

Регіон	Валовий регіональний продукт						Приріст, млн грн	Коефіцієнт зростання %
	(у фактичних цінах, млн грн)							
	2014	2015	2016	2017	2018			
	2014	2015	2016	2017	2018			
Україна	1586915	1988544	2385367	2983882	3560596		2018–2014	2018/2014
Вінницька	43990	59871	74411	92427	111498		1973681	224,372194
Волинська	24195	31688	35744	51972	60448		67508	253,4621505
Дніпропетровська	176540	215206	244478	313830	369468		36253	249,8367431
Донецька	119983	115012	137500	166404	192256		192928	209,2828821
Житомирська	29815	38425	47919	61470	77110		72273	160,2360334
Закарпатська	24120	28952	32390	43043	52445		47295	258,6282073
Запорізька	65968	89061	104323	130377	147076		28325	217,433665
Івано-Франківська	37643	45854	51404	63850	78443		81108	222,9505215
Київська	79561	104030	128638	157043	198160		40800	208,3866854
Кіровоградська	28758	38447	46021	53031	64436		118599	249,0667538
Луганська	31393	23849	31356	30285	35206		35678	224,0628695
Львівська	72923	94690	114842	147404	177243		3813	112,1460198
Миколаївська	35408	48195	57815	69371	79916		104320	243,0550032
Одеська	74934	99761	119800	149530	173241		44508	225,7004067
Полтавська	69831	95867	116272	150904	174147		98307	231,1914485
							104316	249,3835116

Рівненська	28724	35252	39469	48836	56842	28118	197,890266
Сумська	30397	41567	46287	56530	68489	38092	225,3149982
Тернопільська	21676	26656	31072	40747	49133	27457	226,6700498
Харківська	96596	124843	154871	187454	233321	136725	241,5431281
Херсонська	23250	32215	38743	47868	55161	31911	237,2516129
Хмельницька	32162	41088	48859	63882	75646	43484	235,2030346
Черкаська	38466	50843	59412	73176	93315	54849	242,5908595
Чернівецька	15049	18506	21239	28591	33903	18854	225,284072
Чернігівська	28156	36966	43362	56672	70624	42468	250,831084
м. Київ	357377	451700	559140	699185	833069	475692	233,1064954

Джерело: розраховано на основі даних [32]

Таблиця 3.11 – Ознаки мікро, малих, середніх та великих підприємств в Україні

Ознаки	Мікро	Малі	Середні	Великі
Кількість робочих місць	≤ 10 працівників	≤ 50 працівників	Всі підприємства, що не належать до категорії малих або великих підприємств	
Річний дохід	≤ 2 млн євро	≤ 10 млн євро	≥ 250 працівників	
			≥ 50 млн. євро	

Джерело: побудовано на підставі ст. 55 Господарського кодексу України [34]

Незмінним лідером серед регіонів України за величиною ВРП виступає місто Київ з розвиненою промисловістю, будівництвом та транспортом. Серед областей лідируюча позиція належить Дніпропетровській області за рахунок розвиненим гірничодобувній промисловості, сільському господарству, будівництву та металургії з енергетикою. Окрім того ця область славиться запасами корисних та паливно-енергетичних ресурсів. Найменша величина ВРП у Чернівецькій області, де відстежується значний спад промислової активності, який супроводжується відносною обмеженістю природних ресурсів та переважанням гірських територій, що є не придатним для розвитку сільського господарства.

Для областей, у яких слабо розвинена промисловість, низький виробничий та ресурсний потенціал, в якості рушійної сили економічного розвитку може слугувати малий та середній бізнес (МСБ). Акцент на розвитку малого та середнього бізнесу в таких регіонах може допомогти вирішити низку не тільки економічних, а і соціальних проблем.

Малому та середньому бізнесу в Україні відповідає «близько 64 % створюваної доданої вартості, 81,5 % зайнятих працівників у суб'єктів господарювання та 37 % податкових надходжень» [33].

В Україні найчастіше використовують класифікацію підприємств за кількістю робочих місць та рівнем річного доходу. Даної класифікації притримується Державна служба статистики України і вона відповідає критеріям, що використовуються в європейських країнах (див. табл. 3.11)

За 2018 рік в Україні питома вага мікро, малих та середніх підприємств (МСП) становила понад 90 % загальної кількості підприємств. МСП забезпечувало понад 60 % робочих місць і майже 50 % доданої вартості у бізнес-секторі (рис. 3.18).

Понад 50 % у структурі МСП зосереджено у торгівлі оптової та роздрібній. Негативний є той факт, що більша частка МСП зосереджені у секторі економіки, який характеризується

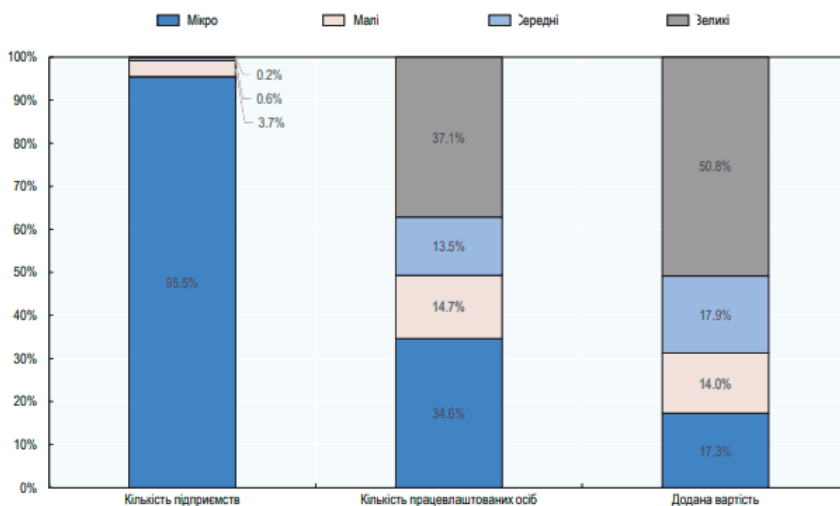

Рисунок 3.18 – Структурні характеристики бізнес сектору в Україні.

Джерело: [26]

низьким рівнем доданої вартості. Проте за останні п'ять років швидко зростає частка підприємств МСП, що займаються ІТ технологіями (рис. 3.19).

Оптова та роздрібна торгівля займає найбільшу питому частку (43,1 %) і у структурі суб'єктів малого та середнього підприємництва у Одеській області (рис. 3.20).

Найпростішим та найлегшим для започаткування є малий та мікро бізнес. У різних регіонах України внутрішні чинники розвитку малого бізнесу можуть відрізнятися, проте зовнішнє середовище – однакове.

Саме тому доцільно враховувати особливості зовнішнього середовища розвитку малого бізнесу у регіонах, яке можливо проаналізувати за допомогою *PEST*-аналізу (табл. 3.12).

Як відомо, *PEST*-аналіз «призначений для виявлення політичних (*P* – political), економічних (*E* – economic), соціальних (*S* – social) і технологічних (*T* – technological) аспектів зовнішнього середовища, які впливають на бізнес компанії» [36].

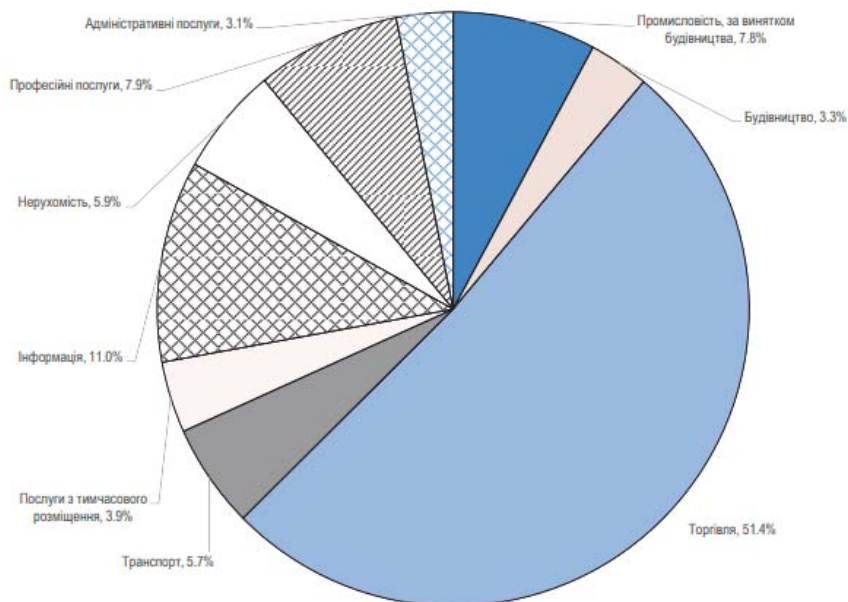

Рисунок 3.19 – Секторальна структура МСП України, 2018 році.

Джерело: [26]

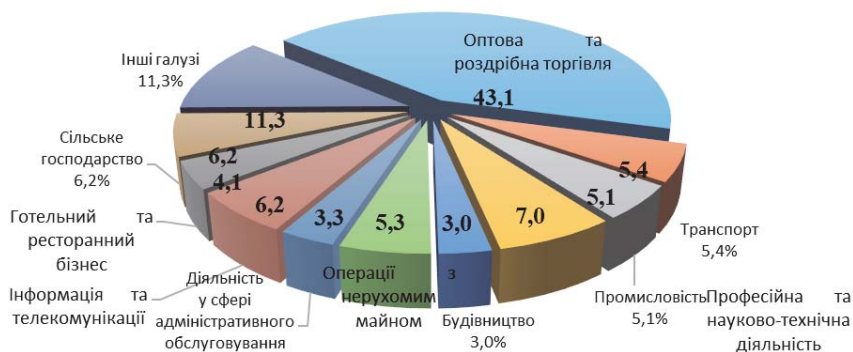

Рисунок 3.20 – Структура суб'єктів малого та середнього підприємництва у Одеській області за 2018 рік.

Джерело: [35]

Таблиця 3.12 – PEST-аналіз зовнішнього середовища розвитку МСБ у регіонах

Політичні аспекти		Економічні аспекти	
Негативні	Позитивні	Негативні	Позитивні
1. Недосконалість нормативно-правового регулювання сфери ведення МСБ 2. Недосконала система місцевого регулювання МСБ	1. Історично накопичена база та досвід нормативно-правового регулювання МСБ 2. Національна та територіальні програми підтримки розвитку МСБ	1. Низький рівень інвестиційної спроможності та інвестиційної привабливості 2. Зростання вартості енергетичних ресурсів 3. Високі рівні відсоткових ставок за кредитні ресурси 4. Зростання безробіття у зв'язку з кризою COVID-19	1. Тенденція зростання ВВП та ВРП в абсолютному вираженні 2. Відносно низький півень інфляції 3. Відносно стабільний курс валют
Соціальні аспекти			
Соціальні аспекти		Науково-технологічні аспекти	
Негативні	Позитивні	Негативні	Позитивні
1. Демографічна криза: різке зменшення народжуваності, збільшення смертності і відсутність природного приросту; інтенсифікація міграційних процесів 2. Дисбаланс попиту і пропозиції на ринку праці 3. Низький рівень доходів населення	1. Значний кадровий потенціал 2. Наявність соціальних програм захисту 3. Розвиток інфраструктури	1. Низький рівень інноваційності: незначна частка підприємств, що займаються інноваціями та випускають інноваційну продукцію 2. Недосконала система фінансування витрат на інновації	1. Наявність державної програми дерегуляції та розвитку підприємництва 2. Орієнтованість на інноваційність та сталість

Джерело: узагальнено автором

PEST-аналіз зовнішнього середовища розвитку МСБ у регіонах не враховує екологічних аспектів. Тому, незважаючи на загальну орієнтованість національної економіки на сталий розвиток, доцільним для бізнесу має стати дотримання вимоги забезпечення екологічної безпеки, що у свою чергу забезпечить можливість задоволення потреб не тільки для теперішніх, а і для майбутніх поколінь.

В напрямку забезпечення екологічної безпеки необхідним є забезпечення моніторингу за рівнями: викидів та скидів забруднюючих речовин, родючістю сільськогосподарських земель тощо. Крім того має бути нормативно закріплено покарання за порушення вимог екологічності щодо ведення бізнесу.

Грошові надходження до бюджетів територіальних громад від штрафних санкцій за неекологічний спосіб ведення бізнесу можуть бути використані для розвитку громад та створення сміттєпереробних заводів.

Значної уваги і нагального вирішення на рівні регіонів та окремих територіальних громад потребує проблема зі сміттям, адже в Україні накопичено понад 50 мільйонів кубометрів відходів більшість з яких не підлягають переробці, а просто знаходяться на сміттєзвалищах та полігонах. Рівень твердих побутових відходів у розрахунку на кожного мешканця тільки зростає з року у рік. В напрямі вирішення проблеми зі сміттям в Україні доцільно використати досвід європейських країн, зокрема досвід Швеції стосовно переробки сміття на паливо та сировину для виробництва й досвід Британії стосовно переробки харчових відходів на енергію за допомогою технології анаеробного розщеплення.

«Так, Швеція переробляє 99 % всього сміття, з якого отримують паливо та сировину для виробництва. Країна настільки успішна в цій сфері, що імпортує сміття з інших держав. І зверніть увагу! Шведи аж ніяк не купують цей мотлох, навпаки, країни – експортери доплачують їм за його використання. Цікавим є і досвід Британії, яка за допомогою «анаеробного

розщеплення» перетворює харчові відходи на енергію. Індія ж, яка нещодавно задихалася від сміття придумала і втілила ідею використання пластику для виробництва асфальту. Тепер в країні за допомогою цієї сировини побудовано тисячі кілометрів доріг. І таких прикладів, які показують наскільки уважно провідні країни світу ставляться до сміття, багато. В сучасному світі відходи стали цінним матеріалом, який приносить значні прибутки» [37].

Дослідження характеристик динаміки обсягів реалізованої продукції середніми та малими підприємствами Одеської області демонструє спадання (рис. 3.21), що є свідченням необхідності вживання додаткових заходів щодо стимулювання розвитку МСБ у регіоні.

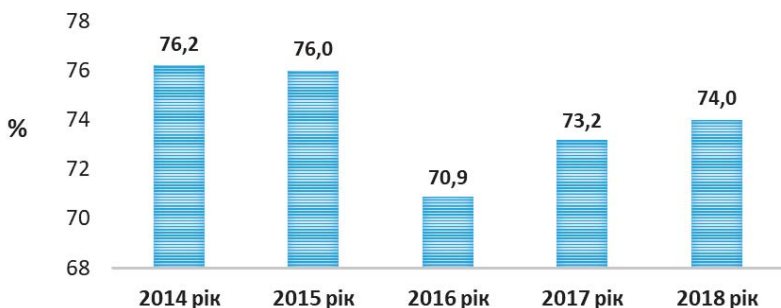

Рисунок 3.21 – Динаміка обсягів реалізованої продукції середніми та малими підприємствами Одеської області.

Джерело: [35]

У якості стимулюючого інструменту розвитку МСБ «З 2017 року Одещина однією з перших в Україні запровадила програму компенсації відсотків на розвиткові кредити. З метою реальної підтримки малого та середнього бізнесу на території Одеської області реалізується Програма розвитку конкурентоспроможності малого та середнього підприємництва в Одеській області на 2017–2020 роки. Одним із головних напрямків реалізації Програми є запровадження механізму компенсації

частини відсоткової ставки по кредитах, залучених підприємцями на розвиток бізнесу. Компенсація надається суб'єктам малого та середнього підприємництва» [35].

Узагальнюючою економічною характеристикою регіонального розвитку є валовий регіональний продукт (ВРП). Середній рівень ВРП у 2018 році становив 142423,84 млн грн. Тільки дев'ять регіонів виявилися із величиною ВРП вище середнього рівня – це Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Львівська, Одеська, Полтавська, Харківська області та місто Київ. Решта чотирнадцять регіонів характеризуються рівнем ВРП нижче середнього.

Враховуючи максимальне та мінімальне значення ВРП всі регіони України доцільно розподілити на п'ять груп із наступними величинами інтервалів:

від	369469	до	833069	млн грн;
від	233322	до	369468	млн грн;
від	111499	до	233321	млн грн;
від	64437	до	111498	млн грн;
від	33903	до	64436	млн грн.

Результати групування демонструють нерівномірний розподіл регіонів за рівнем ВРП (рис. 3.22).

Валовий регіональний продукт в економічній літературі використовують в якості сучасної характеристики територіальної, галузевої та функціональної неоднорідності. ВРП виступає характеристикою територіального розвитку і, водночас, характеризує ефективність національної економіки.

Динаміка валового регіонального продукту Одеської області за 2014–2018 роки демонструє зростання в абсолютному вираженні. Проте індекс фізичного обсягу ВРП за 2014 та 2015 роки не перевищував 100 %.

Після спаду фізичного обсягу ВРП Одеської області за 2014 та 2015 роки вдалося досягти зростання переважно за рахунок збільшення обсягів промислового виробництва. «За останні 4 роки спостерігалась не однозначна ситуація у

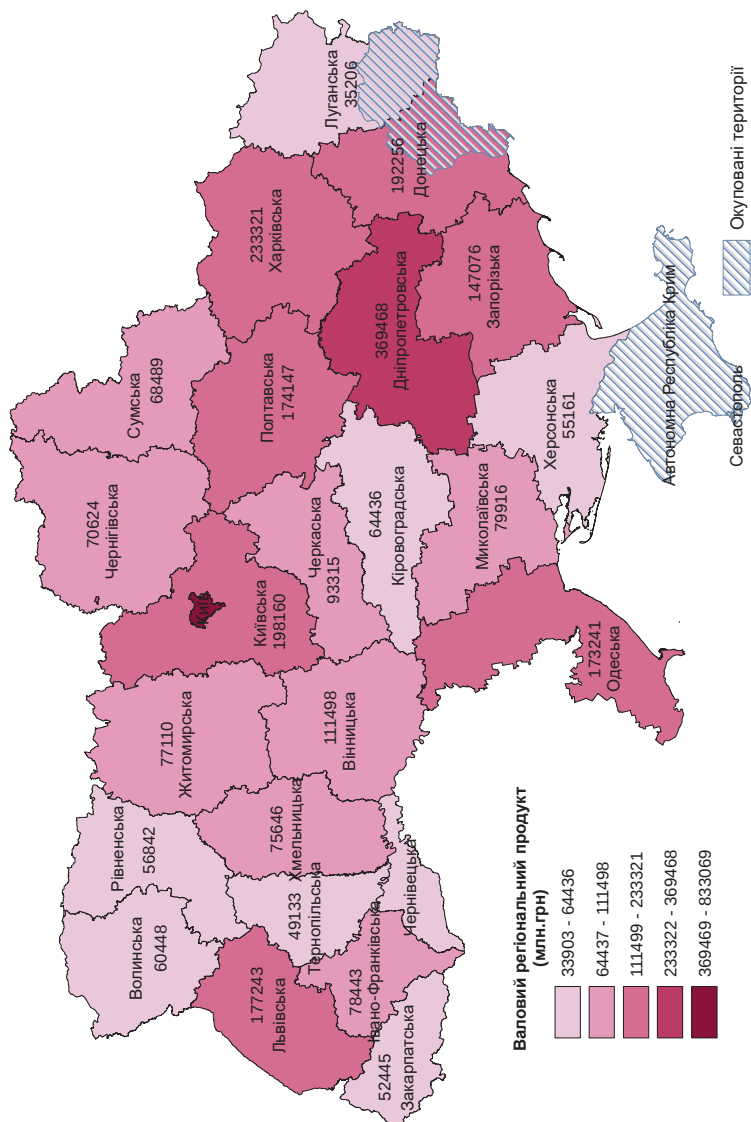

Рисунок 3.22 – Валовий регіональний продукт у 2018 році (у фактичних цінах).
Джерело: [32]

розвитку та ефективному функціонуванні галузі промисловості. Так, у 2014–2015 роках на промислових підприємствах відбулось зниження обсягу виробленої продукції до 96,1 %. 2016–2017 роки ознаменувались значним ростом виробництва, завдяки чому область вирвалася у лідери та протрималась до 2018 року – 1 місце серед регіонів країни. У 2018 році суттєво знизилось виробництво харчових продуктів, частка підгалузі у загальному обсязі найбільша та складає понад 40,0 %» (рис. 3.24).

У 2018 році відбулося зменшення обсягів промислової продукції Одеської області за рахунок спаду виробництва олії, тваринних жирів, борошна. Крім того у другій половині 2018 року знизилися обсяги хімічної продукції, що пов'язано із нестабільною виробничою ситуацією на ПАТ «Одеський припортовий завод» з виробництва карбаміду, аміаку.

Незважаючи на певну нестабільність роботи промислового сектору Одеської області за 2014–2018 роки, було виявлено зростання обсягу реалізованої продукції даного сектору. Вартісний обсяг реалізації продукції промисловості Одеської області за 2018 рік склав 58166,5 млн грн. Найбільшу частку у реалізації промислової продукції зайняли продукти харчування (рис. 3.25).

«У товарній структурі промислового виробництва значну частку має виробництво олії соняшникової нерафінованої, соків овочевих та фруктових, хліба та хлібобулочних виробів, борошна, виноробної продукції, пластмасових виробів, медичного обладнання тощо. Основними ринками збуту промислової продукції є Туреччина, Російська Федерація, Іспанія, Китай, Молдова, Ліберія, Індія, Саудівська Аравія, Індонезія, Італія, Єгипет» [35].

Валовий регіональний продукт у натуральному вираженні та у цінах поточного року не враховує інфляційні процеси та реальної ситуації із зміною цін. Тому, для відображення регіонального розрізу зміни рівня ВРП доцільно використовувати перерахунок у ціни попереднього року (рис. 3.26).

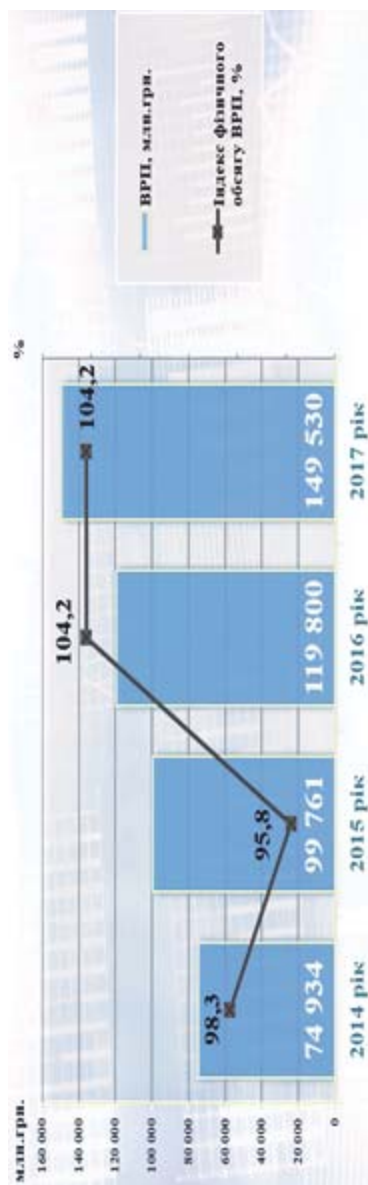

Рисунок 3.23 – Валовий регіональний продукт Одеської області. Джерело: [35]

Рисунок 3.24 – Індекси промислової продукції Одеської області. Джерело: [35]

Рисунок 3.25 – Структура обсягу реалізації продукції промисловості Одеської області за 2018 рік.

Джерело: [35]

Середнє значення рівень індексу фізичного обсягу ВРП розрахованого із перерахунком у ціни попереднього року за 2018 рік склало 103,7 %. Чотирнадцять регіонів мали рівень даного показника вище середнього значення, а одинадцять – нижче середнього значення. Тобто виконання перерахунку у ціни попереднього року для показника ВРП дало можливість більш рівномірно розбити регіони України на дві групи за індексом фізичного обсягу валового регіонального продукту. Крім того, перерахунок ВРП у ціни попереднього року вже виокремив два регіони України, де по факту відсутнє зростання рівня ВРП – це Луганська та Херсонська області. Та і в цілому, для решти областей темпи зростання ВРП у цінах попереднього року дещо менші ніж темпи зростання ВРП у поточних цінах.

Торгівля займає важливу роль у формуванні фізичного обсягу ВРП Одеської області (рис. 3.27).

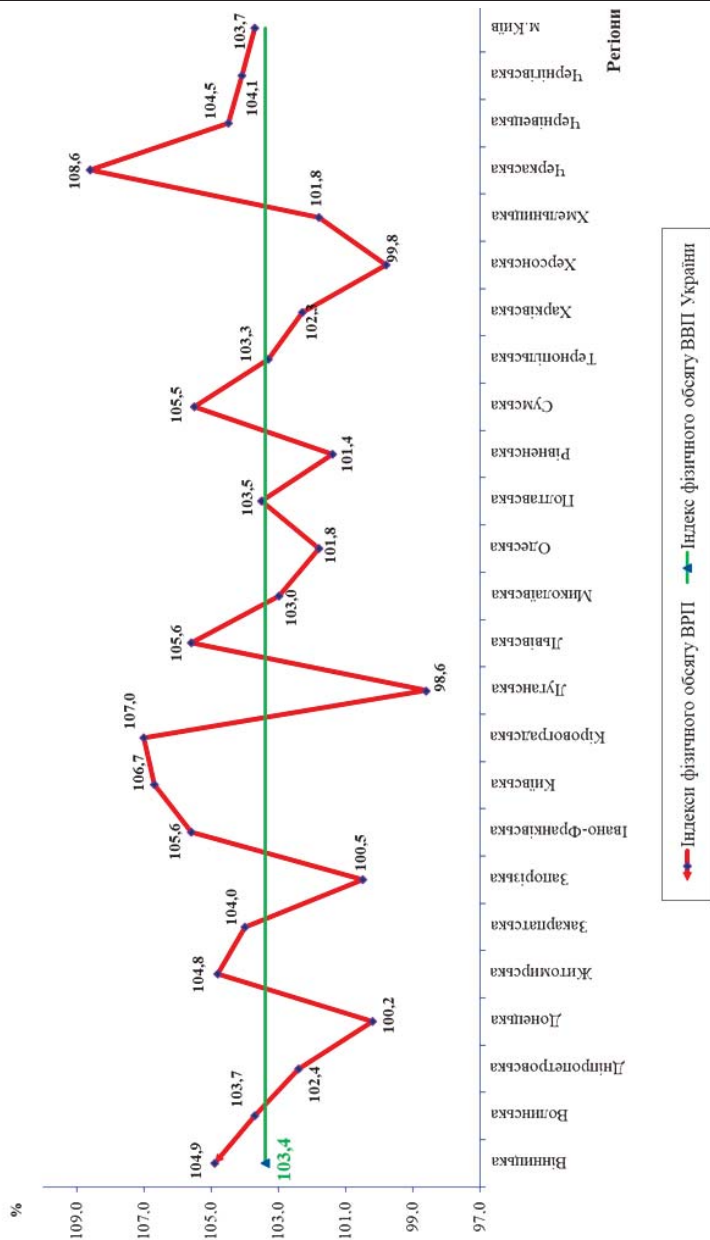

Рисунок 3.26 – Регіональний розріз індексу фізичного обсягу валового регіонального продукту 2018 року у цінах попереднього року, %.

Джерело: [32]

Рисунок 3.27 – Оборот роздрібної торгівлі Одеської області.

Джерело: [35]

Внутрішня торгівля займає важливу роль у формуванні фізичного обсягу ВРП. За 2020 рік розмір оптового товарообороту в Україні становив 2430,3 млрд грн, що на 2,9 % більше відповідного показника 2019 року. А розмір роздрібно-го товарообороту за перші 3 квартали 2020 року склав 1210,8 млрд грн, що на 8,4 % перевищило відповідний показник 2019 р. [30].

Області Причорноморського регіону займають активну позицію у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, зокрема у сфері експорту, імпорту та залученні зовнішніх інвестицій.

Слід зазначити, що відсутня чітка тенденція нарощування обсягів експорту чи імпорту, а спостерігається коливання даних характеристик, що відображено на рисунку 3.33.

Економіка Одеської області та всього Причорноморського регіону характеризується високим рівнем інтеграції у світову економічний простір та залежністю національних товаровиробників від кон'юнктури іноземних ринків. Дуже гострою постає проблема забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на цих ринках.

Одеська область здійснює торгівельні операції із 167 країнами: Туреччина, Іспанія, Китай, Молдова, Індія та інші (рис. 3.34).

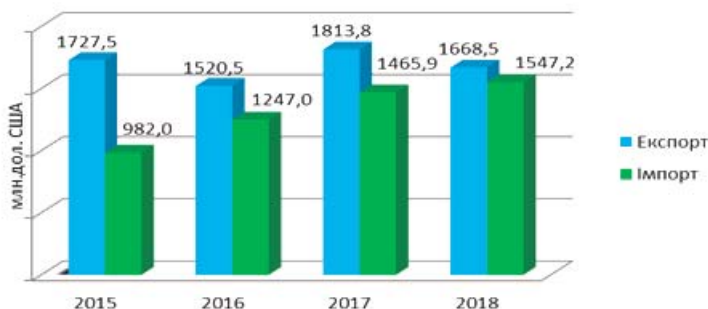

Рисунок 3.33 – Динаміка обсягів експорту та імпорту Одеської області.
Джерело: [35]

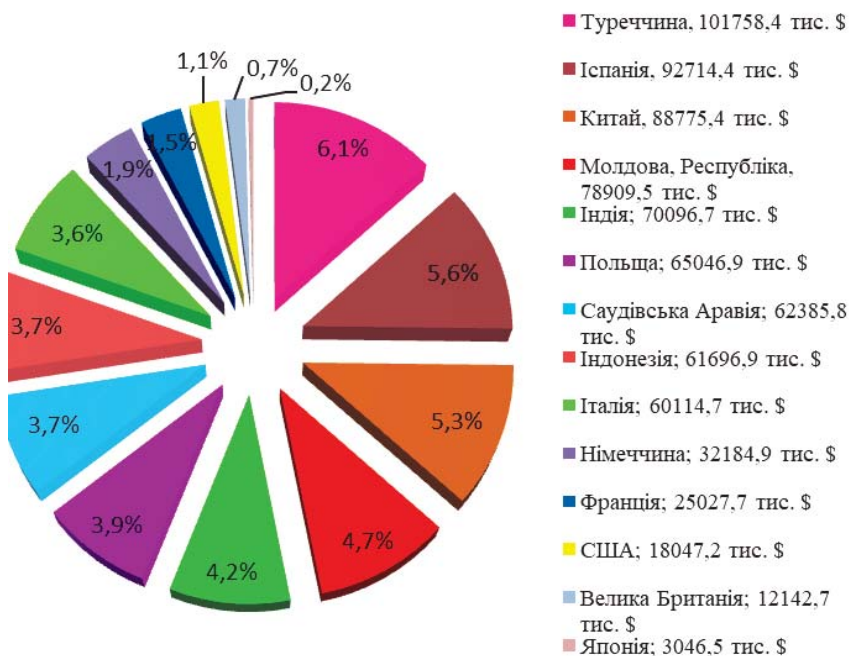

Рисунок 3.34 – Географічна структура експорту товарів Одеської області.
Джерело: [35]

Найбільшими імпортерами для Причорноморського регіону були країни: Китай, Туреччина, Індонезія, Німеччина, Білорусь та США. Поряд із широкою географією зовнішньоторговельних зв'язків Одеської області спостерігається їх товарна обмеженість, це переважно продукція рослинництва (рис. 3.35)

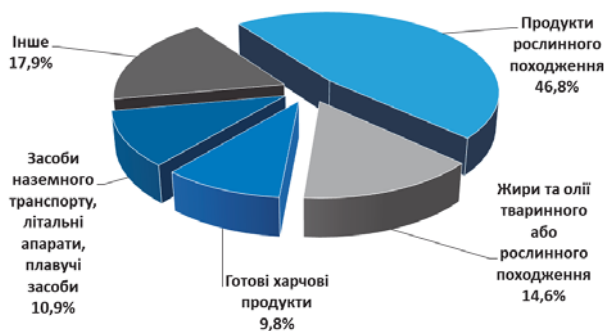

Рисунок 3.35 – Товарна структура експорту Одеської області.

Джерело: [35]

Таким чином, щодо розвитку Причорноморського регіону, то слід відмітити для нього наявність тенденції інтеграції у світовий економічний простір. Проте, складними залишаються умови щодо ведення підприємницької діяльності, зокрема потребують урегулювання питання неплатоспроможності підприємств та підключення новобудов до мережі електропостачання. Крім того відсутній механізм стимулювання нових учасників ринку до створення підприємницької діяльності на інноваційних засадах.

У Причорноморському регіоні слід розвивати диверсифікацію експорту товарної продукції, зокрема за рахунок створення сучасної інноваційної продукції з доданою вартістю більшою ніж у продукції рослинництва. Для цього слід підвищувати освітні і професійні компетентності, розвивати навички підприємців, що зможуть забезпечити підвищення конкурентоспроможності їх продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

3.3 Економічний механізм трансформації бізнес-процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій

Нашарування наслідків пандемії COVID-19 на сучасний стан національного соціально-економічного середовища сформувало загострення існуючих та появу нових дисбалансів, що стосуються умов ведення бізнес-процесів на різному рівні та національної економіки, в цілому. Така ситуація загострила потребу у розробці чіткого механізму трансформації бізнес-процесів у напрямку покращення ефективності функціонування не тільки сфери підприємництва, а і цілої національної економіки із успішними та конкурентними територіальними одиницями.

«Нинішня криза, викликана COVID-19, стала безпрецедентним випробовуванням для людей, господарств та підприємств. Згідно з даними Міжнародної організації праці, економічна та трудова кризи, спричинені пандемією, можуть збільшити показник глобального безробіття на майже 25 млн людей (7,4 млн людей у країнах із середнім рівнем доходів), а втрати доходів серед працездатного населення складатимуть 3,4 трильйона доларів США (14,8 мільярдів доларів США в країнах із середнім рівнем доходів)» [38].

Про роль бізнесу у в сучасній українській економіці вже написано багато праць, серед яких Ляшенко В. І., Адамов Б. І., Амоша О. І. [39], Бутенко А. І., Барабаш О. О., Карпінська Г. В. [40], Шлафман Н. Л., Лазарева Є. В. [41] та інші. Саме тому, навіть не доводиться нікого переконувати, що бізнес на сьогоднішній є рушійною силою національної та регіональної економіки.

Питання актуалізації ролі бізнесу та підприємництва висвітлені багатьма дослідниками, проте результати, які стосуються саме великого потенціалу розвитку бізнесу в Україні, слабо втілюються на практиці, зокрема через недостатність державної підтримки та стимулювання. Науковці доводять,

що бізнес здатен оновити розвиток територіальних громад та районів за рахунок диверсифікації, цифровізації та інших новітніх технологій ведення бізнесу.

Таким чином, економічна наука сповнена дослідженнями трансформаційних процесів сфери бізнесу, як фактору розвитку конкурентоспроможності регіонів, територій та національної економіки. Проте мало дослідженими залишаються можливості сучасного бізнесу в умовах адміністративно-територіальних змін та в умовах додаткових викликів сформованих пандемією COVID-19.

Криза, спричинена пандемією COVID-19, особливо вразила представників мікро, малого та середнього бізнесу. Найбільше зазнали втрат в результаті карантинних обмежень у сферах гостинності, туризму, роздрібної торгівлі, розважальної та креативної індустрій та салонів краси. У цієї категорії бізнесу значно менші резерви та заощадження, ніж у великих корпорацій. «Згідно з даними Торгово-промислової палати України, до 700 000 підприємств, де досі працювали 3,5–4 мільйони людей, припинили свою роботу через карантин. Це складає приблизно 25 % від усіх підприємств та працівників в Україні. Малі бізнеси не мають достатньої інформації про гнучкі можливості, якими можна скористатися, аби зменшити вплив економічного спаду, спричиненого пандемією. Така інформація зараз надається Торгово-промисловою палатою України та її регіональними представництвами, проте через завелику кількість запитів, що надходять від представників малого та середнього підприємництва, ТТП не встигає їх усі опрацювати» [38].

Сучасні умови глобалізації бізнес-процесів не просто мають вплив, а безпосередньо формують напрямки розвитку бізнес-процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій. За роки незалежності в Україні сформувалися основні економічні тренди, що стосуються розвитку підприємницької діяльності та бізнесу. Моніторинг таких закономір-

ностей, дослідження методів, інструментів та факторів впливу, що визначають основні вектори трансформації бізнес-процесів дозволяють передбачити та спланувати необхідні зміни для забезпечення конкурентного розвитку на локальному та територіальному рівнях.

Не зважаючи на значні результати дослідження питань розвитку бізнес середовища, малодослідженими залишаються взаємозв'язки сфери бізнесу та конкурентного розвитку територій. Малодослідженим залишається регіональний вимір інструментів, факторів, індикаторів, методів впливу, інституційного та нормативно-правового забезпечення трансформації бізнес-процесів з метою забезпечення конкурентного розвитку територій.

Поряд із дослідженням ролі малого, середнього та великого бізнесу для розвитку національної економіки та регіонів, поширеними є дослідження процесів формування економічних механізмів. Економічні механізми трактують по різному, один із варіантів пояснює цю категорію як певну інтегральну, багатоскладову систему різних форм, методів, інструментів та чинників господарювання [42; 43].

Російський вчений Л. І. Абалкін досліджував господарський механізм, як складну структуру і пояснював її через сукупність форм організації виробничих процесів та господарських взаємозв'язків, форм і методів планування виробничої діяльності, факторів впливу (рис. 3.36)

Характеризуючи сутність економічного механізму, використовують сукупність методів і регулюючих факторів економічної діяльності [45]. Крім того, для ринкової системи господарювання економічний механізм ототожнюють із саморегулюючої системою функціонування суб'єктів господарювання, проте із застосуванням елементів та функцій державного регулювання [46].

«В широкому змісті економічний механізм характеризують, як властивість саморуху викликаного імпульсного впливу

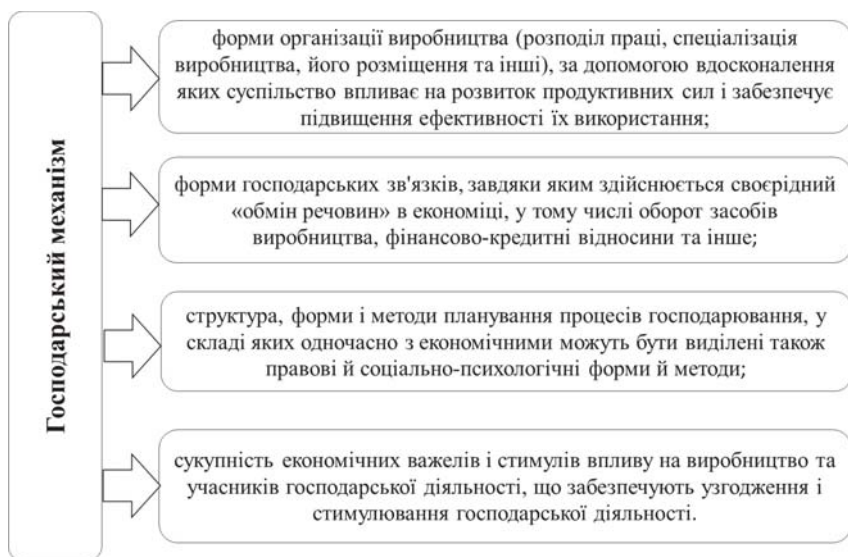

Рисунок 3.36 – Складові господарського механізму.

Джерело: узагальнено на підставі [44]

факторних явищ на результативні» [47]. «Функціонування економічного механізму пояснюють через взаємо обумовлюючий вплив економічних факторів-регуляторів та інструментів» [48].

Таким чином, дослідження різних джерел сучасної наукової літератури, що стосується питання формування і функціонування економічних механізмів, дає можливість стверджувати про відсутність єдиного підходу до трактування терміну «економічний механізм», що можливо ставить під загрозу об'єктивність висловлювань, проте розширює можливості та напрями дослідження економічного механізму трансформації бізнес-процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку території.

Інституційне забезпечення формування політики розвитку бізнесу складається із формальної та неформальної складової, яка враховує неформальні інститути місцевих традицій, пріоритетів, особливостей. Формальна інституційна база форму-

вання політики розвитку бізнесу в Україні охоплює національні (Верховна Рада України, Кабінет міністрів України, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, інші центральні органи виконавчої влади, Рада омбудсмена, Координаційна рада з питань розвитку мікропідприємництва та малого підприємництва, офіс розвитку малого і середнього підприємництва) та місцеві – територіальні Місцеві органи виконавчої влади, Місцеві органи самоврядування, бізнес асоціації, регіональні торговельно-промислові палати тощо) інституції (рис. 3.37)

Важливим кроком у зміцненні інституційного забезпечення формування політики розвитку бізнесу стало створення Координаційної ради з питань розвитку мікропідприємництва та малого підприємництва, однак відкритим залишається питання ресурсного забезпечення її функціонування. «Поряд зі спрощенням координації між центральними та місцевими органами влади у процесі реалізації стратегії, Рада могла б стати відповідним майданчиком для діалогу між державним та приватним секторами. Крім цього, Україна повинна систематично оцінювати регуляторний вплив на політику щодо МСП та здійснювати моніторинг даних про зняття з реєстрації ліквідованих підприємств» [49].

Аналіз нормативно-правового забезпечення формування політики розвитку бізнесу в Україні дає можливість визначити певні кроки покращення умов ведення бізнесу, а саме: розробляється законодавча база для запобігання затримок платежів у системі електронних закупівель, було розроблено, проте не прийнято до середини 2020 року законопроект про забезпечення гнучкості ринку праці, що покращить ситуацію із неофіційним працевлаштуванням. Крім того було приведено законодавчу базу до стандартів ЄС за рахунок створення Ради з міжнародної торгівлі, Офісу із просування експорту та Експортно-кредитне агентство. З метою просування на зовнішній ринок експорту, Україна разом із органами ОЕСР запровадили навчання та нові

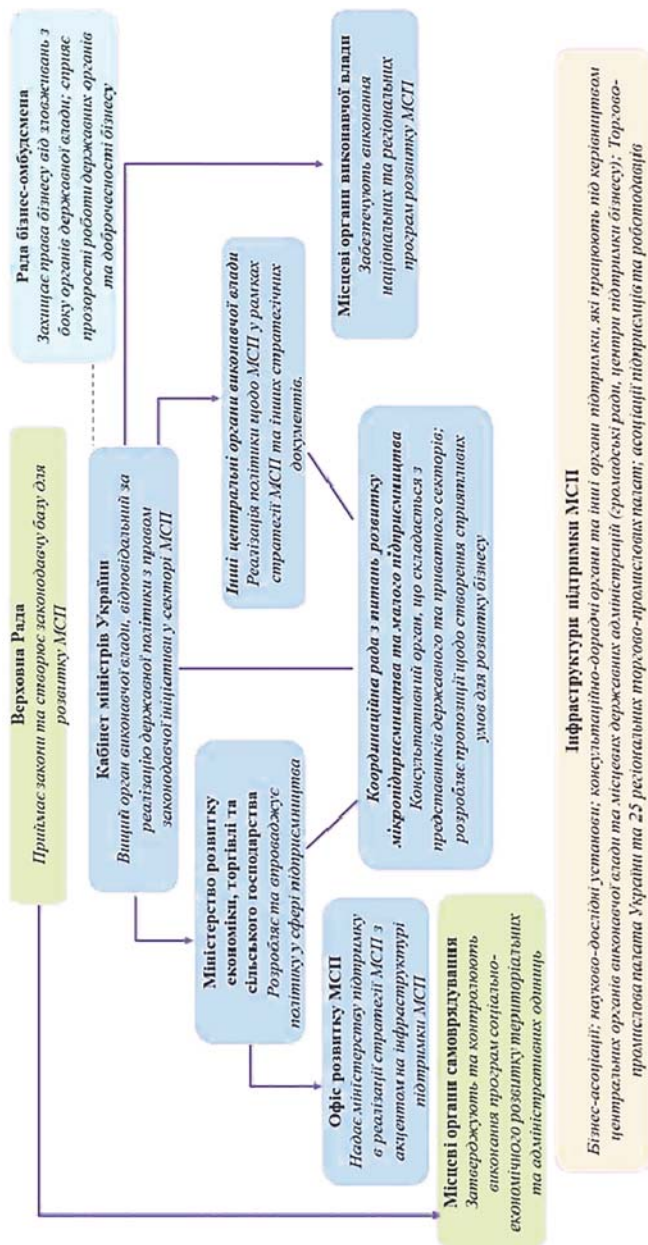

Рисунок 3.37 – Формальне інституційне забезпечення формування політики розвитку бізнесу.
Джерело: [49]

проекти, зокрема Академію експорту та SheExports [49]. В умовах пандемії COVID-19 в Україні на законодавчому рівні було прийнято зміни, що дозволили у підприємницькій сфері гнучкий графік робочого часу. Уряд України відреагував низкою заходів на полегшення умов ведення бізнесу в умовах COVID-19 (рис. 3.38).

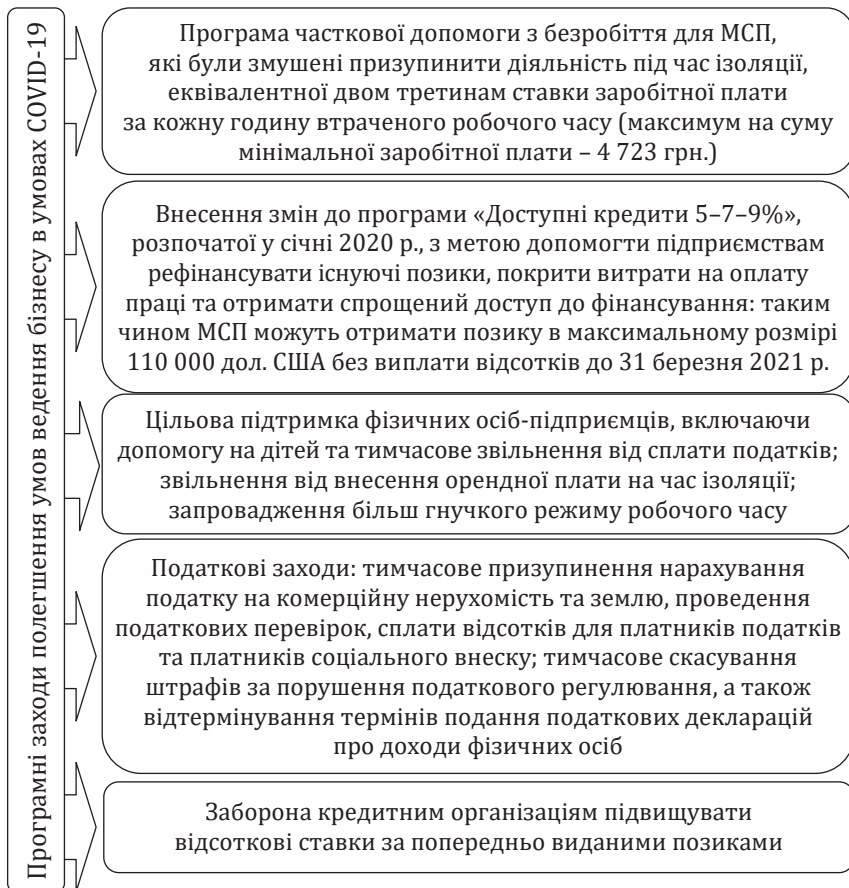

Рисунок 3.38 – Програмні заходи полегшення умов ведення бізнесу в умовах COVID-19. Джерело: [49]

Сьогоднішній стан результатів прийнятих заходів полегшення умов ведення вимагає подальших дій:

- забезпечення перманентного моніторингу і щорічного звітування щодо процесу реалізації у сфері регуляторної політики умов ведення бізнесу. Дослідження сфери сприятливості ведення бізнесу забезпечить можливість відстеження основних проблем та розробки механізмів їх вирішення.
- створення умов для співпраці між державним та приватним секторами. У цьому напрямку велика роль належить Координаційній раді, яка створює відповідні платформи співпраці із залученням активних представників громадськості та підприємництва для відстоювання інтересів бізнесу.
- створення умов для відстеження неплатоспроможних підприємств та зняття з реєстрації ліквідованих підприємств, що відчутно покращить позицію України у глобальних рейтингах легкості ведення. Доцільним є запровадження механізму швидкого реагування на скарги щодо неможливості зняття у встановлені терміни з реєстрації підприємств банкрутів державними органами.
- забезпечення правового підґрунтя діяльності Координаційної ради у напрямку створення сприятливих умов для бізнесу в Україні.

«Розвиток бізнесу не можливий без інвестицій та інновацій. «Останнім часом Україна вжила заходів для розвитку конкурентоспроможності та інновацій МСП шляхом підвищення організаційного потенціалу господарських організацій, підтримки трансферу знань та технологій, модернізації існуючої інфраструктури підтримки МСП завдяки участі у програмі «Горизонт 2020» та програмах ЄС, а також у навчаннях Національного координаційного бюро. Оцінка КПЕ вказує на значне зростання частки інноваційних МСП та інноваційних промислових МСП, хоча видатки на НДДКР повинні бути більшими» [49].

Інноваційною підтримкою для національного бізнесу в умовах пандемії стало запровадження роботи чат-бота, створеного Торгово-промисловою палатою України (ТПП) та Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) в Україні. Даний чат-бот дає можливість українським підприємцям отримувати відповіді на питання, пов'язані зі спалахом COVID-19 та можливостями ведення бізнесу в нових умовах. «Чат-бот зможе підвищити обізнаність серед мікро-, малих та середніх підприємств про пом'якшувальні заходи, посилити їхню стійкість до криз та удосконалити механізми комунікації між бізнесами та постачальниками послуг. Цей чат-бот пропонує інноваційне рішення, що допоможе забезпечити такий попит на інформацію серед підприємців» [38].

Для дослідження особливостей динаміки та стану розвитку ключових складових трансформаційних процесів бізнес-середовища фахівці використовують результати оцінки окремих явищ, що мають місце на міжнародному рівні, а саме: «асиметрична проблема нерівності збільшення розриву; поява криптовалют і радикальна зміна міжнародної валютно-кредитної системи; процеси інтеграції та дезінтеграції; зростання масштабів тіньового та нелегального бізнесу; розширення нелегальної міжнародної міграції; феномен «Чорних лебедів»; криза глобальних і регіональних регуляторних інститутів; міжнародний космічний бізнес; поширення неопротекціонізму; реструктуризація та зміна структури промисловості; демографічна криза; концепція сталого розвитку та принципи відповідального ведення бізнесу» [50].

Враховуючи існуючі підходи до визначення категорії «економічний механізм» та особливості розвитку бізнесу в Україні та її регіонах, можливо визначити поняття економічного механізму трансформації бізнес-процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій (рис. 3.39).

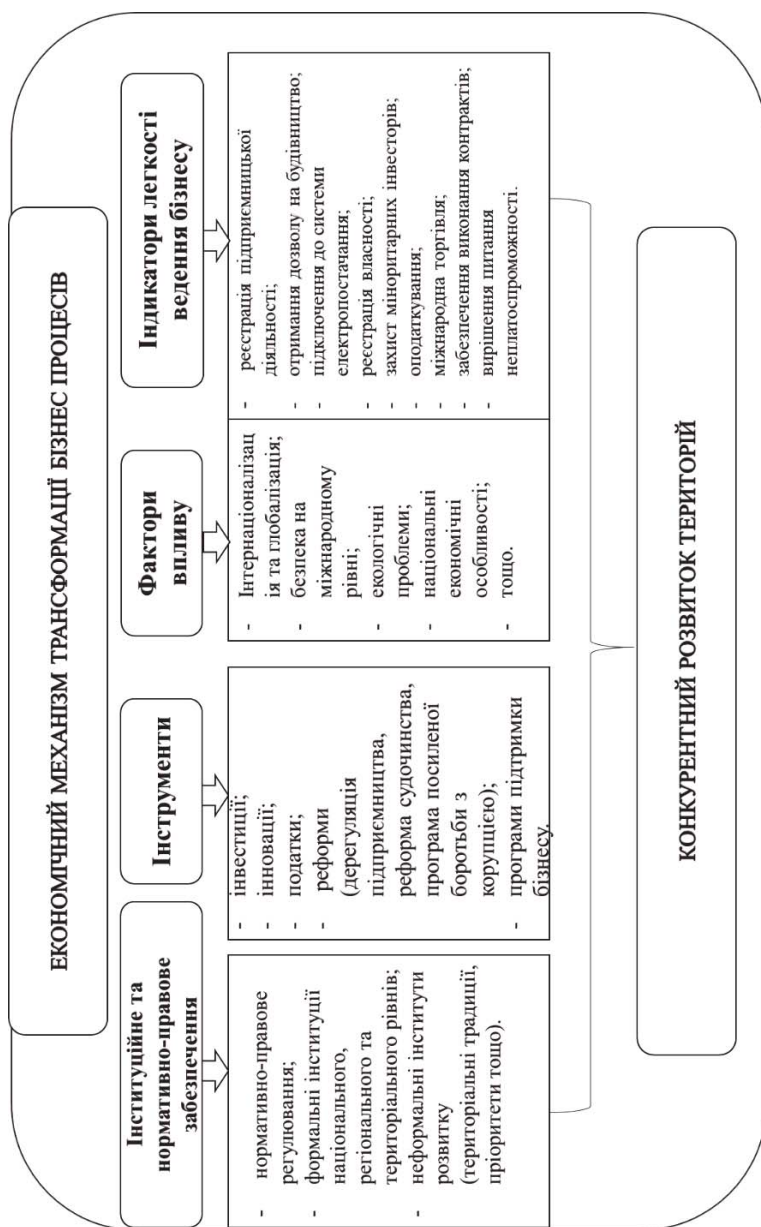

Рисунок 3.39 – Економічний механізм трансформації бізнес-процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій. Джерело: авторська розробка

Під економічним механізмом трансформації бізнес-процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій слід розуміти складну систему впливу на функціонування бізнесу, яка охоплює формальне та неформальне інституційне забезпечення із врахуванням місцевих традицій та пріоритетів, нормативно-правове регулювання, економічні інструменти (інвестиції, інновації, податки, реформи (дерегуляція підприємництва, реформа судочинства, програма посиленої боротьби з корупцією), програми підтримки бізнесу) у поєднанні з факторами впливу (інтернаціоналізація та глобалізація, безпека на міжнародному рівні, екологічні проблеми, національні економічні особливості тощо) та контролем за підвищенням рівня індикаторами легкості ведення бізнесу.

Першочергове значення для розвитку територій відіграють саме інвестиції, які забезпечують зміцнення економічного підґрунтя. Інвестиції в умовах розвитку конкурентного середовища стають основними цільовими настановами для ведення конкурентної боротьби між регіонами. Інвестиції сприяють зацікавленню розвитку бізнесу на даних територіях.

Важливим чинником для залучення інвестицій, зокрема з позиції інвестора або суб'єкта бізнесу є доступність та якість робочої сили. У цьому контексті, важливим є: рівень участі населення у робочій силі визначає потенційну кількість осіб, що можуть бути залучені у певні бізнес-процеси; рівень безробіття, що з позиції інвестора розширює його можливості щодо залучення робочої сили на ринку праці; середній рівень оплати праці, рівень освіченості робочої сили, що визначається питомою вагою населення з повною вищою, базовою вищою та незакінченою вищою освітою у структурі економічно-активного населення. Проте, доцільно зазначити, що роль показника середнього рівня заробітної плати є суперечливою, оскільки високий рівень заробітної плати позитивно впливає на розвиток внутрішнього ринку та визначає рівень економічного та людського розвитку в регіонах. Разом з цим регіони,

де рівень середньої заробітної плати є нижчим є більш конкурентоспроможними з точки зору інвестора.

Погоджуємося із думкою, що «нестабільність України відображається у надходженнях ПП, які впродовж декількох останніх років були незначними та непостійними. У 2017 р. вони становили 2,37 млрд дол. США, що значно нижче від щорічних рівнів у 10–11 млрд дол. США, зафіксованих десятиріччя тому. Після декількох років зростання у 2017 р. експорт товарів та послуг незначно скоротився у реальному вираженні (–3 %) та продовжував скорочуватися впродовж 2018 р. (–6 %) на тлі послаблення зовнішнього попиту (див. таблицю нижче). У сфері експорту переважають галузі з низькою доданою вартістю та товари широкого вжитку: у 2018 р. на овочі та метал припадало відповідно 32 % та 23 % від загального обсягу експорту (WITS, 2019[2]). Це робить Україну вразливою до волатильності цін на товари широкого вжитку та тенденцій регіонального розвитку» [26].

У дослідженні особливостей трансформаційних процесів бізнес-середовища важливе місце належить виведенню закономірностей зміни та визначення прогностичних значень показників. Трансформація бізнес-процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій часто супроводжується умовами непередбачуваності та невизначеності, що є відображенням загальнонаціональних тенденцій в економіці. В якості засобу послаблення непередбачуваності та невизначеності доцільно використовувати інструменти прогнозування основних характеристик бізнес-процесів та конкурентного середовища. Прогнозування передбачає обґрунтування передбачуваних змін, визначення числових значень характеристик на майбутні періоди.

Дуже часто, в економічних дослідження використовують суб'єктивний підхід до прогнозування – це підхід, який спирається на міркування окремих фахівців-експертів з питань дослідження. Більш сучасним вважається підхід, що базується на

сучасних математичних методах та реалізовується за допомогою прикладних програм.

«Прогнози можна класифікувати як суб'єктивні та основані на моделях. Суб'єктивні прогнози не сліднують строгим правилам і спираються на неформальні міркування експерта. Основані на моделях прогнози випливають з правил або моделей, в яких формалізовано взаємовідносини між змінними» [51].

Науково обґрунтованими вважаються прогнозні показники, що визначаються на підставі попередніх закономірностей зміни представлених у вигляді математичних функції. Продовження виявлених закономірностей у вигляді прогнозованих показників ще називають екстраполяцією.

«Для аналізу тенденції на основі динамічних рядів і побудови прогнозу з врахуванням закономірностей, що склалися в «передісторії», широко застосовується залежність, яка має назву рівняння тренда: $y = f(t) + \xi t$, де $f(t)$ – детермінована не випадкова компонента процесу (явища), ξt – стохастична випадкова компонента процесу» [52].

Прикладна програма Microsoft Excel забезпечує можливість представлення закономірностей зміни показників у вигляді математичних функції і визначення прогнозних показників у вигляді оціночних значень.

Представлення закономірностей у вигляді математичних функцій можливе за умови:

- якщо дані ряду за попередні періоди часу формують основну тенденцію і складаються із трендового значення ($f(t)$) та відхилення (ξt);
- усі тенденції зміни можуть бути представлені за допомогою математичних функцій;
- математичні розрахунки дають можливість визначити та мінімізувати саме відхилення фактичних показників від оціночних значень.

Інвестиції та інновації є основою формування трансформаційних процесів бізнес-середовища в системі забезпечення

конкурентного розвитку територій. Побудуємо динамічні моделі трансформаційних процесів бізнес-середовища областей Причорноморського регіону за окремими напрямками:

- капітальні інвестиції;
- капітальні інвестиції на одну особу;
- кількість інноваційно активних промислових підприємств;
- витрати на інновації промислових підприємств.

«Насиченість інноваційною складовою економіки будь-якої країни відбувається за рахунок постійності генерації інновацій в інноваційних осередках, зокрема в самостійних суб'єктах регіонального господарювання. Тому знаходження значних фінансових ресурсів для стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності залишається актуальним питанням, яке постає перед промисловими підприємствами України загалом та Причорноморського регіону зокрема» [53].

Динаміка капітальних інвестицій в Україні за 2015–2019 роки демонструє приріст їх рівня на 350863 млн грн, що становить в середньому з кожним роком приріст 87715,75 млн грн. Темп зростання капітальних інвестицій за 2015–2019 роки становить 2,28 рази, а темп приросту становить +128 %. Відповідні тенденції зростання капітальних інвестицій відслідковуються і у регіональному розрізі (табл. 3.13)

Звичайно, лідером серед регіонів України за розміром капітальних інвестицій є місто Київ, де у 2019 році капітальні інвестиції склали 213248 млн грн. Якщо брати до уваги тільки області, то у 2019 році (та за попередні роки також) лідером за розміром капітальних інвестицій була Дніпропетровська область, де досліджуваний показник склав 66951 млн грн. Найменший рівень капітальних інвестицій у 2019 році був у Луганській області, що пов'язано із анексією частини території та військовими діями.

У зв'язку з пандемією COVID у 2020 році дещо погіршилася ситуація на ринку капітальних інвестицій. Це стосується і Дніпропетровської області, де «у першому кварталі 2020 року капітальні інвестиції склали \$371,8 млн, що забезпечило

Таблиця 3.13 – Капітальні інвестиції за регіонами України
(млн грн)

Регіон	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Україна	189061	273116	359216	448462	578726	623979
АР Крим	6927	...	...	...	...	...
Вінницька	3545	7373	8302	11744	17627	15725
Волинська	1767	6167	6384	7042	8687	12664
Дніпро-петровська	16017	25920	33169	42908	60289	66951
Донецька	14994	8304	11902	17269	26979	30594
Житомирська	2011	4044	5573	7722	8742	8467
Закарпатська	2205	3778	4663	5624	7501	9330
Запорізька	7964	7794	11040	15880	15732	14877
Івано-Франківська	4379	9609	7948	9708	9394	9306
Київська	11331	24359	33411	34494	40713	50296
Кіровоградська	2123	4057	6355	7321	7181	7794
Луганська	5646	2060	4122	3330	3219	3358
Львівська	8830	13387	18605	24106	28996	31062
Миколаївська	4422	5990	9730	11178	10099	12549
Одеська	9724	9984	16729	22300	23788	21080
Полтавська	6289	8338	15265	15855	18637	23005
Рівненська	1937	4334	4324	6127	7228	6729
Сумська	2188	3663	5763	6947	7750	7734
Тернопільська	2138	3828	4888	7151	8375	9210
Харківська	8063	11247	16546	19362	23551	22875
Херсонська	1891	3107	4591	7362	8853	12368
Хмельницька	2948	6809	9123	10500	11275	10534
Черкаська	2831	4486	6499	8144	11110	11386
Чернівецька	1715	2789	2669	2992	3721	4097
Чернігівська	1891	3550	5319	7351	8971	8740
м. Київ	53726	88139	106296	136045	200308	213248
м. Севастополь	1559	...	...	...	...	...

Джерело: [54]

Дніпропетровській області перше місце серед областей України. Водночас обсяг капітальних інвестицій зменшився у порівнянні з відповідним періодом минулого року на 21 %. Зменшення капітальних інвестицій в цілому по Україні сягнуло 35 %. Зниження інвестицій за перші три місяці 2020 року було зафіксовано у всіх галузях, за винятком напрямків: діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, де зростання склало 535 %; охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, зростання склало 45 %; професійна, наукова та технічна діяльність, зростання склало 5 %. В структурі капітальних інвестицій області більшу частину складають власні кошти підприємств – \$324,7 млн (87,3 %), які у порівнянні з відповідним періодом минулого року теж знизились на 20,7 %. Найбільша доля капітальних інвестицій (58 %) здійснена у промисловий сектор економіки області та склала \$215,5 млн, з яких значна частина інвестована в добувну промисловість (\$93,5 млн) та переробну промисловість (\$110,2 млн)» [55].

Капітальні інвестиції є надзвичайно важливою категорією у системі трансформаційних процесів бізнес-середовища, адже вони дають можливість подолати проблему із високим рівнем фізичного та морального зносу основних засобів виробничої сфери. Саме тому, доцільним є більш детальний аналіз тенденції зміни капітальних інвестицій для областей Причорноморського регіону (рис. 3.40).

Закономірність зміни капітальних інвестицій у Миколаївській області описується поліномом другого порядку $y = 14,525x^2 - 57672x + 6E+07$. Коефіцієнт детермінації прямує до 1 ($R^2 = 0,9143$), що є свідченням незначних відхилень фактичних показників від оціночних значень і дозволяє розрахувати прогностичні значення (табл. 3.14).

Закономірність зміни капітальних інвестицій у Одеській області описується поліномом другого порядку $y = 37,25x^2 - 148586x + 1E+08$. Коефіцієнт детермінації наближається до 1 ($R^2 = 0,8286$), що є свідченням незначних відхилень фактич-

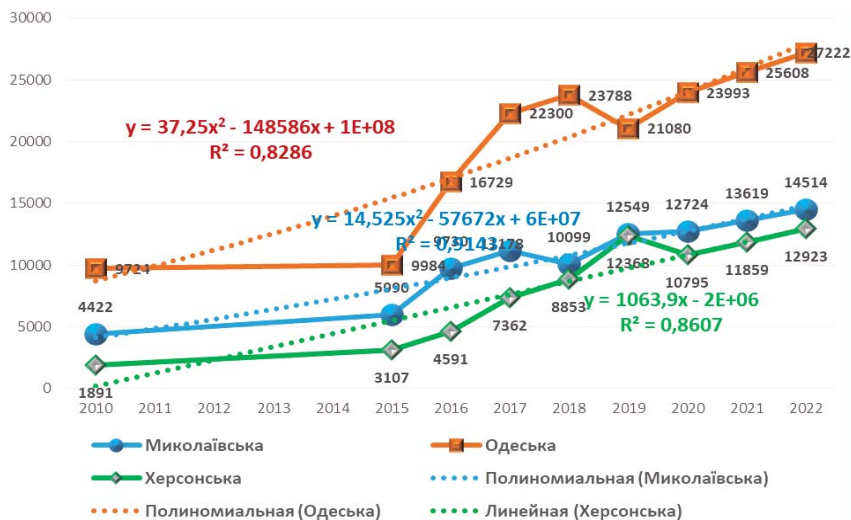

Рисунок 3.40 – Моделювання тенденції зміни капітальних інвестицій областей Причорноморського регіону, млн грн.

Джерело: побудовано автором

них показників від оціночних значень і дозволяє розрахувати прогнозні значення (табл. 3.14).

Закономірність зміни капітальних інвестицій у Херсонській області описується лінійною функцією $y = 1063,9x - 2E+06$. Коефіцієнт детермінації наближається до 1 ($R^2 = 0,8607$), що є свідченням незначних відхилень фактичних показників від оціночних значень і дозволяє розрахувати прогнозні значення (табл. 3.14).

Таблиця 3.14 – Оціночні та прогнозовані значення капітальних інвестицій для областей Причорноморського регіону, млн грн

Область	2020	2021	2022
Миколаївська	12724	13619	14514
Одеська	23993	25608	27222
Херсонська	10795	11859	12923

Джерело: розраховано автором

Слід зазначити, що прогнозовані значення капітальних інвестицій для областей Причорноморського регіону розраховані за умови збереження попередньо виявлених закономірностей та факторів впливу.

Регіональні порівняння обсягів капітальних інвестицій не можуть сформувати реальної картини зміни капітальних вкладень, оскільки не врахують таких характеристик регіонів, як чисельність населення або площа території. Тому в якості показника для регіонального порівняння капітальних інвестицій краще брати відносний показник інтенсивності у розрахунку на одну особу (табл. 3.15)

Динаміка капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу в Україні за 2015–2019 роки демонструє приріст їх рівня на 8507,1 грн, що становить в середньому з кожним роком приріст 2126,775 грн. Темп зростання капітальних інвестицій за 2015–2019 роки становить 2,33 рази, а темп приросту становить +133 %. Відповідні тенденції зростання капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу відслідковуються і у регіональному розрізі (табл. 3.15)

Регіональний розріз статистичних показників капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу населення дещо змінив розподіл лідерства серед областей України за досліджуваною категорією. Київ, звичайно ж залишив за собою позицію лідера серед регіонів, проте серед областей України найвищий рівень капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу населення вже за 2019 рік виступає не Дніпропетровська, а Київська область із рівнем відповідного відносного показника 28436,3 грн. Дніпропетровська область пересунулася на другу позицію із рівнем капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу населення вже за 2019 рік 20999,3 грн. Найменший рівень досліджуваного відносного показника у 2019 році відповідав знову Луганській області (1569,4 грн).

Тendenції зміни капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу населення для областей Причорноморського регіону відображені на рис. 3.41.

Таблиця 3.15 – Капітальні інвестиції на одну особу за регіонами України, грн

Регіон	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Україна	4137,9	6399,9	8451,6	10598,0	13746,4	14907,0
АР Крим	3541,7	...	...	...	...	...
Вінницька	2163,0	4610,2	5224,0	7451,8	11291,7	10172,5
Волинська	1708,5	5929,3	6144,0	6790,8	8400,1	12287,4
Дніпро-петровська	4791,6	7944,9	10239,5	13294,8	18749,4	20999,3
Донецька	3379,3	1945,6	2806,0	4102,5	6469,4	7397,2
Житомирська	1567,5	3229,0	4477,5	6244,4	7128,0	6968,8
Закарпатська	1773,9	3007,0	3712,2	4478,7	5978,3	7449,5
Запорізька	4410,3	4431,1	6323,7	9176,2	9180,1	8772,5
Івано-Франківська	3178,7	6964,6	5765,8	7055,2	6843,5	6802,5
Київська	6611,5	14121,6	19340,1	19840,4	23194,1	28436,3
Кіровоградська	2107,2	4180,6	6599,2	7669,2	7603,6	8354,8
Луганська	2458,2	932,9	1877,4	1529,6	1493,7	1569,4
Львівська	3491,9	5317,1	7395,5	9590,8	11563,8	12431,1
Миколаївська	3729,6	5161,2	8435,7	9762,3	8894,1	11157,3
Одеська	4087,7	4190,7	7036,7	9394,4	10034,4	8903,2
Полтавська	4233,0	5805,8	10712,0	11225,3	13318,6	16599,9
Рівненська	1683,0	3735,0	3723,7	5278,8	6242,2	5830,9
Сумська	1878,3	3281,8	5207,0	6331,6	7138,4	7210,5
Тернопільська	1974,2	3595,3	4615,0	6793,9	8007,8	8864,2
Харківська	2935,9	4151,1	6141,1	7219,2	8823,5	8627,4
Херсонська	1735,5	2921,4	4341,3	7012,4	8505,5	11992,4
Хмельницька	2220,7	5259,5	7090,6	8224,4	8903,1	8383,4
Черкаська	2200,5	3606,6	5268,7	6663,8	9184,2	9522,7
Чернівецька	1902,4	3075,6	2945,9	3308,6	4122,7	4552,4
Чернігівська	1726,2	3407,8	5160,3	7219,7	8932,2	8828,9
м. Київ	19530,3	30861,2	36974,2	47093,3	69039,4	73085,6
м. Севастополь	4115,8	...	...	...	...	...

Джерело: [55]

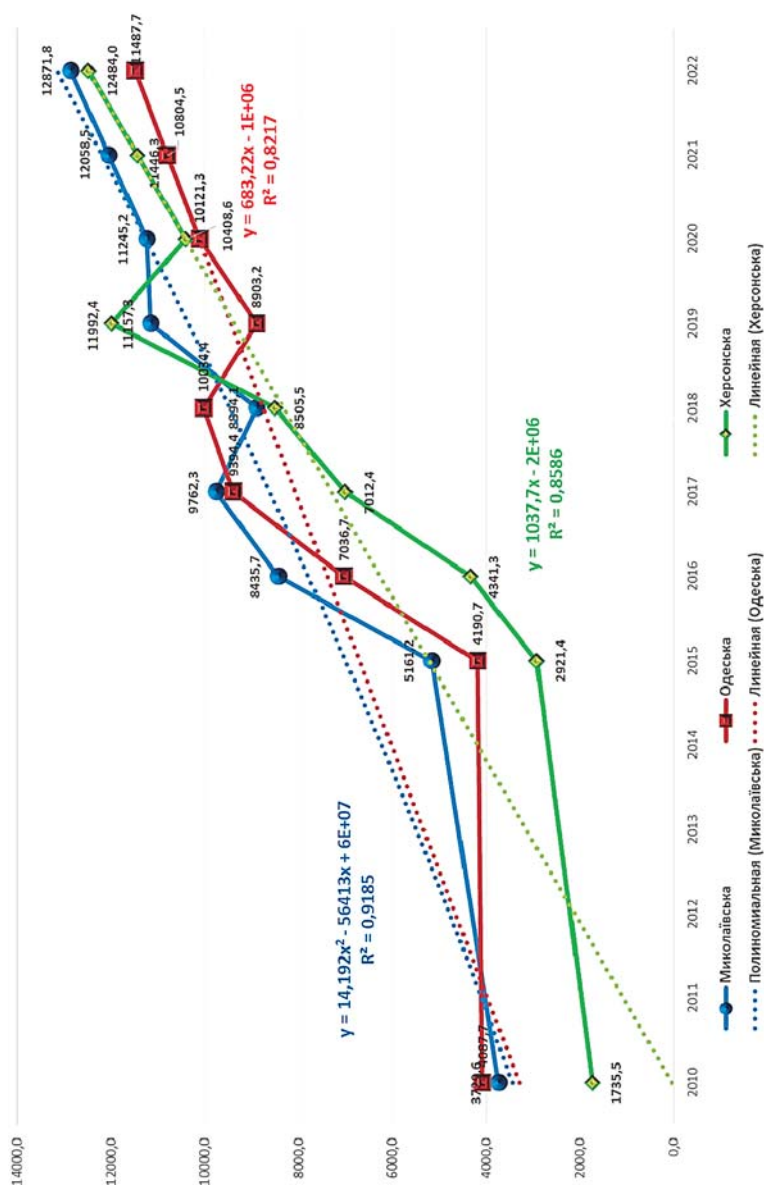

Рисунок 3.41 – Моделювання тенденції зміни капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу населення областей Причорноморського регіону, грн. Джерело: побудовано автором

Закономірність зміни капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу населення у Миколаївській області описується поліномом другого порядку $y = 14,192x^2 - 56413x + 6E+07$. Коефіцієнт детермінації прямує до 1 ($R^2 = 0,9185$), що є свідченням незначних відхилень фактичних показників від оціночних значень і дозволяє розрахувати прогнозні значення (табл. 3.16).

Таблиця 3.16 – Оціночні та прогнозовані значення капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу населення для областей Причорноморського регіону, млн грн

Область	2020	2021	2022
Миколаївська	11245,2	12058,5	12871,8
Одеська	10121,3	10804,5	11487,7
Херсонська	10408,6	11446,3	12484,0

Джерело: розраховано автором

Закономірність зміни капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу населення у Одеській області описується лінійною функцією $y = 683,22x - 1E+06$. Коефіцієнт детермінації наближається до 1 ($R^2 = 0,8217$), що є свідченням незначних відхилень фактичних показників від оціночних значень і дозволяє розрахувати прогнозні значення (табл. 3.16).

Закономірність зміни капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу населення у Херсонській області описується лінійною функцією $y = 1037,7x - 2E+06$. Коефіцієнт детермінації наближається до 1 ($R^2 = 0,8586$), що є свідченням незначних відхилень фактичних показників від оціночних значень і дозволяє розрахувати прогнозні значення (табл. 3.16).

Слід знову наголосити, що прогнозовані значення капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу населення для областей Причорноморського регіону визначені за умови збереження попередньо виявлених закономірностей та факторів впливу.

Як вже зазначалося, інновації є основою формування трансформаційних процесів бізнес-середовища в системі забезпечення конкурентного розвитку територій. Однією із характеристик інноваційного бізнес середовища є кількість інноваційно активних промислових підприємств. Статистичні дані демонструють значне скорочення кількості інноваційно активних промислових підприємств (-827 од.) у період з 2014 до 2019 року (табл. 3.17).

Таблиця 3.17 – Кількість інноваційно активних промислових підприємств за регіонами України, одиниць

Регіон	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	2	3	4	5	6	7
Україна	1609	824		759	777	782
АР Крим	...	...	...	...	...	...
Вінницька	46	25	24	24	25	28
Волинська	30	12	15	17	14	11
Дніпропетровська	109	63	60	51	71	64
Донецька	45	28	25	22	23	27
Житомирська	48	28	26	23	19	24
Закарпатська	16	14	13	12	12	9
Запорізька	108	49	47	42	36	47
Івано-Франківська	99	27	27	28	28	22
Київська	66	44	40	37	54	41
Кіровоградська	49	25	24	24	26	20
Луганська	16	9	8	7	5	11
Львівська	129	64	56	48	44	44
Миколаївська	67	29	26	25	14	22
Одеська	67	36	36	36	25	33
Полтавська	33	30	29	27	30	32
Рівненська	45	13	10	8	8	20
Сумська	46	23	23	24	25	23

Закінчення табл. 3.17

Регіон	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	2	3	4	5	6	7
Тернопільська	36	16	20	25	20	29
Харківська	191	117	112	111	119	116
Херсонська	54	19	16	15	14	13
Хмельницька	38	18	13	8	11	10
Черкаська	37	25	28	32	29	30
Чернівецька	34	9	8	8	9	7
Чернігівська	32	15	12	10	15	11
м. Київ	168	86	90	95	101	88
м. Севастополь	...	...	...	...	...	...

Джерело: [54]

Згідно даних Державної служби статистики України, у 2019 році порівняно із 2014 роком кількість інноваційно активних промислових підприємств в Україні зменшилася майже у двічі, темп приросту становить –52 %. Харківська область завжди лідирує за показником кількості інноваційно активних промислових підприємств, у 2019 році тут було 116 таких підприємств. Найменша кількість інноваційно активних підприємств у 2019 році була у Чернівецькій області, а саме 7 одиниць, що у 16,6 рази менше ніж відповідний показник Харківської області.

Тенденції зміни кількості інноваційно активних промислових підприємств для областей Причорноморського регіону відображені на рисунку 3.42.

Закономірність зміни кількості інноваційно активних промислових підприємств у Миколаївській області описується поліномом другого порядку $y = 0,0714x^2 - 290,96x + 296291$. Коефіцієнт детермінації наближається до 1 ($R^2 = 0,8204$), що є свідченням незначних відхилень фактичних показників від оціночних значень і дозволяє розраховувати прогностичні значення (табл. 3.18).

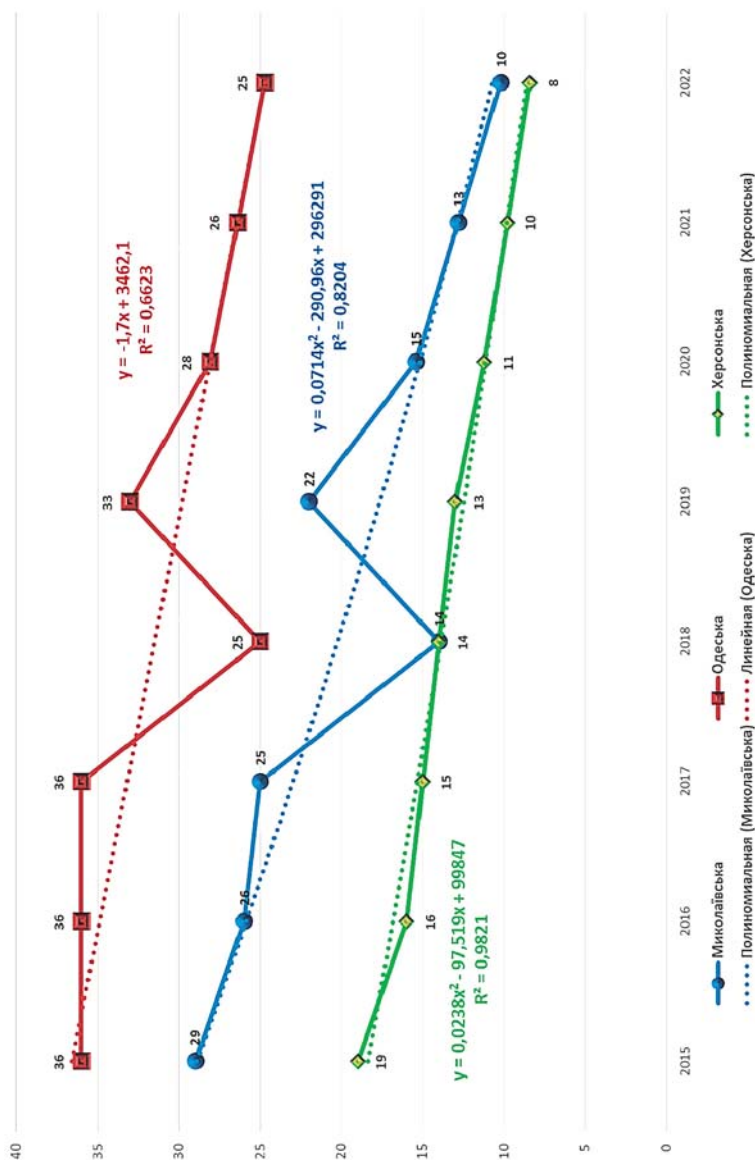

Рисунок 3.42 – Моделювання тенденції зміни кількості інноваційно активних промислових підприємств областей Причорноморського регіону, од. Джерело: побудовано автором

Таблиця 3.18 – Оціночні та прогнозовані значення кількості інноваційно активних промислових підприємств для областей Причорноморського регіону, од

Область	2020	2021	2022
Миколаївська	15	13	10
Одеська	28	26	25
Херсонська	11	10	8

Джерело: розраховано автором

Закономірність зміни кількості інноваційно активних промислових підприємств у Одеській області описується лінійною функцією $y = -1,7x + 3462,1$. Коефіцієнт детермінації значно перевищує 0,33 ($R^2 = 0,6623$), що є свідченням допустимих відхилень фактичних показників від оціночних значень і дозволяє розрахувати прогнозні значення (табл. 3.18).

Закономірність зміни кількості інноваційно активних промислових підприємств у Херсонській області описується поліномом другого порядку $y = 0,0238x^2 - 97,519x + 99847$. Коефіцієнт детермінації прямує до 1 ($R^2 = 0,9821$), що є свідченням незначних відхилень фактичних показників від оціночних значень і дозволяє розрахувати прогнозні значення (табл. 3.18).

Слід знову наголосити, що прогнозовані значення капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу населення для областей Причорноморського регіону визначені за умови збереження попередньо виявлених закономірностей та факторів впливу.

Окрім кількості інноваційних активних підприємств області, важливе значення для формування трансформаційних процесів бізнес-середовища в системі забезпечення конкурентного розвитку територій мають витрати на інновації. Статистичні дані демонструють певне коливання витрат на інновації промислових підприємств в цілому по Україні, так, у 2019 році порівняно із 2015 роком цей показник зріс у 1,029 рази, тобто збільшився всього на 2,9 %. А у 2016 та 2017 роках взагалі було зменшення даного показника (табл. 3.19).

Таблиця 3.19 – Витрати на інновації промислових підприємств,
тис. грн

Регіон	2015	2016	2017	2018	2019
Україна	13813674,4	10954702,7	9117537,2	12180072,5	14220905,2
АР Крим	...	...	...	...	...
Вінницька	575261,6	38875,1	100437,3	365936,9	832193,5
Волинська	65280,3	13604,1	162077,9	85399,8	93083,9
Дніпро-петровська	7568879,0	1809644,6	1127250,7	688062,3	2217046,9
Донецька	827653,4	17695,0	725326,4	725035,8	1399705,1
Житомирська	32626,8	21314,5	10443,0	123865,0	191539,4
Закарпатська	22530,6	46384,3	26249,6	20206,2	44617,9
Запорізька	321051,3	681612,6	1393360,2	4213621,7	681707,2
Івано-Франківська	92189,0	20323,1	134192,2	146153,0	230675,8
Київська	144771,6	264118,8	289694,2	663665,1	354451,8
Кіровоградська	127719,1	68847,0	504172,2	163783,4	138270,7
Луганська	24254,1	23051,7	20219,9	16192,4	26739,1
Львівська	277796,2	260209,9	310047,7	416914,5	342258,1
Миколаївська	291578,5	380053,0	324909,6	251812,4	931593,5
Одеська	49670,7	231945,4	150149,8	225145,3	197607,4
Полтавська	128525,6	53917,5	68226,6	105563,0	749059,9
Рівненська	6865,9	9327,1	7315,4	5795,2	29023,5
Сумська	162349,5	126841,5	598478,2	559934,1	876689,7
Тернопільська	14557,7	14052,4	109734,7	137125,6	268009,7
Харківська	667008,1	1993059,0	890885,5	1270123,9	672151,6
Херсонська	70130,5	47150,0	56149,7	50245,4	83859,0
Хмельницька	66659,4	12525,9	24552,5	14638,8	15639,2
Черкаська	53539,0	112026,6	124705,4	115291,8	84467,7
Чернівецька	18756,8	60836,8	26091,6	54811,6	15403,3
Чернігівська	34997,3	41000,7	71704,2	108108,2	60981,4
м. Київ	2169022,4	4606286,1	1861162,7	1652641,1	3684129,9
м. Севастополь	...	...	...	...	...

Джерело: [54]

Згідно даних Державної служби статистики України, лідером серед регіонів України за розміром витрат на інновації промислових підприємств є місто Київ, де у 2019 році витрати склали 3684129,9 тис. грн. Якщо брати до уваги тільки області, то у 2019 році (та й за попередні роки також) лідером за розміром витрат на інновації промислових підприємств була Дніпропетровська область, де досліджуваний показник склав 2217046,9 тис. грн. Найменший рівень витрат на інновації промислових підприємств у 2019 році був у Чернівецькій області (15403,3 тис. грн).

Тенденції зміни витрат на інновації промислових підприємств для областей Причорноморського регіону відображені на рисунку 3.43.

Закономірність зміни витрат на інновації промислових підприємств у Миколаївській області описується поліномом другого порядку $y = -4016,6x^2 + 2E+07x - 2E+10$. Коефіцієнт детермінації перевищує 0,33 ($R^2 = 0,6788$), що є свідченням допустимих відхилень фактичних показників від оціночних значень і дозволяє розрахувати прогнозні значення (табл. 3.20).

Закономірність зміни витрат на інновації промислових підприємств у Одеській області описується поліномом четвертої степені $y = 615,85x^4 - 5E+06x^3 + 2E+10x^2 - 2E+13x + 1E+16$. Коефіцієнт детермінації перевищує 0,33 ($R^2 = 0,4706$), що є свідченням допустимих відхилень фактичних показників від оціночних значень і дозволяє розрахувати прогнозні значення (табл. 3.20).

Закономірність зміни витрат на інновації промислових підприємств у Херсонській області описується поліномом шостої степені $y = -18,446x^6 + 223467x^5 - 1E+09x^4 + 3E+12x^3 - 5E+15x^2 + 4E+18x - 1E+21$. Коефіцієнт детермінації перевищує 0,33 ($R^2 = 0,5955$), що є свідченням допустимих відхилень фактичних показників від оціночних значень і дозволяє розрахувати прогнозні значення (табл. 3.20).

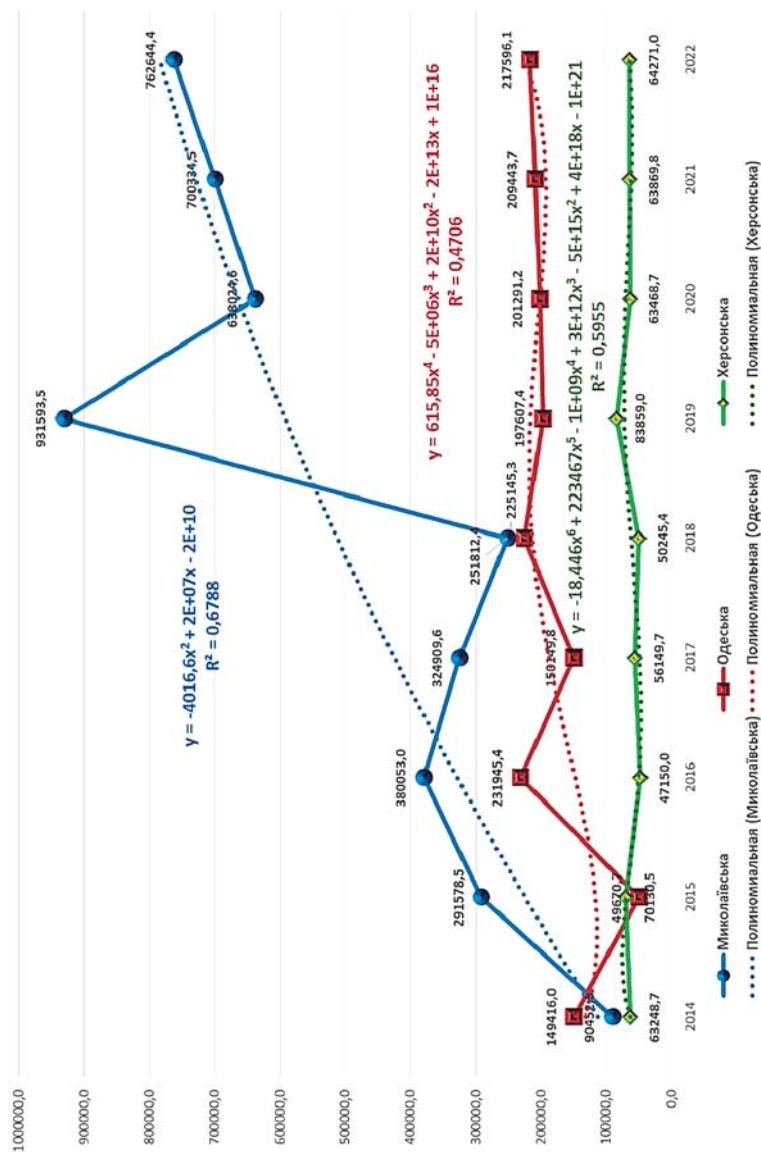

Рисунок 3.43 – Моделювання тенденції зміни витрат на інновації промислових підприємств областей Причорноморського регіону, тис. грн. Джерело: побудовано автором

Таблиця 3.20 – Оціночні та прогнозовані значення витрат на інновації промислових підприємств для областей Причорноморського регіону, млн грн

Область	2020	2021	2022
Миколаївська	638024,6	700334,5	762644,4
Одеська	201291,2	209443,7	217596,1
Херсонська	63468,7	63869,8	64271,0

Джерело: розраховано автором

Слід знову наголосити, що прогнозовані значення витрат на інновації промислових підприємств для областей Причорноморського регіону визначені за умови збереження попередньо виявлених закономірностей та факторів впливу.

Щодо розгляду факторів впливу на трансформації бізнес-процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій, то слід зазначити, що посилення інтернаціоналізації веде за собою посилення впливу міжнародних інституцій, зокрема, в умовах поглиблення інтернаціоналізації на розвиток бізнесу потужний вплив здійснюють МВФ та групи Всесвітнього банку.

Тісно взаємопов'язаним із інтернаціоналізацією є фактор глобалізації, який усуває бар'єри кордонів на шляху розвитку бізнесу та переміщення трудових ресурсів, капіталу і технологій. На основі глобалізаційних процесів пришвидшується обмін інформацією та ресурсами на підставі використання єдиного інформаційно-економічного простору. Окрім того, наявність глобального економічного простору із своєю кон'юктурою та взаємозв'язками може слугувати поштовхом для вітчизняного бізнесу до економічного розвитку за рахунок притоку іноземних інвестицій, а може, навпаки, посилити залежність слаборозвинених територій від розвинених країн за рахунок привласнення частки додаткового продукту виробленого із ресурсів слаборозвинених країн. Загрозливим наслідком глобалізації є те, що, зароблені кошти бізнес слаборозвинених країн не хоче вкладати у розвиток своєї країни, а

вивозить їх і вкладає в економіку розвинених держав світу. Таким чином, як уже зазначалося, у процесів глобалізації існують як позитивні, так і негативні наслідки для національної економіки, розвитку окремих територій та підприємництва.

У контексті забезпечення сталого розвитку територій та бізнесу слід особливу увагу приділяти збереженню екосистеми, адже за оцінками міжнародних порівнянь у індексі процвітання за період 2014–2019 роки для України не відбулося зростання загального значення через погіршення ситуації із екологією, а також розвитком економічної та соціальної сфер, системою урядування, освіти, безпеки та персональної свободи. Тому, незважаючи на загальну орієнтованість національної економіки на сталий розвиток, доцільним для бізнесу має стати дотримання вимоги забезпечення екологічної безпеки, що у свою чергу забезпечить можливість задоволення потреб не тільки для теперішніх, а і для майбутніх поколінь.

Таким чином, бізнес для будь якої держави є одним із ключових імперативів розвитку. Розвиток бізнесу сприяє зайнятості населення, конкурентоспроможності територій та держави, в цілому. Інвестиції та інновації виступають основними стимулюючими факторами розвитку бізнесу та територіальної конкурентоспроможності. Важливою є політика підтримки малого та середнього бізнесу на рівні держави. Об'єднання зусиль бізнесу, громади та держави у напрямку задоволення потреб сьогодення повинно стати запорукою успішного сталого майбутнього.

Список використаних джерел до розділу 3

1. Осовська Г. В. Основи менеджменту: навч. посіб. К.: Кондор, 2006. 664 с.
2. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. *Офіційний веб-портал Верховної ради України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text> (дата звернення: 23.08.2020).

3. Хесин Е. Мировая экономика: вступая в третье тысячелетие. *Международная экономика*. 2005. № 3. С. 5–19.
4. Чугров С. Глобализация, модернизация или интернационализация? *МЭ и МО*. 2002. № 4. С. 19–21.
5. Афонцев С. Проблема глобального управления мирохозяйственной системой: теоретические аспекты. *МЭ и МО*. 2001. № 5. С. 65–70.
6. Хохлов Н. Глобализация экономики в ракурсе эволюции отношений собственности. *Экономика Украины*. 2004. № 2. С. 66–72.
7. *Перехідна економіка: підручник* / В. М. Геець та ін. К.: Вища школа, 2003. 591 с.
8. Иванов С. Транснациональные корпорации и малый бизнес в условиях глобализации. *Международная экономика*. 2005. №4. С. 96–101.
9. Щенин Р. Международные интеграционные объединения на региональных пространствах мира. *Международная экономика*. 2005. № 5. С. 22–33.
10. Кірієнко О. М., Кобзар Н. І., Андрейчикова А. М. Вплив глобальних світових тенденцій на розвиток економіки України. *Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури*. Дніпропетровськ, 2013. № 6. С. 39–43.
11. Юськів Б. М. Глобалізація і трудова міграція в Європі: монографія. Рівне: Видавець О. М. Зень, 2009. 476 с.
12. Чернова О.В. Місце України у глобальних економічних рейтингах. *Економіка і суспільство*. 2017. № 9. С. 110–114.
13. Місце України у рейтингу Світового банку «Doing Business»: аналітичний огляд. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9cd60d26-fa44-481c-bb2ab28c713081f&title=AnalitichniiOgliadmistse/UkrainiU/ReitinguSvitovogoBankudoingBusiness> (дата звернення: 25.08.2020)
14. Індекс процвітання: веб-сайт «Вікіпедія». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Індекс/_процвітання (дата звернення: 15.08.2020).
15. Рейтинг Doing Busines: мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2805261-rejting-doing-business-so-robiti-sob-naresti-obignati-bilorus.html> (дата звернення: 15.08.2020).

16. Український інститут аналізу і менеджменту політики. Електронний ресурс. URL: https://uiamp.org.ua/ukrayina-v-mizhnarodnih-reytingah?fbclid=IwAR0yFEhMYxGvXi-5lFSdSukhJUnx-Fm7lIKYk1f89wCf_k8kpdFhFetIpus (дата звернення: 17.07.2020).

17. Ведение бизнеса: The world bank. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/rankings#> (дата звернення: 18.07.2020).

18. Украина поднялась на семь пунктов в рейтинге Doing Business и заняла 64 место: Електронне видання НВ. URL: <https://nv.ua/biz/economics/doing-business-ukraina-podnyalas-na-sem-punktov-i-zanyala-64-mesto-novosti-ukrainy-50049533.html> (дата об'яснення: 20.07.2020).

19. Рейтинг України у Doing Business продовжує зростати. URL: <https://www.auc.org.ua/novyna/reytyng-ukrayiny-u-doing-business-prodovzhuye-zrostaty> (дата звернення: 20.07.2020).

20. Ведение бизнеса: The world bank. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/rankings#> (дата об'яснення: 20.07.2020).

21. Виконання у 2020 році Плану дій щодо підвищення позиції України в рейтингу Світового банку «Ведення бізнесу»: «Doing Business». URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=05376d6c-3772-4027-ac6f-73e33e2905a8&title=Doing-Business2019> (дата звернення: 20.07.2020).

22. Розрахунки Мінекономіки (ретроспективний ряд перераховано з використанням удосконалених методологічних положень). *Держстат України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/12/RegU%20%D0%86%/D0%86.pdf (дата звернення: 29.08.2020).

23. Тенденції тіньової економіки: сайт міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7> (дата звернення: 20.07.2020).

24. Тіньова економіка: оцінити обсяги – неможливо, скоротити – реально. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2879075-tinova-ekonomika-ociniti-obsagi-nemozljivo-skorotiti-realno.html> (дата звернення: 21.07.2020).

25. Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року: Рада-Закон. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 21.07.2020).

26. Індекс політики в сфері МСП. Країни Східного партнерства 2020. Оцінка стану реалізації Акту про малий бізнес для Європи: Україна, країновий профіль. URL: https://sme.gov.ua/wp-content/uploads/2020/07/3_SME_Policy_Index_Eastern_Partnership_countries_2020_Ukrain.pdf (дата звернення: 22.07.2020).

27. World Bank (2019)/World Development Indicators. *Database*, URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (accessed on 5 May 2019).

28. IMF (2019)/ World Economic Outlook. *International Monetary Fund, Washington*, URL: <http://www.imf.org/en/Publications/WEO> (Last accessed: 08.08.2020).

29. Динаміка індексів основних макроекономічних показників України за період 2014–2018 років. *Держстат України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/dop/02/dop_122020.pdf (дата звернення: 13.06.2020).

30. Доповідь Державної служби статистики України «Про соціально-економічне становище України». *Держстат України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/dop/02/dop_122020.pdf (дата звернення 22.07.2020).

31. Концепція державної політики та план з її реалізації по досягненню цілі 10.2. «Українці, що мешкають в «депресивних регіонах», мають достатні можливості для розвитку» Програми діяльності Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.minregion.gov.ua/base-law/grom-convers/elektronni-konsultatsiyi/-z-gromadskistyu/konczepczya-derzhavnoyi-polityky-ta-plan-2/> (дата звернення: 06.08.2020).

32. Статистичний збірник: «Валовий регіональний продукт у 2018 році». *Держстат України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat/_u/2020/zb/04/zb_vrp_2018.pdf (дата звернення: 12.08.2020).

33. Підтримка малого і середнього підприємництва. КМУ: офіційний портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/ekonomichne-zrostantnya/pidtrimka-malogo-i-serednogo-pidpriemnictva> (дата звернення: 16.08.2020).

34. Ст. 55. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 18.08.2020).

35. Стратегія розвитку Одеської області на 2021–2027 роки. URL: <https://oda.odessa.gov.ua/odeshhyna/soczialno-ekonomichnyj-ta-kulturnyj-rozvytok/strategichni-plany-dij-ta-programy-rozvytku/strategiya-regionalnogo-rozvytku/strategiya-rozvytku-odeskoyi-oblasti-na-2021-2027-roky/> (дата звернення: 19.08.2020).

36. PEST-аналіз. веб-сайт «Вікіпедія». URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/PEST-аналіз> (дата звернення: 20.08.2020).

37. Проблема сміття: від Європи до України. CSI: веб-сайт. URL: <https://www.csi.org.ua/news/problema-smittyia-vid-yevropy-do-ukrayiny/> (дата звернення: 21.08.2020).

38. Новий цифровий інструмент допоможе українським бізнесам у подоланні наслідків кризи COVID-19. UNDP: веб-сайт. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2020/new-tool-to-help-businesses-to-cope-with-COVID-19.html> (дата звернення: 24.08.2020).

39. Ляшенко В. І., Адамов Б. І., Амоша О. І. Середовище сприятливе до інновації: монографія. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, АТД», 2008. 165 с

40. Бутенко А. І., Барабаш О. О., Карпінська Г. В. Стратегічні напрями розвитку підприємницького сектору України: монографія. Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2011. 345 с.

41. Бутенко А. І., Шлафман Н. Л., Лазарева Є. В. Зміцнення потенціалу малого підприємництва у забезпеченні сталого розвитку Українського Причорномор'я: монографія. Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2014. 113 с.

42. Амбросов В. Я., Маренич Т. Г. Наукові положення удосконалення економічного і господарського механізмів розвитку сільського господарства. *Економіка АПК*. 2005. № 10. С. 14.

43. Полозова Т. В. Сутність організаційно-економічного механізму функціонування підприємств промисловості. *Вісник МСУ. Vesntnik VSU, економічні науки*. 2005. Том VIII. №1–2. С. 63–65.

44. Абалкин Л. И. Избранные труды: в 4-х т. М.: Экономика. 2000. Т. 2: На пути к реформе: хозяйственный механизм развитого социалистического общества. Новый тип экономического мышления. Перестройка: пути и проблемы. 911 с.

45. Столяров В. Экономический механизм социального страхования URL: <http://efaculty.kiev.ua/analytics/str/3> (дата обращения: 25.08.2020).

46. Полянский А. Систематизация механизмов государственного регулирования на рынках недвижимости. *Недвижимость и инвестиции. Правовое регулирование*. 2001. № 4(9). URL: http://dpr.ru/journal/journal_7_4.htm (дата обращения: 25.08.2020).

47. Хозяйственный механизм рыночной экономики: веб-сайт. URL: <http://geum.ru/book/docum157.htm> (дата обращения: 25.08.2020).

48. Словарь терминов. Экономический механизм: Web-сайт. URL: <http://birzhevik.ru/thesaurus/221/12065> (дата обращения: 26.08.2020).

49. Моніторинг реалізації стратегії розвитку МСП України на 2017–2020 роки. веб-сайт. URL: https://sme.gov.ua/wp-content/uploads/2020/09/Monitoring_the_Implementation_of_Ukraine-s_SME_Development_Strategy_uk.pdf (дата звернення: 28.08.2020).

50. Карп В. С. Виклики і загрози у сучасному міжнародному бізнесі. Веб-сайт. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3674 (дата звернення: 29.08.2020).

51. Економічне прогнозування. веб-сайт «Вікіпедія». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Економічне_прогнозування (дата звернення: 29.08.2020).

52. Грабовецький Б. Є. Основи економічного прогнозування: навч. посіб. Вінниця: ВФ ТАНГ, 2000. 209 с.

53. Зубков Р. С. Визначення та характеристика факторів впливу на інноваційно-інвестиційну активність регіональної економіки. *Економіка і суспільство* 2016. №7. С. 557–560.

54. Статистичний збірник Регіони України, 2019» (2 частини). Офіційний сайт держстату України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/12/RegU%20%D0%86%/D0%86.pdf (дата звернення: 29.08.2020).

55. Капітальні інвестиції Дніпропетровської області у І кварталі 2020 року: веб-сайт URL: <http://dia.dp.gov.ua/kapitalni-investicii%D1%97-dnipropetrovsko%D1%97-oblasti-u-i-kvartali-2020-roku/> (дата звернення: 31.08.2020).

Розділ 4

ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ У КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСНОГО ПІДХОДУ

4.1 Моделі конкурентоспроможності регіонів з позиції бізнес-орієнтованого підходу

В сучасних умовах, що характеризуються інтенсифікацією процесів глобалізації та регіоналізації на тлі реалізації реформи децентралізації суттєво зростає роль регіонів та окремих територій в забезпеченні конкурентоспроможності національної економіки. Формування нових територіальних утворень, які набувають нових управлінських якостей та статусу самостійних економічних суб'єктів, що створюють самостійні стратегії соціально-економічного розвитку та перебувають у пошуку достойного місця на економічній мапі як національного та міжнародного рівня потребують перегляду діючих методичних підходів до публічного управління та пошуку дієвих моделей конкурентного розвитку.

На думку Зарічної О.В., умовою зміцнення конкурентних позицій регіонів є виконання регіональними системами таких функцій як:

- « – узгодження і захист інтересів регіону всередині країни і за кордоном; – посилення конкурентних позицій регіону через залучення інвесторів і вдосконалення економічної структури;
- створення системи регіональних пільг і гарантій для підприємств, комерційних структур та інвесторів;
- нарощування зовнішньоекономічного потенціалу і розширення торгово-економічних зв'язків регіонів» [1].

Як зазначають автори монографії, «конкурентоспроможність регіону означає здатність економіки регіону передбачати зовнішні та внутрішні виклики шляхом створення нових економічних можливостей за рахунок використання стійких конкурентних переваг регіону та успішно адаптовуватися до них; визначати його роль і місце в економічному просторі країни та на світовому ринку товарів і послуг, тобто це здатність регіону випереджати інші регіони за окремими соціально-економічними показниками» [2].

В умовах обмеженості ресурсів, стрімкого розвитку науково-технічних знань та посилення міжрегіональних диспропорцій одним з ключових завдань державної регіональної політики є створення умов для формування власних конкурентних переваг територій шляхом надання додаткових фінансових та організаційно-адміністративних повноважень для прийняття рішень на місцевому рівні, пошуку та симулювання «точок» економічного зростання, регулювання процесів для згладжування економічних і соціальних диспропорцій.

Аналізування сучасних підходів до управління регіональним розвитком свідчить, що відбувається поступовий перехід від класичного адміністративно-командного, ієрархічного за своєю сутністю управління територіальним господарством до принципів проєктного менеджменту.

Досліджуючи особливості проєктного менеджменту територій Кавтиш О. П. та Гончарук А. Р. зазначають, що «основою проєктного підходу в управлінні є погляд на проєкт як на керовану зміну початкового проблемного стану будь-якої системи (наприклад, держави, регіону, області, муніципального утворення, галузі, організації чи підприємства), що забезпечує досягнення запланованих цілей в умовах чітко визначених часових та ресурсних обмежень. Управління проєктами – стандартизований підхід щодо раціонального та ефективного управління цілеспрямованими змінами в соціально-економічних системах» [3].

Аналіз наукових праць у сфері регіоналістики та державного управління останніх років дозволяє зробити висновок про спрямованість наукових досліджень на пошук ефективних моделей державного та регіонального управління, що ґрунтуються на застосування інструментів проєктного, логістичного та сервісного менеджменту а також імплементації ринкових бізнес-орієнтованих методів, які застосовуються на підприємствах у практику публічного адміністрування. Саме такі моделі дозволяють більш успішно вирішувати завдання, що стоять перед діючими та створюваними соціально-економічними системами різних рівнів, продуктивно використовувати наявні ресурси, адаптуватися до змінних зовнішніх і внутрішніх умов, гнучко реагувати на проблеми та досягати визначених цілей.

У цьому контексті цікавим є дослідження Юзькової О. І. [4], що підтверджує ефективність сервісно-орієнтованого підходу до надання державних та публічних послуг. До основних переваг такого підходу автор відносить: розвантаження уряду від поточної сервісної роботи шляхом опущення надання державних послуг на рівень, максимально наближений до споживача; надання споживачам можливості самим вибирати послуги, яких вони потребують, і у тих, хто робить їх найякісніше; введення принципу конкуренції у державному секторі, тобто розширення можливостей приватного сектору конкурувати за споживача за умови, що ця послуга буде сплачена державою; вкладення капіталу в результати, а не в наміри; орієнтація на клієнта, забезпечення інклюзивності послуг.

Необхідність впровадження елементів проєктного менеджменту у практику державного та муніципального управління відстоюють у свої працях також науковці Бабаєв В. М. та Торканюк В. І. При цьому, під поняттям «проєкт» науковці розуміють «організаційно-технічну систему чітко сформульованих завдань, фізичних об'єктів, технологічних процесів, технічної та організаційної документації, що створюється та запрова-

джується для реалізації цих завдань а також сукупність фінансових, матеріальних та інших ресурсів для їх реалізації [5].

На думку Торгалло Т. [6], проєктний підхід до регіонального розвитку, на відміну від командо-адміністративного чи функціонального методу дозволяє вирішувати найактуальніші проблеми регіонального розвитку концентруючи обмежені ресурси та час на реалізації конкретно сформульованих завдань за певною технологією, визначеною у вигляді проєкту. До переваг проєктного менеджменту в управлінні територіями також можна віднести: забезпечення дієвості та обґрунтованості рішень щодо реалізації стратегій розвитку територій, підвищення рівня відповідальності та контролю за відповідним використання коштів, зокрема державних, чіткість і вимірюваність результатів не тільки кінцевої реалізації проєкту, а і окремих його стадій, визначеність у сфері впливу на екологічне, соціальне та економічне становище територій.

Проєктний менеджмент широко та повсякчасно використовується у якості ефективного інструменту територіального розвитку та вирівнювання диспропорцій між регіонами в Європейських та інших країнах з розвинутою економікою. Зокрема, розподіл коштів від створених цільових фондів, що фінансують ті чи інші напрямки або аспекти регіонального розвитку здійснюється саме на засадах проєктного підходу.

Отже, управління територіальним (регіональним) розвитком, що дозволить досягнути комплексної мети, а саме збалансованого використання ресурсів та зростання конкурентоспроможності територій і забезпечення їх сталого розвитку потребує модернізації самої концепції публічного управління на засадах проєктного бізнес-орієнтованого підходу.

Проєктний бізнес-орієнтований підхід до управління на даному етапі не зазнав широкого застосування в теорії та практиці регіонального управління. Проте, в умовах поступового відходження від соціально-орієнтованих планових механізмів управління до ринково-орієнтованих засад в реалізації

державних функцій (освіта, медицина, ЖКГ, наука, енергопостачання) та інших сферах соціального-економічного середовища, постає завдання щодо розроблення методичного інструментарію та впровадження комплексних бізнес-моделей управління територіями, орієнтованих на забезпечення високих соціально-економічних результатів та забезпечення довгострокової конкурентоспроможності.

Бізнес-орієнтований підхід на сьогодні ефективно використовується у розвитку підприємств та організацій, основною метою яких є отримання прибутку шляхом найбільш ефективного задоволення потреб споживачів в умовах зростаючої конкуренції.

В науковій літературі є різні підходи до організації та управління підприємством на засадах процесного підходу. Як зазначає Демиденко В. В., «процесний підхід в управлінні в якості основного об'єкта управління виділяє бізнес-процес, що наскрізно проходить через усі рівні організації і відповідає за будь-яку певну дію від початку і до кінця. Взаємозв'язки всередині підприємства базуються не на виокремленні певних підрозділів, що виконують визначені функції, а на виокремленні наскрізних процесів, які визначаються цілями і задачами діяльності підприємства. Процесний підхід орієнтований, у першу чергу, не на організаційну структуру підприємства, а на бізнес-процеси, кінцевими цілями виконання яких, є створення продуктів або послуг, що представляють цінність для зовнішніх або внутрішніх споживачів» [7].

Слід звернути увагу, що поняття проєктного менеджменту та процесного бізнес-орієнтованого підходу до управління територіями є не тотожними, а їх відмінність полягає у ролі кожного з наведених понять в регіональному управлінні. Так, процесний підхід у нашому дослідженні визначається як загальна концепція розглядання господарства регіону з позиції визначених бізнес-процесів, їх організації та співіснування у просторі, часі й інших вимірах управлінської діяльності.

Проектний менеджмент у цьому сенсі виступає інструментом економічного, техніко-технологічного, та ресурсного обґрунтування бізнес-процесів, що орієнтовані на досягнення чітко визначеної цілі розвитку території. При цьому, проект, як і бізнес-процес, характеризується певними визначеними у часі, наділеними певними ресурсами та визначеними у показниках і термінах етапами, що спрямовані на перетворення «входів» (ідеї, ресурси, технології) на «виходи» (чітко визначені цілі, параметри створюваного об'єкту чи системи). Від бізнес-процесів проект відрізняється закінченням у разі досягнення запланованої мети, а бізнес-процес постійно повторюється, зазнаючи незначних змін в процесі удосконалення чи адаптації.

У контексті процесного підходу регіон або територія може розглядатися як відкрита операційна система, що включає у себе певну кількість внутрішніх процесів, які необхідні для забезпечення її життєдіяльності та підтримки необхідних параметрів розвитку шляхом цілеспрямованого перетворення «входів» на «виходи», що визначені в у відповідних показниках. Рівень узгодженості, якості та раціональності технологій реалізації процесів впливають на кінцеві параметри системи, серед яких ключовими є: економічна, соціальна та екологічна ефективність, що в цілому визначають конкурентний статус системи та її позиції у відповідному середовищі.

В теорії організації бізнес-процес розглядається як сукупність операцій (функцій, робіт, процедур), організованих у певній послідовності у часі і просторі, із зазначенням їх початку і кінця та визначених з цією метою критеріїв ефективності. Під бізнес-процесом в загальному можна розуміти шлях, алгоритм послідовних дій, що приводять до визначеного результату. Згідно цієї теорії будь-яка діяльність може бути розбита на послідовно здійснювані процеси, закінчення якого є початком для наступного. Основними перевагами процесного підходу до управління територіями є: можливість удосконалення та

оптимізації технологій, визначення відповідальних за окремі процеси, забезпечення гнучкості системи, швидка ідентифікація проблем.

Ефективне впровадження бізнес-орієнтованого підходу до регіонального управління, на нашу думку, потребує визначення детального аналізу та розмежування бізнес-процесів, що здійснюються у регіонах різними суб'єктами регіонального середовища та формування на цій основі найбільш оптимальної композиції процесів, що в сукупності сприяють підвищенню ефективності функціонування та конкурентоспроможності території.

У науковій літературі існує безліч підходів до трактування та класифікації бізнес-процесів організації. Наведемо деякі з них. Автори Елиферов В. Г. та Рєпин В. В. [8] пропонують класифікувати бізнес-процеси за ознакою часу й виділяють такі групи: процеси безперервного повторення, процеси періодичного повторення та одноразові процеси. За орієнтованістю бізнес-процесів виділяють: процеси, орієнтовані на клієнта, процеси, орієнтовані на підтримку та процеси орієнтовані на управління [9]. За ознакою формування результату, тобто рівнем впливу на формування доданої вартості науковець Арефєва А. В. поділяє бізнес-процеси на основні (первинні), обслуговуючі (вторинні), бізнес-процеси управління та бізнес-процеси розвитку [10]. Цікавим з точки зору нашого дослідження є підхід до групування бізнес-процесів, запропонований Думою О. І. та Чорнобай Л. І., що полягає у виділенні таких груп: основні, допоміжні, бізнес-процеси управління та бізнес-процеси розвитку. У межах даних груп автори також розглядають інноваційні (динамічні) бізнес-процеси, що потребують творчого підходу та статичні (програмовані) бізнес-процеси, які регламентовані відповідними документами. [11]. Виокремлення множини класифікацій бізнес-процесів підприємства є лише науковим підґрунтям для забезпечення практичної

цінності для формування класифікаційних ознак бізнес-процесів на різних рівнях державного управління.

Доцільно зазначити, що з огляду на обмеженість теоретичних підходів щодо розгляду бізнес-процесів у контексті державного управління, необхідно визначити ряд їх специфічних ознак:

1. У межах регіону під бізнес-процесом слід розуміти не окремі операції, а послідовність видів робіт або реалізації завдань, спрямованих на досягнення визначених цілей, що можуть бути окреслені у кількісних чи якісних показниках, які використовуються для моніторингу їх ефективності
2. Кінцева ціль бізнес-процесу на рівні регіону, на відміну від підприємства, спрямована насамперед на реалізацію визначеної у стратегії цілі регіонального розвитку або забезпечення ефективного функціонування територіальних систем. За цією ознакою можна виділити: процеси реалізації цілей (процеси визначені у відповідних проєктах чи програмах), процеси реалізації функцій (визначені у статутах, положеннях про підрозділи, департаменти тощо).
3. Формування та впровадження бізнес-процесів на рівні регіону, їх паралельне протікання та залучення ресурсів на кожному етапі передбачає створення відповідних мережових зв'язків між різними суб'єктами регіонального середовища та дозволяє впроваджувати відповідні програмні продукти.

З огляду на складність, багатофункціональність та багатоаспектність територіальних (регіональних) соціально-економічних систем, запропоновано умовний поділ бізнес-процесів за ступенем їх впливу та функціями в системі забезпечення життєдіяльності регіону (міста або ОТГ) на:

1. Основні бізнес-процеси – процеси в межах видів діяльності, що забезпечують основні доходи, грошові потоки у регіоні та формують базові умови для людського

- розвитку (наприклад промисловість, сільське господарство, освіта, медицина, туризм тощо);
2. Забезпечуючі процеси – процеси, що створюють умови для ефективного, безперебійного та безпечного протікання основних процесів. До забезпечуючи бізнес-процесів нами віднесено: логістика, підтримка інфраструктури, будівництво, фінансова діяльність (рух капіталу), маркетинг, інформаційно-комунікаційне забезпечення, енергетичний сектор тощо). В окремих випадках, пов'язаних з територіальним поділом праці чи іншими чинниками один або декілька забезпечуючи процесів можуть розглядатися у якості основних.
 3. Процеси розвитку – процеси, які пов'язані із удосконаленням функціонування основних та забезпечуючи процесів або окремих їх елементів.
 4. Управлінські бізнес-процеси – процеси, які охоплюють весь комплекс функцій управління на рівні кожного бізнес-процесу й адміністративно-територіальної системи загалом. Суб'єктом управлінських бізнес-процесів виступають публічні органи влади, державні інституції, органи місцевого самоврядування у межах визначених функцій та повноважень а також громадянське суспільство, зокрема населення території.

Графічне зображення бізнес-процесів регіону наведено на рис. 4.1.

Варто також зазначити, що наведена ієрархія бізнес-процесів є дуже узагальненим їх поділом за визначеною ознакою і може бути розширена аж до рівня окремих стадій або операцій. Із переходом на кожен наступний рівень деталізації втрачається універсальність схеми та розширюється спеціалізація під окрему галузь чи вид діяльності. Надалі пропонована модель може бути розширена у відповідності до специфіки та структури господарства будь-якого регіону чи адміністративно-територіального утворення.

Рисунок 4.1 – Структурно-ієрархічна модель бізнес-процесів життєдіяльності та розвитку територій.

Джерело: авторська розробка

Важливою передумовою і, водночас, ціллю розвитку територій в сучасних умовах є забезпечення високого рівня конкурентоспроможності. Значення конкурентоспроможності територій зростає у світлі поступової імплементації ринкових умов у сферу регіонального управління та реалізації сучасних реформ. Це пояснюється рядом обставин:

- зростає мобільність ресурсів (зокрема капіталу та робочої сили), що сприяє переміщенню їх на території з кращими для розвитку бізнесу та людини умовами;

- обмеженість та поступове скорочення ролі держави у якості традиційного «вирівнювача» соціально-економічного розвитку територій;
- розширення прав та повноважень місцевих органів управління та самоврядування щодо формування моделей ендogenous розвитку територій та підвищення фінансової мотивації для розвитку бізнесу на місцях з боку органів публічного управління;
- розширення відповідальності місцевих органів влади та рівень економічного та людського розвитку, що спонукає до пошуку ефективних моделей розвитку територій та залучення інвестицій.

Тобто, високий рівень конкурентоспроможності територій в цілому сприяє:

1. Залученню інвестицій у розвиток території;
2. Залученню людського капіталу, що необхідний для ефективного розвитку регіону;
3. Розширенню обсягів впливу, зокрема на основі виходу на зовнішні ринки товарів і послуг, що сприятиме зростанню доходів бюджету;
4. Розширенню можливостей для кооперації (у тому числі міжнародної) та співпраці.

Наведені складові, серед іншого, виступають об'єктами для конкурентного «змагання» між регіонами або територіями, оскільки передбачають можливості залучення додаткових ресурсів для їх розвитку.

З огляду на складність та багатoproфільність поняття «конкурентоспроможність території» (або регіону), існує багато підходів до трактування і змістового наповнення цієї категорії, а також методичних підходів, показників та математичного інструментарію здійснення оцінки. При цьому, в економічній літературі переважає визначення поняття «конкурентоспроможності регіонів», як окремих адміністративно-територіальних утворень в межах національної економіки.

Поняття територій набуває актуальності в процесі децентралізації, коли постало завдання оцінки ендегенного потенціалу економічного розвитку створюваних ОТГ.

Під конкурентоспроможністю регіону класик економічної теорії М. Портер розуміє «продуктивність (продуктивність) використання регіональних продуктів, і в першу чергу, робочої сили і капіталу, порівняно з іншими регіонами, яка реалізується у величині валового регіонального продукту (ВРП) на душу населення, а також в його динаміці» [12]. На думку Фатхудінова Р. А., конкурентоспроможність «визначає діагностичну спроможність регіону витримувати конкуренцію в порівнянні з аналогічними регіонами на конкретному (внутрішньому або зовнішньому) ринку» [13].

В. Безугла вважає, що «одним із основних результативних показників конкурентоспроможності регіону є валова додана вартість, створена в регіоні у розрахунку на одну особу населення. Виходячи з цього, розрахунковий індекс конкурентоспроможності регіону запропоновано визначати шляхом ділення власної валової доданої вартості у розрахунку на одну особу до валової доданої вартості у розрахунку на одну особу в Україні» [14].

Управлінський підхід до конкурентоспроможності регіону виокремлює у своїх працях Винокурова М. В., яка розглядає її як «здатність регіональних органів до підвищенню рівня життя населення шляхом залучення інвестицій у бізнес-середу, розвитку більш перспективних галузей економіки, інфраструктури та малого бізнесу» [15].

В Україні на державному рівні використовуються різні методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності регіонів, що базуються на практиці міжнародного досвіду в цій сфері. «Найбільш поширеним є використання двох індикаторів, а саме: індексу регіонального людського розвитку та індексу конкурентоспроможності. Розрахунок індексу регіонального людського розвитку здійснюється за трьома напрямками: три-

валість і охорона життя, добробут і гідна праця, освіта. Методика розрахунку індексів конкурентоспроможності регіонів передбачає стандартизацію показників і застосування вагових коефіцієнтів відповідно до рівня розвитку регіону. Джерелом інформації для розрахунку індексу конкурентоспроможності регіону є дані державної та галузевої статистики, а також дані опитувань. Системою показників по даному методу такі: економічна стабільність (5 показників), інфраструктура (4 показників), охорона здоров'я (5 показників), ефективність ринку праці (7 показників), розвиток ринку (5 показників), технологічна готовність (5 показників), ведення бізнесу (4 показників), інновації (6 показників), якість освіти і професійної підготовки (13 показників)» [16].

Достатньо ґрунтовним дослідженням конкурентоспроможності територій можна назвати Індекс конкурентоспроможності міст України, що формується інститутом економічних досліджень та політичних консультацій за підтримки агентства США з міжнародного розвитку USAID. Як наголошують автори звіту, «Індекс конкурентоспроможності міст (ІКМ) є аналітичним інструментом для оцінювання місцевими діловими колами та підприємцями умов для ведення бізнесу, створених місцевою владою. Цей індекс не просто статистичний показник, а перевірений міжнародним досвідом інструмент стимулювання лідерства місцевої влади в економічному розвитку. Застосування такого інструмента спрямовано на сприяння конкуренції між містами у створенні сприятливого бізнес-клімату. За його допомогою визначаються пріоритетні для місцевого бізнес-середовища реформи, визначаються кращі практики взаємодії місцевої влади та бізнесу, стимулюється здорова конкуренція міст та територій, обмін досвідом та поширення кращих регуляторних практик. ІКМ заснований на двох джерелах інформації – статистичних даних та результатах опитування бізнесу. Аналіз даних державної статистики та адміністративних даних щодо економічного розвитку міст та діяльності

міської влади у сфері економічного розвитку та регуляторної політики дозволяють отримати економічний «портрет» міста, а результати опитування – дізнатися думку бізнесу про стан справ» [17].

Індекс конкурентоспроможності є агрегованим показником, що містить 10 груп показників, отриманих на основі даних статистичної звітності та опитування місцевих бізнесменів щодо умов функціонування і розвитку бізнесу: започаткування бізнесу, доступ до публічного майна, прозорість та відкритість даних, вартість дотримання законодавства, податки та збори, неформальні платежі та корупція, безпека ведення бізнесу, лідерство міської влади, ресурси для розвитку, підтримка інновацій. Всі дані шляхом нормування зведено до 10-ти бальної шкали, субіндекси визначаються на основі виведення простої середньої, а кінцевий показник конкурентоспроможності є результатом додавання даних по 10 субіндексам конкурентоспроможності кожного міста. Усього в дослідженні проведено оцінку конкурентоспроможності 24 великих міст України, включаючи м. Київ.

За результатами проведеного аналізу. аналітиками центру економічних досліджень і політичних консультацій визначено індекси конкурентоспроможності оцінюваних міст та виведено їх рейтинг (рис. 4.2). Наведені дані ілюструють порівняльні оцінки конкурентоспроможності міст у контексті сприятливості бізнес-клімату, що в значній мірі залежить від ефективності міської влади, прозорості розподілу ресурсів, політики сприяння бізнесу.

Найвищий бал за підсумками оцінки отримало м. Хмельницький (72,96 бала), що відповідно дозволило посісти першу місце у рейтингу. Лідируючі позиції у рейтингу також займають міста, які за сумою всіх компонентів (субіндексів) отримали оцінку вище 60 балів, це – Івано-Франківськ, Львів, Вінниця, Тернопіль та Чернівці.

Найнижчі конкурентні позиції займають 2 міста Причорноморського регіону. а саме Херсон (остання сходинка у рейтингу) та Одеса (23 місце з 40 балами а також Запоріжжя, Київ, Полтава та Черкаси.

Результати проведеного дослідження а також рейтинг міст (рис. 4.2) за окремими складовими становить значний потенціал для удосконалення муніципального управління, оскільки дозволили виявити основні недоліки у роботі місцевих органів влади, що стримують розвиток бізнесу на території міст та знижують конкурентоспроможність територій.

Цікавим з позиції оцінки конкурентоспроможності умов для ведення бізнесу є рейтинг конкурентоспроможності областей України, створений за фінансової підтримки Словацької республіки. «Основними цілями даного проєкту:

- створення порівняльної моделі оцінки конкурентоспроможності регіонів України з тим, щоб виділити конкурентні переваги окремих регіонів і виявити їх слабкі сторони, які перешкоджають їх розвитку;
- забезпечення зацікавлених осіб інформацією про поточний стан ділового середовища в регіонах, а також про конкретні проблеми економічного розвитку в регіонах;
- створення інструменту для розвитку регіонів, а також для усунення локальних бар'єрів ділового середовища» [18].

Рейтинг враховує 4 групи показників: економічна діяльність, освіта і людські ресурси, технологія та інфраструктура, державне управління та законодавство, кожний з яких містить певний перелік показників і індикаторів, за якими оцінюється конкурентоспроможність регіонів. В цілому метод нараховує 103 незалежні індикатори, що вимірюють конкурентоспроможність регіонів як комплексно, так і у межах одиничних значень. Додатковою перевагою даного методу є наявність інтерактивної карти, що дозволяє визначити конкурентну ситуацію у регіонах на різних рівнях оцінки та обирати найбільш цікаві для споживача інформації показники, а також

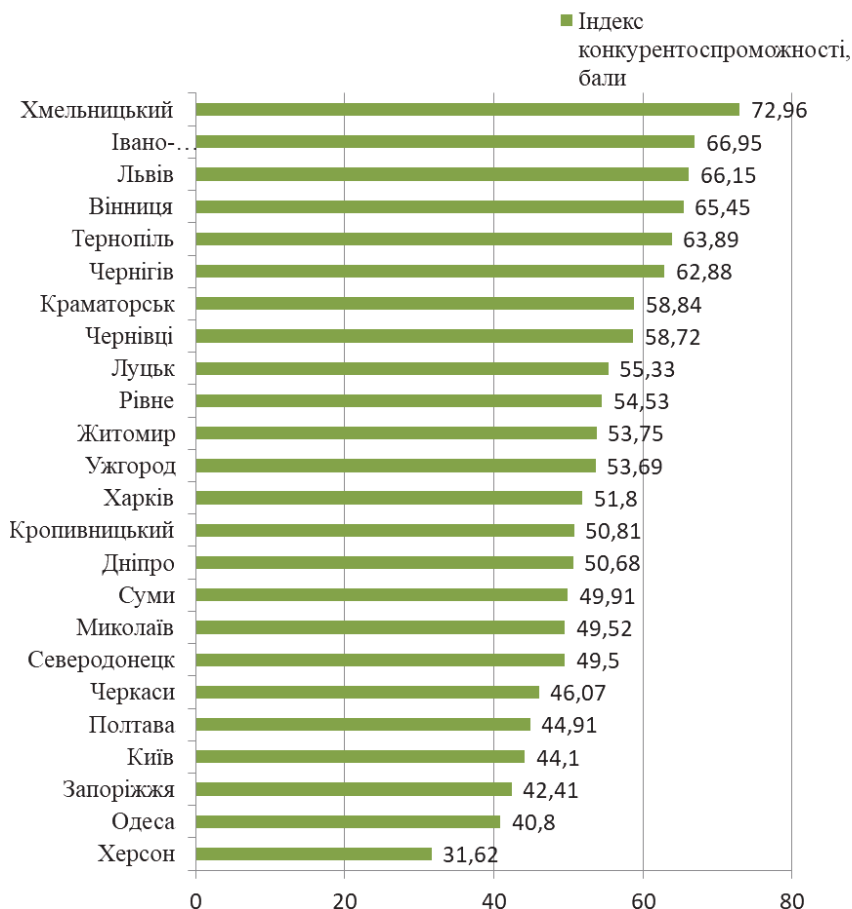

Рисунок 4.2 – Індекс конкурентоспроможності міст України у 2019 році. Джерело: [17]

самостійно встановлювати вагові коефіцієнти. Недоліком даного рейтингу є відсутність оновлених даних за період 2017–2019 років.

Проведені дослідження різноманітних підходів та показників оцінки конкурентоспроможності регіонів вказують на те, що змістове наповнення поняття та відібрані критерії

оцінки залежать насамперед від мети проведення оцінки конкурентоспроможності, суб'єктів і об'єктів оцінювання та функціонального призначення отриманих результатів. Окрім того, у регіональному аспекті поняття конкуренція розглядається все більше як «можливості для співпраці, налагодження зв'язків, формування логістичних ланцюгів тощо», ніж змагання між регіонами за окремі результати.

«Найбільш наближеним, на нашу думку, до процесного підходу є методика оцінювання конкурентоспроможності регіонів, розроблена британським центром дослідження міжнародної конкурентоспроможності «Robert Huggins and Piers Thompson Centre for International Competitiveness» [19]. Під регіональною (територіальною, локальною) конкурентоспроможністю автори методики розуміють насамперед здатність економіки приваблювати й утримувати на своїй території фірми, що стрімко розвиваються та забезпечувати при цьому високі стандарти життя населення.

Регіональна конкурентоспроможність Великобританії оцінюється за трьома групами критеріїв, що за своєю сутністю відображають різні стадії процесу соціально-економічного розвитку та відтворення, а саме:

- конкурентоспроможність входів «input factors», до яких автори методики відносять такі показники: рівень економічної та інноваційної активності у регіоні, регіональні витрати на НДДКР, темпи створення одиниць бізнесу у розрахунку на кількість жителів, кількісні та якісні характеристики трудового потенціалу. Іншими словами на вході оцінюються насамперед умови розвитку бізнесу та людського потенціалу у регіонах;
- конкурентоспроможність «виходів» (output factors), тобто результатів функціонування економіки регіону протягом аналізованого періоду. Для оцінки виходів автори використовують сукупність наступних показників: валовий регіональний продукт та додана вартість у роз-

- рахунку на одну особу населення; обсяг експорту та на імпорту одну особу; продуктивність регіону обсяг випуску продукції у розрахунку на одного працюючого; рівень зайнятості населення;
- маркери конкурентоспроможності регіону, тобто щотижнева зарплата та рівень безробіття.

Проведені дослідження щодо оцінки конкурентоспроможності територій та особливостей процесного підходу до регіонального розвитку дозволили сформулювати власне визначення конкурентоспроможності територій з позиції процесного підходу, згідно якого конкурентоспроможність територій визначається унікальним поєднанням конкурентних переваг щодо умов розвитку бізнесу, компетенцій щодо раціонального використання наявних умов і ресурсів у трансформаційних процесах та здатності забезпечувати високі економічні, соціальні результати, зберігаючи при цьому екологічний баланс. Таке визначення інтегрує економічні, управлінські, соціальні та екологічні складові оцінки як орієнтири забезпечення сталого розвитку територій.

На рис. 4.3. запропоновано спрощену модель функціонування територіальних соціально-економічних утворень та складові оцінки їх конкурентоспроможності з позиції процесного підходу.

Відповідно до даної моделі, конкурентоспроможність території (регіону, ОТГ тощо) визначається за 3 процесними ознаками, а саме:

1. Конкурентоспроможність умов – характеризується сукупністю чинників, що визначають рівень привабливості території з точки зору суб'єкта оцінки (населення, бізнес, інвестор, держава) й у загальному визначається наявним потенціалом території, окремі параметри та складові якого є важливими для визначеного суб'єкта, що планує здійснювати на даній території певну діяльність.

2. Конкурентоспроможність процесів – рівень розвитку, динамічності, пропорційності та продуктивності трансформаційних процесів на територіях, що виступають об'єктом оцінювання конкурентоспроможності.
3. Конкурентоспроможність результатів – ефективність бізнес-процесів на території з точки зору співвідношення витрат та отриманих результатів за визначеними суб'єктом оцінювання складовими.

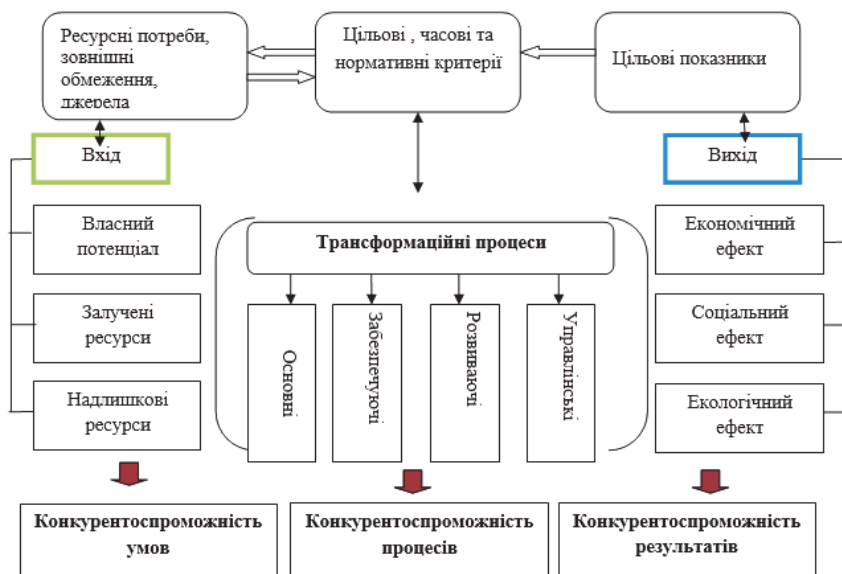

Рисунок 4.3 – Спрощена модель процесного підходу до функціонування та оцінки конкурентоспроможності територій.
Джерело: розроблено автором

Таким чином, бізнес-орієнтований підхід до оцінювання конкурентоспроможності територій орієнтується на технологічний розподіл процесів функціонування і розвитку територій на окремі складові, що наближені до життєвого циклу соціально-економічних систем, їх декомпозицію та оцінку ефективності як кожного процесу окремо, так і в їх співвідношенні,

що відображається на кінцевих результатах функціонування системи в цілому та формуванні відповідних конкурентних переваг. Такий підхід дозволить виявити та посилити «слабкі елементи», переформатувати окремі процеси, створити нові ефективні зв'язки, що в цілому сприятиме підвищенню конкурентоздатності територій.

4.2 Оцінка конкурентоспроможності регіонів у контексті забезпечення базових умов для ефективного функціонування бізнес-процесів

Конкурентоспроможність регіону являє собою відносний показник переваг за вибраними критеріями з точки зору можливостей започаткування, ведення та розвитку бізнесу, що у свою чергу стимулює залучення інвестицій та, як наслідок, підвищення рівня життя населення. Це актуалізує розробку методичних підходів та проведення релевантної оцінки конкурентоспроможності регіонів й окремих територій з позиції базових умов для ефективного реалізації бізнес-процесів.

Погоджуємося з думкою Романко О.П., який виділяє наступні властивості поняття конкурентоспроможності регіонів, а саме:

- «– порівнянність: конкурентоспроможність регіону визначається та досліджується у порівнянні з реальними конкурентами;
- просторовість: конкурентоспроможність регіону визначається в межах певного конкретного ринку, сфери діяльності оскільки за рівних умов регіон може ідентифікуватись як конкурентоспроможне на одному ринку та неконкурентоспроможне – на іншому;
- динамічність: поняття конкурентоспроможності є обмеженим у часі, адже регіону може бути конкурентоспроможним у одному періоді, і втратити ці позиції

- в іншому періоді; тобто конкурентоспроможність регіону не є сталою величиною;
- предметність: передбачає виокремлення переліку та сукупності параметрів, які формують конкурентоспроможність регіону;
 - атрибутивність: виокремлення унікальної характеристики, яка насамперед формує конкурентну перевагу регіону;
 - інтегральність: оцінювання конкурентоспроможності регіону не може здійснюватись за одним критерієм, а обов'язково базується на використанні інтегрального показника, що акумулює найбільш репрезентативні індикатори;
 - врахування внутрішніх та зовнішніх умов функціонування: при оцінюванні чи прогнозуванні конкурентоспроможності регіону необхідно враховувати усю сукупність чинників, що вплинули чи потенційно можуть вплинути на його формування;
 - релевантність: означає, що конкурентна позиція регіону може бути визначена лише в межах відповідного середовища функціонування;
 - системність: передбачає врахування усієї сукупності параметрів та умов, що формують конкурентоспроможність регіону, а також взаємозв'язки між ними та взаємовпливи» [20].

Розглядаючи територію як відкриту систему, припускається що доцільно використовувати різні підходи до оцінки ефективності процесів на «входах», «внутрішніх трансформаційних процесах» і «виходах». При цьому, кожний бізнес-процес, що забезпечує життєдіяльність регіональних систем можна також розглядати з цієї позиції.

Умовно конкурентоспроможність системи з точки зору процесного підходу пропонується розглядати згідно наступної моделі зображеної на рисунку 4.4.

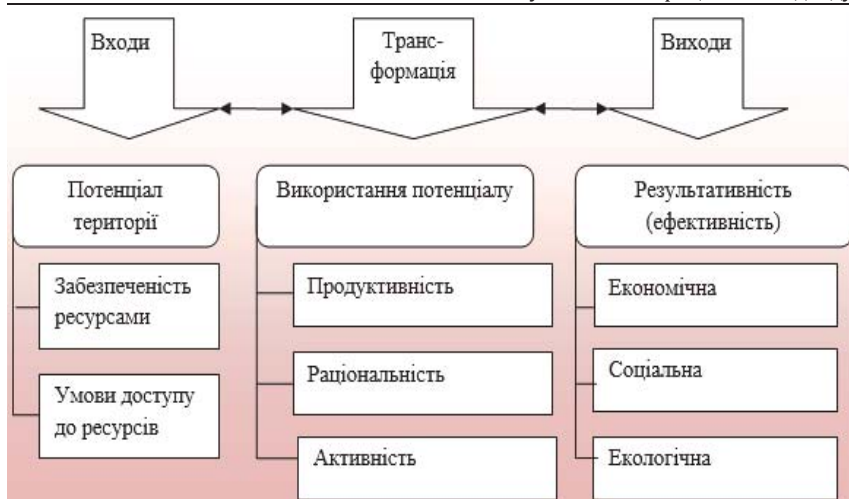

Рисунок 4.4 – Складові оцінки конкурентоспроможності територій згідно процесного підходу.

Джерело: систематизовано автором

На сучасному етапі існує багато показників, методик та інструментів оцінки конкурентоспроможності регіонів та територій. Найбільш поширеними є методи рейтингового підходу, що дозволяють ранжувати регіони як за окремими показниками інвестиційної привабливості так і за комплексними інтегрованими критеріями.

Важливим методичним завданням є розроблення універсальної методики оцінювання конкурентоспроможності, що дозволить використовувати різні складові оцінок (як кількісні так і якісні параметри), ранжувати їх за ступенем важливості у залежності від мети та суб'єкта оцінювання.

Для визначення інвестиційної конкурентоспроможності території обрана методика рейтингового підходу що дозволяє поєднувати кількісні та якісні показники оцінки та зводити їх до єдиної 10-тибальної шкали. Основні етапи та математичний інструментарій оцінки інвестиційної конкурентоспроможності територій наведено на рис. 4.5.

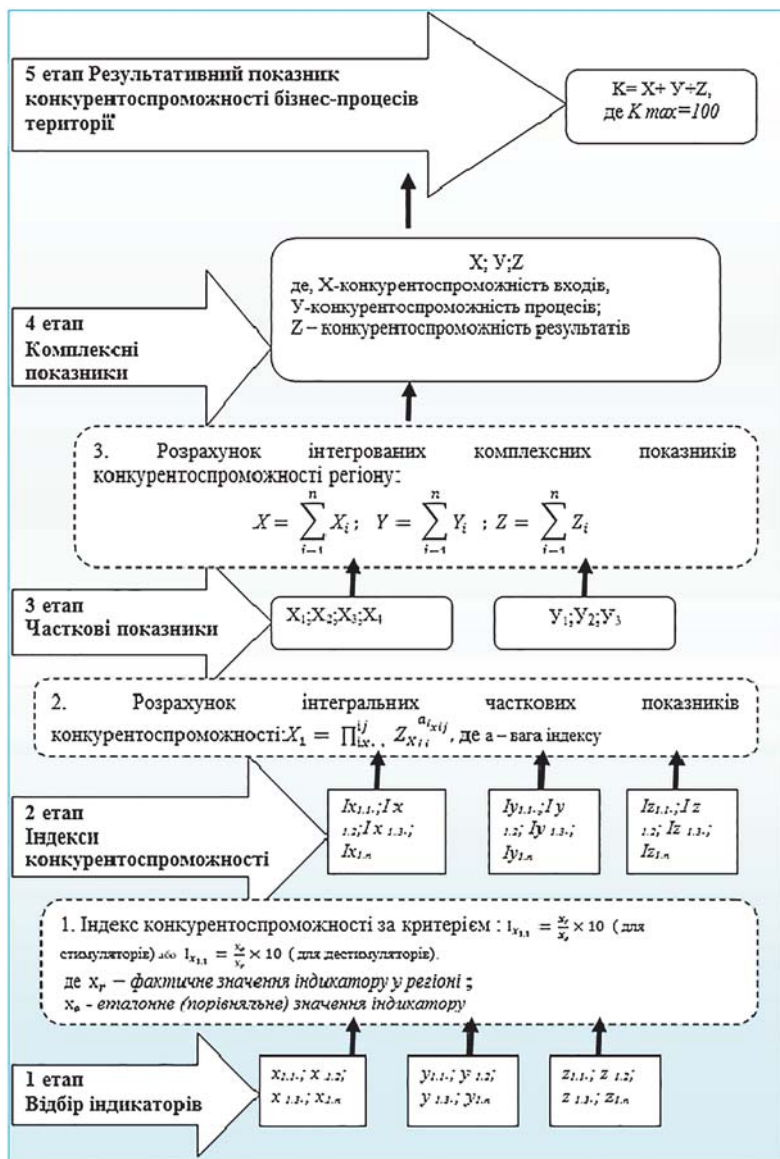

Рисунок 4.5 – Алгоритм оцінки конкурентоспроможності бізнес-процесів територій. Джерело: авторська розробка

Алгоритм проведення оцінки конкурентоспроможності територій (регіонів) передбачає 5 етапів:

1. На першому етапі здійснюється відбір найбільш релевантних індикаторів та показників оцінки. При цьому, індикатори повинні бути порівнюваними, тобто забезпечувати справедливу оцінку конкурентоспроможності регіону порівняно з іншими не залежно від його розмірів, чисельності населення тощо. Забезпечення цієї умови потребує використання відносних індикаторів. Також важливим на даному етапі є вибір основних «конкурентів», тобто регіонів чи територій показники яких будуть порівнюватися між собою.
2. На другому етапі обчислюється індекс конкурентоспроможності регіонів, тобто стандартизоване значення відносно основних конкурентів у 10-тибальній шкалі. На цьому етапі можливо також ввести в процес оцінки якісні індикатори, що не можливо обчислити за допомогою статистичних даних, надавши регіонам оцінку по шкалі від 1 до 10-ти балів, опираючись а думку експертів.
3. На третьому етапі виводяться часткові показники конкурентоспроможності в межах типових ознак чи процесів, що формують загальне уявлення про певну складову конкурентоспроможності регіону. Важливим на цьому етапі є рангування індикаторів за ступенем важливості в системі оцінювання та встановлення відповідних вагових коефіцієнтів.
4. На четвертому етапі узагальнюються часткові показники за формулами поданими на рис. 2.4. та визначається комплексний показник конкурентоспроможності території, що згідно нашого дослідження характеризуватиме конкурентоспроможність умов, процесів та досягнутих результатів регіону у досліджуваній сфері діяльності.
5. На останньому етапі визначається результативний показник конкурентоспроможності території як сума трьох комплексних показників, а саме «конкурентоспроможність умов» (X), «конкурентоспроможність процесів» (Y) та «конкурентоспроможність результатів» (Z).

Пропонований методичний підхід є гнучким і може бути пристосований для оцінки конкурентоспроможності територій як у визначеній сфері господарювання, так і в загальному для проведення бенчмаркінгу територій з метою вирівнювання диспропорцій соціально-економічного розвитку, визначення ключових переваг та розбудови економічних моделей їх розвитку.

Як уже зазначалося у роботі, поняття конкурентоспроможності є відносним, оскільки залежить насамперед від суб'єкта оцінювання (його очікувань), особливостей об'єкта оцінювання (співвідношення різних параметрів оцінки) та цілей оцінювання. Тобто, один і той самий об'єкт може бути одночасно конкурентоспроможним та неконкурентоспроможним з точки зору різних суб'єктів оцінки. Різні економічні суб'єкти розглядають територію у контексті своїх інтересів, а конкурентоспроможність визначатиметься ступенем можливості реалізації інтересів суб'єкта на даній території.

Зважаючи на той факт, що основою для розвитку територій є саме забезпечення міцного економічного підґрунтя, основними цільовими настановами для ведення конкурентної боротьби між регіонами є залучення інвестицій та зацікавлення бізнесу у його розміщені чи присутності на даних територіях. Саме тому, у роботі пропонується здійснювати оцінку конкурентоспроможності територій з точки зору інвестора. У цьому контексті на «вході» поняття конкурентоспроможність є близьким за своєю сутністю до поняття інвестиційної привабливості територій.

З позицій процесного підходу, входними параметрами, що приймаються до уваги інвесторів та інших суб'єктів бізнесу при оцінці умов розвитку бізнесу (якщо абстрагуватися від специфічних або провідних для певної галузі чи виду діяльності чинників) є показники інфраструктурного облаштування

територій, якості та доступності трудових ресурсів та стану регуляторного середовища у регіоні.

Рівень інфраструктурного забезпечення територій є важливою передумовою для організації та ефективного функціонування бізнес-процесів. Як зазначено у доповіді «Інфраструктура регіонів України. Пріоритети модернізації», інфраструктура займає ключове місце в розвитку економіки, оскільки її існування пов'язане зі станом продуктивних сил і територіальним поділом праці, а також ефективністю функціонування сфери матеріального виробництва. Інфраструктурне облаштування економіки країни з одного боку залежить від темпів модернізації, а з іншого – сама виступає постачальником економічного зростання [21]. Виходячи з логіки нашого дослідження запропоновано наступні показники оцінки конкурентоспроможності інфраструктурного забезпечення регіонів:

- щільність залізничних колій загального користування, км на 1 тис. км² території (x1.1.);
- питома вага автомобільних доріг з твердим покриттям у загальній довжині за регіонами, % (x1.2.);
- концентрація автозаправних станцій та СТО у розрахунку, одиниць на 100 км. доріг (x1.3.);
- рівень покриття населення Інтернетом, % (x1.4.);
- рівень покриття населення мобільним зв'язком, % (x1.5.).

Наведені індикатори є основними, оскільки їх високий рівень сприяє активізації та стабільному розвитку бізнес-процесів у будь якій сфері економічної діяльності регіону. При потребі індикатори можуть бути замінені або доповнені відповідно до специфічних потреб або цілей оцінки.

Використовуючи дані державної служби статистики обчислено основні індикатори оцінки конкурентоспроможності інфраструктури у розрізі областей України станом на кінець 2019 року. Результати обчислень наведено у таблиці 4.1.

Таблиця 4.1 – Індикатори конкурентоспроможності регіонів за рівнем розвитку інфраструктури

Області України	Щільність залізничних колій загального користування, км на 1 тис. км ² території (x1.1.)	Питома вага автомобільних доріг з твердим покриттям у загальній довжині за регіонами, % (x1.2.)	Концентрація автозаправних станцій та СТО у розрахунку, одиниць на 100 км. доріг, (x1.3.)	Рівень покриття населення Інтернетом, % (x1.4.)	Рівень покриття населення мобільним зв'язком, % (x1.5.)
Вінницька	41	94	0,32	61	98
Волинська	30	94	0,35	55	129
Дніпро-петровська	49	100	0,22	55	138
Донецька	59	99	0,35	53	166
Житомирська	34	98	0,34	61	101
Закарпатська	47	100	0,23	47	122
Запорізька	36	98	0,22	60	146
Івано-Франківська	36	100	0,23	48	120
Київська	28	100	0,18	68	96
Кіровоградська	36	99	0,32	50	132

Луганська	41	99	0,62	44	160
Львівська	58	98	0,22	64	114
Миколаївська	29	100	0,19	72	147
Одеська	31	97	0,19	107	142
Полтавська	30	100	0,30	53	150
Рівненська	29	99	0,30	51	103
Сумська	30	93	0,46	51	147
Тернопільська	41	100	0,26	49	89
Харківська	48	98	0,20	59	161
Херсонська	16	99	0,23	53	162
Хмельницька	36	99	0,33	52	86
Черкаська	28	97	0,24	64	116
Чернівецька	51	100	0,17	46	132
Чернігівська	27	94	0,38	68	137
Максимальне значення	59,0	100,0	0,6	107,0	165,9

Джерело : розраховано за даними державної служби статистики України [22]

Дані таблиці свідчать, що відсутні суттєві диспропорції щодо інфраструктурного забезпечення регіонів згідно обраного переліку індикаторів. Більш значні відмінності спостерігаються вже на територіальному рівні і залежать від типу місцевості (міська, сільська), щільності населених пунктів а території того чи іншого територіального утворення, географічних особливостей територій.

Використовуючи наведені у таблиці дані та керуючись методичними підходами, наведеними на рис. 4.4. розраховано індекси конкурентоспроможності областей за рівнем інфраструктурного забезпечення бізнес-процесів, приймаючи до уваги, щ об'єктом для порівняння обрано максимальне значення показника. Результати розрахунків наведені у таблиці 4.2.

Наведені у таблиці індекси конкурентоспроможності відображають ступінь відповідності індикатора у регіонах еталонному, тобто максимальному значенню досягнутому в Україні. За цим критерієм найбільше коливання серед регіонів спостерігається за показниками концентрації автозаправочних станцій СТО у розрахунку на 100 км доріг. Найнижчим цей показник є в Чернівецькій області (2,8), Київській (2,9) та Миколаївській (3,1).

За іншими показниками суттєвих відхилень не спостерігається, про що свідчить обчислений частковий показник конкурентоспроможності, за умови що кожний індикатор має однакову вагу ($a = 0,2$) в загальному показнику (рис. 4.6.).

Дані рисунку 4.6 свідчать про достатньо рівномірний розподіл об'єктів транспортної інфраструктури та інфраструктури зв'язку у регіонах. Більш значні відхилення спостерігаються на рівні територіального розподілу.

Важливим чинником конкурентоспроможності територій, зокрема з позиції інвестора або суб'єкта бізнесу є доступність та якість робочої сили. У цьому контексті, на нашу думку, важливими з позиції інвестора або бізнесу є на ступні індикатори:

Таблиця 4.2 – Індекси конкурентоспроможності регіонів за рівнем інфраструктурного забезпечення бізнес-процесів

Області України	Щільність залізничних колій загального користування, км на 1 тис. км ² території (x1.1.)	Питома вага автомобільних доріг з твердим покриттям у загальній довжині за регіонами, % (x1.2.)	Концентрація автозаправних станцій та СТО у розрахунку, одиниць на 100 км. доріг, (x1.3.)	Рівень покриття населення Інтернетом, % (x1.4.)	Рівень покриття населення мобільним зв'язком, % (x1.5.)
1	2	3	4	5	6
Вінницька	6,9	9,4	5,3	5,7	5,9
Волинська	5,1	9,4	5,8	5,2	7,8
Дніпропетровська	8,3	10,0	3,6	5,2	8,3
Донецька	10,0	9,9	5,9	5,0	10,0
Житомирська	5,8	9,8	5,7	5,7	6,1
Закарпатська	8,0	10,0	3,8	4,4	7,3
Запорізька	6,1	9,8	3,7	5,6	8,8
Івано-Франківська	6,1	10,0	3,8	4,5	7,2
Київська	4,7	10,0	2,9	6,3	5,8

Закінчення табл. 4.2

1	2	3	4	5	6
Кіровоградська	6,1	9,9	5,4	4,6	8,0
Луганська	6,9	9,9	10,3	4,1	9,6
Львівська	9,8	9,8	3,7	6,0	6,9
Миколаївська	4,9	10,0	3,1	6,7	8,9
Одеська	5,3	9,7	3,2	10,0	8,5
Полтавська	5,1	10,0	5,0	5,0	9,0
Рівненська	4,9	9,9	5,1	4,8	6,2
Сумська	5,1	9,3	7,6	4,8	8,9
Тернопільська	6,9	10,0	4,4	4,6	5,4
Харківська	8,1	9,8	3,3	5,5	9,7
Херсонська	2,7	9,9	3,9	4,9	9,7
Хмельницька	6,1	9,9	5,5	4,9	5,2
Черкаська	4,7	9,7	3,9	6,0	7,0
Чернівецька	8,6	10,0	2,8	4,3	7,9
Чернігівська	4,6	9,4	6,3	6,4	8,2

Джерело: розраховано автором

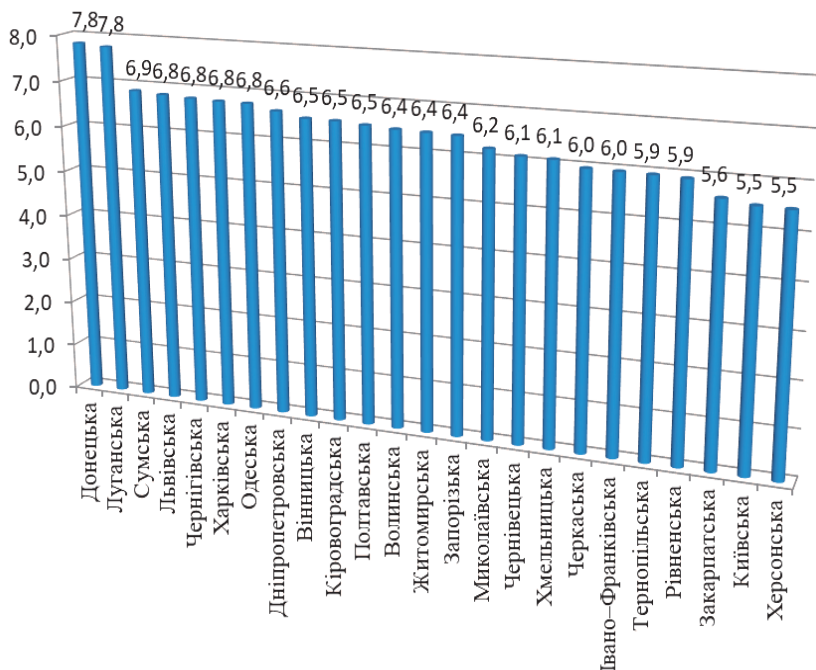

Рисунок 4.6 – Конкурентоспроможність регіонів за загальним рівнем забезпеченості інфраструктурою бізнес-процесів.

Джерело: побудовано автором

1. Рівень участі населення у робочій силі визначає потенційну кількість осіб, що можуть бути залучені у певні бізнес-процеси;
2. Рівень безробіття, що з позиції інвестора розширює його можливості щодо залучення робочої сили на ринку праці;
3. Середній рівень оплати праці, що за логікою нашого дослідження виступає в якості де стимулюючого чинника. Доцільно зазначити, що роль даного показника є суперечливою в проведенні оцінювання, оскільки високий рівень заробітної плати позитивно впливає на розвиток внутрішнього ринку та визначає рівень економічного та людського розвитку в регіонах. Разом з цим регіони, де

рівень середньої заробітної плати є нижчим є більш конкурентоспроможними з точки зору інвестора. Тому, даний фактор в цьому дослідженні прийнято як дестимулятор.

4. Рівень освіченості робочої сили, що визначається питомою вагою населення з повною вищою, базовою вищою та незакінченою вищою освітою у структурі економічно-активного населення.

Слід відзначити, що структура робочої сили за рівнем освіти достатньо суттєво відрізняється у регіонах, що зумовлено різним рівнем доступу населення до вищої освіти та виробничою спеціалізацією регіонів. Тобто, вищим є рівень освіти у регіонах з чітко вираженою виробничою спеціалізацією та наявністю наукових шкіл та освітніх кластерів. Це підтверджується статистичним розподілом наведеним на рисунку 4.7. Найвищий у Харківській (37,3 %), Одеській (31,2 %), Дніпропетровській (33,4 %) та Львівській (31,3 %) областях. Найнижчий – в Закарпатській (18,6 %) та Чернівецькій (19,9 %).

В цілому, по Україні освітній рівень робочої сили у 2019 році все ще залишається відносно високим. Зокрема, питома вага економічно-активного населення з повною вищою освітою складає 32 %, а враховуючи базову та незакінчену вищу освіту – 54 %. Такі показники забезпечують достатньо високі позиції України в світовому індексі людського розвитку.

Використовуючи дані державної служби статистики України [22], обчислено обрані показники у розрізі регіонів України станом на кінець 2019 року. У таблиці 4.3 наведено вихідні дані для оцінювання конкурентоспроможності регіонів з позиції привабливості ринку праці для інвестора.

Аналізуючи дані таблиці можна відмітити, щонайвища концентрація економічно-активного населення (81,2 %) та водночас найвищий рівень безробіття (14,4 %) у 2019 році спостерігається в Луганській області. Мінімальне значення рівня участі населення в робочій силі у Волинській області (65,8 %), що пов'язано з високим рівнем нелегальної робочої

Рисунок 4.7 – Освітня структура робочої сили у регіонах.

Джерело: розраховано автором за даними [23]

еміграції та старінням населення. Найнижчим є показник безробіття у Харківській області, що у 2 рази нижчий. Ніж у середньому по Україні.

Використовуючи математичний інструментарій, наведений на рис. 2.5 розраховано індекси конкурентоспроможності ринку праці у регіонах з позиції інвестора, враховуючи що при цьому у якості стимуляторів у нас обрано індикатори x2.1. та x2.2, x2.3, а у якості дестимулятора x2.4. Результати розрахунків наведено у таблиці 4.4.

Таблиця 4.3 – Окремі показники ринку праці у 2019 році

Регіони України	Рівень участі населення у робочій силі, % (x2.1.)	Рівень безробіття, % (x2.2.)	Рівень освіченості робочої сили, % (x2.3.)	Середньо-місячна зарплата, грн (x2.4.)
Волинська	65,8	10,8	45,3	8663
Дніпропетровська	76,6	7,9	60,5	10751
Донецька	71,0	14,0	55,0	11716
Житомирська	75,3	10,0	49,5	8528
Закарпатська	69,4	9,4	30,4	9202
Запорізька	76,0	9,9	51,4	10480
Івано-Франківська	68,1	7,6	46,9	8817
Київська	74,3	6,0	53,5	11003
Кіровоградська	73,8	11,3	52,7	8360
Луганська	81,2	14,4	51,0	8731
Львівська	71,8	6,7	52,3	9271
Миколаївська	76,8	9,6	50,9	9976
Одеська	72,5	6,1	50,9	9246
Полтавська	75,1	10,9	56,0	9846
Рівненська	70,3	8,8	44,5	8967
Сумська	76,5	8,1	53,1	8579
Тернопільська	69,5	10,3	50,7	8275
Харківська	77,4	5,2	57,5	9081
Херсонська	78,2	9,8	46,7	8187
Хмельницька	72,1	8,3	45,8	8672
Черкаська	78,0	8,5	57,2	8838
Чернівецька	66,4	7,8	35,6	8066
Чернігівська	78,6	10,6	51,7	8206
Максимальне значення	81,2	14,4	60,5	11 716,2
Мінімальне значення	65,8	5,2	30,4	8 066,0

Джерело: [23]

Таблиця 4.4 – Індекси конкурентоспроможності ринку праці у регіонах

Регіони України	Рівень участі населення у робочій силі, % (x2.1.)	Рівень безробіття, % (x2.2.)	Рівень освіченості робочої сили, % (x2.3.)	Середньо-місячна зарплата, грн (x2.4.)
Вінницька	9,2	6,7	8,8	8,7
Волинська	8,1	7,5	7,5	9,3
Дніпропетровська	9,4	5,5	10,0	7,5
Донецька	8,7	9,7	9,1	6,9
Закарпатська	8,5	6,5	5,0	8,8
Запорізька	9,4	6,9	8,5	7,7
Івано-Франківська	8,4	5,3	7,8	9,1
Київська	9,2	4,2	8,8	7,3
Кіровоградська	9,1	7,8	8,7	9,6
Луганська	10,0	10,0	8,4	9,2
Львівська	8,8	4,7	8,6	8,7
Миколаївська	9,5	6,7	8,4	8,1
Одеська	8,9	4,2	8,4	8,7
Полтавська	9,2	7,6	9,3	8,2
Рівненська	8,7	6,1	7,4	9,0
Сумська	9,4	5,6	8,8	9,4
Тернопільська	8,6	7,2	8,4	9,7
Харківська	9,5	3,6	9,5	8,9
Херсонська	9,6	6,8	7,7	9,9
Хмельницька	8,9	5,8	7,6	9,3
Черкаська	9,6	5,9	9,5	9,1
Чернівецька	8,2	5,4	5,9	10,0
Чернігівська	9,7	7,4	8,5	9,8

Джерело: розраховано автором

Використовуючи наведені у таблиці індекси розраховано частковий показник конкурентоспроможності регіонів та їх рейтинг за ознакою інвестиційної привабливості ринку праці. Результати розрахунків наведено на рис. 4.8.

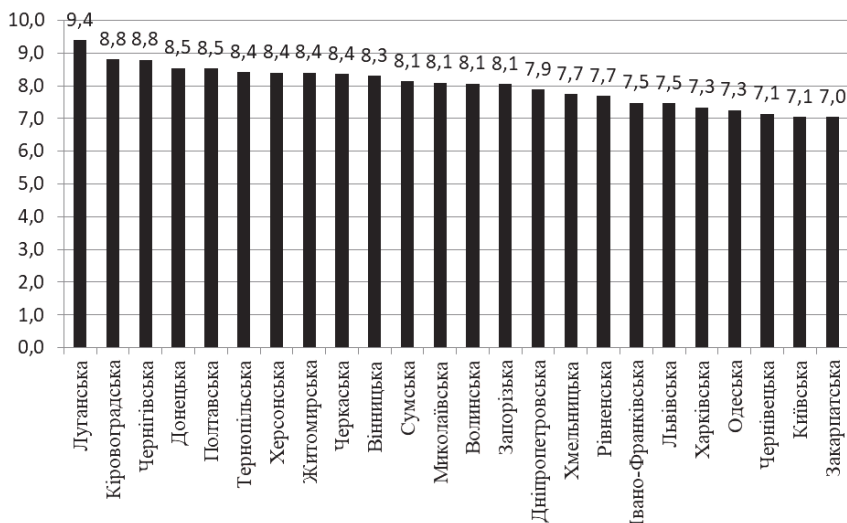

Рисунок 4.8 – Рейтинг конкурентоспроможності ринку праці у регіонах.

Джерело: побудовано автором

Згідно наведеного рейтингу, найбільш конкурентоспроможним з точки зору інвестора є ринок праці в Луганській, Кіровоградській та Чернігівській областях, що зумовлено високою концентрацією економічно-активного населення у структурі населення регіону поряд з відносно вищим рівнем безробіття та порівняно невисоким рівнем оплати праці. Такі характеристики забезпечують більш вигідне положення бізнесу на ринку праці, оскільки дозволяє залучати персонал на більш вигідних умовах.

Якщо розглядати вказані індикатори з позиції державного управління або населення, наведений рейтинг можна назвати майже обернено-пропорційним. Водночас, результати прове-

дених розрахунків показали, що в цілому значних диспропорцій щодо розвитку ринку праці серед регіонів України не спостерігається. Зокрема отриманий комплексний показник коливається у межах 2,2 балів між вищим та нижчим значенням. Більш релевантне оцінювання ринку праці потребує уточнення цілей конкурентної оцінки, що залежить насамперед виду економічної діяльності в рамках якої будуть здійснюватися бізнес-процеси та показників порівнюваних територій.

Важливими чинниками, що впливають на конкурентоспроможність як країни так і її регіонів на етапі прийняття рішень про інвестування, започаткування чи розвитку бізнесу є стан регуляторного середовища. Як стверджує К. В. Паливода «важливим чинником сприятливого інвестиційного клімату є характер регуляторного впливу, реєстраційні вимоги до інвесторів, стан ліцензування, сертифікації, стандартизації, контролю з боку державних органів, наявність корупції, хабарництва, тіньових та лобістських механізмів ухвалення рішень, ступінь узгодженості національного законодавства з міжнародними актами. Це процедури, час та кількість документів для підключення до електромереж, отримання дозволів на будівництво, землі, відкриття і ліквідації підприємства, подолання неплатоспроможності» [24].

Забезпечення сприятливого інвестиційного клімату у регіонах в значній мірі залежить від місцевих органів управління, відкритості і прозорості прийняття рішень, ступеню участі населення у вирішенні важливих питань поточного та стратегічного розвитку регіону, відсутності корупційних складових та додаткових поборів з бізнесу.

Забезпечення сприятливого інвестиційного клімату у регіонах в значній мірі залежить від місцевих органів управління, відкритості і прозорості прийняття рішень, ступеню участі населення у вирішенні важливих питань поточного та стратегічного розвитку регіону, відсутності корупційних складових та додаткових поборів з бізнесу.

Проведене Антоновою С. Є. та Корбутяком В. І. дослідження показали, що «в сфері прозорості та доброчесності публічного сектору існують певні проблеми, які не сприяють реалізації успішної управлінської діяльності на місцевому рівні. Завдяки зростанню прозорості міста отримують очевидні вигоди, влада – довіру та прихильність громадян, жителі міст – доступ до інформації та участь у прийнятті рішень, а бізнес – прозорі правила та конкурентні умови. Зважаючи на це, важливими заходами, які забезпечать ефективну реалізацію зазначених принципів є запровадження дієвих процедур та механізмів, організаційних структур, внесення змін до законодавчих актів з метою закріплення принципів прозорості та відкритості органів публічної влади, підвищення відповідальності посадовців щодо застосування в своїй діяльності зазначених принципів» [25].

Нажаль, наразі відсутнє комплексне дослідження регулятивного середовища на рівні областей України. «Більшість громадських організацій зосереджені на дослідженні регуляторного середовища на рівні найбільших міст та обласних центрів. Зокрема, Міжнародна організація Transparent Cities щорічно публікує Рейтинг прозорості 100 найбільших міст України. Експерти перевіряють прозорість у 14 ключових сферах діяльності органів місцевого самоврядування за 86 індикаторами методології. Методологія оцінки прозорості створена у партнерстві з Інститутом Політичної Освіти. Рейтингування здійснюється щороку на основі даних органів місцевої ради та їх опрацювання і перевірки аналітиками програми» [26].

Використовуючи дані досліджень, проведених даною організацією, можна визначити рейтинг прозорості областей на основі прозорості обласних центрів. На рис. 4.9. наведено результати оцінки прозорості місцевих органів влади у розрізі обласних центрів за 2018–2019 роки.

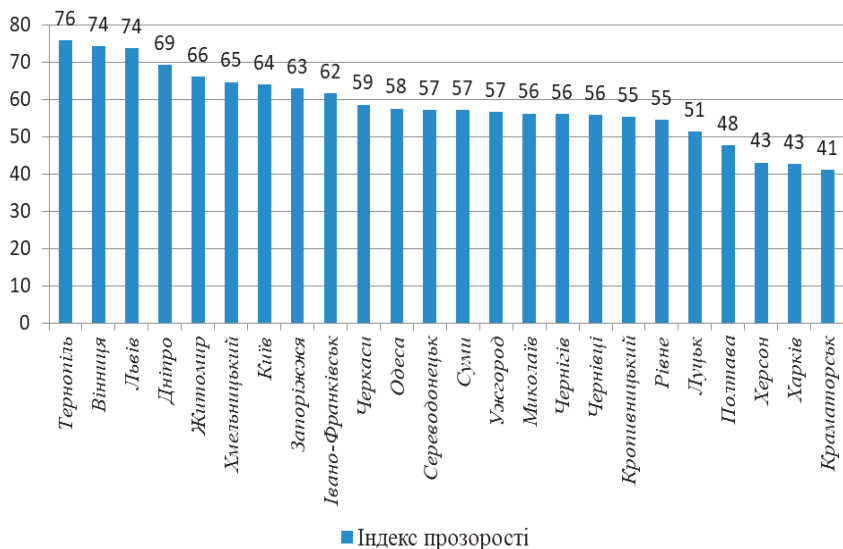

Рисунок 4.9 – Рейтинг прозорості обласних центрів України.

Джерело: [26]

В даному рейтингу наведено лише 24 міста, що виступають обласними центрами. В цілому рейтинг проводився на базі 100 міст України. Найвищі позиції у рейтингу за 2019 рік посіли міста районного значення, а саме Покров, Дрогобич, Маріуполь та інші. Тому, результати даного рейтингу лише опосередковано можуть свідчити про рівень прозорості влади на рівні регіонів. Разом з цим, в мовах децентралізації, малі міста поряд з обласними і районними центрами стають центрами об'єднаних територіальних громад, тому процеси щодо забезпечення рівня прозорості та підзвітності публічної влади на місцях мають тенденцію до дифузії, а рейтинг дає підстави для оцінки конкурентоспроможності за вказаними критеріями на локальному рівні.

Більш інформативним з точки зору нашого дослідження є оцінка конкурентоспроможності регуляторного середовища в обласних містах України, проведене експертами інститутом

економічних досліджень та політичних консультацій за підтримки агентства США з міжнародного розвитку USAID [17]. Методика проведення оцінки поєднує результати анкетування представників бізнес-середовища та статистичних даних розвитку обласних центрів а отримані результати за виміром (10-бальна шкала) є наближеними до індексів конкурентоспроможності, що використовуються у нашому дослідженні. У зв'язку з цим, а також відсутністю більш широкого дослідження стану регуляторного середовища а рівні обласних рад, використано окремі результати оцінки конкурентоспроможності регуляторного середовища в регіонах на базі обласних центрів з вказаного дослідження. У якості основних індикаторів нами було обрано:

- легкість започаткування бізнесу, що охоплює опитування бізнесменів щодо середніх витрат часу на реєстрацію бізнесу, надання адміністрацією консультативної допомоги, терміни отримання дозвільних документів (х3.1.);
- прозорість та відкритість діяльності органів публічного управління що характеризує доступність інформації щодо місцевого бюджету, можливість ознайомлення зі змістом місцевих регуляторних актів та отримання інформації про публічні закупівлі за рахунок коштів місцевого бюджету чи комунальних підприємств, наявність згрупованих доступних для ознайомлення даних за видами діяльності, розмірами підприємств, тощо на офіційних сайтах міської ради чи виконавчого комітету (х3.2.);
- вартість дотримання законодавства, тобто результати опитування представників бізнес-середовища стосовно витрат (часових та фінансових) на адміністрування податків, отримання дозволів та сертифікатів, проходження перевірок, подання звітності та інших адміністративних процедур(х3.3.);
- розмір місцевих податків та зборів можуть відрізнятися в різних регіонах., тому це є важливим індикатором конкурентоспроможності з позиції інвесторів (х3.4.);

- Безпека ведення бізнесу охоплює такі важливі складові, як рівень тіньової економіки, втрати бізнесу внаслідок злочинів, рейдерство, витрати на забезпечення захисту бізнесу, додаткові «тіньові» виплати.

У таблиці 4.5. наведено індекси конкурентоспроможності міст у розрізі окремих складових, що мають вплив на ефективність започаткування та ведення бізнесу.

Як свідчать дані таблиці, за кожним з наведених індикаторів спостерігається достатньо суттєві відмінності у залежності від регіону. Проте, жодне з аналізованих міст не можна назвати повністю збалансованим у розрізі всіх розглянутих індикаторів. Це свідчить про те, що в кожному з регіонів наявні певні проблеми стосовно стану регуляторного середовища та перешкоди для ведення бізнесу. Зокрема, найвищий показник стосовно легкості започаткування бізнесу у 2018–2019 роках зафіксовано в Кропивницькому, разом з цим у місті існують певні проблеми щодо забезпечення прозорості влади. Найкращим з позиції місцевих податків та адміністрування бізнесу є м. Ужгород. Найвищий рівень безпеки бізнесу, попри знаходження на прифронтовій зоні спостерігається в Краматорську.

Результати отриманих індексів також засвідчують, що найгіршим є стан регуляторного середовища у Причорноморському регіоні, зокрема найбільш критичними за рядом показників є м. Херсон та м. Одеса.

Так, у 2019 році рівень прозорості органів публічного управління в м. Херсон оцінено на 1 бал з 10, а рівень податків на 2,5 бали, що забезпечило найгірші позиції в рейтингу за двома показниками. Відразу за двома індикаторами займає останні позиції у рейтингу м. Одеса, а саме: легкість започаткування бізнесу та безпека. Не достатньо високі бали також отримало м. Київ, де спостерігається найвища для бізнесу вартість адміністративних процедур.

Таблиця 4.5 – Індекси конкурентоспроможності регуляторного середовища у регіонах України

Регіони	Обласні центри	Започаткування бізнесу (х3.1.)	Прозорість та відкритість даних (х3.2.)	Вартість дотримання законодавства (х3.3.)	Розмір місцевих податків та зборів (х3.4.)	Безпека ведення бізнесу (х3.5.)
Вінницька	Вінниця	3,99	8,34	6,16	8,28	6,18
Волинська	Луцьк	5,89	6,4	7,1	3,28	6,31
Дніпропетровська	Дніпро	3,71	5,44	7,6	2,93	5,71
Донецька	Северодонецьк	7,99	3,82	7,78	3,26	5,79
Житомирська	Житомир	4,49	7,23	5,87	6,97	4,05
Закарпатська	Ужгород	6,92	4,68	8,86	8,75	4,64
Запорізька	Запоріжжя	4,94	5,46	6,38	3,89	3,62
Івано-Франківська	Івано-Франківськ	4,32	7,3	8,45	6,55	6,25
Київська	Київ	4,19	6,38	2,99	3,12	4,01
Кіровоградська	Кропивницький	8,92	3,71	6,73	5,23	5,03
Луганська	Краматорськ	6,28	5,96	8,06	3,5	8,34

Львівська	Львів	4,04	5,91	8,63	7,45	6,64
Миколаївська	Миколаїв	4,43	4,1	5,89	5,73	5,6
Одеська	Одеса	2,65	2,95	6,11	6,49	2,92
Полтавська	Полтава	7,21	3,23	7,6	3,57	5,01
Рівненська	Рівне	7,48	4,98	7,46	7,14	4,48
Сумська	Суми	8,32	2,94	6,05	5,53	4,39
Тернопільська	Тернопіль	7,88	7,34	7,53	7,1	5,22
Харківська	Харків	3,08	6,15	5,16	7,66	6,82
Херсонська	Херсон	6,06	1	3,91	2,55	2,98
Хмельницька	Хмельницький	4,65	9,34	7,01	8,02	5,55
Черкаська	Черкаси	3,73	3,58	6,79	5,51	5,94
Чернівецька	Чернівці	4,96	5,31	7,26	7,58	7,44
Чернігівська	Чернігів	8,05	6,34	7,37	6,25	7,37

Джерело: [17]

Використовуючи дані таблиці та методичні підходи (рис. 4.5.) розраховано показники та визначено рейтинг регіонів за рівнем конкурентоспроможності регуляторного середовища (рис. 4.10.).

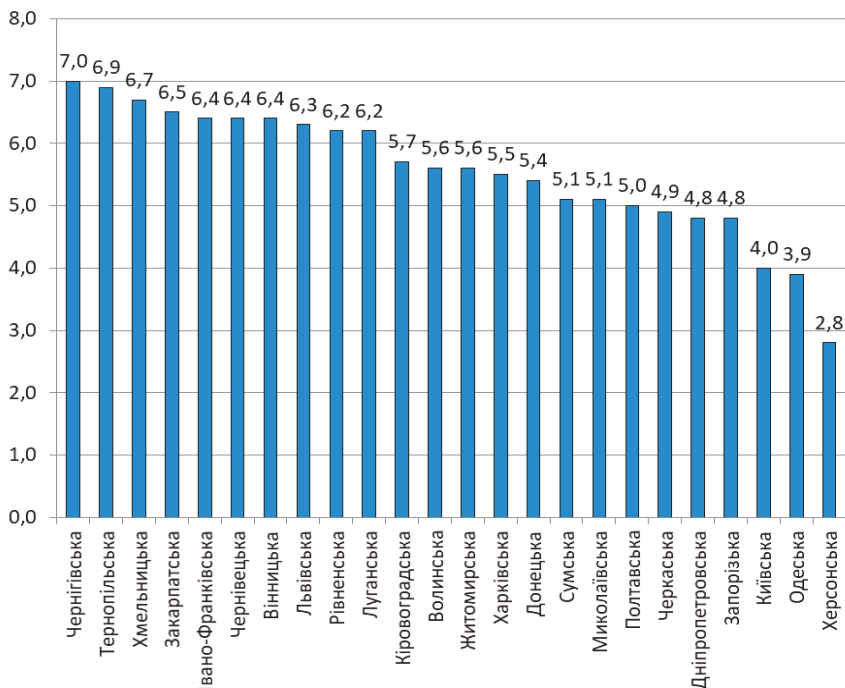

Рисунок 4.10 – Рейтинг конкурентоспроможності регуляторного середовища у регіонах.

Джерело: побудовано автором за даними [17]

Згідно проведених розрахунків, за умови, що всі індекси мають рівноважне значення ($\alpha = 0,2$), найвищі позиції у рейтингу отримала Чернігівська, Тернопільська, Хмельницька та Закарпатська області. Найгірший стан регуляторного середовища, що створює значні «адміністративні бар'єри» для ефективного здійснення бізнес-процесів в Херсонській, Одеській, Київській та Запорізькій областях.

Звичайно, даний рейтинг не достатньо об'єктивно відображає стан регуляторного середовища на рівні областей, зокрема в умовах децентралізації вказані індекси можуть суттєво змінюватися навіть на рівні об'єднаних територіальних громад. Проте, такий підхід є корисним з точки зору визначення основних тенденцій щодо управління територіями та їх впливу на бізнес-процеси, визначення ключових бар'єрів та створення умов для розвитку бізнесу й залучення інвестицій.

За результатами проведеного аналізу можна обчислити загальний показник конкурентоспроможності регіонів з точки зору забезпечення базових умов «входів» для ефективного функціонування бізнес-процесів.

Згідно запропонованих методичних підходів, показник конкурентоспроможності на цьому рівні визначається як сума часткових показників у межах обраного технологічного критерію відповідно до специфіки нашого дослідження за формулою:

$$X = X_1 + X_2 + X_3. \quad (4.1)$$

Згідно даної формули, максимально-можливе отримане значення конкурентоспроможності областей складає 30 балів. Використання на даному етапі методу простих сум зумовлено складністю співставлення показників між собою. Тому, в процесі нашого дослідження кінцевий результат оцінки конкурентоспроможності кожного регіону в контексті процесного підходу складатиме 100 балів. Результати проведених розрахунків наведено на рисунку 4.11.

Отримані дані відображають конкурентоспроможність територій з позиції інвестора, зокрема при оцінці базових умов інвестування та започаткування бізнесу. Тому, отримані оцінки згідно з якими Київська область посідає останнє місце у рейтингу зумовлені насамперед відношенням інвесторів до оцінювання ринку праці, при якому перевагою є вищий рівень безробіття та нижча оплата праці а також вартістю започаткування, адміністрування та безпеки бізнесу, яка є достатньо високою у столиці та інших містах-мільйонерах.

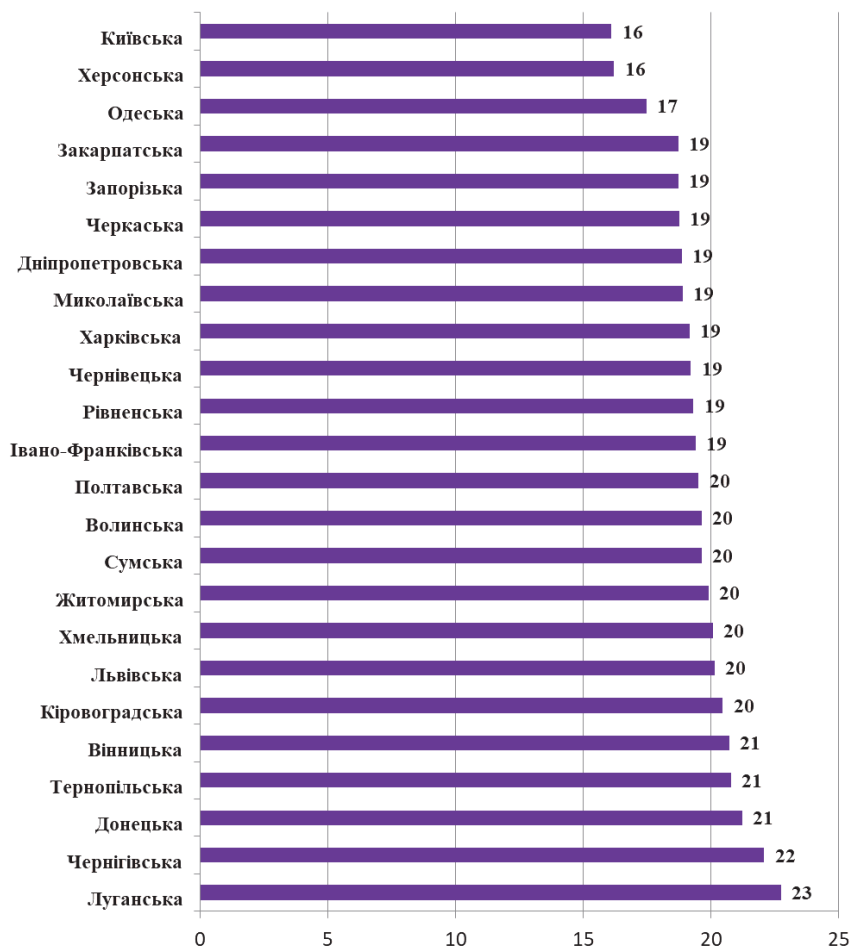

Рисунок 4.11 – Рейтинг та оцінки конкурентоспроможності областей з точки зору забезпечення базових умов «входів» для ефективного функціонування бізнес-процесів.

Джерело: побудовано автором

Використання пропонованих методичних підходів актуалізується в умовах реформи децентралізації, оскільки об'єднані територіальні громади отримують додаткові повноваження та інструменти забезпечення конкурентоспроможності власних територій, як важливої передумови для розвитку бізнесу та залучення інвестицій.

4.3 Конкурентний аналіз ефективності трансформаційних процесів у регіонах України

У контексті нашого дослідження регіон розглядається як відкрита соціально-економічна система в якій проходить сукупність трансформаційних процесів, що перетворюють входи на виходи, тим самим забезпечуючи життєздатність системи у довгостроковому періоді (рис. 4.4). Таких підхід передбачає перенесення певних особливостей розгляду процесів на мікро-рівні (підприємство, установа, організація) на мезорівень, певним чином абстрагуючись від масштабів, ключових відмінностей в управлінні та складності структури регіонального господарства, що повинні враховуватися при проведенні більш детального, цілеорієнтованого аналізу.

Таким чином, при оцінюванні конкурентоспроможності трансформаційних процесів на регіональному рівні запропоновано певне узагальнення всіх процесів, що здійснюються межах системи та оцінювати їх з позиції процесного підходу, виділяючи при цьому 2 складові, а саме ефективність здійснення самих процесів та ефективність отриманих результатів на «виході». Такий поділ дозволить певним чином структурувати бізнес-процеси, зробити їх більш цілісними, усунути «вузькі місця», «оздоровити» найбільш невдало організовані процеси. З позицій інвестора такий аналіз дозволить оцінити рівень ділової активності у регіоні, що може слугувати інформаційною базою для прогнозування розвитку певного бізнесу, визначити переваги, недоліки та позиціювання власного бізнесу у визначених регіональних умовах.

Для оцінювання конкурентоспроможності трансформаційних процесів у регіоні запропоновано з групи показників:

1. Продуктивність регіональної операційної системи, що вимірюється обсягами задіяних ресурсів у виробництво продукції і послуг у розрізі основних складових: капітал (інвестиції), трудові ресурси, земля та енергетичні ресурси. Економічним визначником при оцінці продуктивності виступатиме обсяг реалізованої продукції та послуг у регіоні за визначений період.
2. Ділова активність, що впливає на швидкість обороту ресурсів в операційній системі, визначає динаміку та вектор трансформаційних змін. Пропонується розглядати у розрізі таких складових: індекси приросту промислового виробництва, індекси приросту будівництва; індекси приросту сільськогосподарського виробництва, індекси приросту виробництва послуг у регіоні, індекси приросту оборотності роздрібної торгівлі.
3. Інвестиційно-інноваційна активність є важливою якісною характеристикою бізнес-процесів розвитку, а конкурентний профіль регіону за цією ознакою в значній мірі характеризує стратегічні переваги регіону.
4. Зовнішньоекономічна активність регіону характеризує рівень відкритості операційної системи та її конкурентоспроможність на зовнішніх ринках, що є важливою перевагою для інвестора та формує внутрішні переваги щодо економічного розвитку територій на основі залучення додаткових ресурсів, зокрема валютної виручки.

Основні показники та індикатори оцінювання конкурентоспроможності трансформаційних процесів у регіонах наведено у таблиці 4.6.

Показники, наведені у таблиці сформовані виходячи з доступності статистичних даних для розрахунку відповідно до їх регіонального розподілу в офіційних статистичних джерелах. Використовуючи наведені у таблиці дані можна здійснювати оцінку конкурентоспроможності трансформаційних процесів у

регіоні а також дослідити основні тенденції розвитку регіональної операційної системи в динаміці, що є важливим етапом для ухвалення стратегічних рішень у контексті забезпечення конкурентоспроможності територій. Розглянемо кожний з аналізованих груп та індикаторів у розрізі регіонів України.

Таблиця 4.6 – Показники оцінки конкурентоспроможності трансформаційних процесів у регіонах

Показники	Індикатори	Формули для розрахунку
1	2	3
1. Продуктивність операційної системи (У1)	1.1. Продуктивність капітальних інвестицій (у 1.1.), тис. грн	$П_{KI} = \frac{O_B}{O_{KI}},$ де O_B – обсяги реалізованої продукції (товарів, послуг) у регіоні, тис. грн; O_{KI} – обсяги капітальних інвестицій у регіоні, тис. грн
	1.2. Продуктивність праці (у 1.2.), тис. грн	$П_{\Pi} = \frac{O_B}{ЧЗ},$ де ЧЗ – чисельність зайнятих осіб у регіоні, осіб
	1.3. Продуктивність використання земельних ресурсів (у 1.3.), тис. грн / 100 га.	$П_{ЗР} = \frac{O_{CG}}{S_3},$ де O_{CG} – обсяг виробництва продукції сільського господарства, тис. грн; S_3 – площа сільськогосподарських угідь, тис. га
	1.4. Продуктивність використання електроенергії (у 1.3.), тис. грн / млн. кВт·год	$П_e = \frac{O_B}{O_e},$ де O_e – обсяги використаної у регіоні електроенергії

Продовження табл. 4.6

1	2	3
2. Ділова активність (У2)	2.1. Індекс приросту промислового виробництва (у 2.1.)	$I_B = \frac{O_B^t}{O_B^{t-1}},$ де O_B – обсяги реалізованої промислової продукції у регіоні, тис. грн у базовому (t) та порівняльному ($t-1$) періоді
	2.2. Індекс приросту будівельних робіт (у 2.2.)	$I_B = \frac{O_B^t}{O_B^{t-1}},$ де O_B – обсяги будівельних робіт у регіоні, тис. грн у базовому (t) та порівняльному ($t-1$) періоді
	2.3. Індекс приросту сільсько-господарського виробництва (у 2.3.)	$I_{CG} = \frac{O_{CG}^t}{O_{CG}^{t-1}},$ де O_{CG} – обсяги виробництва сільсько-господарської продукції у регіоні, тис. грн у базовому (t) та порівняльному ($t-1$) періоді
	2.4. Індекс приросту обсягів реалізації послуг (у 2.4.)	$I_{\Pi} = \frac{O_{\Pi}^t}{O_{\Pi}^{t-1}},$ де O_{Π} – обсяги виробництва послуг у регіоні, тис. грн у базовому (t) та порівняльному ($t-1$) періоді
	2.5. Індекс роздрібного товарообороту (у 2.5.)	$I_{\tau} = \frac{O_{\tau}^t}{O_{\tau}^{t-1}},$ де O_{τ} – обсяги роздрібного товарообороту у регіоні, тис. грн у базовому (t) та порівняльному ($t-1$) періоді

Продовження табл. 4.6

1	2	3
3. Інвестиційно-інноваційна активність (УЗ)	3.1. Обсяги капітальних інвестицій у розрахунку на одного працюючого у регіоні (у 3.1.), тис. грн	$KI = \frac{O_{KI}}{ЧЗ},$ де O_{KI} – обсяги капітальних інвестицій, тис. грн
	3.2. Обсяги іноземних інвестицій у розрахунку на одного працюючого у регіоні (у 3.2.), тис. дол. США.	$\Pi = \frac{O_{\Pi}}{ЧЗ},$ де O_{Π} – обсяги іноземних інвестицій, тис. дол. США
	3.3. Обсяги інноваційних витрат у розрахунку на одного працюючого у регіоні, грн (у 3.3.)	$IB = \frac{O_{IB}}{ЧЗ},$ де O_{IB} – обсяги інноваційних витрат, тис. грн
	3.4. Питома вага інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої (у 3.4.)	$IA = \frac{O_{II}}{O_B},$ де O_{II} – обсяги виробництва інноваційної продукції, тис. грн
4. Зовнішньоекономічна активність (У4)	4.1. Коефіцієнт покриття експортом імпорту	$K_{e/i} = \frac{O_e}{O_i},$ де O_e – обсяги експорту товарів і послуг у регіоні, тис. дол. США; O_i – обсяги імпорту товарів і послуг у регіоні, тис. дол. США
	4.2. Експорт товарів у розрахунку на одного працюючого у регіоні, тис. дол. США	$\Pi E = \frac{O_e}{ЧП},$ де O_e – обсяги експорту товарів і послуг у регіоні, тис. дол. США

Закінчення табл. 4.6

1	2	3
4. Зовнішньоекономічна активність (У4)	4.3. Імпорт товарів у розрахунку на одного працюючого у регіоні, тис. дол. США	$\Pi = \frac{O_i}{\text{ЧП}},$ де O_i – обсяги імпорту товарів і послуг у регіоні, тис. дол. США
	4.4. Питома вага регіону в загальному експорті товарів і послуг, %	$\text{Чр} = \frac{O_{\text{ер}}}{O_{\text{ек}}} \cdot 100,$ де $O_{\text{ер}}$ – обсяги експорту з регіону, млн дол. США; $O_{\text{ек}}$ – обсяги експорту країни, млн дол. США

Нажаль, на рівні регіону поняття продуктивності використовується лише у контексті продуктивності праці, рідше – капіталу. На нашу думку, розвиток продуктивних сил потребує розширення підходу до оцінки продуктивності регіональних систем чи процесів. Продуктивність трансформаційних процесів визначає ступінь використання ресурсів регіону у створенні матеріальних і нематеріальних благ.

Зокрема Панжар М. І. зазначає, що «продуктивність – це показник ефективності не конкретного виробництва, а в масштабах міста, регіону, який характеризує випуск продукції в розрахунку на одиницю використаних ресурсів, інших факторів виробництва. Продуктивність – це здатність економічної системи виробляти корисну продукцію і міра реалізації цієї здатності. Іншими словами, продуктивність – це показник результативності та ефективності виробництва, що характеризує випуск продукції в розрахунку на одиницю використаних ресурсів та факторів виробництва» [27].

Високий рівень продуктивності свідчить про раціональність використання ресурсів, впровадження ресурсозберігаючих технологій та є передумовою для формування позитивних економічних результатів. Для розрахунку показників продук-

тивності трансформаційних процесів у регіонах зібрано відповідні статистичні дані у розрізі областей України, які наведено у додатках (додаток А, таблиця А.1). Використовуючи наведені дані та формули (таблиця 4.6.) розраховано показники продуктивності використання капіталу, трудових, земельних та енергетичних ресурсів у регіонах. Результати розрахунків відображено у таблиці 4.7.

Таблиця 4.7 – Показники продуктивності операційних систем у регіонах України за 2019 рік

Регіони	Продуктивність			
	інвестицій, млн. грн (y1.1.)	праці, тис. грн (y1.2.)	використання електроенергії, тис. грн / 1 млн. кВт·год (y1.3.)	використання земель, тис. грн/100 га. (y1.4.)
1	2	3	4	5
Вінницька	12,4	1099,3	103,5	1223,2
Волинська	14,8	1572,4	235,1	838,4
Дніпропетровська	16,3	1657,8	47,7	701,1
Донецька	14,1	1557,0	47,4	377,8
Житомирська	13,4	863,4	91,3	837,0
Закарпатська	6,7	672,8	122,7	1017,0
Запорізька	20,6	1135,3	35,3	384,0
Івано-Франківська	12,9	1100,0	42,0	1204,6
Київська	10,4	1588,3	164,5	1168,6
Кіровоградська	14,1	994,4	46,1	692,7
Луганська	12,5	627,7	34,5	272,5
Львівська	13,1	1118,7	160,1	996,5
Миколаївська	13,1	1223,4	53,1	517,3
Одеська	18,5	1321,7	151,1	531,5
Полтавська	12,9	1347,9	74,5	945,1

Закінчення табл. 4.7

1	2	3	4	5
Рівненська	10,8	698,7	25,9	892,9
Сумська	13,9	859,1	84,9	769,4
Тернопільська	7,7	781,3	154,4	1014,2
Харківська	17,2	974,9	97,3	675,3
Херсонська	6,1	836,1	66,8	607,1
Хмельницька	10,4	867,4	68,8	981,8
Черкаська	18,2	1401,9	105,2	1225,8
Чернівецька	8,4	592,8	20,5	1054,3
Чернігівська	12,2	898,8	125,1	683,1
Максимальне значення	20,6	1657,8	235,1	1225,8

Джерело: розраховано автором

Як видно з таблиці, у розрізі регіонів спостерігається достатньо широка диференціація показників продуктивності використання різних ресурсів, що зумовлено насамперед особливостями поділу праці та розміщенням виробництва, галузевою структурою економіки регіону, рівнем застосування ресурсозберігаючих технологій. Найвищий рівень інвестиційної віддачі характерний для Запорізької області, тобто на кожний мільйон гривень вкладених інвестицій у 2019 році вироблено продукції і послуг на 20,6 млн. грн. Це пов'язано насамперед з концентрацією на території області великих експорто-орієнтованих виробництв. Відповідно, найнижча інвестиційна віддача в Херсонській області (6,1 млн. грн виручки від реалізації на 1 млн. вкладених інвестицій). Високий рівень продуктивності праці спостерігається у ряді регіонів, що теж характеризуються насамперед високим рівнем розвитку продуктивних сил: Дніпропетровській, Київській, Волинській, Донецькій, Одеській, Миколаївській та інших областях. Як показали результати розрахунків, продуктивність використання

електроенергії залежить насамперед від енергомісткості виробництва у регіонах. Так, у регіонах, що спеціалізуються на виробництві сільськогосподарської продукції та послуг рівень затрат енергії на одиницю реалізованої продукції є нижчим, відповідно-продуктивність вища.

Використовуючи дані таблиці та методичні підходи, представлені на рис. 4.5. (розділ 4.2), розраховано індекси конкурентоспроможності регіонів за рівнем продуктивності операційних процесів. Результати розрахунків наведено у таблиці 4.8.

Таблиця 4.8 – Індекси конкурентоспроможності регіонів за індикаторами продуктивності використання ресурсів

Регіони	Продуктивність			
	інвестицій, млн. грн (у1.1.)	праці, тис. грн (у1.2.)	використання електроенергії, тис. грн / 1 млн. кВт·год (у1.3.)	використання земель, тис. грн/100 га. (у1.4.)
1	2	3	4	5
Вінницька	6,0	6,6	4,4	10,0
Волинська	7,2	9,5	10,0	6,8
Дніпропетровська	7,9	10,0	2,0	5,7
Донецька	6,8	9,4	2,0	3,1
Житомирська	6,5	5,2	3,9	6,8
Закарпатська	3,3	4,1	5,2	8,3
Запорізька	10,0	6,8	1,5	3,1
Івано-Франківська	6,3	6,6	1,8	9,8
Київська	5,0	9,6	7,0	9,5
Кіровоградська	6,9	6,0	2,0	5,7
Луганська	6,1	3,8	1,5	2,2
Львівська	6,4	6,7	6,8	8,1
Миколаївська	6,4	7,4	2,3	4,2
Одеська	9,0	8,0	6,4	4,3

Закінчення табл. 4.8

1	2	3	4	5
Полтавська	6,3	8,1	3,2	7,7
Рівненська	5,3	4,2	1,1	7,3
Сумська	6,7	5,2	3,6	6,3
Тернопільська	3,8	4,7	6,6	8,3
Харківська	8,4	5,9	4,1	5,5
Херсонська	2,9	5,0	2,8	5,0
Хмельницька	5,1	5,2	2,9	8,0
Черкаська	8,8	8,5	4,5	10,0
Чернівецька	4,1	3,6	0,9	8,6
Чернігівська	5,9	5,4	5,3	5,6

Джерело: розраховано автором

Дані таблиці 4.8 відображають рівень продуктивності регіону за кожним індикатором порівняно з максимальним значенням, досягнутим у регіонах. Отже, найвищий рівень продуктивності інвестицій та праці спостерігається у промислових регіонах, де розміщені великі промислові комплекси. Зокрема у Запорізькій, Дніпропетровській, Одеській області. Високі показники продуктивності витрат електроенергії характерні для регіонів зі змішаною або аграрною спеціалізацією.

Продуктивність використання земель сільськогосподарського призначення, як показали розрахунки, також залежить від спеціалізації регіонів. Разом з цим, достатньо великі диспропорції щодо продуктивності використання тих чи інших ресурсів поміж регіонів є свідчення наявності певних недовикористаних резервів, що можуть відігравати певну роль у підвищенні конкурентоспроможності регіонів у стратегічній перспективі.

Використовуючи дані таблиці 4.8. розраховано комплексні показники конкурентоспроможності регіонів за ознакою продуктивності операційних систем та визначено їх рейтинг, який проілюстрований на рис. 4.12.

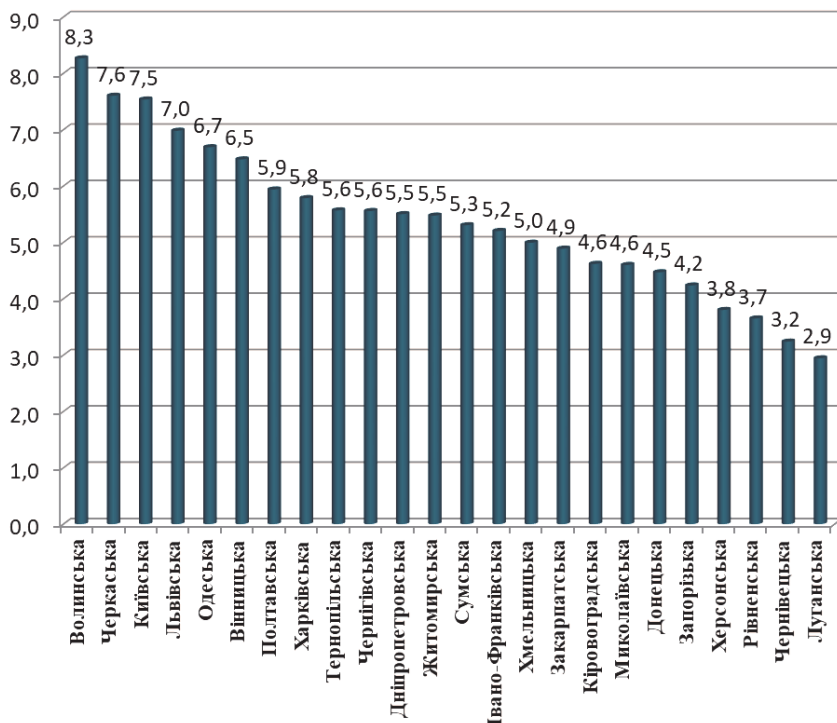

Рисунок 2.12 – Рейтинг конкурентоспроможності регіонів України за рівнем продуктивності операційних процесів у 2019 році.

Джерело: побудовано автором

Рейтинг розраховано виходячи з припущення, що всі індикатори мають однакову вагу ($\alpha = 0,25$) в загальному показнику. За результатами обчислень лідирують Волинська, Черкаська, Київська та Львівська області. Високі показники у рейтингу даних областей зумовлені набором параметрів, що найбільше наближені до еталонного значення. Остання позиція Луганської області у рейтингу зумовлена суттєвим спадом промислового виробництва, що пов'язано з анексією частини територій. Водночас даний рейтинг можна використовувати лише як найбільш узагальнене уявлення про продуктивність процесів,

які є різними за видами економічної діяльності, впливом на соціальне становище та іншими характеристиками. Більш інформативним було би дослідження продуктивності використання ресурсів у регіонах у розрізі окремих видів економічної діяльності, або в територіальному розрізі в межах області.

Важливим елементом оцінки конкурентоспроможності з позицій інвестора є оцінка ділової активності. Саме показники ділової активності характеризують ефективність організації виробничих, логістичних, збутових та інших процесів на підприємстві й дозволяють прогнозувати економічний стан підприємства та визначати терміни окупності інвестицій. Як зазначають автори монографії, поняття ділова активність відрізняється рядом специфічних ознак, а саме:

- «як економічна категорія ділова активність є надзвичайно розгалуженою і багатоаспектною. Її слід розглядати з точки зору інтенсивності здійснення економічного процесу і ефективності діяльності підприємства за певний проміжок часу;
- ділова активність підприємства відображає ступінь його життєздатності в умовах нестабільної економіки, який залежить від застосовуваних керівництвом управлінських принципів, що проявляються через спектр реальних дій, спрямованих на динамічність розвитку суб'єкта господарювання і досягнення ним поставлених цілей та заданих програм;
- ділова активність підприємства відрізняється високою чутливістю до змін бізнес-середовища, і, відповідно, потребує об'єктивної оцінки у розрізі видів економічної діяльності» [28].

Нажаль, на рівні регіону поняття ділової активності досліджено недостатньо і застосовується переважно у випадках, коли мова йде про певні динамічні зміни у соціально-економічних системах (інвестиційне забезпечення, безробіття, зростання обсягів випуску продукції тощо). Зважаючи на

особливості поняття «ділова активність», у загальному на рівні регіону нами дане поняття трактується як «напряма та інтенсивність змін у бізнес-середовищі регіону, що впливає на оборотність засобів і ресурсів суб'єктів регіонального бізнесу». У зв'язку з цим, у роботі запропоновано ділову активність визначати за основними індикаторами змін, що відбуваються в регіональному бізнес-середовищі, а саме темпами приросту: промислового виробництва, послуг, роздрібного торговельного обороту, будівництва. Наведені індикатори за період 2017–2019 років наведено у додатках (додаток Б, таблиця Б.1).

Використовуючи дані таблиці розраховано індекси приросту індикаторів ділової активності у регіонах України за останні 3 роки. Результати розрахунків наведено у таблиці 4.9.

Таблиця 4.9 – Індекси приросту показників ділової активності у регіонах України за 2017–2019 роки

Регіони	Обсяги виробництва товарів, млн. грн (y2.1.)	Обсяги будівельних робіт, млн. грн (y2.2.)	Виробництво сільськогосподарської продукції, млн. грн (y2.3.)	Виробництво послуг, тис. грн (y2.4.)	Роздрібний товарооборот, млн грн (y2.5)
1	2	3	4	5	6
Вінницька	1,34	3,31	2,80	1,38	1,52
Волинська	1,24	1,57	2,41	1,11	1,28
Дніпропетровська	1,22	2,07	2,78	1,12	1,42
Донецька	1,08	2,19	2,64	1,50	1,57
Житомирська	1,28	1,76	2,75	0,97	1,30
Закарпатська	1,25	1,63	2,20	1,23	1,28
Запорізька	1,09	1,49	2,83	1,20	1,25
Івано-Франківська	1,51	1,61	2,21	0,96	1,33

Закінчення табл. 4.9

1	2	3	4	5	6
Київська	1,27	0,64	2,74	1,30	1,51
Кіровоградська	1,31	2,38	3,47	1,13	1,28
Луганська	1,08	6,32	3,19	0,56	1,83
Львівська	1,55	0,59	2,34	1,11	1,28
Миколаївська	1,23	1,41	2,94	1,10	1,31
Одеська	1,19	0,33	2,39	1,16	1,29
Полтавська	1,14	0,65	3,04	0,76	1,33
Рівненська	1,21	2,36	2,37	0,98	1,38
Сумська	1,24	2,93	2,96	1,41	1,30
Тернопільська	1,19	2,35	2,56	0,84	1,38
Харківська	1,19	0,37	2,73	1,08	1,27
Херсонська	1,15	3,66	2,55	0,87	1,23
Хмельницька	1,23	1,61	2,56	1,13	1,19
Черкаська	1,44	2,85	3,04	1,19	1,38
Чернівецька	1,28	2,91	2,27	1,12	1,12
Чернігівська	1,11	3,90	2,86	1,33	1,22

Джерело: розраховано автором

Як свідчать дані таблиці, за останні 3 роки всі досліджені індикатори майже у всіх регіонах мають стійкі тенденції до зростання. Частково, зростання можна пояснити інфляційними процесами. Проте, окремі показники зростають швидшими за інфляцію темпами у деяких регіонах, що вказує на зростання ділової активності. Аналізуючи тенденції обсягів промислового виробництва бачимо, що за період 2017–2019 років найбільше зростання спостерігається у Львівській (+55 %) та Івано-Франківській області (+51 %). В інших регіонах темпи зростання коливаються від 11 % (Чернігівська область) до 34 % (Чернівецька область).

Суттєві міжрегіональні диспропорції спостерігаються за темпами зростання обсягів будівельних робіт. Так, лідером за даним показником є Луганська область, в якій протягом дослі-

дженого періоду даний показник зріс більш, ніж у 6 разів. Достатньо високі темпи приросту будівельних робіт також у Херсонській (3,66 разів) та Чернігівській області (3,90 разів), що свідчить про активізацію інвестиційних процесів в даних регіонах. Натомість у Харківській та Полтавській області спостерігаємо суттєве скорочення даного показника (–70 %).

Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції протягом дослідженого періоду суттєво зросли в усіх регіонах України. При цьому, різниця у темпах зростання є незначною.

На противагу сільськогосподарському виробництву, показники реалізації послуг у регіонах демонструють різноспрямовані тенденції: від суттєвого зростання (+41 %) у Сумській та Вінницькій та Донецькій областях до достатньо суттєвого скорочення в Луганській (–44 %), Полтавській (–18), Житомирській та інших областях. Обсяг роздрібного товарообороту майже в усіх регіонах зросли, проте у межах середнього зростання цін на споживчі товари за цей період.

Використовуючи дані таблиці 4.9. розраховано індекси конкурентоспроможності регіонів за показниками ділової активності (таблиця 4.10) та визначено їх рейтинг (рис. 4.13).

Луганська Область лідирує за двома позиціями, а саме – темпами зростання будівельних робіт та збільшенням роздрібного товарообороту. Від’ємні темпи приросту будівельних робіт призвели до низьких показників конкурентоспроможності в Одеській, Київській, Полтавській та Миколаївській областях. За іншими індикаторами настільки суттєвих диспропорцій не виявлено.

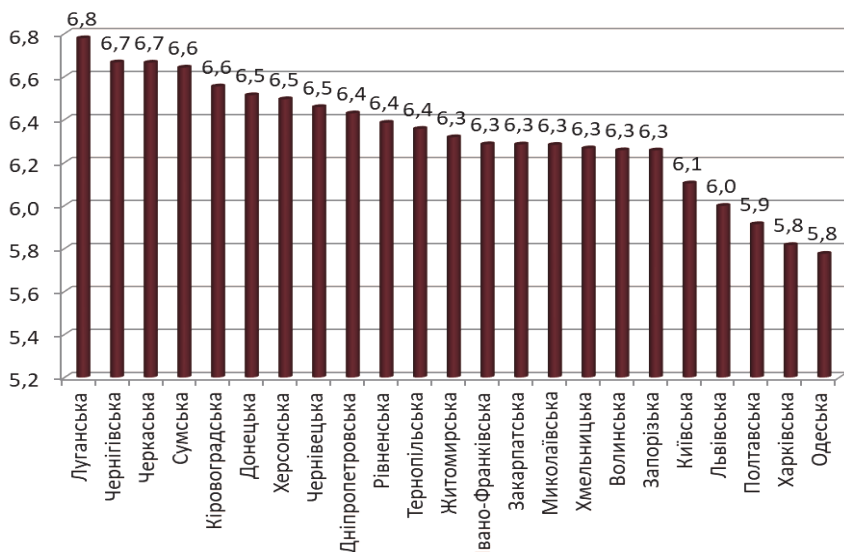
Лідирує у рейтингу Луганська область, що зумовлено суттєвим поживалення ділової активності в регіоні за сприяння держави та міжнародних організацій в рамках програми відновлення економічного потенціалу територій, що постраждали в результаті анексії. В цілому, розбіжності у рейтингу складають 1 бал між максимальним і мінімальним значенням, що свідчить про суттєву залежність ділової активності регіонів від чинників національного рівня.

Таблиця 4.10 – Індекси конкурентоспроможності регіонів за розвитком ділової активності

Регіони	Обсяги виробництва товарів, млн. грн (у2.1.)	Обсяги будівельних робіт, млн. грн (у2.2.)	Виробництво сільсько-господарської продукції, млн. грн (у2.3.)	Виробництво послуг, тис. грн (у2.4.)	Роздрібний товарооборот, млн грн (у2.5)
1	2	3	4	5	6
Вінницька	8,7	5,2	8,1	9,2	8,3
Волинська	8,0	2,5	6,9	7,4	7,0
Дніпропетровська	7,8	3,3	8,0	7,4	7,7
Донецька	7,0	3,5	7,6	10,0	8,6
Житомирська	8,2	2,8	7,9	6,5	7,1
Закарпатська	8,1	2,6	6,3	8,2	7,0
Запорізька	7,0	2,4	8,1	8,0	6,8
Івано-Франківська	9,8	2,5	6,4	6,4	7,3
Київська	8,2	1,0	7,9	8,7	8,3
Кіровоградська	8,4	3,8	10,0	7,5	7,0
Луганська	7,0	10,0	9,2	3,7	10,0
Львівська	10,0	0,9	6,8	7,4	7,0
Миколаївська	8,0	2,2	8,5	7,3	7,1
Одеська	7,7	0,5	6,9	7,7	7,1
Полтавська	7,4	1,0	8,8	5,1	7,3
Рівненська	7,8	3,7	6,8	6,5	7,6
Сумська	8,0	4,6	8,5	9,4	7,1
Тернопільська	7,7	3,7	7,4	5,6	7,6
Харківська	7,7	0,6	7,9	7,2	6,9
Херсонська	7,4	5,8	7,4	5,8	6,7
Хмельницька	7,9	2,5	7,4	7,5	6,5

Закінчення табл. 4.10

1	2	3	4	5	6
Черкаська	9,3	4,5	8,8	7,9	7,6
Чернівецька	8,2	4,6	6,5	7,5	6,1
Чернігівська	7,2	6,2	8,2	8,8	6,7

Джерело: розраховано авторомРисунок 4.13 – Рейтинг конкурентоспроможності регіонів
за розвитком ділової активності у 2017–2019 роках.*Джерело: розраховано автором*

До без перебільшення важливих чинників, що сприяють підвищенню конкурентоспроможності регіонів та окремих територій є інвестиції та інноваційна діяльність. Саме тому, у роботі виокремлено показники інвестиційно-інноваційної активності підприємств у якості визначників конкурентоспроможності трансформаційних процесів регіональних операційних систем.

Наразі спостерігається тенденція до зростання капітальних інвестицій в розвиток економіки усіх регіонів. Так, за період 2010–2019 років обсяги капітальних інвестицій у середньому по Україні збільшилися на 245 %, а в окремих регіонах – більш ніж у 3–6 разів (таблиця 4.11). Найбільший приріст спостерігається у Волинській та Херсонській областях. Найнижчий у Луганській (– 40 %) та Запорізькій (+ 86,8 %).

Таблиця 4.11– Динаміка капітальних інвестицій у регіонах України за 2010–2019 роки

Регіони	2010	2017	2018	2019	Приріст 2019/2010 %	Приріст 2019/2018 %
1	2	3	4	5	6	7
Україна	180575,5	448461,5	578726,4	623978,9	245,6	7,8
Вінницька	3544,7	11744,1	17626,5	15724,9	343,6	–10,8
Волинська	1767,0	7041,9	8687,0	12664,0	616,7	45,8
Дніпро-петровська	16016,9	42908,5	60288,6	66951,1	318,0	11,1
Донецька	14993,9	17268,9	26979,4	30594,5	104,0	13,4
Житомирська	2011,5	7722,0	8742,3	8466,9	320,9	–3,2
Закарпатська	2205,4	5623,7	7500,6	9330,3	323,1	24,4
Запорізька	7963,8	15879,7	15732,0	14876,7	86,8	–5,4
Івано-Франківська	4378,7	9707,8	9393,7	9305,5	112,5	–0,9
Київська	11331,4	34494,5	40713,4	50295,7	343,9	23,5
Кіровоградська	2123,1	7320,9	7181,5	7794,3	267,1	8,5
Луганська	5646,0	3329,8	3219,3	3357,5	–40,5	4,3
Львівська	8830,2	24105,9	28995,5	31061,5	251,8	7,1
Миколаївська	4422,2	11178,0	10099,2	12549,3	183,8	24,3
Одеська	9723,8	22299,7	23787,8	21080,1	116,8	–11,4
Полтавська	6289,4	15855,6	18636,7	23005,3	265,8	23,4

Закінчення табл. 4.11

1	2	3	4	5	6	7
Рівненська	1937,1	6126,8	7228,0	6729,2	247,4	-6,9
Сумська	2187,6	6947,1	7749,9	7734,2	253,5	-0,2
Тернопільська	2138,4	7150,6	8375,0	9210,3	330,7	10,0
Харківська	8063,4	19361,7	23551,3	22874,6	183,7	-2,9
Херсонська	1890,6	7362,2	8853,2	12368,3	554,2	39,7
Хмельницька	2947,6	10499,9	11274,9	10534,1	257,4	-6,6
Черкаська	2831,4	8144,2	11110,4	11385,5	302,1	2,5
Чернівецька	1714,7	2992,1	3720,6	4096,8	138,9	10,1
Чернігівська	1890,9	7351,1	8971,3	8740,5	362,2	-2,6
м. Київ	53725,8	136044,8	200308,3	213247,8	296,9	6,5

Джерело: [29]

У 2019 році в цілому по Україні на тлі певної стабілізації національної валюти, спостерігається незначне зростання інвестиційних вкладень в цілому по Україні на 7 %. В окремих областях продовжується позитивна тенденція щодо капітального інвестування. Зокрема, у Волинській та Херсонській областях зростання становило понад 40 % до попереднього року, а в Закарпатській, Миколаївській та полтавській – понад 20 %. Негативним є певне скорочення темпів інвестування в Одеській (-11 %), Вінницькій (-6) та Хмельницькій (-6,6 %).

При цьому, конкурентоспроможність регіону забезпечується насамперед в умовах, коли інвестиції мають саме інноваційне спрямування.

Погоджуємося з думкою Фролової Г.І., що «Інвестиції в інновації виконують в економіці кілька основних функцій:

- забезпечення зростання і якісного удосконалення основного капіталу як на рівні окремої фірми, регіону, так і на рівні національної економіки в цілому;
- здійснення прогресивних структурних економічних зрушень, що стосуються найважливіших регіональних економічних пропорцій: відтворювальних, галузевих, вартісних;

- реалізацію новітніх досягнень науково-технічного прогресу і підвищення на цій основі ефективності виробництва на мікро-, мезо- і макрорівні» [30].

Аналізуючи основні показники інноваційної активності підприємств, слід відмітити позитивні тенденції щодо збільшення обсягів реалізації інноваційної продукції та її питомої ваги у загальних обсягах реалізованої в більшості регіонів України (додаток В, таблиця В.1). На основі статистичних даних, представлених у додатках можна зробити висновок про поступові трансформації економічних регіональних систем до моделі інноваційного розвитку. Зокрема, протягом останніх трьох років обсяги випуску інноваційної продукції в окремих регіонах, серед яких Хмельницька, Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Одеська та Волинська обсяги реалізації інноваційної продукції зросли більш, ніж у три рази, а її питома вага у загальних обсягах реалізації товарів і послуг на 1–3 %. В інших регіонах обсяги інноваційного виробництва зростають нижчими темпами (10–40 % за аналізований період). Від’ємні тенденції спостерігалися лише в Закарпатській (–60 %), Запорізькій (–31 %) Рівненській (–20 %) та Чернівецькій (–42 %) областях.

З метою більш детальної оцінки інвестиційно-інноваційної активності регіонів та визначення їх конкурентоспроможності розраховано основні показники, які наведено у додатках (додаток Д, таблиця Д.1). Дані таблиці містять відносні показники інвестиційної та інноваційної активності регіонів у 2019 році. Використовуючи наведені дані розраховано індекси конкурентоспроможності областей України за рівнем інвестиційно-інноваційної активності (таблиця 4.12.)

Дані таблиці демонструють суттєві міжрегіональні диспропорції у розвитку інвестиційних та інноваційних процесів поміж регіонів України. Найвищий рівень капітальних інвестицій у розрахунку на одного працюючого досягнуто в Київській області (10 балів). Близькі позиції у рейтингу за даним ін-

дикатором займає Херсонська (9 балів) та Донецька (7,2 бали). В інших регіонах показники досягнуто на рівні 45–60 % від талонного значення. Цікавим є факт, що Луганська область займаючи останню позицію у рейтингу за рівнем капітально-го інвестування у розрахунку на одного працюючого водночас лідирує за обсягами іноземного інвестування.

Таблиця 4.12 – Індекси конкурентоспроможності регіонів України за рівнем інвестиційно-інноваційної активності у 2019 році

Регіони України	Обсяги капітальних інвестицій у розрахунку на одного працюючого у регіоні, тис. грн (у3.1.)	Обсяги іноземних інвестицій у розрахунку на одного працюючого у регіоні, тис. дол. США (у3.2.)	Обсяги інноваційних витрат у розрахунку на одного працюючого у регіоні, грн (у3.3.)	Питома вага інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої (у3.4.)
1	2	3	4	5
Вінницька	5,8	2,0	6,7	1,0
Волинська	6,9	3,8	1,1	0,3
Дніпропетровська	6,7	8,7	4,8	0,3
Донецька	7,2	7,6	7,2	10,0
Житомирська	4,2	2,8	2,1	0,7
Закарпатська	6,6	5,8	0,7	0,7
Запорізька	3,6	5,1	3,6	2,7
Івано-Франківська	5,6	9,9	3,0	0,3
Київська	10,0	7,5	1,5	0,6
Кіровоградська	4,6	1,0	1,8	2,6
Луганська	3,3	10,0	0,6	3,2
Львівська	5,6	4,6	1,3	0,6
Миколаївська	6,1	3,4	9,9	1,7

Закінчення табл. 4.12

Одеська	4,7	6,5	1,0	0,5
Полтавська	6,8	7,9	4,9	0,3
Рівненська	4,2	1,9	0,4	0,0
Сумська	4,0	2,4	10,0	2,0
Тернопільська	6,6	0,8	4,2	0,6
Харківська	3,7	2,8	2,4	2,7
Херсонська	9,0	4,1	1,3	1,8
Хмельницька	5,4	2,4	0,2	0,6
Черкаська	5,0	3,6	0,8	1,4
Чернівецька	4,6	1,4	0,4	0,2
Чернігівська	4,8	5,6	0,7	1,9

Джерело: розраховано автором

Порівняно великі обсяги іноземних інвестицій спрямовано також у розвиток економіки Івано-Франківської (9,9 балів), Дніпропетровської (8,7), Полтавської (7,9) та Донецької областей. З точки зору збалансованості інвестиційно-інноваційних процесів слід відмітити Донецьку область, де у 2019 році показники інвестиційної та інноваційної складової отримали високі та приблизно рівнозначні оцінки. В інших регіонах у цьому контексті спостерігається певний дисонанс. Зокрема, сумська область лідируючим за обсягами інноваційних витрат, займає низові сходинки рейтингу за іншими індикаторами. При цьому, схожа ситуація характерною є і для інших регіонів, де на фоні високих індикаторів інноваційної активності спостерігаються низькі показники інвестиційної активності і навпаки. На нашу думку це свідчить про недостатню збалансованість інвестиційних та інноваційних процесів у регіонах. Більшість капітальних інвестицій спрямовуються у відновлення або модернізацію існуючих виробництв.

Використовуючи дані таблиці 4.12 розраховано комплексні показники конкурентоспроможності за ознакою інвестиційно-

інноваційної активності за умови, що всі процеси мають рівну вагу в оцінці та визначено відповідних рейтинг регіонів України (рис. 4.14).

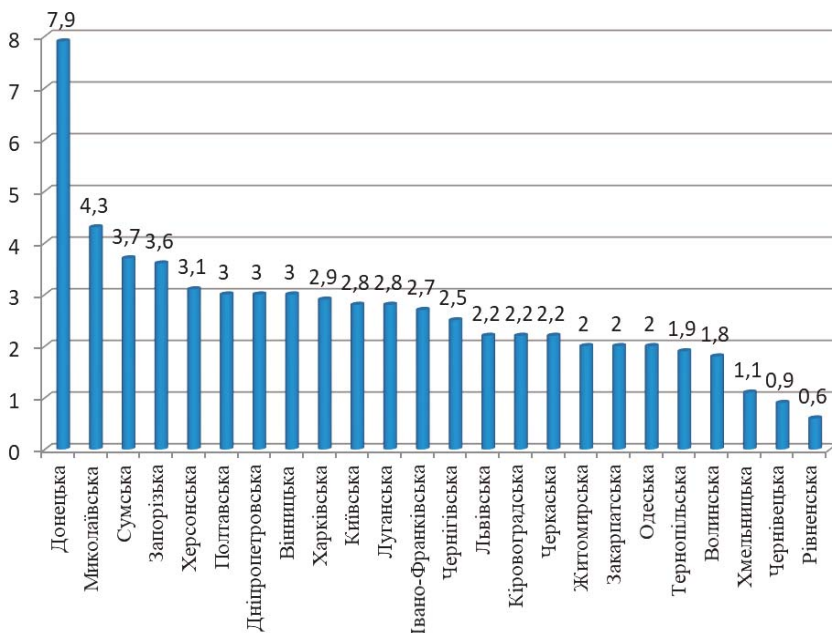

Рисунок 4.14 – Рейтинг конкурентоспроможності регіонів за рівнем інвестиційно-інноваційної активності за 2019 рік.

Джерело: розраховано автором

Отримані низькі бали більшості регіонів в рейтингу є наслідком суттєвих диспропорцій за рівнем інвестиційної та інноваційної активності та низьким рівнем збалансованості інвестиційно-інноваційних процесів у регіонах.

Останньою групою показників конкурентоспроможності операційних процесів у регіонах є показники зовнішньоекономічної активності, що опосередковано відображають рівень «відкритості» регіональних систем та їх позиції у міжнародному поділі праці. З цією метою нами проаналізовано такі індикатори:

коефіцієнт покриття експортом імпорту, що відображає стан зовнішньоторговельного балансу регіону; обсяги експорту товарів і послуг у розрахунку на одного працюючого; обсяги імпорту товарів і послуг у розрахунку на одного працюючого та питому вагу регіону у загальному експорті, що характеризує конкурентні позиції регіону на зовнішніх ринках. Відповідні показники розраховано за формулами, наведеними у таблиці 4.6. та проілюстровано у додатках (додаток Ж, таблиця Ж.1).

У відповідності до методичних підходів, що використовуються у роботі розраховано індекси конкурентоспроможності регіонів за рівнем зовнішньоекономічної активності (табл. 4.13.).

Таблиця 4.13 – Індекси конкурентоспроможності регіонів України за рівнем зовнішньоекономічної активності у 2019 році

Регіони	Коефіцієнт покриття експортом імпорту (у4.1.)	Експорт товарів у розрахунку на одного працюючого у регіоні, тис. дол. США (у4.2.)	Імпорт товарів у розрахунку на одного працюючого у регіоні, тис. дол. США (у4.3.)	Питома вага регіону в загальному експорті товарів і послуг, % (у4.1.)
1	2	3	4	5
Вінницька	8,1	4,9	2,2	1,8
Волинська	1,7	3,5	7,7	0,9
Дніпропетровська	5,1	7,2	5,3	10,0
Донецька	7,3	10,0	5,1	5,9
Житомирська	4,5	3,3	2,7	0,9
Закарпатська	3,6	9,6	10,0	1,9
Запорізька	7,1	6,8	3,6	3,9
Івано-Франківська	3,9	5,0	4,8	1,1
Київська	1,7	3,5	7,9	2,5
Кіровоградська	10,0	3,8	1,4	0,9

Закінчення табл. 4.13

1	2	3	4	5
Луганська	2,1	1,4	2,4	0,2
Львівська	2,5	3,6	5,4	2,8
Миколаївська	7,7	9,6	4,6	2,7
Одеська	2,6	2,8	4,0	1,8
Полтавська	5,5	5,7	3,9	2,7
Рівненська	4,1	2,5	2,3	0,6
Сумська	4,8	4,2	3,3	1,1
Тернопільська	3,4	2,8	3,1	0,6
Харківська	2,9	2,1	2,7	1,8
Херсонська	2,3	1,8	2,9	0,3
Хмельницька	4,0	3,0	2,8	0,8
Черкаська	6,4	3,5	2,0	1,1
Чернівецька	3,6	2,2	2,3	0,3
Чернігівська	6,8	4,1	2,2	1,0

Джерело: розраховано автором

Отримані розрахункові дані у 10-тибальній шкалі за показниками зовнішньоекономічної активності свідчать про суттєві розриви за даними показниками поміж регіонів, що зумовлено насамперед їх історичними та географічними особливостями розвитку.

На основі даних таблиці 2.13. розраховано рейтинг областей за рівнем зовнішньоекономічної активності, який проілюстровано на рис. 4.15.

Дані розрахунків показали значні відмінності щодо обсягів зовнішньоекономічної діяльності у регіонах. Рівень розбіжностей за загальною оцінкою між максимальним та мінімальним балом складає 5,7 бала.

Найвищий рівень покриття експортом імпорту та водночас найнижчий рівень імпортозалежності характерний для Кіровоградської області, в якій сконцентрована значна частина

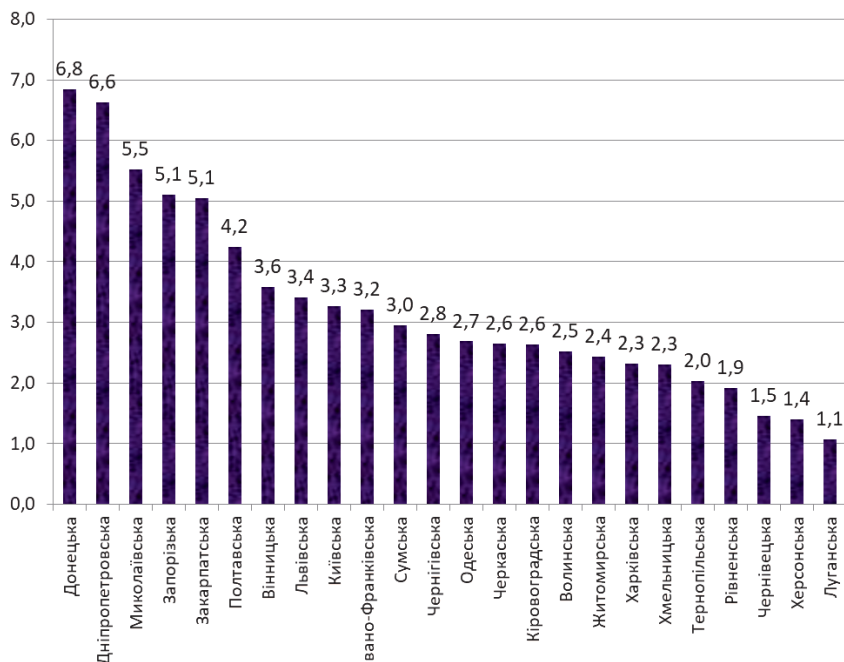

Рисунок 4.15 – Рейтинг конкурентоспроможності регіонів
за рівнем зовнішньоекономічної активності за 2019 рік.

Джерело: розраховано автором

експортно-орієнтованих потужностей. Найнижчий рівень покриття експортом імпорту в 2019 році спостерігався в Київській та Волинській областях. Аналізуючи обсяги експорту у розрахунку на одного працюючого слід відмітити такі області, як Донецька, Закарпатська та Миколаївська, значна частина робочої сили в яких зосереджені саме в експортоорієнтованих виробництвах. Найвищий рівень імпорту у розрахунку на одного працюючого в Закарпатській області, що зумовлено специфікою зовнішньоекономічної діяльності, зокрема орієнтацією більшості виробництв на умовах давальницької сировини. Традиційно, найвища частка експорту в зовнішньоторговельному обороті України належить Дніпропетровській області, в якій сконцент-

ровано ряд найбільших експорто-орієнтованих виробництв у галузях важкого машинобудування та металургії.

Результати проведених розрахунків на рівні часткових показників дозволили визначити загальний показник конкурентоспроможності регіонів з точки зору ефективності організації трансформаційних процесів. Згідно пропонованих методичних підходів, показник конкурентоспроможності на цьому рівні визначається як сума часткових показників у межах обраного технологічного критерію відповідно до специфіки нашого дослідження за формулою:

$$X = X_1 + X_2 + X_3. \quad (4.2)$$

Згідно даної формули, максимально-можливе отримане значення конкурентоспроможності областей складає 40 балів. Результати проведених розрахунків наведено на рис. 4.16.

Згідно проведених розрахунків лідируючі позиції у рейтингу з загальною сумою 26 балів займає Донецька область, що попри анексію частини територій зберігає достатньо високий рівень ділової, інвестиційної та зовнішньоекономічної активності. Відносно високі (понад 20 балів) позиції займають також Дніпропетровська, Миколаївська, Вінницька та Київська область. Аутсайдером рейтингу у 2019 році є Чернівецька область.

В цілому, недостатньо високі бали регіонів у рейтингу конкурентоспроможності операційних систем свідчать про наявність в кожному регіоні своїх конкурентних переваг, які необхідно розвивати та подоліків, що у комплексі потребують ефективних управлінських рішень та формування найбільш оптимальних систем використання і розвитку наявних ресурсів.

Останнім етапом оцінки конкурентоспроможності регіонів є співставлення їх кінцевих результатів функціонування станом на аналізовану дату. З огляду на специфіку дослідження вважаємо, що кінцеві показники конкурентної оцінки залежать насамперед від мети проведення оцінки. В загальному, на «виході» будь-якої системи отримуємо результат її

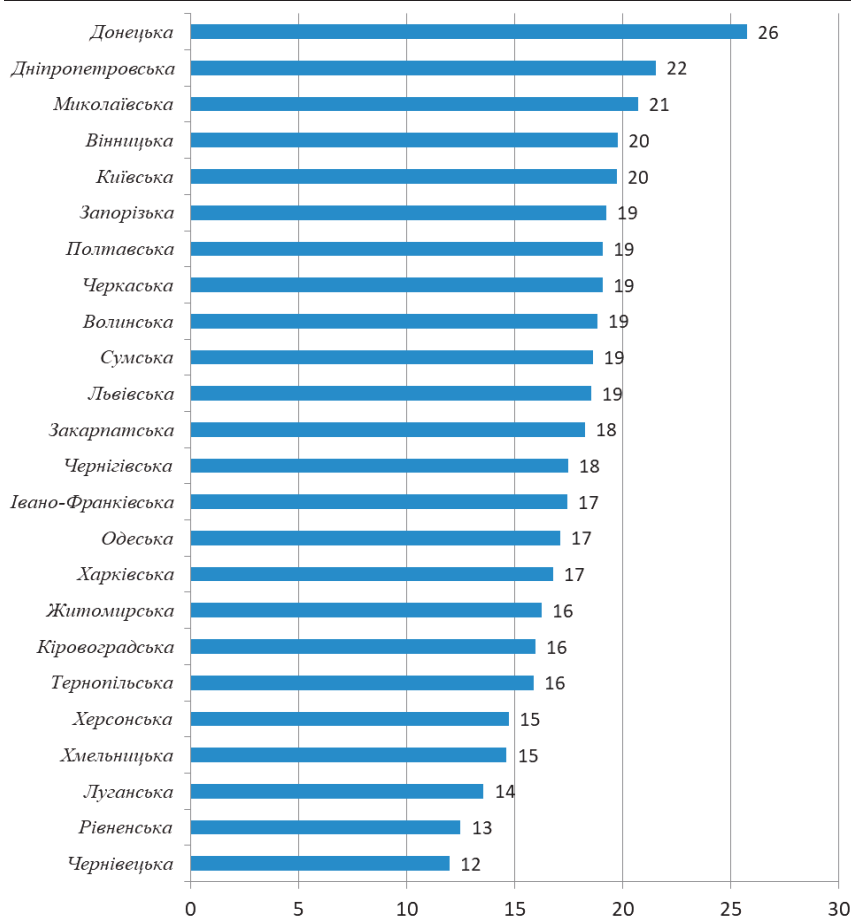

Рисунок 4.16 – Рейтинг та оцінки конкурентоспроможності областей з точки зору ефективності трансформаційних процесів.

Джерело: розраховано автором

функціонування у вигляді економічної, соціальної та екологічної ефективності. Тому, абстрагуючись від специфічних цілей та проглядаючи регіон як відкриту систему, важливим завданням якої є вихід на шлях сталого розвитку, у якості кінцевих результатів функціонування, та, відповідно, показників

конкурентоспроможності нами запропоновано такі напрямки оцінки, а саме: економічна ефективність процесів, узагальненим показником яких на рівні регіону є валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу населення; соціальна ефективність, універсальним вимірником якої є доходи населення та екологічна ефективність, тобто вплив трансформаційних процесів на якість повітря. Вказані показники у розрізі регіонів наведено у таблиці 4.15.

Результати проведеного аналізу показали, що найбільш незбалансованим поміж регіонів є показник екологічної складової, тобто обсяги викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря у розрахунку на одну особу населення регіону. За цим показником найкращі позиції займає Чернівецька область (10 балів) а найгірші – Дніпропетровська і Донецька (0,2 бали). Такий розподіл є природнім зважаючи на особливості поділу праці та концентрацію виробництва. В цілому, кращі показники соціального та економічного розвитку спостерігаються у регіонах з порівняно високим рівнем техногенного навантаження на навколишнє природне середовище. Тому, важливою складовою забезпечення конкурентоспроможності територій є поступовий перехід до моделей сталого, збалансованого розвитку.

Згідно запропонованих у роботі методичних підходів розраховуємо показник конкурентоспроможності операційних систем регіону на «виході» за формулою:

$$Z = Z_1 + Z_2 + Z_3. \quad (4.3)$$

Згідно даної формули, максимально-можливе отримане значення конкурентоспроможності областей складає 30 балів.

Даний рейтинг відображає сукупність балів з трьома індексами: економічний, соціальний та екологічний й в загальному показує на рівень збалансованості наведених складових, тобто вплив операційних процесів, що реалізуються в рамках регіону на забезпечення відповідних результатів. Найбільш збалансованими, зокрема за соціальною та економічною скла-

Таблиця 4.15 – Показники та індекси конкурентоспроможності регіонів на рівнем економічного, соціального та екологічного ефекту у 2019 році

Регіони	Навняний дохід у розрахунку на одну особу населення, грн, Z1	Індекс конкурентоспроможності, бали	ВВП у розрахунку на одну особу населення, грн, Z2	Індекс конкурентоспроможності, бали	Обсяги викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря на одну особу населення, кг, Z3	Індекс конкурентоспроможності, бали
Вінницька	55734,0	7,5	71104,0	5,7	61,7	0,5
Волинська	46120,0	6,2	58297,0	4,7	4,9	6,1
Дніпропетровська	74755,0	10,0	114784,0	9,3	190,1	0,2
Донецька	33840,0	4,5	45959,0	3,7	188,1	0,2
Житомирська	52715,0	7,1	62911,0	5,1	10,6	2,8
Закарпатська	41418,0	5,5	41706,0	3,4	3,2	9,4
Запорізька	65065,0	8,7	85784,0	6,9	101,4	0,3
Івано-Франківська	48724,0	6,5	57033,0	4,6	160,7	0,2

Київська	65623,0	8,8	112521,0	9,1	46,3	0,6
Кіровоградська	50373,0	6,7	67763,0	5,5	12,8	2,3
Луганська	21252,0	2,8	16301,0	1,3	21,5	1,4
Львівська	56592,0	7,6	70173,0	5,7	42,2	0,7
Миколаївська	55469,0	7,4	70336,0	5,7	11,5	2,6
Одеська	63153,0	8,4	72738,0	5,9	15,7	1,9
Полтавська	61649,0	8,2	123763,0	10,0	36,9	0,8
Рівненська	48184,0	6,4	49044,0	4,0	7,8	3,8
Сумська	55829,0	7,5	62955,0	5,1	19,0	1,6
Тернопільська	43577,0	5,8	46833,0	3,8	9,7	3,1
Харківська	56421,0	7,5	86904,0	7,0	16,6	1,8
Херсонська	50195,0	6,7	52922,0	4,3	11,8	2,5
Хмельницька	50640,0	6,8	59583,0	4,8	17,3	1,7
Черкаська	50600,0	6,8	76904,0	6,2	47,4	0,6
Чернівецька	42762,0	5,7	37441,0	3,0	3,0	10,0
Чернігівська	51213,0	6,9	69725,0	5,6	29,1	1,0

Джерело: [29]

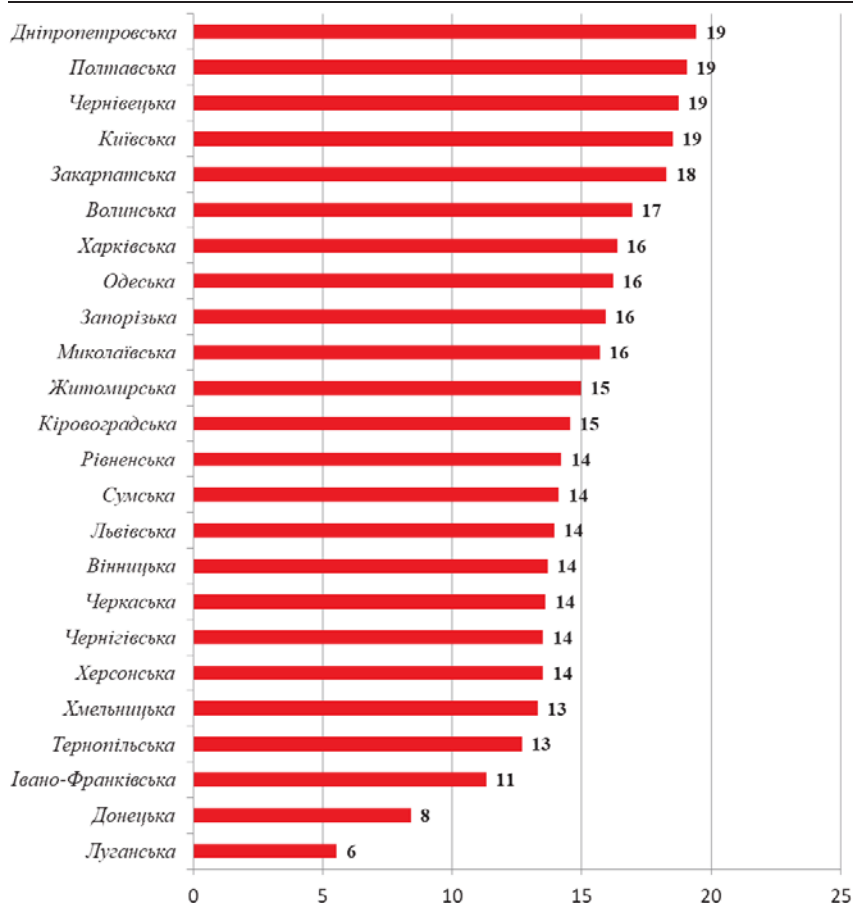

Рисунок 4.17 – Рейтинг та оцінки конкурентоспроможності областей з точки ефективності трансформаційних процесів на «виході»

довою є Дніпропетровська, Полтавська, Чернівецька та Київська області, які отримали 19 з 30 балів.

За результатами проведеного дослідження визначено комплексний показник конкурентоспроможності регіонів як сукупність балів з оцінки «входів», «трансформаційних процесів» і «виходів» у 100-бальній шкалі:

$$K = X + Y + Z. \quad (4.4)$$

Результати розрахунків та відповідний рейтинг регіонів наведено на рис. 4.18.

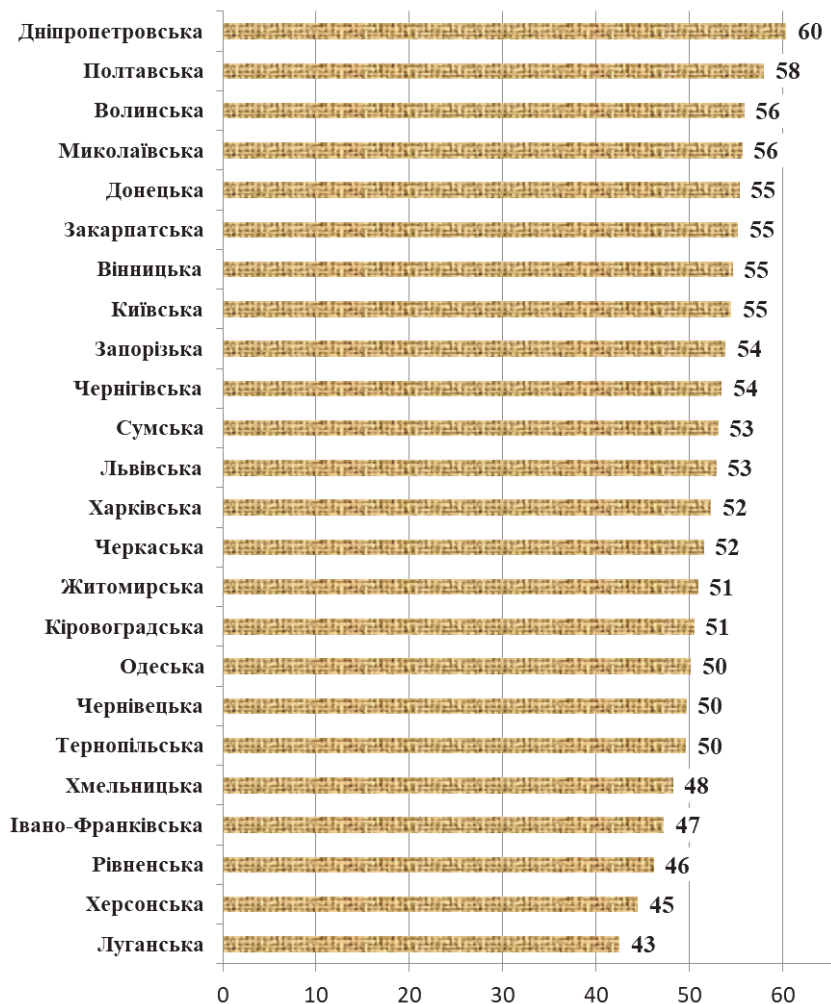

Рисунок 4.18 – Рейтинг конкурентоспроможності регіонів України з позицій процесного підходу

Проведений багатокритеріальний аналіз конкурентоспроможності регіонів за принципом процесного підходу показав, що кожний регіон України має свої конкурентні переваги та недоліки, що необхідно враховувати при формуванні стратегій розвитку регіону. Про це свідчать отримані кінцеві оцінки величина яких суттєво не відрізняється у регіонах, проте відрізняється структура. Отримані дані як по одиничним так і комплексним критеріями є корисними при формуванні насамперед інвестиційної стратегії регіону, оскільки оцінка конкурентоспроможності здійснювалася переважно з позицій потенційних інвесторів та суб'єктів бізнесу. Разом з цим, у роботі присутній високий рівень абстрагування, тобто не враховуються специфічні особливості ресурсного забезпечення, розміщення продуктивних сил, розміщення регіону відносно ринків збуту тощо. У цьому аспекті, більш інформативним був би конкурентний аналіз сфокусований на оцінці конкурентоспроможності з позицій розвитку визначених видів економічної діяльності, або у контексті просторового розвитку територій.

Отримані результати проведеного дослідження можуть використовуватися в якості інформаційної основи для подальших перспективних досліджень в напрямі розроблення рекомендацій щодо оптимізації бізнес-процесів у регіонах для підвищення їх конкурентоспроможності, а запропоновані методичні підходи можуть бути застосовані для оцінювання конкурентоспроможності територіальних операційних систем, у тому числі на локальному рівні (наприклад ОТГ чи муніципалітети) для визначення їх інвестиційної привабливості та оптимізації окремих бізнес-процесів чи їх складових.

Список використаних джерел до розділу 4

1. Зарічна О. В. Підвищення конкурентоспроможності регіону. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Випуск 9. Частина 3. С. 146–149.
2. Забезпечення конкурентоспроможності регіонів у контексті активізації економічного розвитку / О. Ю. Бобровська та ін. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2013. 48 с.
3. Кавтиш О. П., Гончарук А. Р. Проектний менеджмент як ефективний інструмент соціально-економічного розвитку територій в Україні. *Сучасні проблеми економіки і підприємництва*. 2011. №8. С. 25–33.
4. Юзькова О. І. особливості сервісно-орієнтованого підходу у формуванні інноваційного лідерства в державному управлінні в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 16. С. 101–106.
5. Бабаєв В. М. Торканюк В. І. Проектний підхід в механізмі державного управління. *Цифровий репозиторий ХНУГХ ім. А. Н. Бекетова*. URL: <http://eprints.kname.edu.ua/29745/1/50.pdf> (дата звернення: 05.09.2020).
6. Торгалло Т. Механізми формування і реалізації проектів регіонального розвитку: стан наукового розроблення. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 1(28). С. 101–109.
7. Демиденко В. В. Управління бізнес-процесами як складова процесного підходу до управління підприємством. *Ефективна економіка*. 2015. №11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4517> (дата звернення: 06.09.2020).
8. Елиферов В. Г., Репин В. В. Бизнес-процессы: регламентация и управление: учеб. пособие. Институт экономики и финансов «Синергия». М.: Инфра-М, 2006. 318 с.
9. Elliott J. J. Design of a product-focused customer-oriented process. *Information and Software Technology*. 2000. 42(14). P. 973–981.
10. Ареф'єва О. В. Бізнес-процеси підприємств сфери послуг: фактори, формування, конкурентоспроможність: монографія. К.: Вид. Європейського ун-ту, 2009. 96 с.
11. Чорнобай Л. І., Дума О. І. Бізнес-процеси підприємства: класифікація та структурно-ієрархічна модель. *Економічний аналіз*. Тернопіль, 2015. Том 22. № 2. С. 171–182.

12. Портер М. Международная конкуренция: пер. с англ.: В. Д. Щетинина. М.: Международные отношения, 2004. 896 с.
13. Фатхутдинов Р. А. Стратегическая конкурентоспособность: учебник. М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2005. 504 с.
14. Безугла В. О. Аналіз конкурентоспроможності регіонів України. *Регіональна економіка*. 2004. № 4. С. 64–68.
15. Винокурова М. В. Конкурентоспособность и потенциал кластеризации отраслей экономики Иркутской области. *Всероссийский экономический журнал*. 2006. № 12. С. 73–91.
16. Романко О. П. Методи та способи здійснення оцінки конкурентоспроможності регіону: світова практика і український досвід. *Економіка та держава*. 2018. № 4. С. 42–45.
17. Индекс конкурентоспроможності міст України: веб-сайт інституту економічних досліджень та політичних консультацій. URL: http://www.ier.com.ua/ua/mci/Report_19-20 (дата звернення: 09.09.2020).
18. Рейтинг конкурентоспроможності областей України: веб-сайт міжнародного центру перспективних досліджень (МЦПД). URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/konkurentospromozhn_st_prezentac_ua.pdf (дата звернення: 09.09.2020).
19. UK Competitiveness Index: Website. URL: <http://irep.ntu.ac.uk/id/eprint/36239/> (Last accessed: 12.09.2020).
20. Романко О.П. Поняття конкурентоспроможності регіону та його ознаки. *Ефективна економіка*. 2015. № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3869> (дата звернення: 12.09.2020).
21. Інфраструктура регіонів України. Пріоритети модернізації. Аналітичне дослідження. ГО «Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень», Фонд імені Фрідріха Еберта. Київ, 2017. 108 с.
22. Регіони України. Статистичний збірник за 2019 рік: веб-ресурс Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/12/zb_ru1ch2019.pdf (дата звернення 12.09.2020).
23. Робоча сила України 2019. Статистичний збірник: веб-ресурс Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_r_s_2019.pdf (дата звернення: 12.09.2020).

24. Паливода К. В. Проблеми формування привабливого інвестиційного клімату як засобу подолання деструкцій в економіці України. *Економіка та держава*. 2018. № 3. С. 4–9.

25. Антонова С. Є., Корбутяк В. І. Моніторинг дотримання принципів прозорості та відкритості у діяльності органів влади в Україні. DOI: 10.32702/2307–2156–2020.10.34

26. Transparent Cities: Website. URL: <https://transparentcities.in.ua/common-info> (Last accessed: 14.09.2020).

27. Панжар М. І. Інструментарій визначення ефективності національної економіки України та перспективи її підвищення. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2012. № 2. С. 147–152.

28. Ділова активність підприємства: сутність та методика аналізу: монографія / Н. Б. Кащена та ін. Х.: Видавництво Іванченка І. С., 2016. 196 с.

29. Показники та індекси конкурентоспроможності регіонів у 2019 році. Офіційний сайт держстату України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/12/Reg_U%20%D0%86%D0%86.pdf (дата звернення: 06.07.2020).

30. Фролова Г. І. Перспективи інвестиційно-інноваційних процесів у системі регіонального розвитку. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2011. № 3(15). С. 110–114.

Розділ 5

НАПРЯМКИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

5.1 Зарубіжний досвід управління конкурентним розвитком територій

В умовах глобалізації, що характеризується загостренням конкуренції за обмежені фінансові ресурси, ринки збуту та людський капітал, забезпечення соціально-економічного розвитку у довгостроковому періоді, належних умов життя населення та економічного зростання на рівні країни, регіону або громади залежить від рівня їх конкурентоспроможності відносно інших країн, регіонів або громад.

Сучасний етап соціально-економічних та адміністративно-управлінських трансформацій вимагають докорінного перегляду регіональної політики та створення умов для конкурентного розвитку регіонів, зниження між територіальних диспропорцій, зокрема в аспектах економічного зростання та людського розвитку.

Погоджуємося з науковцями Федуловою Л. І. та Ємельяненко Л. М., що «аналіз загального соціально-економічного стану в Україні показує низьку спроможність влади усіх рівнів до збереження, посилення та реалізації конкурентних переваг. Збереження просторової нерівномірності та міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій, низька інтенсивність інтеграційних процесів у формуванні внутрішнього ринку країни, повільні структурні зрушення, а в останній час й нестабільна та загрозлива для української державності полі-

тична ситуація не забезпечують якісного економічного зростання, що дозволяє експертам оцінити Україну як найбіднішу країну Європи. А усі зазначені вище характеристики посилюють нерівномірність регіонального розвитку та диференціацію якості життя населення, що в свою чергу активізує зовнішню та внутрішню трудову міграцію, не знижує рівень безробіття й, в цілому, не сприяють результативному вирішенню інших соціально-економічних проблем» [1]. В таких умовах постає завдання щодо розроблення ефективних стратегій розвитку регіонів та окремих територій, що базуватимуться на формуванні і розвитку конкурентних переваг і ефективного використання наявного стратегічного потенціалу.

Проблеми конкурентоспроможності регіонів та територій в Україні загострюються внаслідок структурних трансформацій економіки, що відбулися в регіонах за останні 10–15 років й призвели до таких наслідків:

- суттєве скорочення питомої ваги індустріального сектору в економіці, що зумовило зниження питомої валової доданої вартості в структурі регіонального продукту більшості регіонів та домінування первинного сектору;
- зниження ділової активності, зокрема обсягів кредитування бізнесу та інвестиційного портфелю у фінансовому секторі;
- структурні зрушення на користь сільського господарства сприяли перетворенню частини регіонів на аграрні та зниженню рівня диверсифікованості їх економіки;
- відсутність дієвих структурних змін та масштабних проєктів модернізації в технологічній структурі регіональної економіки;
- обмеження зовнішніх ринків збуту та транзитних можливостей територій внаслідок військової агресії призвели до зниження експортного потенціалу частин регіонів.

Погоджуємося з думою колективу науковців, що:

- «а) структурні трансформації мають негативні ефекти не лише для окремих регіонів, алей для національної

економіки загалом, що виражається в появі ознак дезінтеграції економічного простору України та втраті мультиплікативного ефекту, який формували регіоні-лідери;

- б) достатніх стимулів для розвитку внутрішнього ринку не створено, регіональні виробники не демонструють високої готовності диверсифікувати виробництво, продукцію і ринки збуту;
- в) перелив капіталу природним чином у контексті покращення структури економіки регіонів здійснюється повільно, що акцентує увагу на необхідності цілеспрямованого структурного реформування економіки;
- г) економічний розвиток регіонів слід розглядати, в першу чергу, через структурно-технологічну модернізацію його економіки, створення умов та цілеспрямоване інвестування у види економічної діяльності, що належать до вищих технологічних укладів;
- д) в умовах, коли чинні механізми активізації регіонального розвитку виявились недостатньо ефективними або ще не розвинуті, варто звернути увагу на запуск проєктів з модернізації структури економіки регіонів, використання механізмів структурної допомоги окремим секторам, контроль за цільовим використанням Фонду регіонального розвитку, активізацію міжсекторальної взаємодії, імплементацію програм структурної перебудови в стратегії розвитку регіонів» [2].

Слід зауважити, що наразі напрацьовані нові підходи до управління регіональним розвитком та конкурентоспроможністю територій, що знайшли відображення в затвердженій Державній стратегії регіонального розвитку України на період 2020–2027 роки. Зокрема в документі зазначено, що «Реалізація державної регіональної політики на період до 2027 року здійснюватиметься на основі комплексного територіального підходу, що передбачає, що об'єктом у рамках регіональної

політики є територія, яка характеризується специфічним набором соціальних, просторових, екологічних та економічних особливостей. Заходи щодо реалізації державної регіональної політики спрямовуватимуться на підтримку потенційних центрів економічного зростання, які можуть поширювати свій позитивний вплив на розвиток сусідніх територій та впливають на розвиток регіону в цілому, а також на підтримку інтегрованих проєктів розвитку територій з особливими проблемами розвитку, що повинно сприяти зниженню рівня міжрегіональної та внутрішньо регіональної асиметрії в розвитку територіальних громад та якості життя людини» [3].

Згідно проєкту нової економічної стратегії, презентованої Кабінетом Міністрів України пріоритетними завданнями регіональної політики в Україні до 2030 року є:

- налаштування ефективного та узгодженого процесу стратегічного планування на рівні держави, регіонів та громад (3-рівневе планування) та забезпечення згуртованості регіонів;
- забезпечити узгодження секторальних стратегій з плануванням розвитку регіонів, у т.ч. з просторовим плануванням;
- підтримка та супровід стратегічного планування, ідентифікації потенціалу на рівні регіонів, зокрема через забезпечення ефективного, незалежного та прозорого функціонування Агенцій Регіонального Розвитку;
- підвищення інституційної спроможності регіонів, зокрема щодо збору статистичних та соціологічних даних на місцях, залучення фінансування та визначення смарт-спеціалізацій;
- розробка програм підготовки та підвищення кваліфікації представників місцевих органів влади;
- налаштування комплексної системи моніторингу регіонального розвитку через систематичний розрахунок РІЛР, ВРП та ефективності використання залучених державних й міжнародних коштів;

- забезпечення ефективного діалогу між центральними органами влади та ОМС, ОМС та громадськістю, ОМС та бізнесом [4].

Програмування проєктів та програм підтримки й розвитку територій за функціональними типами (у т.ч. сільські території, вугільні регіони, тощо)

Досліджуючи особливості нової регіональної стратегії можна відзначити більш прагматичний підхід до визначення інструментів управління територіями, розподілу бюджетних ресурсів на їх розвиток та орієнтацію в першу чергу на сприяння самодостатньому ендегенному розвитку територій на відміну від політики економічного і соціального вирівнювання. Згідно цієї логіки найбільшу допомогу отримають економічно-активні території, що чітко визначилися з джерелами економічного розвитку та напрямками економічного зростання. Наведений підхід до регіональної політики враховує сучасну Європейську парадигму розвитку регіонів і територій, орієнтовану на найбільш ефективне використання місцевих переваг. Особливості нової Державної стратегії регіонального розвитку наведено на рис. 5.1.

Ефективність реалізації зазначених у стратегії засад та положень залежить насамперед від політичної волі й розроблених інструментів її реалізації на рівні регіонів та окремих територіальних громад. У даному аспекті доцільним є вивчення зарубіжного, зокрема європейського досвіду щодо розвитку територій та забезпечення їх конкурентоспроможності. Актуальність дослідження Європейського досвіду у сфері забезпечення конкурентного розвитку територій зумовлюється також задекларованим прагненням України до поступової інтеграції до складу ЄС.

Окремі питання, пов'язані з конкурентним розвитком територій розглядаються також в Угоді про асоціацію України та країн Європейського союзу, зокрема у статті 466 «Сторони сприяють взаєморозумінню та двосторонньому співробіт-

Рисунок 5.1 – Основні засади Державної стратегії регіонального розвитку України на період 2021–2027 років. Джерело: [5]

ництву у сфері регіональної політики щодо методів формування та реалізації регіональних політик, зокрема багаторівневого управління та партнерства, з особливим наголосом на розвитку відсталих територій та на територіальному співробітництві, при цьому створюючи канали зв'язку та активізуючи обмін інформацією між національними, регіональними та місцевими органами влади, соціально-економічними утвореннями та представниками громадянського суспільства» [6].

Сучасна регіональна політика ЄС спрямована на досягнення трьох взаємопов'язаних цілей, а саме: сприяння економічному наближенню країн та регіонів, що характеризуються нижчим рівнем економічного розвитку порівняно з лідерами, розвиток конкурентоспроможності регіонів не тільки порівняно з регіонами в ЄС, а й на світовому ринку та забезпечення зайнятості населення. Важливе місце в реалізації вказаних цілей відіграє фінансова складова. Зокрема, як зазначається в доповіді: «Європейська регіональна політика: натхнення для країн, що не входять до ЄС», існують три основні джерела фінансування, які були створені у різні часи протягом розвитку ЄС. Фонд європейського регіонального розвитку (European Regional Development Fund, ERDF) зосереджується, в основному, на ініціативах, пов'язаних з економічним зростанням, зайнятістю і конкурентоспроможністю, включаючи інвестиції в інфраструктуру. Фонд наближення зосереджується на транспортній та екологічній інфраструктурі, включаючи відновлювальні джерела енергії. По-третє, фінансування в рамках Європейського соціального фонду спрямовується на інвестиції в людський капітал у сфері освіти і професійної підготовки [7].

Дослідження науково-практичних підходів, що використовуються в країнах ЄС у сфері розвитку конкурентоспроможності територій дозволило виділити наступні принципи нової Європейської регіональної політики:

1. Унікальність територій може виступати основним джерелом економічного розвитку, тобто всі без виключення території мають певні стартові можливості для формування конкурентних переваг у певній сфері діяльності.
2. Орієнтація на ендogenous активи, тобто максимально ефективне використання місцевих ресурсів для створення конкурентних переваг.
3. Пріоритетність державної підтримки можливостей розвитку регіону на противагу нейтралізації застарілих проблем.
4. Довгострокове планування сталого розвитку територій, пріоритетність збалансованого розвитку перед економічним зростанням.
5. Широке залучення місцевих органів влади, громадськості та бізнесу до процесів планування розвитку територій та формування конкурентних стратегій.
6. Активізація «м'яких» чинників ендogenous розвитку, зокрема інноваційних можливостей бізнесу, компетенцій, мережеских зв'язків, гнучких бізнес-процесів, інформаційних технологій.
7. Нові підходи до оцінки конкурентоспроможності з розширенням спектру якісних індикаторів та зміщення акцентів з виключно економічного зростання до забезпечення умов для людського розвитку та збереження природних екосистем.

Досліджуючи інструменти реалізації регіональної політики ЄС у контексті розвитку територій можна зробити висновок, що за своєю сутністю вона містить насамперед ознаки інвестиційної політики, оскільки передбачає механізми акумулювання та перерозподілу фінансових ресурсів між регіонами та окремими територіями в рамках визначених цілей і програм, що спрямовані на створення робочих місць, забезпечення інклюзивного ендogenous зростання територій та збереження навколишнього природного середовища.

Інструменти реалізації інвестиційної політики в ЄС можна поділити на три рівні:

1. Наднаціональний рівень, що формує загальні принципи та пріоритетні напрямки розвитку країн та регіонів, що входять до складу ЄС. Важливими фінансовими інструментами, що використовуються для регіонального вирівнювання, тобто зниження соціальних та економічних диспропорцій є діяльність спеціалізованих фінансових фондів, серед яких:

Фонд європейського регіонального розвитку (European Regional Development Fund, ERDF) фінансує проекти, пов'язані з економічним розвитком територій, конкурентоспроможністю та зайнятістю. Діяльність Європейського фонду регіонального розвитку зосереджена на чотирьох пріоритетах: інновації і дослідження; розвиток цифрових технологій; підтримка малого і середнього бізнесу; низьковуглецева економіка. Ресурси цього фонду не обов'язково повинні використовуватися із зазначеними цілями. Але у групі розвинених країн принаймні 80 % виділених коштів необхідно витратити на два з чотирьох пріоритетів, що вказані: в перехідних регіонах не менше як 60 % а у найменш розвинених – не менше як 50 %. Також встановлений мінімальний відсоток коштів, які потрібно інвестувати в розвиток низьковуглецевої економіки [8].

Фонд згуртування спеціалізується на розвитку транспортної та екологічної інфраструктури, зокрема розробку і впровадження відновлювальних джерел енергії.

Доцільно зазначити, що криза пов'язана з пандемією COVID-19, внесла свої корективи в порядок денний та цільові пріоритети розвитку ЄС. За інформацією Європейської комісії [9], наразі відбувається формування нової концепції та стратегії розвитку співтовариства під назвою «Наступне покоління ЄС» (Next Generation EU). З цією метою планується створення Фонду відновлення та сталого розвитку, що буде одним із основних інструментів відновлення економіки регіонів, з

безпрецедентним об'ємом кредитів у розмірі 672,5 мільярдів євро та грантами попередньої фінансової підтримки у для впровадження перших заходів відновлення. Держави-члени включили у свої плани відновлення та стійкість своєї національної програми реформування та інвестування, розроблену відповідно до цілей політики ЄС, сконцентровану на переході до зелених та цифрових технологій.

Європейський соціальний фонд зосереджується на інвестиціях у розвиток людського капіталу, зокрема освіти, професійну підготовку та перепідготовку працівників відповідно до потреб розвитку економіки ЄС.

2. Національний рівень. На національному рівні проблеми забезпечення конкурентного розвитку територій вирішуються за допомогою різних моделей економічного регулювання та стимулювання підприємницької активності. До прикладу, у США в якості пріоритетного інструменту урівноваження регіональних диспропорцій використовується фінансова підтримка депресивних регіонів шляхом бюджетного фінансування окремих секторів економіки, субсидування та кредитування розвитку промисловості та заходів щодо раціонального використання місцевих ресурсів і зниження екологічного тиску, надання податкових та амортизаційних пільг виробництва, що забезпечують зростання зайнятості населення. Реалізацією регіональних програм, що фінансуються з федерального бюджету в США займаються не адміністрації регіонів, а система спеціалізованих незалежних установ та органів при федеральному уряді. До найбільш поширених інституцій. Що здійснюють вплив на розвиток і конкурентоспроможності територій в США можна віднести агенції регіонального розвитку, зокрема державні інвестиційні корпорації, що концентрують державні інвестиції й спрямовують їх на розвиток міст, що у свою чергу стимулює розвиток периферійних територій.

Регіональна політика Великобританії спрямована на вирішень проблем забезпечення конкурентоспроможності відсталих та депресивних територій шляхом перерозподілу фінансових потоків (надлишкового капіталу) та мобільної робочої сили із районів прискореного розвитку у депресивні шляхом відповідної диференціації податкової та амортизаційної політики, державних пільг та інших інструментів економічного стимулювання.

Прикладом ефективної територіально-галузевої політики є регіональна політика Японії, що територіально розділена на невеликі райони. В середині кожного району розробляються програми спеціалізації промисловості та послуг, що спрямовані на забезпечення конкурентоспроможності та найбільш синергічного використання місцевих ресурсів та інфраструктури. «Така політика регіоналізації визначає соціально-економічний розвиток країни загалом і є основою для розробки довгострокових планів комплексного розвитку територій; формує фінансову, насамперед податкову, систему, що забезпечує самофінансування територій; сприяє розв'язанню соціальних проблем населення шляхом економічного регулювання його розселення і міграції, використовуючи кредити, пільгове оподаткування та інші економічні важелі» [10].

Важливим інструментом регіонального управління в Німеччині є формування наскрізних територіально-галузових планів розвитку територій, в основі яких просторове панування розвитку земель, транспортної інфраструктури, водопостачання, каналізації що забезпечує ефективну організацію бізнес-процесів та сприяє розвитку відповідних галузей економіки регіонів.

В країнах-членах ЄС також приділяється значна увага виявленню та використанню особливих переваг регіонів та менших адміністративних утворень. До прикладу у програмах підтримки інноваційного розвитку регіонів Німеччини застосовуються наступні принципи бізнес-підходу:

- виявлення й розвиток потенційних конкурентних переваг;
- розвиток гнучких партнерських зв'язків між бізнесом, освітнім та науковим середовищем і місцевою владою;
- впровадження ринково-орієнтованих інновацій;
- розроблення чітких конкурентних профілів регіону з використанням сучасних інформаційних технологій та заснованих на високих стандартах фінансування і оцінки.

В цілому, регіональна політика більшості розвинених країн спрямована на вирішення наступних завдань:

1. Урівноваження рівня соціального та економічного розвитку всіх регіонів шляхом державного стимулювання найбільш відсталих та депресивних територій;
2. Галузеве планування та його територіальна оптимізація на основі стимулювання розвитку галузей та видів економічної діяльності, що є життєзабезпечуючими складовими регіональних економік, сприяння модернізації виробництва та відповідної інфраструктури, впровадження нових технологій, заповнення структурних «прогалин» в організації бізнес-процесів;
3. Удосконалення системи горизонтальних і вертикальних комунікацій, що забезпечують ефективний рух інформаційних та фінансових потоків та розвиток інтеграційних зв'язків як між окремими регіонами, так і з сусідніми регіонами суміжних країн.

Дослідження особливостей регіональної політики, спрямованої на конкурентний розвиток територій у країнах ЄС, дозволило виділити ключові імперативи, що визначають загальну філософію управління територіями й знаходять відображення у відборі відповідних механізмів та інструментів впливу, зокрема: розвиток конкурентних переваг території на основі ендегенних (унікальних) активів, що здані забезпечити відповідні переваги для бізнесу не тільки на регіональному, а також міжнародному рівні; інноваційні трансформації еконо-

міки територій на засадах смарт-спеціалізації; якісне інституційне забезпечення функціонування бізнесу на територіях; пріоритетність екологічної безпеки та людського розвитку; фінансова підтримка інноваційних підприємств та галузей; розвиток компетенцій, накопичення та трансфер знань; партисипативне управління.

Основними інструментами реалізації зазначених завдань в Європейських країнах є:

- створення сприятливих умов для розвитку бізнесу шляхом: зниження бюрократичних перепон, спрощення процесів адміністрування податків, створення мобільних додатків та розвиток цифрового середовища, що сприяє підвищенню мобільності та прямоочності бізнес-процесів та зниженню частини трансакційних витрат;
- забезпечення стабільності регуляторного середовища та зниження негативних впливів макроекономічних чинників;
- розширення прав місцевих органів самоврядування у сфері податкового та іншого стимулювання розвитку підприємництва на територіях;
- застосування довгострокового часового діапазону (у середньому 5–7 років) бюджетування для забезпечення стабільності процесів реалізації довгострокових інвестиційних проєктів та їх незалежності від політичних чи макроекономічних змін;
- розроблення адаптованих стратегій, що враховують потреби, мотивації та ендогенний потенціал регіону з відповідним інструментарієм економічної політики;
- всебічна підтримка місцевих ініціатив щодо реалізації проєктів, які сприятимуть розширенню зайнятості та зміцненню спроможності до розвитку громад і територій.

3. Регіональний рівень, що представлений безпосередньо суб'єктами управління територіями та відповідними громадами у розвинутих країнах наділений достатньо широ-

ким спектром повноважень щодо мобілізації внутрішніх ресурсів та можливостей сприяння розвитку бізнес-активності на територіях. Основними інструментами регіонального рівня є розроблення стратегічних планів розвитку територій, проєктів та програм, що можуть фінансуватися з різних джерел, зокрема за участю державних інвестицій, грантів та інших форм міжнародної допомоги, укладення договорів про міждержавне співробітництво.

Як зазначає Архипенко І. «Останніми роками поширення набула нова парадигма регіонального розвитку і зростання, яка дістала назву «політика, що спирається на можливості місць» («place-based policy»). Місцеві й національні уряди відходять від традиційних підходів, що акцентують увагу на забезпеченні масштабної інфраструктури, залученні інвесторів і трансфертних виплатах, призначених в основному для компенсації наслідків промислової реструктуризації і слабкого зростання»[10].

Важливою складовою бізнес-трансформацій, що забезпечують конкурентний розвиток територій у країнах з розвинутою економікою є мале та середнє підприємництво. Малий бізнес є більш мобільним та здатний швидко заповнювати ринкові ніші, сприяти дифузії інновацій здійснювати вплив на формування нової культури виробництва і споживання.

Погоджуємося з науковцями Чуприна Л. В. та Юзовицька С. А., що «в Україні влада наразі не надає належної підтримки суб'єктам малого бізнесу, а зазвичай оцінює мале підприємництво як злісного неплатника податків і внесків на соціальне страхування та намагається вивести у цьому сегменті тіньові заробітні плати у легальну площину, підвищуючи рівень мінімальної заробітної плати. Разом з тим, результати фінансової кризи останніх років показали, що в Україні малі та середні підприємства виявилися більш стійкими і стабільними в порівнянні з великими підприємствами» [11]. Наслідком такої політики є низька частка малого бізнесу, який у 2019 році ледь

сягнув 17% ВВП в той час як в окремих країнах ЄС така частка складає більше половини, скорочення кількості суб'єктів малого підприємництва та перехід їх значної частини в тіньовий сектор економіки.

Саме стимулювання розвитку малого бізнесу є одним важливих інструментів впливу на економічне зростання та зниження соціально-економічних диспропорцій на різних територіях. У цьому аспекті в країнах з розвинутою економікою напрацьовано дієві механізми, що застосовуються для розвитку малого і середнього підприємництва та стимулювання ділової активності у регіонах. Найбільш поширеними є механізми податкового, кредитного адміністративного регулювання, також державного інвестування, організаційного та інформаційного супроводу. Наприклад, у США важливим інструментом стимулювання малого підприємництва є державне гарантування позик для розвитку малого бізнесу, низькі відсоткові ставки або нульової для сфер бізнесу, які відповідають визначеним критеріям, тобто сприяють формуванню нових робочих місць, заповнюють соціально-важливі ніші на рику або створюють нові технології.

Податкові ставки мікрокредитування для малого підприємництва майже у всіх розвинутих країнах є у багато разів нижчими, ніж в Україні. У таблиці 5.1. наведено порівняльні ставки кредитування малого підприємництва в окремих країнах та Україні.

Достатньо позитивною ініціативою можна вважати ініціативу кабінету міністрів України щодо впровадження програми пільгового кредитування для малого бізнесу за ставкою 5–9% річних, як відповідь на економічну кризу, викликану епідемією корона вірусу, що значно вдарила по малому та мікропідприємству та призвела до закриття понад 18% мікропідприємств. За даними Кабінету міністрів, підтримка бізнесу буде надаватися за двома напрямками:

Таблиця 5.1 – Особливості кредитування малого бізнесу в Україні та країнах світу

Країна	Середньорічний % по кредитах, які надаються підприємствам малого та середнього бізнесу	Розмір кредиту для бізнесу, що надається державою (євро)
США	2,75	до 1,79 млн
Канада	2	до 223 тис.
Японія	0,1	не встановлено верхньої межі
Німеччина	1–8	до 520 тис.
Великобританія	2	до 286 тис.
Польща	6–8	до 185 тис.
Україна	19,2	–

Джерело: [11; 12]

- перший – здешевлення кредитів шляхом компенсації відсоткової ставки до рівня 5, 7 та 9 відсотків річних за кредитами у національній валюті. Відсоток залежить від розміру та типу бізнесу:
 - 5% річних – якщо виручка до 25 млн грн і створюються мінімум 2 робочих місця;
 - 7% річних – для бізнесу з виручкою до 25 млн грн, який не створює нових робочих місць, але за кожного нового працівника ставка знизиться на 0,5%;
 - 9% річних – для бізнесу з виручкою до 50 млн грн;
- другий – надання часткових гарантій за кредитами, наданими мікро та малому бізнесу, якщо у них не вистачає застави.

Основними напрямками фінансування в межах програми є:

- придбання нових та б/в основних засобів, їх модернізація;
- придбання нежитлової нерухомості та/або земельних ділянок без права передачі в оренду;
- будівництво та реконструкція приміщень (крім офісних);

- придбання прав інтелектуальної вартості (франчайзинг);
- поповнення обігових коштів до 25% від вартості інвестиційного проєкту [13].

Нажаль, існують значні адміністративні та інші перепони для використання даної програми, що стримують кредитування малих підприємств.

Окрім низьких відсоткових ставок сам процес кредитування малого підприємництва у країнах з розвинутою економікою є достатньо простим та не потребує значних адміністративних витрат та довгих презентацій бізнес-проєктів. Достатньо подати заявку та інвестиційний проєкт у відповідний банк розвитку, мережа яких представлена майже у всіх регіонах. Після погодження інвестиційного проєкту та перевірки його відповідності встановленим критеріям, банк розвитку надає МСБ через банк-партнер фінансові ресурси.

До сучасних напрямків трансформації підприємницького середовища що здійснюють опосередкований, проте суттєвий вплив на конкурентоспроможність територій у країнах ЄС, Канаді та США є розвиток соціального підприємництва, що слугує вирішенню насамперед проблем соціального захисту, безробіття, громадського залучення тощо. Соціальне підприємство, виконуючи соціально або екологічно значущі функції сприяє зростанню конкурентоспроможності регіонів шляхом розвитку наявного людського капіталу, вирішення частини екологічних проблем територій, підтримки комунікаційного потенціалу громад.

До основних критеріїв соціального підприємництва відносять такі: понад 20% прибутку спрямовується на соціальні цілі, понад 50% працівників представляють соціально-уразливі групи населення, місія підприємства – досягнення певного суспільного блага.

Нажаль, в Україні розвиток соціального підприємництва набуває дуже повільного поширення через відсутність насамперед нормативно-правового регулювання такої діяльності,

діючих стимулів розвитку. зокрема у формі пільгового оподаткування, недостатньо сформованої підприємницької культури.

Основою концепції формування бізнес-середовища територіальних громад, зокрема міських агломерацій є теорія ендогенного зростання Ромера П., яка пояснює особливості у їх розвитку різними ресурсами, що використовуються та якістю акумульованого знань. Згідно теорії Ромера, потенціал екосистем локального рівня виявляється насамперед через збалансованість та ефективність зв'язку між його елементами. Дана концепція дозволяє поєднати індивідуальні цілі учасників бізнес-середовища на основі визначення дієвих інститутів їх взаємодії в межах територіальної екосистеми, що в цілому сприяє досягненню головної мети – підвищення конкурентоспроможності регіону та поєднаних учасників підприємницького середовища.

Важлива роль у забезпеченні конкурентного розвитку територій належить містам. Погоджуємося з думкою колективу науковців, що «міста як економічні драйвери розвитку, центри інновацій та технологій завжди перебувають у фарватері ідей та генерують нові сенси. «Шляхи досягнення інклюзивного та сталого розвитку міст є різними, це і інклюзивна освіта, інклюзивний туризм, а також трансформація бізнес-моделей компаній на інклюзивне підприємництво. Інклюзивна бізнес-модель підприємництва полягає у посиленні соціальної відповідальності бізнесу, формуванні соціального підприємництва та координації дій малого і середнього підприємництва (МСП), великого бізнесу, в тому числі мультинаціональних корпорацій. Урбанізовані території сприяють кластеризації, яка дозволяє МСП отримати вигоду з економії на масштабі, збільшити інвестиції і прискорити створення робочих місць» [14].

У цьому контексті актуальними залишаються питання комплексного бізнес-орієнтованого підходу до розвитку малих

міст і селищ міського типу, що стають центрами об'єднаних територіальних громад та справляють суттєвий вплив на розвиток відповідних територій.

Дослідження досвіду ЄС дозволило виділити основні засади, що можуть бути використані при формування стратегії конкурентного розвитку територій в Україні, зокрема:

- розроблення довгострокових планів розвитку територій на основі поєднання галузевого (оптимальне співвідношення видів економічної діяльності, що забезпечують мультиплікаційний ефект та сприяють розвитку конкурентного середовища), територіального (розміщення продуктивних сил та забезпечення відповідною інфраструктурою конкурентного функціонування бізнесу та соціальної сфери) та функціонального (організаційно-управлінське, комунікаційне та маркетингове забезпечення ефективного функціонування територіальних соціально-економічних систем) підходу;
- чіткі, прозорі та «не політичні» механізми залучення і розподілу бюджетних інвестицій та інших коштів регіонального розвитку;
- формування і розвиток інституційного потенціалу підтримки бізнесу у регіонах, що поєднуюватиме формальні та неформальні інституції та сприятиме реалізації інтегрованих програм;
- система моніторингу та оцінки дій інституцій публічного управління, реалізації проєктів, зокрема спільних (державно-приватних, проєктів з іноземними інвестиціями) що є необхідною умовою та засобом демонстрації створеної цінності для платників податків та бенефіціарів;
- посилене сприяння розвитку інноваційних видів діяльності, що не є традиційними для даних територій, проте здатні диверсифікувати бізнес-процеси та сприяють вирішенню певних соціальних чи екологічних проблем території.

5.2 Стратегії підвищення конкурентоспроможності територій та оптимізації бізнес-моделі розвитку Херсонської області

Досвід країн з розвиненою економікою свідчить, що основними умовами забезпечення конкурентоспроможності територій є розробка ефективних стратегій, що враховують наявний економічний та ресурсний потенціал територій, який може забезпечити внутрішні і зовнішні конкурентні переваги для розвитку пріоритетних, системо утворюючих видів економічної діяльності на інноваційних засадах та формування відповідної інфраструктури.

Згідно думки авторського колективу Інституту стратегічних досліджень, «розвиток регіонів України на сучасному етапі ринкових реформ зіткнувся з низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників, що зумовили його розбалансований, асиметричний та диспропорційний характер. Основою цього стала невизначеність стратегічних пріоритетів регіонального розвитку у кризовий та посткризовий періоди, неготовність регіонів до неухильно зростаючого конкурентного тиску на внутрішньому та зовнішніх ринках у боротьбі за матеріальні, фінансові та людські ресурси, можливість ефективного використання геополітичного розташування регіональних систем та комплексів. Тактичні прорахунки регіонального розвитку України (у короткостроковому та середньостроковому періоді) обумовлені переважно відсутністю чітко означених, науково обґрунтованих економічних і соціальних стратегічних пріоритетів, неврахуванням особливостей довгострокових тенденцій регіонального розвитку, що формуються та діють на посткризовому етапі модернізації економіки» [15].

Таким чином, актуальності набирає завдання формування та реалізації регіональних стратегій розвитку розробки із врахуванням геополітичних, економіко-географічних, соціально-демографічних та культурно-креативних особливостей територіального розвитку.

Стратегічні пріоритети розвитку Причорноморського регіону та його окремих областей повинні відповідати Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, базуватися на тісній співпраці і врахуванні інтересів регіональної влади, бізнесу та представників громадськості та враховувати переваги й особливості даного регіону, які охоплюють соціальну, економічну, природно-екологічну та просторову підсистеми (рис. 5.2).

Рисунок 5.2 – Концептуальна стратегічна модель розвитку Причорноморського регіону.

Джерело: Узагальнено на підставі [5]

Важливим у формуванні концептуальної стратегічної моделі розвитку Причорноморського регіону є врахування принципів і цілей сталого розвитку, адже «цілі сталого розвитку – це спільна програма для всіх. Практично це означає, що існує багато варіантів участі у реалізації програми: консультації та визначення нових політик та програм, впровадження конкретних цілей, вплив на зміну культурних та поведінкових стереотипів, та багато інших можливостей для реалізації трансформаційного потенціалу Цілей сталого розвитку.

На національному рівні організації громадянського суспільства відіграють вирішальну роль у перетворенні глобальних програм на національні пріоритети, працюючи через мережі та їхні членів. У свою чергу, вони гарантують, що за допомогою своїх прихильників та громадян, з якими вони працюють, ці національні пріоритети відображають локальні потреби, засновані на реальних життєвих показниках людей. Крім того, неурядові організації відіграють вирішальну роль у роботі з урядами у впровадженні програм, надання послуг, проведення досліджень, забезпечення дотримання урядами відповідальності за їхні зобов'язання та адвокації змін, у тому числі в контексті Цілей сталого розвитку» [16].

Регіональний розвиток повинен враховувати інтереси різних категорій населення, владних структур та представників бізнесу. Саме тому стратегічні орієнтири підвищення конкурентоспроможності територій та оптимізації бізнес-моделі розвитку повинні базуватися на синергетичному ефекті від результатів діяльності та співпраці населення, владних структур та представників бізнесу.

Важливим є врахування національних інтересів у процесі стратегування розвитку Причорноморського регіону. У цьому контексті не достатньо базуватися на Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, а необхідно враховувати і програми діяльності та розвитку розроблені іншими урядовими інституціями та міжнародними організаціями. Для

контролю реалізації стратегічних і програмних цілей необхідно проводити узгоджений моніторинг регіональних та державних індикаторів зростання (рис. 5.3).

Рисунок 5.3 – Узгодження інтересів стратегії розвитку Причорноморського регіону з державною політикою.

Джерело: Узагальнено на підставі [5]

Стратегії підвищення конкурентоспроможності територій та оптимізації бізнес-моделей їх розвитку повинні узгоджувати напрями сталого функціонування економічних систем на різних рівнях. «Сталий соціально-економічний розвиток означає таке функціонування господарського комплексу, коли одночасно задовольняються зростаючі матеріальні і духовні потреби населення, забезпечується раціональне та екологічно безпечне господарювання і вискоєфективне збалансоване використання природних ресурсів, створюються сприятливі умови для здоров'я людини, збереження і відтворення навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва» [17].

Сталий розвиток формується із врахуванням наступних напрямів (рис. 5.4) [18]:

- забезпечення справедливого соціального розвитку;
- формування сталого економічного зростання та зайнятості;
- формування ефективного управління та урядування;
- забезпечення екологічної рівноваги та розбудови стійкості.

Дослідження стратегій розвитку областей Причорноморського регіону дало можливість виділити п'ять основних пріоритетів розвитку:

- соціально-гуманітарний розквіт;
- екологічна сталість;
- інфраструктурний розвиток;
- ефективний економічний розвиток;
- експортно-орієнтований агропродовольчий розвиток.

Пріоритет соціально-економічного розквіту сформований у контексті людиноцентричного розвитку і спрямований на посилення людського капіталу, задоволення потреб населення у сфері освіти, здоров'я, соціального захисту (рис. 5.5).

У контексті забезпечення якості освіти, на нашу думку, важливе значення має покращення матеріально-технічного забезпечення, що дасть можливість широкого впровадження інноваційних технологій у освітню діяльність. Особливої уваги потребує дистанційний процес здійснення освітньої діяльності в умовах пандемії. Вчителі та викладачі зіткнулися із проблемою, яка стосується технічного та програмного забезпечення. Створення безпечного освітнього простору в умовах пандемії потребує додаткових матеріальних вкладень.

Забезпечення здоров'я громадян виступає не тільки пріоритетом регіонального розвитку, а і є глобальним пріоритетом також. Пандемія COVID-19 актуалізувала завдання, пов'язані із здоров'ям населення на глобальному рівні. У цьому напрямку загальновизнаним є завдання «сприяти дослідженням і

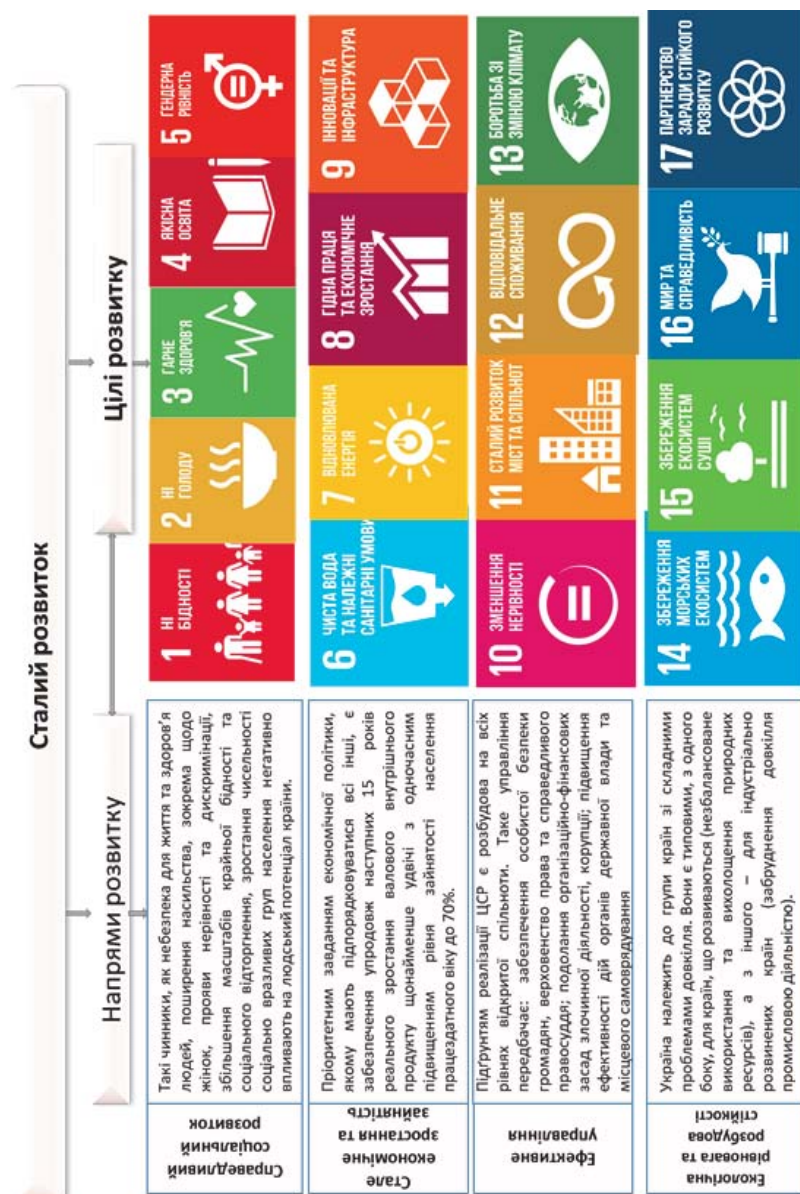

Рисунок 5.4 – Основні напрями та Цілі сталого розвитку України. Джерело: [18]

розробкам вакцин і лікарських препаратів для лікування інфекційних та неінфекційних хвороб, які насамперед стосуються країн, що розвиваються, забезпечувати доступність недорогих основних лікарських засобів і вакцин згідно з Дохійською декларацією «Угода ТРІПС і суспільна охорона здоров'я», де підтверджується право країн, що розвиваються, в повному обсязі використовувати положення Угоди з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності щодо прояву гнучкості для цілей охорони здоров'я населення і, зокрема, забезпечення доступу до лікарських засобів для всіх.

Істотно збільшити фінансування охорони здоров'я та набір, розвиток, професійну підготовку та утримання медичних кадрів у країнах, що розвиваються, особливо в найменш розвинених країнах і малих острівних державах, що розвиваються. Нарощувати потенціал усіх країн, особливо країн, що розвиваються, у сфері раннього попередження, зниження ризиків і регулювання національних і глобальних ризиків для здоров'я» [20].

Популяризація оздоровчої рухової активності та спорту серед населення виступає супутнім завданням у напрямку забезпечення здоров'я людей. «Численними науковими дослідженнями доведено, що рухова активність значною мірою сприяє покращанню здоров'я людини та подовженню тривалості життя. Останнім часом в Україні спостерігається позитивна тенденція зростання числа осіб, які використовують різні види та форми оздоровчої рухової активності, зокрема, завдяки збільшенню пропозиції приватного сектору. Позитивна тенденція спостерігається також у зацікавленні співпраці державного та приватного секторів у розвитку масового спорту» [21].

Міцне здоров'я та фізична активність громадян сприяють підвищенню економічної активності, що є складовою соціального захисту населення. В цілому, соціальний захист характеризується забезпеченням гідної праці та доступного житла.

У 2017 році було розроблено та прийнято Державним фондом сприяння житловому будівництву 41 територіальну житлові програми на 171,5 млн грн (рис. 5.6).

У напрямку забезпечення житлом населення в Україні діє Державна програма «Доступна іпотека 7%». «Державна програма «Доступна іпотека 7%» розроблялася Мінфіном з метою здешевлення вартості іпотечних кредитів для широкого кола громадян України. Водночас, існують сподівання, що успішний запуск програми пожвавить іпотечний ринок країни та стимулюватиме будівництво» [22].

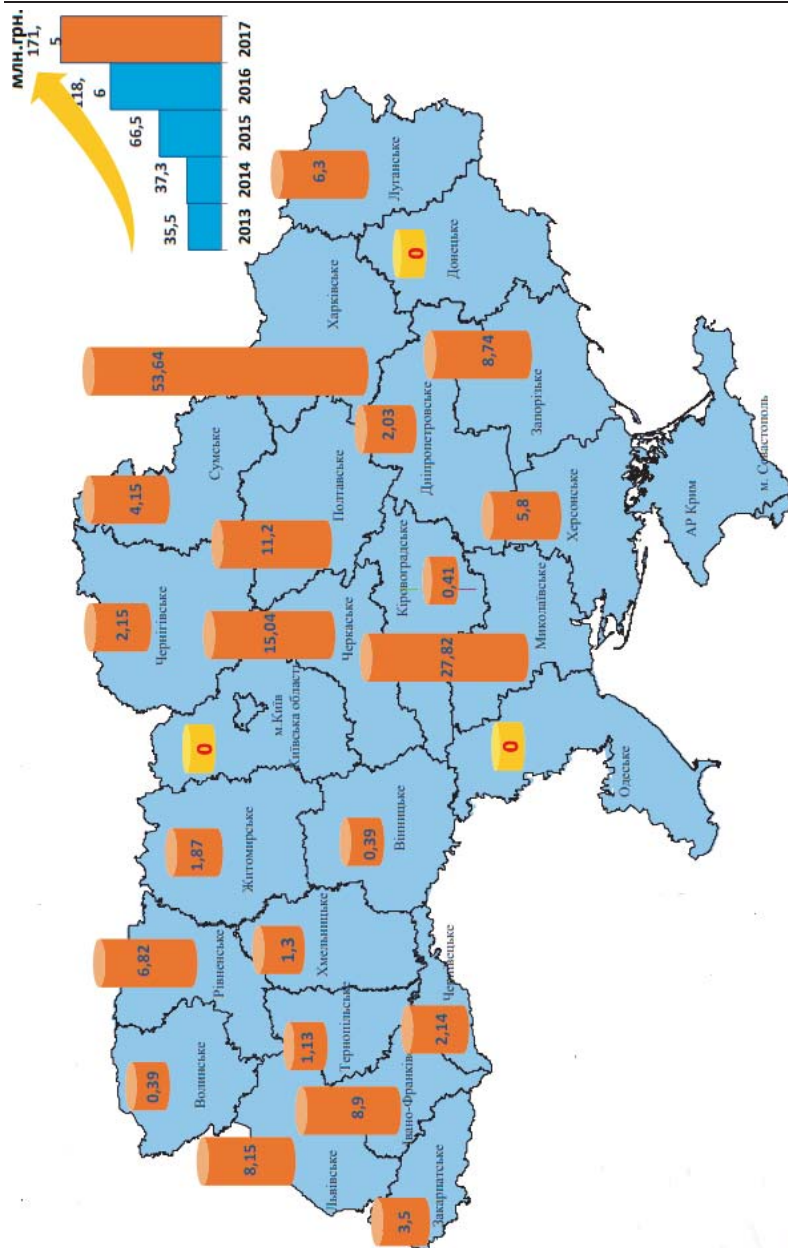

Рисунок 5.6 – Картографічне зображення місцевих житлових програм. Джерело: [23]

Наступним пріоритетом розвитку Причорноморського регіону є екологічна сталість (рис. 5.7). Екологічна сталість покликана забезпечувати цілісність та неушкодженість біологічних і фізичних природних систем. Особливої уваги потребують екосистеми, їх життєздатність та можливість відновлення. Сталий розвиток екосистем є основою збереження всієї біосфери.

Рисунок 5.7 – Завдання та операційні цілі екологічної сталості
Причорноморського регіону.

Джерело: узагальнено на підставі [19]

Надзвичайно шкідливий вплив на розвиток екологічних систем здійснюють процеси забруднення довкілля і втрати біологічного розмаїття. Саме тому у контексті конкурентного розвитку територій оптимізації бізнес-моделі їх розвитку слід пам'ятати про дотримання норм викидів у атмосферне повітря та скидів у стічні води забруднюючих речовин.

На території Причорноморського регіону функціонує багато підприємств, які скидають зворотні (стічні) води в поверхневі водойми та здійснюють викиди шкідливих речовин у повітря. Ситуація загострюється через застарілість очисних споруд та каналізаційні мережі.

У напрямку забезпечення екологічної сталості важливим є підтримка поширення виробництва і використання екологічної енергії. До екологічних видів енергії відносять сонячну, вітрову, гідроенергію.

Найпопулярнішим екологічним видом енергії в Україні та у Причорноморському регіоні є енергія сонячного випромінювання (рис. 5.8).

У рейтингу з виробництва електричної енергії з сонячного випромінювання Одеська та Херсонська області виступають лідерами, а Миколаївська область знаходиться на четвертому місці серед усіх областей України.

За період 2014–2018 роки у Причорноморському регіоні сильно зросла кількість виробників сонячних електростанцій. Наприклад у Одеській області таких виробників стало майже у двічі більше (рис. 5.9)

У забезпеченні екологічної сталості регіонального розвитку широко використовують «зелений тариф» – це «економічний механізм винагороди за генерацію електроенергії із відновлюваних джерел енергії (ВДЕ). За допомогою виплат, розмір яких варіює в часі, досягається одночасно три мети: компенсація вартості встановлення обладнання, подальше заохочення генерації вже після досягання окупності обладнання, перехід на ВДЕ» [24].

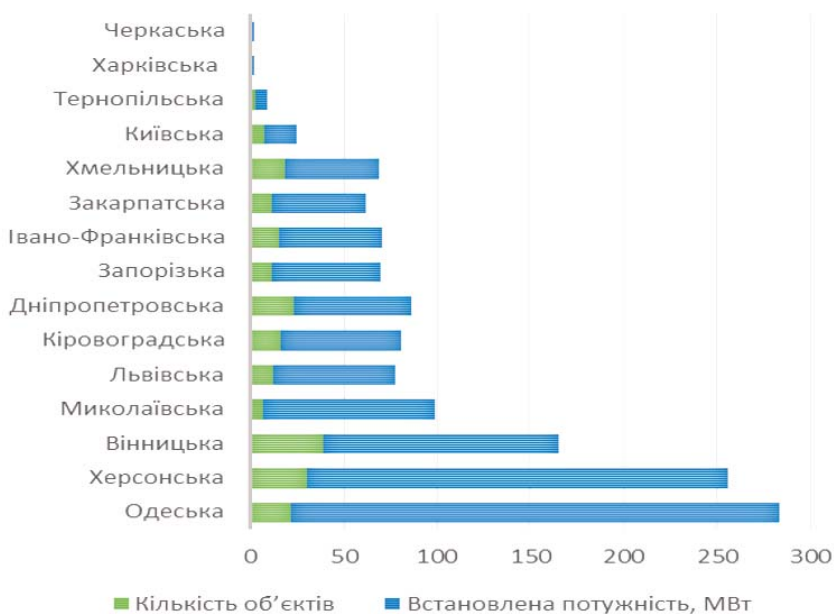

Рисунок 5.8 – Кількість виробників електричної енергії з енергії сонячного випромінювання. Джерело: [19]

Рисунок 5.9 – Кількість об'єктів та встановлена потужність СЕС в Одеській області. Джерело: [19]

Окрім зеленого тарифу, в якості інструментів підтримки розвитку відновлюваної енергетики ще використовують «зелені аукціони, чистий облік енергоспоживання, прямі договори купівлі-продажу енергії, «зелені» надбавки, контракти на різницю» [25].

Таким чином, з метою забезпечення екологічної сталості та подолання енергодефіциту Причорноморського регіону слід збільшувати виробників сонячної, вітрової та гідроенергії (рис. 5.10). «Відновлювана енергетика – це екологічно чисте невичерпне джерело енергії та надає можливість зменшити навантаження на ресурсну базу та знизити загальну ресурсозатратність.

Крім того, використання відновлюваних джерел енергії сприяє сталому розвитку міст, які завдяки сонячним, вітряним, біогазовим установкам, малим гідроелектростанціям можуть самі забезпечити себе електроенергією, скоротивши при цьому свої витрати та ресурсозалежність. Населення може самостійно виробляти електроенергію та контролювати її розподіл, мінімізуючи при цьому також втрати при передачі на великі відстані» [19].

Особливою проблемою не тільки регіонального, а і національного рівня є нагромадження значних обсягів твердих відходів. У економічно розвинених регіонах накопичується багато твердих відходів через відсутність достатнього рівня вторинного використання матеріальних ресурсів, тобто через відсутність переробки відходів.

Регіони потерпають через накопичення на звалищах великої кількості виробничих відходів та сміття. З метою забезпечення екологічної сталості слід впроваджувати роздільний спосіб збирання (сортуння) сміття та поширювати повторне використання виробничих відходів.

Наступним пріоритетним напрямом розвитку Причорноморського регіону є інфраструктурний розвиток (рис. 5.11)

Рисунок 5.10 – Інструменти підтримки розвитку відновлюваної енергетики та забезпечення екологічної сталості Причорноморського регіону. Джерело: узагальнено [25]

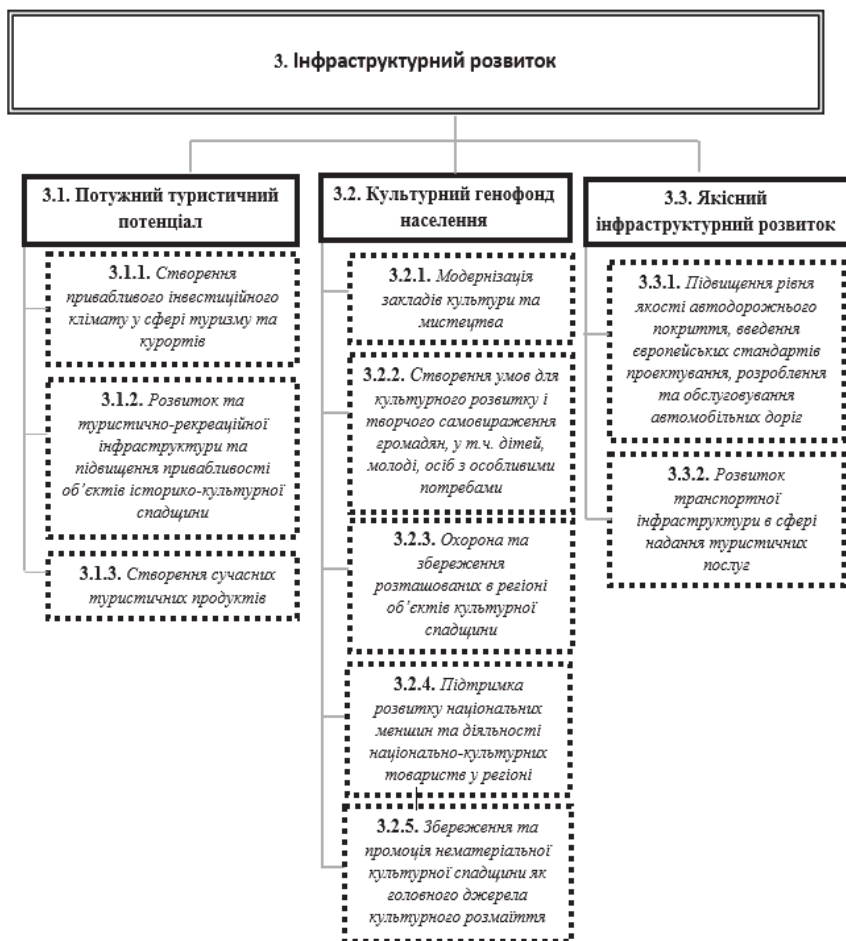

Рисунок 5.11 – Завдання та операційні цілі інфраструктурного розвитку Причорноморського регіону.
Джерело: узагальнено на підставі [19]

Інфраструктурний розвиток Причорноморського регіону тісно взаємопов'язаний із розвитком рекреації і туризму. Причорноморський регіон має ряд пріоритетів для розвитку сфери гостинності, основним з яких є вихід до моря та транспортно-географічне розташування. Сфера гостинності може слугувати додатковим джерелом створення нових робочих місць у регіоні.

Історичні традиції та культурний генофонд регіону створюють додаткові можливості для розвитку сфери гостинності. Новий напрямок економічного розвитку Причорноморського розвитку повинен використовувати поєднання творчості, підприємництва та технологічних інновацій, що знаходить своє втілення у культурній та креативній індустрії.

«Приклади окремих східноєвропейських країн як-то Польща чи Литва демонструють зростаючу ефективність креативних індустрій у створенні економічної цінності, високу швидкість формування нових робочих місць, посилену здатність цих індустрій протистояти економічній рецесії та продукувати велику кількість інноваційних рішень. Реалізація переважної більшості ініціатив у секторі культурних та креативних індустрій на базі невеликих населених пунктів прямо відображається на темпах їхнього економічного зростання. Наприклад, нині всесвітньо відомий фестиваль Burning Man, був започаткований у 1986 році, місцем проведення була обрана пустеля Блек Рок у штаті Невада. Найближчі малі населені пункти розташовані на відстані понад 100 кілометрів від локації! Тож організатори не були здивовані, коли на перший фестиваль з'їхалися лише 20 глядачів. У 2017 році подію відвідало близько 60 тис. гостей, які принесли штатові чистого прибутку близько \$4 мільйони, у 2018 році кількість відвідувачів зросла до 70 тис. гостей, що відповідно відобразилося і на обсягах сплачених податків до бюджету Невади, відчутно стимулюючи розвиток регіону. У 2019 році участь української команди у фестивалі Burning Man підтримав УКФ» [26].

Корисним у розвитку культурної та креативної індустрії може стати досвід Словаччини стосовно залучення фахівців (табл. 5.2)

Таким чином, залучення фахівців у розвиток культурної та креативної індустрії дозволить розвинути сферу гостинності Причорноморського регіону. Інфраструктурний розвиток сфери гостинності у поєднанні із розвитком культурної та креативної індустрії повинні базуватися на комплексному поєднанні творчості, підприємництва та технологічних інновацій.

Наступним пріоритетним напрямом розвитку Причорноморського регіону є ефективний економічний розвиток (рис. 5.12)

Для розвитку Причорноморського регіону величезне значення має створення сприятливого клімату та конкурентного середовища для регіональних виробників. Податкові внески виробничого сектору забезпечують можливість функціонування сфери освіти та охорони здоров'я. Крім того податкові надходження від діяльності виробничого сектору використовуються на розвиток територіальної інфраструктури. Таким чином, підтримка регіонального бізнесу забезпечить виконання завдань попередніх пріоритетних напрямів розвитку Причорноморського регіону.

Задля розвитку бізнесу визначено першочергову необхідність розробки заходів щодо покращення умов ведення бізнесу в Україні та виведення із тіні значного обсягу фінансових ресурсів, зокрема: спрощення системи сплати податків та забезпечення кредитної підтримки для малого і середнього бізнесу, спрощення системи закриття підприємств-банкрутів, покращення умов підключення до електропостачання суб'єктів господарювання.

Позитивно на розвиток бізнесу Причорноморського регіону вплинули національні реформи з дерегуляції підприємництва та децентралізації влади. «Було проведено істотне рефор-

Таблиця 5.2 – Схеми залучення фахівців у розвиток

Креативне поле	Оператори креативного поля	Задіяний сектор	Культурні оператори
1	2	3	4
Аудіальні, візуальні та перформативні мистецтва	Автори креативних оригінальних творів	Реклама, видавнича справа, ІТ, дизайн та мода	Сценаристи, хореографи, композитори, продюсери
Дизайн та мода	Автори креативних оригінальних творів	Реклама, кіно, ТБ та фотографія, ІТ, музика, перформативне та візуальне мистецтва	Дизайнери моди
Архітектура	Надавачі креативних послуг	ІТ, реклама	Архітектори, споживачі
Реклама	Надавачі креативних послуг	Всі сектори	Працівники креативної сфери, споживачі культурного продукту
ІТ: розробка цифрових медіа та ігор	Автори креативного контенту	Музика, видавнича справа, кіно, фотографія	Програмісти, дизайнери ігор, сценаристи, фрілансери

Джерело: [26]

мування банківської системи, завдяки чому стало можливим вирішення проблем кредитування пов'язаних сторін, проблем банків з недостатнім оборотним капіталом та відновлено рівень довіри до галузі. В країні запроваджено систему електронного управління державними закупівлями та відшкодування ПДВ, а також професійне управління невеликою кількістю найважливіших державних підприємств (ДП). Завдяки під-

культурної та креативної індустрії

Креативні фасилітатори	Механізм дистрибуції	Задіяні публічні інституції
5	6	7
Незалежні журналісти, фотографи-художники, агенти, видавці, освітні інституції	Галереї, музеї, театри, фестивалі, концертні зали і т.п.	Спонсори, Професійні, творчі спілки та асоціації, освітні заклади
Працівники, які шийють, фарбують, тчуть, кроють	Салони мод, медіа, журнали мод, модні покази	Салони краси, продюсерські агенції, модельні агенції, спонсори, освітні заклади
Робітники, інженери, конструктори, геодезисти, планувальники міст	Архітектурні студії, будівельні компанії	Регіональні громади, асоціації та місцеві органи самоврядування, департаменти архітектури та містобудування, освітні заклади
Підрядники, медіа компанії	Медіа та рекламні компанії	Органи державної влади, відповідальні за сферу реклами, асоціації рекламних агентств, освітні заклади
Виробник, дистриб'ютор	Онлайн магазини відповідної спеціалізації	Органи державної влади, відповідальні за сферу, ІТ-компанії, інтернет-провайдери

тримці донорів (зокрема ОЕСР) було створено Раду бізнес-омбудсмена та забезпечено її ефективну роботу, а також нові антикорупційні органи, такі як Національне антикорупційне бюро. Реформи з децентралізації України зумовили значну перебудову системи територіального управління та належать до заходів, які, згідно з опитуваннями, вважаються громадянами такими, що приносять реальні переваги» [27].

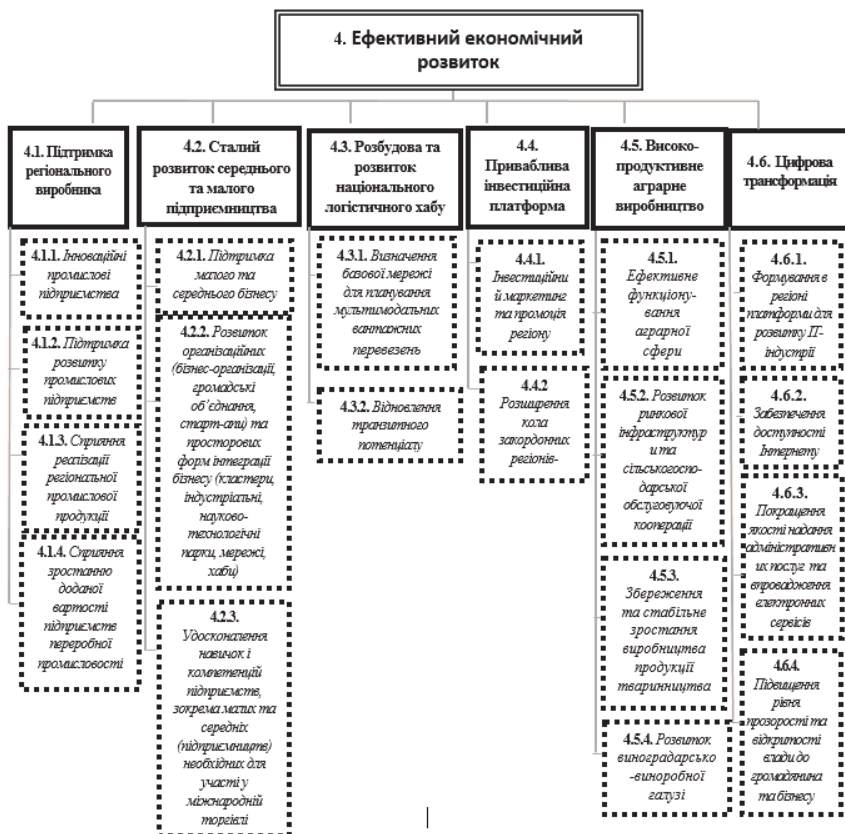

Рисунок 5.12 – Завдання та операційні цілі ефективного економічного розвитку Причорноморського регіону.

Джерело: узагальнено на підставі [19]

Для стратегічного підвищення конкурентоспроможності Причорноморського регіону та оптимізації бізнес-моделі його розвитку важливим є формування сприятливого інвестиційного клімату. Без інвестицій неможливо уявити розвиток провідних видів економічної діяльності.

Подальший розвиток бізнесу Причорноморського регіону сприятиме пошуку нових ринків збуту з метою підвищення рівня конкурентоспроможності регіональної економіки.

Транспорт виступає важливою складовою розвитку Причорноморського регіону, особливістю якого є морський транспорт. Через вигідне транспортно-географічне розташування для областей Причорноморського регіону важливим є створення транспортних хабів (вузлів), що базуються на поєднанні різних видів транспорту, які використовують для операцій з обслуговування транзитних та внутрішньо територіальних перевезень вантажів і пасажирів.

Розвиток сільського господарства та продовольчої сфери у Причорноморському регіоні зможе забезпечити продовольчу безпеку всієї країни, а також її конкурентоспроможність зовнішньому ринку. Сільськогосподарське виробництво сприяє збереженню українського селянства, як носія культурних особливостей та духовності нації.

Цифрова трансформація економічних процесів виступає прискорювачем суспільного розвитку. З точки зору підвищення конкурентоспроможності територій та оптимізації їх бізнес-моделі розвитку важливою є цифровізація різних сфер життєдіяльності регіону. «Високий рівень задоволення громадянина під час отримання послуги завжди буде актуальним явищем. Тому покращення якості надання адміністративних послуг шляхом підвищення рівня прозорості та відкритості влади до громадянина та бізнесу, впровадження електронних сервісів – є одними із основних завдань в доступності та ефективності адміністративних послуг» [19].

Ще одним пріоритетним напрямом розвитку Причорноморського регіону є експортно-орієнтований агропродовольчий розвиток (рис. 5.13)

Впровадження новітніх технологій у виробництво агропродовольчої продукції є важливим завданням для підвищення конкурентоспроможності Причорноморського регіону

Рисунок 5.13 – Завдання та операційні цілі експортно-орієнтованого агропродовольчого розвитку Причорноморського регіону.

Джерело: узагальнено на підставі [19]

та оптимізації бізнес-моделі його розвитку. Адже природно-кліматичні умови та ресурсна база даного регіону є надзвичайно сприятливими для виробництва агропродовольчої продукції. Проте, спостерігається певний рівень нестабільності виробництва сільськогосподарської та продовольчої продукції, причинами якого є «низький рівень платоспроможності населення регіону, ігнорування місцевими виробниками локального продовольчого ринку, депопуляція сільських територій через низький рівень заробітної плати та незадовільний розвиток соціальної інфраструктури, низький індекс стану земельних ресурсів» [28].

Окремі дослідники розглядають продовольчу безпеку, як окремий об'єкт стратегування. Так, Колісник Г. М. зазначає, що «стратегія продовольчої безпеки, має бути спрямована на: забезпечення необхідної кількості продовольства за рахунок власного виробництва і при необхідності – за рахунок імпорту; підтримку стабільності продовольчого постачання за рахунок скорочення коливань пропозиції і врожайності, адекватного управління національними запасами продовольства, розвитку транспортної інфраструктури та систем збуту; забезпечення доступу всіх верств населення до наявного продовольства» [29]

Таким чином, агропродовольчий розвиток Причорноморського регіону можливо розглядати, як окремий вектор стратегічного розвитку із своїми цілями, що охоплюють економічну, соціальну, гуманітарну та екологічну складову.

Слід зазначити, що існує певна суперечність між забезпеченням внутрішньої продовольчої безпеки і експортно-орієнтованим розвитком агропродовольчої сфери. Адже, з точки зору економічної вигоди, краще експортувати продукцію за кордон, аніж реалізовувати її на внутрішньому агропродовольчому ринку, що часто призводить до нестачі окремих продуктів сільського господарства та продовольства, ринковому дисбалансу та підвищенню цін.

Рисунок 5.14 – Концептуальна модель стратегічного агропродовольчого розвитку Причорноморського регіону.

Джерело: узагальнено на підставі [19]

Саме тому, надзвичайної ваги набуває завдання забезпечення рівноваги між цілями економічного, соціального, гуманітарного та екологічного характеру.

«Сьогодні у сфері виробництва сільськогосподарської продукції, у тому числі овочівництва, садівництва та ягідництва, набуває популярності перспективний, надприбутковий екологічного спрямування бізнес – органічне виробництво. Серед перспективних напрямів розвитку – органічне вирощування овочів, плодів і ягід, виробництво продуктів переробки з орга-

нічно вирощеної продукції (овочева консервація, консервовані овочі, пасти, соуси). Однією з ефективних форм кооперації усіх учасників аграрного ринку, з метою мінімізації витрат на всіх етапах виробництва і збуту сільгосппродукції, є кластерна модель. Створення кластерів не вимагає значного фінансування, а базується перш за все на організаційних зрушеннях. Варто зазначити, що від створення кластерів вирає не лише конкретний учасник, а й галузь сільського господарства в цілому завдяки більш злагодженій роботі всіх ланок» [19].

Для популяризації органічного харчування необхідно, щоб у населення сформувалися певні (органічні) стереотипи харчової поведінки, які охоплюють звички, уподобання до використання саме органічних продуктів харчування. Для цього необхідно розвивати інформаційний простір у напрямку подолання існуючих проблем харчування та харчових розладів й забезпечення продовольчої безпеки.

У контексті підвищення конкурентоспроможності територій та оптимізації бізнес-моделі їх розвитку важливим є поєднання процесів популяризації органічної продукції із дотриманням територіальних культурних та кулінарних традицій.

Погоджуємося з думкою Федулової Л. І. та Ємельяненко Л. М., що «домінуюча в країні внутрішня виробничо-територіальна організація більшості регіонів не забезпечує їхньої конкурентоспроможності на глобальному ринку так як спостерігається низький рівень інноваційної стійкості регіонів (відображає ґрунтовність, міцність і надійність елементів регіональної інноваційної системи, її рівновагу, а також можливість протистояти як внутрішнім, так і зовнішнім впливам негативного характеру). Порівняно з національним рівнем, регіони важливі близькістю всіх акторів і можливістю створювати соціальні мережі, а їх географічна близькість має потенціал для створення конкурентних переваг в умовах взаємодії, навчання, доступу до навичок і співробітництва в усіх сферах діяльності» [1].

Таким чином, головною метою та водночас важливою прикладною проблемою регіонального розвитку є пошук найбільш оптимальних бізнес-орієнтованих моделей розвитку економіки регіонів (територій) та інструментів забезпечення їх дієздатності в нових умовах господарювання.

Сучасний підхід до стратегічного планування, як задекларовано в економічній стратегії розвитку України до 2030 року, ґрунтується на інтеграції територіального та галузевого планування, тобто пошуку «точок зростання» на регіональному рівні, дієвих інструментів їх розкриття та стимулювання розвитку а також ефективного просторового розміщення відносно ресурсів, ринків, інфраструктури, що створюватиме умови для конкурентного розвитку бізнесу, міжгалузевої та міжрегіональної інтеграції та забезпечуватиме вагомий соціальний ефект.

У цьому контексті, на рівні регіону необхідно виділяти дві взаємопов'язані форми організації бізнес-процесів:

1. Територіальна (просторова) організація, що являє собою систему функцій з управління окремими елементами простору та їх взаємодією з метою забезпечення певної структурованості та пропорційності розвитку всіх господарських систем регіону шляхом оптимізації інформаційних, матеріальних та фінансових потоків, формування економічних зв'язків і відносин, інтеграції інтересів держави, суспільства та бізнесу.
2. Галузева (бізнес-орієнтована) організація, що враховує територіальні переваги розвитку окремих видів економічної діяльності й спрямована на формування комплексу заходів для забезпечення максимально продуктивного використання ресурсів території на основі їх глибокої переробки підприємствами відповідних галузей, упровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва високоякісної конкурентоспроможної продукції, розвитку ринкового середовища та збереження навколишнього природного середовища.

Досвід країн з розвиненою економікою свідчить, що на початковому етапі формування (модернізації, адаптації) конкурентної бізнес-моделі розвитку території важливим прикладним завданням є пошук ключових «точок зростання» та стимулювання їх розвитку для забезпечення економічної та соціальної стабільності регіональних систем у середньостроковому періоді, як базових умов для поступового переходу до іноваційно-орієнтованих конкурентоспроможних систем.

На нашу думку, у процесі пошуку точок «економічного зростання» територій необхідно послідовно враховувати такі чинники:

1. Наявний виробничий і економічний потенціал території та резерви його зростання, як базової умови для забезпечення життєдіяльності регіону, поточних потреб населення, підґрунтя для економічного розвитку у середньостроковій перспективі;
2. Інноваційний та експортний потенціал території, як основу для формування конкурентних переваг на внутрішньому і зовнішньому ринку;
3. Інструменти забезпечення дієвості стратегічної моделі розвитку регіону та територій (регуляторне середовище, комунікації, смарт спеціалізація, цифрофізація бізнес-процесів).

Для удосконалення підходів до галузевого та просторового планування і розроблення стратегій соціально-економічного розвитку регіонів й окремих територій на середньострокову перспективу запропоновано модель визначення точок економічного зростання, які здійснюють суттєвий вплив на економічне забезпечення та людський розвиток регіону із урахуванням структурних трансформацій.

Першим етапом формування стратегії конкурентного розвитку регіону є секторально-структурний аналіз економіки, результати якого дозволять окреслити пріоритетні з точки зору забезпечення економічного та соціального розвитку у середньостроковій перспективі види економічної діяльності.

З огляду на необхідність підтримки збалансованого розвитку територій, ключові бізнес-процеси регіону теоретично повинні сприяти водночас економічному зростанню, що дозволить наповнювати місцеві бюджети та людському розвитку, як одній з пріоритетних цілей регіональної політики. У зв'язку з цим, для окреслення середньострокових пріоритетів секторальної політики запропоновано такі критерії:

1. Економічний потенціал бізнесу, що визначає частку виду економічної діяльності в структурі господарства регіону (території) з позиції валової доданої вартості та інвестицій, скориговану на темпи приросту відносно попереднього періоду та прибуткову спроможність бізнесу на даній території. Для визначення даного критерію запропоновано наступну формулу:

$$EP = \left(\frac{Q_i^t}{Q_i^{t-1}} \times \left(\frac{Q_i^t}{Q^t} \cdot 100 \right) + \frac{I_i^t}{I_i^{t-1}} \times \left(\frac{I_i^t}{I^t} \cdot 100 \right) \right) \times \frac{P_i^t}{P^t}, \quad (5.1)$$

де EP – економічний потенціал бізнесу у регіоні; Q_i^t – обсяги валової доданої вартості i -го виду економічної діяльності у регіоні у базовому періоді; Q_i^{t-1} – обсяги валової доданої вартості i -го виду економічної діяльності у регіоні у порівняльному періоді; Q^t – валова додана вартість регіону у базовому періоді; I_i^t – капітальні інвестиції у розвиток i -го виду економічної діяльності у регіоні у базовому періоді; I_i^{t-1} – капітальні інвестиції у розвиток i -го виду економічної діяльності у регіоні у порівняльному періоді; I^t – валові обсяги капітальних інвестицій у регіоні у базовому періоді; P_i^t – кількість прибуткових підприємств i -го виду економічної діяльності у регіоні у базовому періоді; P^t – загальна кількість підприємств i -го виду економічної діяльності у регіоні у базовому періоді.

2. Соціальний потенціал бізнесу, що визначає його роль у забезпеченні зайнятості та доходів населення у регіоні, визначається за формулою:

$$SP = \frac{Z_i^t}{Z_i^{t-1}} \times \left(\frac{Z_i^t}{Z^t} \cdot 100 \right) + \frac{V_i^t}{V_i^{t-1}} \times \left(\frac{V_i^t}{V^t} \cdot 100 \right), \quad (5.2)$$

де SP – соціальний потенціал бізнесу у регіоні; Z_i^t – чисельність зайнятих працівників i -го виду економічної діяльності у регіоні у базовому періоді; Z_i^{t-1} – чисельність зайнятих працівників i -го виду економічної діяльності у регіоні у порівняльному періоді; Z^t – загальна чисельність зайнятих працівників у регіоні у базовому періоді; V_i^t – фонд оплати праці підприємств i -го виду економічної діяльності у регіоні у базовому періоді; V_i^{t-1} – фонд оплати праці i -го виду економічної діяльності у регіоні у порівняльному періоді; V^t – загальні витрати на персонал регіоні у базовому періоді.

За результатами проведених розрахунків можна побудувати матрицю бізнес-пріоритетів регіону, що дозволяє ранжувати види економічної діяльності у відповідності до пріоритетів соціального чи економічного розвитку та розробляти відповідні стратегії державної та регіональної підтримки (рис. 5.15.). Поділ матриці на сектори можна здійснювати на основі середнього значення, що визначається із показників вибірки.

Рисунок 5.15 – Матриця бізнес-пріоритетів регіону.
Джерело: розроблено автором

Залежно від сектору матриці, в яку потрапили види економічної діяльності чи окремі бізнеси запропоновано відповідну диференційовану регіональну стратегію, що поєднує елементи державного регулювання, економічного стимулювання, адміністрування ресурсів та маркетингових заходів для забезпечення конкурентоспроможного розвитку в регіоні:

- «Сектор економічний фокус» представлений видами бізнесу, що здійснюють суттєвий вплив на соціально-економічне становище регіону, оскільки постачають значну частину податкових надходжень до місцевих бюджетів та забезпечують робочими місцями населення. Фактично дані види бізнесу можна віднести до точок економічного зростання територій, а підвищення їх конкурентоспроможності на національному та зовнішніх ринках дозволить вирішити значну кількість соціальних та економічних проблем регіону. Стимулювання розвитку даної групи бізнесів є першочерговим пріоритетом регіональної чи територіальної політики. Інструменти стимулювання повинні бути спрямовані насамперед на створення умов для підвищення конкурентоспроможності відповідних виробництв, їх диверсифікації та експансії на зовнішні ринки. Важливим напрямком забезпечення конкурентоспроможності є інвестування у поліпшення інфраструктури розвитку даних видів діяльності, організаційне сприяння щодо утворення територіальних кластерів, налагодження міжрегіонального галузевого співробітництва.
- «Сектор стратегічний пріоритет 1» – об'єднує види бізнесу, що здійснюють вплив насамперед на економічний розвиток регіону, проте не сприяють створенню нових робочих місць внаслідок застосування політики чисельної адаптації, залучення фахівців з інших регіонів на дистанційних умовах, впровадження нових технологій, які сприяють вивільненню персоналу. Регіональна стратегія розвитку даного виду бізнесу повинна спрямовуватися на стимулювання розвитку людського

капіталу в даному секторі шляхом залучення бізнесу до формування освітніх програм у регіоні, стимулювання зайнятості вразливих верств населення (ветеранів, інвалідів тощо), сприяння розвитку малого підприємництва на засадах аутсорсингу.

- «Сектор стратегічний пріоритет 2» – характеризує види економічної діяльності, що знаходяться на стадії зрілості або спаду у регіоні, проте все ще здійснюють значний вплив на соціальне становище населення. Оскільки даний сектор є важливим з точки зору збереження робочих місць, необхідно запроваджувати стратегію підтримки їх функціонування через механізми державних закупівель, інвестування, державно-приватного партнерства тощо та стимулювання модернізації виробництва;
- «Сектор стратегічних ніш» представлений видами економічної діяльності, що не здійснюють суттєвого впливу на створення робочих місць та загальне економічне становище регіону, проте виконують роль допоміжних і обслуговуючих основні процеси видів діяльності. Даний сектор не потребує особливого стимулювання з боку регіональних органів влади окрім забезпечення сприятливого регуляторного середовища оскільки представники даних видів бізнесу розвиваються у відповідності до потреб місцевого ринку на засадах вільної конкуренції та заповнюють ринкові прогалини, що виникають під впливом попиту.

Апробацію даної моделі здійснено на прикладі Херсонської області. Вибір зумовлений тим, що проведена у другому розділі оцінка конкурентоспроможності регіонів України у контексті процесного підходу показала, що одним з аутсайдерів поміж регіонів з позиції організації бізнес-процесів є саме ця область.

Херсонська область розміщена в Причорноморському регіоні України та володіє високим рекреаційним потенціалом, земельними ресурсами для високопродуктивного сільськогосподарського виробництва, транспортною інфраструктурою.

Згідно проекту генерального просторового плану території, у межах області формується 3 міжрайонні системи розселення (МРСР):

- Херсонська (центр – Херсон),
- Каховська (центр – Каховка),
- Генічеська (центр – Генічеськ).

Згідно до Схеми пропонуються 4 основні напрями розвитку території:

- I. Зона урбанізації (переважного містобудівного розвитку):*
 1. Центральна (з центром у м. Херсон).
 2. Новокаховська (з центром у м. Нова Каховка).
 3. Скадовська оздоровчо-рекреаційна (з центром у м. Скадовськ).
 4. Генічеська оздоровчо-рекреаційна (з центром у м. Генічеськ).
- II. Зона переважного оздоровчо-рекреаційного освоєння.*
- III. Зона впливу міжнародних транспортних коридорів та транспортних вузлів.*
- IV. Райони пріоритетної сільськогосподарської діяльності. [30]*

Відповідно до вказаного плану планується розвиток відповідної транспортної, трубопровідної, сільськогосподарської та іншої інфраструктури. Водночас, вказані плани розбудови територій частково є застарілими, оскільки не враховують особливостей адміністративного планування, пов'язаного з процесами децентралізації та трансформації бізнес-процесів під впливом процесів глобалізації, науково-технічного прогресу та особливостей розвитку ринків.

В регіоні зосереджено значний економічний потенціал, що використовується не достатньо ефективно. Зокрема за даними Херсонської обласної адміністрації, «До складу промислового комплексу Херсонської області входить понад 200 великих та середніх підприємств, на яких працює більше 24,0 тисяч висококваліфікованих спеціалістів. Херсонщина – транзитна область з потужною розгалуженою транспортною системою,

до складу якої входить залізничний, морський, річковий, автомобільний та авіаційний транспорт; розвинена мережа автомобільних доріг загального користування протяжністю 5002,0 км; наявність 2-х міжнародних транспортних коридорів (Євро-Азіатського (М17) протяжністю 226 км та Чорноморського ЕС (М14) протяжністю 114 км); Міжнародного аеропорту «Херсон»; 2 морських та 2 річних портів; розвинене залізничне сполучення» [31].

Проведені дослідження свідчать про те, що маючи достатньо вагомий внутрішній потенціал у регіоні не створено належних організаційно-економічних умов для ефективного розвитку бізнес-процесів, а наявна територіально-галузева структура господарства не відповідає потребам комплексного економічного і соціального розвитку в умовах нових викликів. Вирішення проблеми забезпечення конкурентоспроможності потребує удосконалення основних, забезпечуючих та управлінських бізнес-процесів а також формування дієвої бізнес-моделі стратегічного розвитку регіону.

Використовуючи дані головного управління статистики у Херсонській області визначено ринковий потенціал бізнесу у розрізі видів економічної діяльності, що мають найвищу питому вагу у формуванні валової доданої вартості. Результати розрахунків наведено у таблиці 5.3.

У структурі обсягів виробництва та реалізації продукції Херсонської області найбільшу питому вагу займає у 2019 році промисловість (39,3%), сільське, лісове та рибне господарство (21,5%) та торгівля (21%). Протягом року, відбулися певні зміни у структурі господарства, зокрема збільшилася питома вага промисловості на 1,8% та зменшилася питома вага сільського господарства на 2,4%, що відбулося насамперед за рахунок зростання цін на товари. У динаміці 2018–2019 років найбільше зростання спостерігається у секторі охорони здоров'я (+ 290 %), інформація та телекомунікації (+ 41 %), професійна, наукова та технічна діяльність (+ 25 %), будівництво (тимчасове розміщення та організація харчування (+ 21 %).

Таблиця 5.3 – Ринковий потенціал основних видів економічної діяльності Херсонської області станом на кінець 2019 року

Види економічної діяльності	Код за КВЕД	Обсяги виробництва продукції, тис. грн		Питома вага у структурі, %		Індекс приросту	
		2018	2019	2018	2019	структурний, %	2019 до 2018
Усього		73328103	74917044,5	100	100	0	1,02
Сільське, лісове та рибне господарство	A	17470275,6	16078629,9	23,8	21,5	-2,4	0,92
Промисловість	B+C+D+E	27477841,4	29431204,9	37,5	39,3	1,8	1,07
Будівництво	F	1885206,5	2537542,2	2,6	3,4	0,8	1,35
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	G	20365943,6	20227911,0	27,8	27,0	-0,8	0,99
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	H	3825983,4	3403947,4	5,2	4,5	-0,7	0,89
Тимчасове розмішування й організація харчування	I	263100,8	318304,0	0,4	0,4	0,1	1,21

Інформація та телекомунікації	J	187072,6	2632226,8	0,3	0,4	0,1	1,41
Фінансова та страхова діяльність	K	95602,4	103671,9	0,1	0,1	0,0	1,08
Операції з нерухомим майном	L	767318,5	884132,2	1,0	1,2	0,1	1,15
Професійна, наукова та технічна діяльність	M	251307,3	314723,4	0,3	0,4	0,1	1,25
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	380182,1	470384,8	0,5	0,6	0,1	1,24
Освіта	P	48777,8	45297,0	0,1	0,1	0,0	0,93
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Q	258084,8	748855,5	0,4	1,0	0,6	2,90
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	16598,7	22540,8	0,0	0,01	0,013	1,36
Надання інших видів послуг	S	34807,8	66672,7	0,0	0,1	0,0	1,92

Джерело: розраховано автором за даними державної служби статистики у Херсонській області

Одним із головних показників для оцінки діяльності як окремого підприємства чи галузі, так і ступеня розвитку економіки в цілому є валова додана вартість. Дана вартісна величина показує, скільки у процесі виробництва готового продукту до сировини та матеріалів додано нової вартості, яка може бути куплена кінцевим споживачем. Саме куплена, тобто додана вартість має бути реалізованою, щоб виробництво мало змогу відновлюватися і розширюватися. Тобто в ринковій економіці необхідно додавати до предметів праці рівно стільки вартості, щоб кінцевий продукт був конкурентоспроможним [32].

Показник валової доданої вартості є більш інформативним з точки зору оцінки економічного потенціалу бізнесу, оскільки характеризує не стільки обсяги реалізації продукції, що залежать насамперед від цінового чинника, скільки його продуктивність. Саме тому, для оцінки економічного потенціалу бізнесу у роботі обрано показник доданої вартості.

Згідно з даними державної служби статистики в Херсонській області, у 2019 році, найбільшу питому вагу в структурі валової доданої вартості регіону складали наступні види економічної діяльності: сільське господарство (30 %), промисловість (15 %), оптова та роздрібна торгівля (11 %), операції з нерухомим майном (8 %) та інформація і телекомунікації (6 %). Структура валової доданої вартості Херсонської області у 2018 та 2019 роках наведена на рис. 5.16.

Структура валової доданої вартості свідчить про переважно аграрний напрям розвитку регіону. Аналізуючи зміни, що відбулися з останній рік можна зробити висновок про подальше поглиблення сільськогосподарської спеціалізації. В структурі доданої вартості регіону знизилася доля освіти (-2,6 %), транспортної галузі (-0,8 %) та промисловості (-0,6 %). Позитивним є зростання питомої ваги інформації та телекомунікацій майже на 1,4 %, охорони здоров'я (+ 0,6 %) та інших видів економічної діяльності.

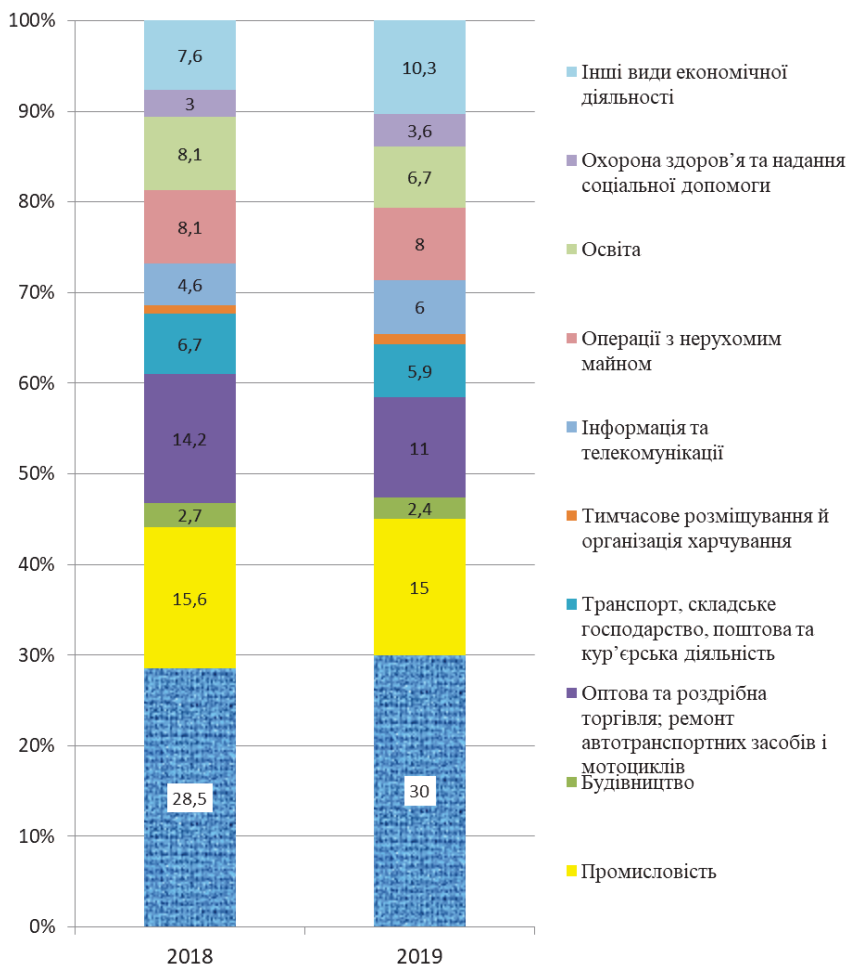

Рисунок 5.16 – Структура валової доданої вартості Херсонської області у розрізі основних видів економічної діяльності.

Джерело: сформовано автором за даними [33]

Херсонську область за структурою економіки можна віднести до переважно аграрного регіону, оскільки найбільша питома вага у структурі валової доданої вартості (30 %) у 2019 році становило саме сільське господарство. Це зумовило нижчі темпи економічного розвитку територій, оскільки існує певний зв'язок між рівнем економічного розвитку регіону та рівнем його індустріалізації. Це можна пояснити тим чинником, що в Україні сільськогосподарське виробництво спеціалізується насамперед на виробництві продукції первинної переробки із слабкими технологічними ланцюжками та низькою продуктивністю праці.

Разом з цим, погоджуємося з думкою Небави М. І. та Мартянова М. П., що «незважаючи на те, що регіони із базовим сільськогосподарським сектором мають найнижчий рівень доходів, вони володіють значним потенціалом щодо подальшого розвитку. В першу чергу, це пов'язано з переходом від виробництва сировинної продукції (пшениця, ячмінь, ріпак) до продукції з поглибленим рівнем переробки та використанням механізмів міжгалузевих зв'язків для розвитку суміжних галузей. Таких як сільськогосподарське машинобудування, інструментальне машинобудування, нафтопереробка, транспорт і комунікації, соціальна інфраструктура» [34].

Важливим чинником формування та розвитку економічного потенціалу бізнесу є інвестиції, зокрема капітальні. Інвестиційний потенціал основних видів економічної діяльності Херсонщини наведено у таблиці У 2019 році в економіку області вкладено 12368 млн. грн капітальних інвестицій, що на 40% більше, ніж за попередній період. У структурі видів діяльності найбільша питома вага інвестицій залучено у промисловість (61,7 %), сільське господарство (18,9 %), освіту (6,6 %) та будівництво (4,1 %). В динаміці найбільший приріст інвестицій в промисловості (+ 97 %) та інформації і телекомунікації (58%). Характерним є поступове скорочення інвестування в сільське господарство регіону, що за рік скоротилося на 14 % (табл. 5.4).

Таблиця 5.4 – Інвестиційний потенціал Херсонщини у розрізі основних видів економічної діяльності

Види економічної діяльності	Код за КВЕД	Обсяги виробництва продукції, тис. грн		Питома вага у структурі, %		Індекс приросту	
		2018	2019	2018	2019	структурний, %	2019 до 2018
1	2	3	4	5	6	7	8
Усього		8853235	12368330	100	100	0	1,40
Сільське, лісове та рибне господарство	A	2701902	2335280	30,5	18,9	-11,6	0,86
Промисловість	B+C+D+E	3879919	7627992	43,8	61,7	17,8	1,97
Будівництво	F	463917	504375	5,2	4,1	-1,2	1,09
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	G	234298	209242	2,6	1,7	-1,0	0,89
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	H	146510	165414	1,7	1,3	-0,3	1,13

Закінчення табл. 5.4

1	2	3	4	5	6	7	8
Тимчасове розміщення й організація харчування	I	19670	16566	0,2	0,1	-0,1	0,84
Інформація та телекомунікації	J	6152	9707	0,1	0,1	0,0	1,58
Фінансова та страхова діяльність	K	1777	486	0,0	0,0	0,0	0,27
Операції з нерухомим майном	L	192861	203717	2,2	1,6	-0,5	1,06
Професійна, наукова та технічна діяльність	M	74302	63789	0,8	0,5	-0,3	0,86
Діяльність у сфері адміністративного та допо- міжного обслуговування	N	122730	117350	1,4	0,9	-0,4	0,96
Освіта	P	734609	810868	8,3	6,6	-1,7	1,10
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Q	98802	101921	1,1	0,8	-0,3	1,03
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	152854	180802	1,7	1,5	-0,3	1,18
Надання інших видів послуг	S	21118	19850	0,2	0,2	-0,1	0,94

Джерело: розраховано автором за даними державної служби статистики у Херсонській області

Важливим елементом економічного потенціалу галузі є прибутковість підприємств. Високий рівень прибутковості свідчить про ефективну організацію бізнес-процесів, сприятливість умов господарювання на території та високий рівень управлінських компетенцій. На рис. 5.17. проілюстровано розподіл прибуткових і збиткових підприємств Херсонської області за видами економічної діяльності.

За даними головного управління статистики у Херсонській області в 2019 році найбільша питома вага прибуткових підприємств зафіксована в сільському господарстві (83,5 %),

Рисунок 5.17 – Розподіл прибуткових і збиткових підприємств Херсонської області у розрізі видів економічної діяльності за 2019 рік

тимчасовому розміщенні і організації харчування (84,2 % а також у торгівлі (84,2 %) Найменша кількість прибуткових підприємств в освіті (63%) та промисловості (68,9 %).

Використовуючи пропоновані методичні підходи здійснено розрахунок економічного потенціалу розвитку базових бізнес-процесів у розрізі видів економічної діяльності регіону, що складають найвищу питому вагу у валовій доданій вартості. Дані для розрахунку показників наведено у таблиці 5.5.

Однією з пріоритетних цілей регіональної політики є забезпечення комфортних умов для життя населення та людського розвитку. У цьому контексті важливим елементом регіональної політики є всебічна підтримка видів економічної діяльності та окремих бізнесів, що сприяють створенню робочих місць на територіях знижуючи тим самим рівень безробіття та створюють економічний базис для зростання доходів громадян.

Станом на кінець 2019 році в економіці області зайнято 455,3 тис. осіб. Найбільша питому вагу у структурі зайнятих забезпечує промисловість (20 %), сільське господарство (15,4 %) та оптова і роздрібна торгівля (30 %). Рівень безробіття у регіоні є вищим ніж у середньому по іншим регіонам і складає 9,6 %. Середня заробітна плата в Херсонській області у 2019 році складала 81187 грн. Це найнижчий показник, досягнутий у регіонах України в аналізованому періоді.

Як зазначає Ковальов Д. В. «у Херсонській області зберігається значна відмінність в показниках безробіття за районами. Так, у той час коли кількість зареєстрованих безробітних у Херсонській області в цілому у 2018 р. складало 11223 осіб, спостерігаються значні районні відмінності вказаного показника з мінімальним значенням у Іванівському районі – 259 осіб та наближені до цього значення у Великолепетиському (303 осіб) та Олешківському (311 осіб) районі, максимальна ж кількість зареєстрованих безробітних зафіксовано у Херсоні – 1536 осіб. Досить високим є кількість зареєстрованих

Таблиця 5.5 – Визначення економічного потенціалу базових видів економічної діяльності у Херсонській області

КВЕД	Види економічної діяльності	Питома вага у ВДВ, %	Індекс простоту виробництва	Питома вага у валових інвестиціях, %	Індекс простоту інвестицій	Коефіцієнт прибутковості	Економічний потенціал
A	Сільське, лісове та рибне господарство	30,0	0,92	18,9	0,86	0,84	37
B+C+D+E	Промисловість	15,0	1,07	61,7	1,97	0,69	95
F	Будівництво	2,4	1,35	4,1	1,09	0,77	6
G	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	11,0	0,99	1,7	0,89	0,82	11
H	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	5,9	0,89	1,3	1,13	0,73	5
I	Тимчасове розміщування й організація харчування	1,1	1,21	0,1	0,84	0,84	1,5
J	Інформація та телекомунікації	6,0	1,41	0,1	1,58	0,74	6
L	Операції з нерухомим майном	8,0	1,15	1,6	1,06	0,73	8
P	Освіта	6,7	0,93	6,6	1,10	0,64	9
Q	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	3,6	2,90	0,8	1,03	0,76	9
S	Надання інших видів послуг	10,3	1,92	0,2	0,94	0,75	15

Джерело: розраховано автором

безробітних у Генічеському, Голопристанському та Каховському районах. Зазначені обставини призводять до порушення пропорцій регіонального соціально-економічного розвитку, що збільшує нерівність між районами та сприяє значній маятниковій трудовій міграції і міграції за кордон» [35].

Отже, проблеми зайнятості та доходів громадян у регіоні стоять надзвичайно гостро, що визначає актуальність розроблення дієвих стратегій стимулювання системо утворюючих галузей та зайнятості громадян.

Керуючись вказаними пріоритетами у контексті пропонованого методичного підходу здійснено розрахунок соціального потенціалу у розрізі основних видів економічної діяльності, що представлені у Херсонській області. Показники для розрахунку соціального потенціалу у 2019 році наведено у таблиці 5.6.

Використовуючи результати аналізу можна побудувати матрицю бізнес-пріоритетів регіону та визначити стратегічні орієнтири регіональної галузевої політики, приймаючи при цьому умову, що показники економічного та соціального потенціалу виступатимуть координатами виду економічної діяльності на матриці, а поділ матриці на сектори здійснюватиметься на сонові середнього значення по кожному критерію. Матриця бізнес-пріоритетів Херсонської області станом на 2019 рік представлена на рис. 5.18.

За результатами проведених розрахунків до стратегічного фокусу регіону потрапили сільське господарство та промисловість. Це основні життєзабезпечуючі галузі розвитку Херсонської області, що потребують підтримки регіональних органів, залучення інвестицій у модернізацію технологій. Важливим чинником розвитку даних видів економічної діяльності є створення умов для їх поступової інтеграції, зокрема пріоритетного розвитку галузей харчової промисловості, що спеціалізуватимуться на більш поглибленій переробці сільськогосподарської продукції та продукції рибного господарства, будівництво та модернізація виробничої інфраструктури для

Таблиця 5.6 – Визначення соціального потенціалу базових видів економічної діяльності у Херсонській області

КВЕД	Види економічної діяльності	Питома вага у структурі зайнятих, %	Індекс простоту зайнятих	Питома вага у регіональному фонді оплати праці, %	Індекс фонду оплати праці	Соціальний потенціал
A	Сільське, лісове та рибне господарство	15,4	0,9	21,4	1,0	37
B+C+D+E	Промисловість	20,0	0,9	39,1	1,2	64
F	Будівництво	2,9	1,1	3,0	1,1	6
G	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мототранспортних засобів	30,2	1,0	9,6	1,1	40
H	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	6,7	1,1	7,3	1,3	16
I	Тимчасове розмішування й організація харчування	3,6	1,1	1,0	1,2	5
J	Інформація та телекомунікації	2,3	1,1	0,7	1,2	3
L	Операції з нерухомим майном	2,3	1,0	1,5	1,1	4
P	Освіта	0,3	0,9	0,3	0,9	1
Q	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	8,5	2,7	12,2	4,1	72
S	Надання інших видів послуг	7,7	1,1	3,9	1,1	13

Джерело: розраховано автором

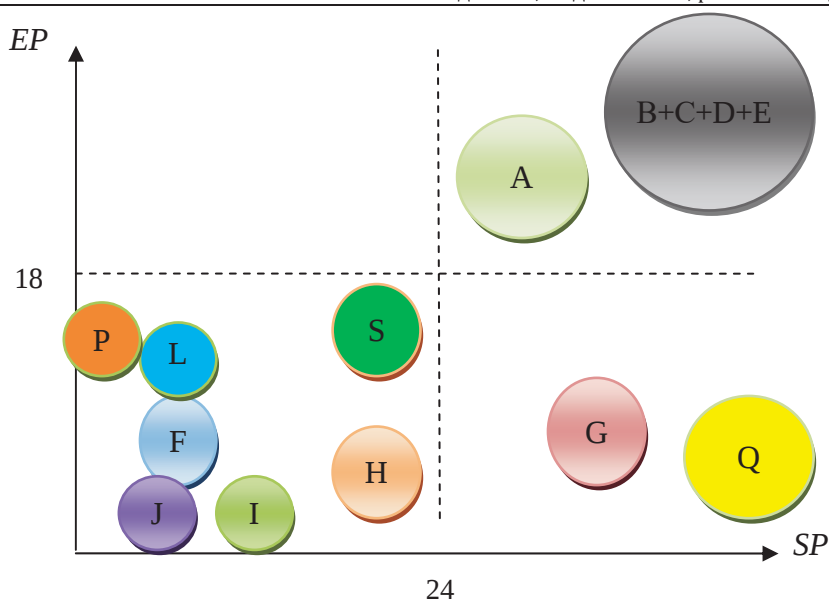

Рисунок 5.18 – Матриця бізнес-пріоритетів Херсонської області.
Джерело: побудовано автором

сільського господарства та переробної промисловості, розвиток машинобудування, окрема виробництво сільськогосподарської техніки, запасних частин тощо та у перспективі хімічної промисловості, зокрема добрив.

До сектору «стратегічні пріоритети 1» за результатами аналізу не потрапив жодний вид економічної діяльності, що пояснюється структурою господарства регіону, в якій високотехнологічні та високопродуктивні галузі представлені дуже обмежено. За своєю сутністю найбільш наближеними до даного сектору є «інформація та телекомунікації» та «операції з нерухомим майном» та «готельно-ресторанний бізнес» оскільки попри низьку частку у валовій доданій вартості регіону дані галузі демонструють порівняно швидкі темпи економічного зростання за останні роки.

Сектор «Стратегічні пріоритети 2» об'єднує 2 види економічної діяльності Херсонської області, а саме: торгівлю та охорону здоров'я. Дані види економічної діяльності не демонструють суттєвого економічного зростання, проте забезпечують робочими місцями значну кількість населення. З огляду на специфіку даних бізнесів рекомендуємо різні стратегії забезпечення їх конкурентного розвитку, враховуючи при цьому їх здатність до інтеграції з іншими бізнес-процесами у регіоні. Так, розвиток медичної сфери створить сприятливі умови для зміцнення рекреаційного потенціалу територій, а розвиток торгівлі сприятиме розвитку внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції та її переробки на сонові формування відповідних оптових дистриб'юторських фірм.

Результати аналізу дозволили визначити базові види економічної діяльності Херсонської області та диференційовані стратегії їх розвитку на рівні регіону. Разом з цим, варто зазначити, що забезпечення конкурентного розвитку територій Херсонської області потребує не тільки оптимізації регіональної стратегії у секторальному плані, а також оптимальне територіальне розміщення видів економічної діяльності відносно споживчих ринків, інфраструктури, ресурсів та людського потенціалу. Це потребує більш детального аналізу економічного потенціалу кожної територіальної громади, виявлення точок зростання, «бізнес прогалин» та формування ефективних партнерських зв'язків з іншими громадами регіону або суміжних областей.

Поняття «бізнес-прогалина» у роботі застосовується для характеристики бізнес-процесів, що необхідні для забезпечення ефективного функціонування основних процесів у регіоні, або тих, що мають потенціал для розвитку на даній території попри їх історичну відсутність.

Визначення «бізнес-прогалин» є важливим інструментом компонування дієвої бізнес-моделі розвитку території. На сучасному етапі розвитку економіки під впливом науково-

технічного прогресу та виникає багато нових видів економічної діяльності та бізнесів, що сприяють розвитку базових галузей, підвищенню якості основних та допоміжних бізнес-процесів та створенню додаткових робочих місць на проблемних або відсталих територіях. Насамперед це нові (мобільні) види бізнесу, пов'язані з розвитком інформаційних технологій та програмного забезпечення, консалтингу, аналітики і хмарних обчислень.

Актуальними напрямками в аспекті заповнення бізнес-прогалин регіону та його окремих територій є виробництво альтернативних джерел енергії, зокрема сонячної та вітрової. У цьому аспекті потенціал області є одним з найвищих в Україні. Будівництво вітрових та сонячних електростанцій створює суттєві конкурентні переваги для економіки як регіону в цілому, так і окремих виробництв та територій. Зокрема, за підрахунками науковців «наявний річний технічно досяжний потенціал відновлювальних джерел енергії, в області складає: вітроенергетики – 2 860 тис. тонн, сонячної енергетики – 310 тис. тонн умовного палива на рік. Це дозволяє побудувати на території Херсонщини електростанції із загальною встановленою потужністю 4,4 ГВт. Середня сонячна інсоляція на території області – 1,25 МВт/кв. м за рік.

Область споживає в середньому за рік 350 млн куб. м природного газу та 2 300 млн кВт·ч електроенергії, що становить 1 322 тис. тонн умовного палива. Тобто при реалізації проєктів альтернативної енергетики, за умови досягнення обласного потенціалу відновлювальних джерел енергії, в області виробництво енергоносіїв майже в 2,8 рази перевищить їх споживання» [30].

Важливим елементом удосконалення бізнес-моделей громад є впровадження видів бізнесу по сортуванню і утилізації відходів, що сприятиме досягненню цілей сталого розвитку територій, створенню додаткових робочих місць у регіоні та

матиме позитивний вплив на розвиток інших бізнесів зокрема у сфері переробної промисловості та рекреації.

Не менш важливим стратегічним напрямком розвитку регіону є туристично-рекреаційна сфера. Низький відсоток даної галузі у структурі валової доданої вартості свідчить насамперед про неефективне використання наявного рекреаційного потенціалу територій, а з іншого боку пояснюється високим рівнем тіньової економіки в даному секторі. Розвиток туризму на прибережних територіях потребує розроблення окремої продуктової та інвестиційної стратегії, що заснована на бенчмаркінгу кращих практик щодо організації курортного бізнесу, значних інвестицій в розвиток туристичної інфраструктури та облаштування територій, підготовки якісних кадрів у сфері гостинності.

Проведений аналіз дозволив виділити основні аспекти конкурентного розвитку територій (територіальних громад) Херсонської області у контексті оптимізації територіальних бізнес-моделей на основі стратегічного галузевого компонування основних, забезпечуючи та допоміжних бізнес-процесів за принципом синергетичної взаємодії, спільного використання ресурсів території та ефективних зв'язків.

5.3 Організаційно-економічні механізми трансформації бізнес-процесів у контексті підвищення конкурентоспроможності регіонів

Управління конкурентоспроможністю територій на сьогодні визнано одним з головних чинників конкурентного розвитку національної економіки. Особливої актуальності проблеми забезпечення конкурентоспроможності територій набувають в умовах децентралізації, основною ціллю якої є створення дієвих, функціональних та фінансово-самоокупних територіальних громад, здатних забезпечити достойний рівень життя населення. Кожна територія має свої конкурентні

переваги, що за умови застосування дієвих механізмів управління сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності бізнесу, що розміщений на даних територіях.

Погоджуємося з думкою Безуглої В. О., яка визначає конкурентоспроможність регіону як «здатність кожної регіональної системи до управління своїми конкурентними перевагами, раціонального й ефективного розміщення продуктивних сил з метою забезпечення стійкого фінансового та економічного становища, одержання максимальної вигоди, задоволення об'єктивних і суб'єктивних потреб за умов самостійності та самофінансування у межах чинного законодавства» [36].

Проведений аналіз показав, що конкурентоспроможність територій та ефективність бізнес-процесів у регіонах залежить від комплексу чинників, які умовно можна поділити на:

- об'єктивні – ресурсний, виробничий, інфраструктурний потенціал території, розміщення продуктивних сил, накопичений досвід та знання;
- регуляторні, що характеризують стан регуляторного середовища, інвестиційний та бізнес клімат;
- управлінські – управлінські компетенції, структура, пріоритети, підходи до реалізації управлінських функцій на місцевому рівні, тобто налагоджена система та цілеспрямована організація управлінських процесів;
- інноваційні – рівень технологічної спеціалізації регіону, людський капітал, інноваційне середовище, інституції інноваційного розвитку, інноваційна активність підприємств.

Згідно теорією М. Портера [37], стратегія розвитку регіону, підприємства чи галузі є динамічною категорією. Тому, всі чинники потрібно розглядати у динаміці. М. Портер виділяє такі чинники конкурентоспроможності, що взаємодіють між собою у динаміці визначаючи конкурентний статус об'єкта у визначеному періоді: інституціональні чинники, конкурентне середовище, суміжні та підтримувальні галузі, попит на това-

ри та послуги, конкурентні переваги та товари (об'єкти, технології) замінники. В цілому, М Портер зазначає, що конкурують між собою не території, а окремі фірми, проте створюючи на рівні регіону умови для розвитку конкурентних переваг для бізнесу регіони виграють за рахунок концентрації відповідних фірм на своїх територіях у вигляді збільшення поступлень до бюджету, зниження проблем зайнятості населення та зростання доходів громадян. Модифікована модель конкурентного середовища регіону наведена на рис. 5.19.

Рисунок 5.19 – Модифікована модель конкурентного середовища регіону.

Джерело: адаптовано автором на основі [37]

Важливість кожного чинника, наведеного у моделі відображається у прикладному застосуванні. Зокрема, сприятливе інституційне та конкурентне середовища разом із наявними конкурентними перевагами стимулюють розміщення на територіях відповідних видів бізнесу. Основними конкурентами, за умови, що суб'єктом конкурентної стратегії виступає певна територіальна одиниця, є аналогічні територіальні одиниці,

що мають схожі цінні для бізнесу характеристики. Підвищенню конкурентоспроможності території у такому випадку сприятимуть різні управлінські інструменти, покращення бізнес-клімату, поліпшення інфраструктури, розвиток підтримувальних галузей, що сприятимуть скороченню трансакційних витрат бізнесу та продуктивності використання ресурсів. Вимогливість споживачів стимулює конкуруючі фірми на території підвищувати якість продукції. Інтенсивна внутрішня конкуренція стимулює впроваджувати інновації та підвищувати продуктивність праці.

Важливою умовою формування конкурентної стратегії регіону є чітке визначення його конкурентних переваг, що умовно поділяються на:

- природні: корисні копалини, географічне положення (близькість до столиці, кодону, важливих транспортних вузлів, морів або океану тощо), чисельність і структура трудових ресурсів та споживачів, рівень кваліфікації робочої сили, традиційна спеціалізація;
- набуті: розвинута інфраструктура, імідж регіону, інноваційний потенціал, інвестиційний клімат, включення у міжнародні ланцюги створення доданої вартості, акумульовані знання тощо.

Сучасні підходи до формування і реалізації конкурентних стратегій регіону орієнтовані насамперед на удосконалення та підвищення ефективності використання природних переваг, що формують базис для економічного розвитку територій у середньостроковому періоді та водночас пошуку можливостей для розвитку набутих переваг, що забезпечують конкурсний розвиток територій у довгостроковій стратегічній перспективі. При цьому, набуті переваги є більш гнучкими та піддаються ефективному регулюванню і вдосконаленню та дозволяють забезпечувати не тільки стратегічний розвиток, а й ефективну адаптацію регіонального бізнесу до змінних умов.

Згідно теорії М. Портера, що стає все більш актуальною на сучасному етапі економічних та адміністративно-управлінських трансформації не тільки для підприємств, а також для окремих адміністративно-територіальних утворень, конкурентні переваги поділяються на такі рівні:

1. Конкурентні переваги низового рівня, тобто доступність дешевих ресурсів, робочої сили, факторів виробництва.
2. Конкурентні переваги середнього рівня території складають наявність розвинутої інфраструктури, фінансовий потенціал, сприятливе регуляторне середовище, налагодженість роботи інституцій та зовнішніх партнерських зв'язків.
3. Конкурентні переваги найвищого порядку проявляються через акумуляцію новітніх знань, ефективні системи управління, високий рівень розвитку людського капіталу, здатність створювати та впроваджувати нові знання і технології.

Саме така градація повинна домінувати при виборі конкурентних переваг територій та формування конкурентних стратегій.

З досвіду країн з розвинутою економікою бачимо, що основними управлінськими інструментами забезпечення конкурентного розвитку територій є довгострокове планування і програмування, що базується на якісному стратегічному аналізі. У процесі аналізу особлива увага приділяється оцінці наявних переваг території (природні ресурси, розташування відносно центру, транспортних шляхів, базової інфраструктури, ринків збуту), що дозволяє виявити нові чинники конкурентоспроможності, які можна розвинути і використати в процесі стратегічного розвитку. Важлива роль також відводиться формуванню локальних конкурентних переваг, що стимулюватимуть бізнес-активність та позитивну міграцію кваліфікованих кадрів, зокрема це розвинена транспортна, комунікаційна, фінансова інфраструктура, високий рівень безпеки

(у тому числі для бізнесу), сприятливий інвестиційний клімат, імідж території тощо.

Розглядаючи територію як соціально-економічний суб'єкт у складі регіональної та національної економіки, цільовою функцією його конкурентоспроможності є забезпечення стабільного розвитку та безпеки. Формування стратегії конкурентоспроможності регіону (громади, території) в цілому можна представити через послідовність таких етапів:

1. Визначення природних конкурентних переваг, рівня їх використання та потенціалу розвитку. На цьому етапі також важливим є оптимізація просторово-галузевого розміщення бізнесів за принципами синергетичного використання ресурсів, забезпечення екологічної та соціальної безпеки, окреслення пріоритетних видів економічної діяльності та диференційованих стратегій розвитку галузей;
2. Оцінка рівня набутих переваг на основі бенчмаркінгу інших регіонів чи схожих територій, виявлення слабких сторін та потенціалу розвитку;
3. Визначення критеріальних обмежень, тобто фінансових, кадрових, ресурсних, часових, без пекових.
4. Гармонізація цілей та завдань розвитку територій із загально регіональними стратегіями, національними стратегіями та пріоритетами, Цілями сталого розвитку, перспективними планами розвитку децентралізованих територій тощо.
5. Розробка проекту стратегії, що відображає оптимальну з позиції наявних цілей, перспектив, потенціалу та обмежень просторово-галузеву бізнес-модель конкурентного розвитку, що визначає роль основних, забезпечуючих, розвиваючих та управлінських бізнес-процесів.
6. Вибір організаційно-економічних інструментів та методів досягнення цілей.

У загальному концептуальна модель формування конкурентної стратегії розвитку регіону наведена на рис. 5.20.

Рисунок 5.20 – Концептуальні засади формування конкурентної стратегії регіону на основі раціональної просторово-секторальної організації бізнес-процесів.

Джерело: сформовано автором

Головна мета та операційні цілі стратегії формуються виходячи із базових принципів, серед яких: солідарне партнерство та розподіл компетенцій у вирішенні завдань; пріоритети сталого інноваційного розвитку, вмотивованість на досягнення результатів; визнання домінантності інституціонального забезпечення. У якості критеріальних обмежень виступають:

- діючі нормативно-правові акти, що регулюють публічне управління територіями, бюджетний кодекс та інші законодавчі акти;
- наявний ресурсний, фінансовий, людський потенціал території;
- інфраструктура;
- економічна, соціальна та екологічна безпека регіону.

Важливими чинниками, що визначають ефективність розробленої стратегії та дієвість її реалізації є відповідне інформаційне, організаційно-інституційне, фінансове та інфраструктурне забезпечення. Саме взаємозв'язок даних підсистем та їх високий рівень організації є необхідною умовою підвищення конкурентоспроможності територій та бізнесу, що розміщений на даних територіях.

За результатами аналізу конкурентних переваг території уточнюються підцілі та операційні завдання забезпечення конкурентоспроможності. До основних операційних завдань можна віднести:

- 1) підвищення ефективності та продуктивності використання наявних природних ресурсів ураховуючи безпекові обмеження, що є першим базовим кроком до досягнення високого рівня конкурентоспроможності;
- 2) перехід до використання ресурсів на інноваційній основі, що є передумовою до формування довгострокової динамічної конкурентоспроможності та переході до інноваційної моделі розвитку регіону;
- 3) всебічне стимулювання та розвиток набутих переваг, що створює передумови для забезпечення міжнародної конкурентоспроможності територій.

Дослідження зарубіжного досвіду а також аналіз основних векторів розвитку національної економіки на період до 2030 року, дозволило виділити основні стратегічні напрямки покращення бізнес-клімату регіонів, що в сукупності опосередковано сприятимуть зростанню конкурентоспроможності на регіональному рівні та рівні об'єднаних територіальних громад (рис. 5.21.).

На основі представлених напрямків можна систематизувати основні організаційно-економічні механізми, що сприятимуть трансформації бізнес-процесів у контексті підвищення конкурентоспроможності регіонів та формування дієвих бізнес моделей розвитку територіальних економічних систем з виділенням таких складових: інституційні, економічні, регуляторні, інформаційно-просвітицькі, адаптаційні.

Останнім часом інструментарій стратегічного планування розвитку територій значно розширився за рахунок нових підходів, а саме форсайтів та смарт-планування.

Технології форсайту (від англ. слова foresight – «передбачення») являють собою системні інструменти формування майбутнього, що базуються на прогнозуванні можливих змін у всіх сферах суспільної діяльності: економіці, технологіях, науці, суспільних відносинах, культурі тощо.

Погоджуємося з думкою Цедіка М. Г., «що загальною метою регіонального форсайту – забезпечити максимально вірний і продуманий підхід до розробки стратегій регіонального, муніципального планування. Ще однією з ідей форсайт аналізу, що впливає з його природи, є сприяння генерації колективної ідеї та спільних поглядів суспільства на питання що розглядається. Саме ця особливість є вкрай необхідною для розвитку регіонів України – формування активності населення, усвідомлення ним партисипативності в процесі» [38].

На противагу екстраполяції, що на сьогодні виступає основним інструментом планування розвитку регіонів, форсайт дозволяє будувати моделі соціально-економічних систем

Рисунок 5.21 – Напрямки та заходи удосконалення бізнес-клімату у регіонах України. Джерело: узагальнено автором

майбутнього та визначати місце регіону й окремих бізнесів в цій системі, формувати пріоритети з урахуванням глобальних тенденцій, визначати майбутні потреби та способи їх задоволення.

Науковець Квітка С. А. на основі проведених досліджень визначає такі ключові етапи форсайту:

- «1. Формування об'єкта. У технологічному форсайті об'єкт визначений сферою проведення форсайта: авіабудування, нано-технології і т. д. У суспільно-політичному форсайті об'єкт конструюється спеціально.
2. Формування істотних умов. Істотні умови – цілові показники, яких необхідно досягти в майбутньому. Для форсайта принциповим є, щоб істотні умови відображали якісну зміну і мали кількісну оцінку.
3. Сканування. Цей етап передбачає формування «карти сфери» (стейкхолдери, експерти, компанії), вибір методів дослідження та проведення експертних опитувань.
4. Альтернативи майбутнього. На цьому етапі передбачається виділення тенденцій, які можна спрогнозувати, визначення зон невизначеності і формування можливих сценаріїв майбутнього.
5. Планування і виконання. Заключний етап передбачає розробку і створення дорожніх карт, включення всіх стейкхолдерів в обговорення майбутнього, зміну стратегії і дій замовника форсайта (зміна стратегії, формування нових проєктів і програм)» [39]

Важливою умовою форсайту є визначення «ключового поля», або ключової цілі для побудови сценарних прогнозів. У контексті планування бізнес-процесів розвитку територій в якості ключового поля можуть виступати традиційні або важливі для цієї території бізнеси. Результатом такого форсайту є визначення майбутніх потреб та інноваційних способів їх задоволення на рівні окремих галузей, підгалузей, видів діяль-

ності. Тобто, форсайт виступає допоміжним інструментом оптимізації стратегічних просторово-галузових бізнес-моделей розвитку регіону.

Аналіз проведених за останні роки форсайт-досліджень, дає можливість говорити про те, що Україна стала одним із активних учасників проведення та реалізації форсайт-проектів. Крім того, при успішному впровадженні одержуваних у процесі форсайт-сесій результатів розробляються стратегії розвитку регіонів, які перестануть бути ідеями, що мають суто теоретичний характер, а зможуть стати реальним інструментом, здатним вплинути на майбутні соціально-економічні досягнення регіону з конкурентоспроможним людським потенціалом. З огляду на сучасну світову ситуацію можна стверджувати, що значні загрози у розвитку людського потенціалу пов'язані перш за все з фінансовою кризою, що спричинена всесвітньою епідемією корона вірусу [40].

Таким чином впровадження технологій форсайту у процес планування розвитку територій вбачається одним з важливих аспектів забезпечення їх конкурентоспроможності, оскільки дозволяє виявити та спрогнозувати основні тенденції розвитку економіки, суспільства та технологій, що є підставою для визначення основних напрямків розвитку бізнесу та нових можливостей для використання конкурентних переваг.

Дієвим інструментом трансформації територій у контексті формування інноваційних переваг, що успішно впроваджується в системі планування регіонального розвитку країн з розвинутою економікою є технології СМАРТ-спеціалізації.

Як зазначає Снігова О. Ю., «Регіональна смарт-спеціалізація – цілісна система рішень, спрямована на підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки шляхом підприємницького вибору складових регіонального потенціалу, перспективних для зміни виробничої функції на основі технологічних трансформацій. До того ж вона забезпечує структурні зрушення, пов'язані з регіональною диверсифікацією на заса-

дах підтримки інновацій у тих сферах економічної діяльності, які мають доповнювати виробничі активи регіону для підвищення його потенціалу та формування міжрегіональних конкурентних переваг у майбутньому. Це є важливим для подолання деструктивних тенденцій консервації старопромислової економічної структури регіонів України та структурної інертності регіональної економіки, які значною мірою базуються на практиці штучного визначення як пріоритетних певних секторів і напрямів економічної діяльності регіонів [41].

Доцільно зазначити, зважаючи на необхідність структурної перебудови та підвищення конкурентоспроможності регіонів у довгостроковій перспективі, впровадження принципів смарт-спеціалізації у проєктування стратегій розвитку регіонів України на період до 2027 року визначено імперативною умовою проходження процедури затвердження на найвищому рівні. З цією метою, на урядом України розроблено методичні підходи до застосування даного інструменту на регіональному та територіальному рівнях, викладені у «Керівництві зі стратегії досліджень та інновацій для смарт спеціалізації» [42].

Технологія смарт-спеціалізації на сьогодні є одним з провідних інструментів регіонального розвитку, спрямованих на подолання структурних недоліків й соціально-економічних прогалин та створення інноваційно-орієнтованої економіки країн ЄС, що визначено у відповідній Стратегії «Європа-2020». Реалізація даного напрямку здійснюється в рамках адаптованої Європейською комісією ініціативи «Інноваційний союз», що спеціалізується на консультуванні та розробці стратегій регіонального розвитку країн-учасниць та їх інтеграції для зростання європейської спроможності у контексті розумного, сталого та інклюзивного розвитку на засадах смарт-спеціалізації (S3).

Національна (регіональна) стратегія дослідження та інновацій для смарт-спеціалізації – це інтегрована, локальна програма трансформації, що спрямована на:

- Урядову підтримку та інвестиції для ключових регіональних пріоритетів, проблем та потреб для розвитку наукоємного виробництва, включно із заходами, пов'язаними з інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ);
- індивідуальний підхід та конкурентні переваги, що випливають зі спроможності регіону;
- підтримку розвитку технологічних та практичних інновацій шляхом стимулювання інвестицій бізнес-середовища;
- заохочення стейкхолдерів до активної участі в регіональному розвитку;
- є конструктивною, емпіричною та включає в себе ретельний моніторинг та систему оцінювання [42].

Доцільно зазначити, що смарт-спеціалізація є не продовженням промислової політики, в якій переваги надаються стимулюванню традиційних для регіону виробництв на інноваційних засадах, а пошук та підтримка швидкого інноваційного розвитку найбільш перспективних секторів регіональної економіки, що здатні поширювати інноваційний вплив на інші види діяльності та економіку регіону загалом а також формувати експортну спеціалізацію регіону.

Погоджуємося з думкою Сороки М., що «Стратегії регіонального та місцевого розвитку, що розроблені на основі смарт-спеціалізації, є потужним інструментом, який допомагає перевести пріоритети політики, що вироблена на рівні наднаціональних об'єднань та національному рівні, на регіональний та місцевий рівень, створюючи зв'язки в межах більш широких інноваційних екосистем та заохочуючи соціальні інновації. Вони сприяють підвищенню конкурентоспроможності та стійкості економіки території до глобалізації, а також забезпеченню генерування ресурсів, що необхідні для забезпечення переваг інноваційного розвитку [43].

Основним завданням впровадження смарт-спеціалізації на поточному етапі трансформації в Україні є забезпечення

балансу інтересів «держава-регіон – територіальна громада-бізнес» на основі створення сприятливих умов для розкриття регіонального потенціалу саморозвитку на основі інтеграції інноваційної (створення, накопичення, трансфер технологій) промислової (перехід на інноваційну модель розвитку) та структурної (територіально-галузева структурна модернізація регіональної економічної системи) політики.

Як зазначає Сторонянська І. З., «Методологія смарт-спеціалізації є інструментом пошуку та обґрунтування найбільш конкурентних, унікальних секторів певного регіону чи країни, підтримка яких може мати суттєвий позитивний соціально-економічний ефект на мезо- та (або) макро-рівнях. У країнах ЄС до таких секторів відносять переважно ті, в яких використовується найбільше інноваційних технологій (зокрема індустрії 4.0) або ті, які мають найвищий інноваційний і науковий потенціал. Саме тому першим (і основним) етапом визначення смарт- спеціалізації є аналіз регіонального контексту та інноваційного потенціалу¹⁰ . Цей аналіз передбачає проведення масштабних багатоаспектних досліджень, які включають: визначення економічної та науково-технологічної спеціалізації регіону; поглиблене дослідження кластерів та експертної думки; форсайт (прогнозно-аналітичне дослідження)» [44].

Згідно методології (RIS3), важливими складовими визначення смарт-спеціалізації регіону є поєднання його економічної та науково-технічної спеціалізацій. Для оцінки економічної спеціалізації зазвичай використовуються наступні показники: кількість зайнятих, кількість підприємств; обсяги реалізації (товарообіг) продукції; обсяг валової доданої вартості галузі; обсяг експорту. На основі даних статистики, обчислюється показник економічної спеціалізації регіону як відношення питомої ваги галузі у регіоні до питомої ваги даної галузі в загальній структурі національної економіки.

Оцінка науково-технічної спеціалізації регіонів у розвинутих країнах базується на використанні наступних показників:

кількість патентів, винаходів, наукових публікацій та дослідників за науковими напрямками або видами економічної діяльності.

На рівні обласних адміністрацій вже розробляються окремі елементи смарт-стратегій. Зокрема, у Херсонській області проведено експертне обговорення проєктів смарт-спеціалізації області. «За результатами аналізу було визначено 9 галузей у класифікації видів економічної діяльності, які показують як економічний, так і інноваційний потенціал області, який складає 9,1% загальної зайнятості в регіоні:

- переробка та консервування фруктів та овочів;
- виробництво олії та тваринних жирів;
- виробництво молочної продукції;
- виробництво інших харчових продуктів;
- виробництво напоїв;
- виробництво будівельних металевих конструкцій і виробів;
- виробництво машин та устаткування для сільського та лісового господарства;
- будування суден і човнів;
- виробництво меблів». [45].

Після оцінювання рівня науково-технічного потенціалу а також більш поглибленого аналізу конкурентних переваг регіону, основними напрямками смарт-спеціалізації області обрано: переробка сільськогосподарської продукції, розвиток медичного туризму та розвиток креативних індустрій.

Досліджуючи початкові умови розвитку проєктів смарт-спеціалізації в даних сферах встановлено, що у середньостроковій перспективі найвищий потенціал для реалізації є у секторі переробки сільськогосподарської продукції. Це традиційна сфера економічної діяльності для регіону, що характеризується порівняно розвиненим виробничим потенціалом, перевагою є також доступ до матеріальних ресурсів, наявність кваліфікованої робочої сили та напрацьований ринок збуту продукції.

Окрім того, дана галузь за результатами попередніх досліджень відноситься до сектору стратегічного фокусу регіону, тобто здійснює суттєвий вплив на економічну, соціальну та продовольчу безпеку регіону та окремих територій. Ключові зусилля мають бути спрямовані на стимулювання інноваційної активності підприємств, модернізацію виробництва та впровадження міжнародних стандартів якості.

Досліджуючи особливості НДР в Херсонській області слід зазначити, що розвиток медичної науки в регіоні на достатньо низькому рівні. У 2019 та попередніх періодах на проведення наукових розробок не виділялися кошти, крім того в галузі не достатньо спеціалістів за науковим профілем спеціалізації та наукових установ, що могли б стати джерелом розробки новацій у сфері медичного туризму.

Зважаючи на наявний потенціал та певний досвід регіону, перспективним сектором смарт-спеціалізації в Херсонській області стало б впровадження стійкої енергетики, зокрема розвиток сонячної та вітрової енергії.

Варто зазначити, що перші кроки в напрямку реалізації смарт-спеціалізації регіону вже робляться. Зокрема, в рамках проєкту ініційовано кластер індустрій Херсонської області що має на меті об'єднати представників креативних індустрій та представлятиме спільні інтереси на всіх рівнях – місцевому, регіональному, національному, міжнародному. Він сприятиме формуванню регіональної політики у новому перспективному напрямку. Кластер креативної економіки допоможе аналізувати ринок попиту та товари, послуги та фахівців, і адаптувати спеціальності, за якими навчають молодь у вищих навчальних закладах, до нових економічних умов [46]. Окрім того, ведуться переговори в рамках формування сільськогосподарських кластерів в межах районів та територіальних громад, що об'єднуватимуть сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства, підприємства переробки продукції рослинництва і тваринництва, логістичні та торговельні фірми.

Недоліком є брак власних інноваційних центрів, що спеціалізуюватимуться на розробці і впровадженні технологій для вказаних кластерів, а також фінансових ресурсів для модернізації всього ланцюжку створення вартості на інноваційних засадах.

Нажаль, Херсонська область відноситься до регіонів зі слабким рівнем інноваційного розвитку. Крім того, тенденції останніх років свідчать про зниження інноваційного потенціалу. Станом на кінець 2019 року в регіоні діяло усього 13 інноваційно-активних промислових підприємств, що становить 13,3% їх загальної кількості. Порівняно з 2018 роком питома вага іноваційно-активних підприємств області скоротилася на 2,3%. Динаміка інноваційних витрат промислових підприємств регіону наведена на рис. 5.22.

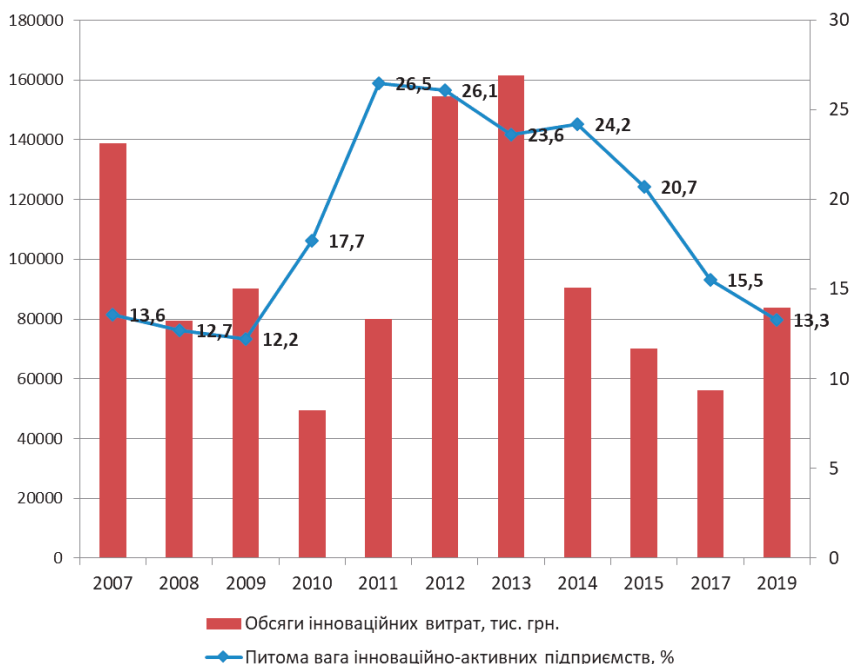

Рисунок 5.22 – Динаміка інноваційної активності промислових підприємств Херсонської області. Джерело: [47]

При цьому згідно статистичних спостережень, 100% інноваційних витрат підприємств регіону спрямовується на придання машин, обладнання і програмного забезпечення. Тобто, бізнес регіону не здійснює самостійних наукових досліджень та розробок, що сприяє його технологічній залежності від інших регіонів та країн.

Аналізуючи основні показники інноваційної діяльності підприємств регіону (таблиця 5.7.) бачимо негативні тенденції щодо скорочення кількості впроваджених технологій, інноваційної продукції та її питомої ваги в обсягах реалізованої. Зокрема, за період з 2007 по 2020 рік, загальна кількість впроваджених нових технологічних процесів на підприємствах Херсонщини скоротилася на 9 одиниць (–40%), а порівняно з піком інноваційної активності, що припав на 2014 рік – майже в 14 разів. Найбільша кількість впроваджених видів інноваційної продукції у регіоні створено та виведено на ринок у 2013 році (157 одиниць), порівняно з цим показником у 2019 році обсяги інноваційної продукції скоротилися майже

Таблиця 5.7 – Основні показники інноваційної діяльності промислових підприємств Херсонської області

Показники	2007	2011	2012	2013	2014	2015	2017	2019
Кількість впроваджених нових технологічних процесів, одиниць	22	78	37	121	181	25	24	13
у т.ч. маловідходних, ресурсозберігаючих	3	1	34	103	97	12	12	5
Кількість впроваджених інноваційних видів продукції, одиниць	33	146	95	157	153	41	80	83
у т.ч. нових видів машин, апаратів, устаткування	6	49	32	36	17	12	5	14
Питома вага інноваційної продукції в обсязі реалізованої, %	4,5	4,9	5,6	4	5,4	1,4	5,5	2,3

Джерело: [47]

у 2 рази. Спостерігається також достатньо низька частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої, яка до того ж у динаміці скорочується.

Наведені показники свідчать про низький рівень інноваційної активності Херсонського регіону, що негативно впливає на конкурентоспроможність та можливості у сфері смарт-спеціалізації.

Реалізація смарт-спеціалізації регіону потребує розроблення специфічних стратегій стимулювання розвитку обраних видів економічної діяльності на інноваційних засадах та удосконалення загальної регіональної смарт-стратегії. Згідно керівництва зі стратегії досліджень та інновацій для смарт-спеціалізації, розробленої з урахуванням іноземного досвіду та адаптованої до особливостей регіонального розвитку в Україні, стратегія смарт-спеціалізації повинна враховувати рівень технологічного та інноваційного розвитку регіону, згідно якого регіон відноситься до однієї з наступних груп:

1. Передові регіони в галузі науки і технологій.
2. Регіони з розвинутим промисловим виробництвом.
3. Регіони з промисловим виробництвом та відносно високим потенціалом освоєння знань.
4. Регіони з низьким науково-технічним розвитком.
5. Сільські місцевості що спеціалізуються на виробництві видобувної промисловості та сільському господарстві.

У залежності від того, до якої групи віднесено регіон, пропонуються відповідні стратегії розвитку смарт-спеціалізації, що включають організаційні, фінансові та політичні інструменти. На основі проведеного дослідження встановлено, що Херсонська область відноситься до групи регіонів з низьким науково-технічним розвитком. У зв'язку з цим, для реалізації проєктів смарт-спеціалізації та підвищення інноваційного рівня економіки в цілому можна запропонувати стратегію заохочення до освоєння знань та підприємницької динаміки, що передбачає:

- 1) Формування інноваційного попиту та культури інновацій:
 - розвиток прихованого попиту на інновації (інноваційні ваучери, залучення студентів до роботи в МСП);
 - організація тренінгів для підвищення кваліфікації та безробітних;
 - формування та підтримка інноваційно-орієнтованих кластерів;
 - підтримка інклюзії регіонів у міжнародні виробничі мережі.
- 2) Зміцнення синергії між розробками науково-технічних досліджень та виробничою діяльністю:
 - підтримка регіональних суб'єктів щодо міжнародного «наукоємного» державно-приватного партнерства;
 - Підтримка інтернаціоналізації бізнес-кластерів;
 - Створення технологічних парків та інкубаторів;
 - Брендінг місцевості/регіону
- 3) Інвестиційно-інноваційна стратегія, спрямована:
 - на регіональну інвестиційну підтримку розвитку підприємств, що функціонують в рамках смарт-спеціалізації на основі прямого інвестування проєктів за рахунок коштів регіонального та місцевого бюджетів розвитку на основі визначених критеріїв таких проєктів;
 - державні закупівлі інноваційної продукції/послуг;
 - гарантування кредитів для підприємств визначеної сфери;
 - сприяння щодо залучення альтернативних джерел фінансування інноваційної діяльності смарт-спеціалізації, зокрема коштів міжнародних організацій, грантів, прямого фінансування з державного бюджету тощо.

Важливим напрямком реалізації проєктів смарт-спеціалізації та підвищення конкурентоспроможності ключових галузей регіону, зважаючи на наявні ресурси та низький рівень інноваційного потенціалу, є міжрегіональна науково-технічна інтеграція, зокрема на рівні Причорноморського регіону, що включає області, які володіють схожими ресурсними характе-

ристиками, схожою виробничою спеціалізацією та пов'язані єдиними транспортно-логістичними системами. На базі трьох областей можна створити науково-технічні та виробничі галузеві кластери за принципом об'єднання зусиль в напрямках проведення спеціалізованих наукових досліджень та сприяння їх впровадженню на підприємствах відповідних галузей. Найбільш перспективними міжрегіональними угрупованнями, що здійснюватимуть інформаційну, наукову та інноваційну діяльність є сільськогосподарські, енергетичні та рекреаційні кластери.

Список використаних джерел до розділу 5

1. Федулова Л. І., Ємельяненко Л. М. Адаптація принципів нової регіональної політики ЄС в стратегічному курсі регіонального розвитку України. *Ефективна економіка*. 2020. №1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2020/15.pdf (дата звернення: 15.09.2020).
2. Європа регіонів: бенчмаркінг регіонального розвитку Болгарії, Польщі, Словаччини та України. Аналітична записка. *Вісник Тернопільського національного економічного університету* 2017. № 4. С. 191–214.
3. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки: база даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.09.2020).
4. Вектори економічного розвитку 2030: веб-сайт. URL: <https://nes2030.org.ua/> (дата звернення 16.09.2020).
5. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки: база даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.09.2020).
6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: база даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 17.09.2020).

7. Європейська регіональна політика: натхнення для країн, що не входять до ЄС: застосування принципів та обмін досвідом. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/international/external_uk.pdf (дата звернення: 18.09.2020).
8. Регіональна політика Європейського Союзу: підручник / за ред. В. Чужикова. К.: КНЕУ, 2016. 495с.
9. Офіційний сайт Європейської комісії: веб-сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?qid=1600708827568&uri=CELEX:52020DC0575> (дата звернення: 19.09.2020).
10. Архипенко І. Зарубіжний досвід формування й реалізації регіональної економічної політики. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2019. вип. 2(41). С. 32–42.
11. Чуприна Л. В., Юзовицька С. А. Світовий досвід розвитку малого підприємництва та його використання в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2019. №32. С. 264–269.
12. Міністерство фінансів України: офіційне інтернет-представництво Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/> (дата звернення 20.09.2020).
13. Державна програма «5–7–9%»: онлайн-сервіс. URL: <https://5-7-9.gov.ua/> (дата звернення 20.09.2020).
14. Стале ендегенне зростання регіонів України в умовах децентралізації: монографія / ред. д-р екон. наук, проф. І. З. Сторонянська. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України, 2019. 501 с.
15. Стратегії розвитку регіонів: шляхи забезпечення дієвості: збірник матеріалів «круглого столу» / за ред. С. О. Білої. К.: НІСД, 2011. 88 с.
16. Цілі сталого розвитку і громадянське суспільство: веб-сайт. URL: <http://sdg.org.ua/ua/sdgs-and-civil-society> (дата звернення 20.09.2020).
17. Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області до 2020 року: веб-сайт. URL: <http://oblrada.odessa.gov.ua/wp-content/uploads/32-VII.pdf> (дата звернення: 21.09.2020).
18. Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна»: офіційний сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: https://menr.gov.ua/.../Національна%20довідка%20ЦСР%20України_липень%20201 (дата звернення: 21.09.2020).

19. Стратегія розвитку Одеської області на 2021–2027 роки: офіційний сайт ОДА. URL: <https://oda.odessa.gov.ua/odeshhyna/soczialno-ekonomichnyj-ta-kulturnyj-rozvytok/strategichni-plany-dij-ta-programy-rozvytku/strategiya-regionalnogo-rozvytku/strategiya-rozvytku-odeskoyi-oblasti-na-2021-2027-roky/> (дата звернення: 21.09.2020).

20. Ціль 3. Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх в будь-якому віці: веб-сайт. URL: <http://sdg.org.ua/ua/pro-hlobalni-tsili/good-health-and-well-being> (дата звернення: 22.09.2020).

21. Стратегія розвитку фізичної культури і спорту до 2028 року: веб-сайт. URL: <https://mizhiria-osvita.gov.ua/uploads/1-1.pdf> (дата звернення: 22.09.2020).

22. Державна програма «Доступна іпотека 7%» – для широкого кола громадян України: онлайн-сервіс. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/derzhavna_programa_dostupna_ipoteka_7_dlia_shirokogo_kola_gromadian_ukraini_prezentatsiia-2725 (дата звернення: 24.09.2020).

23. Публічний звіт про роботу Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» у 2017 році: онлайн-сервіс. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/02/Publichniy-zvit-2017.pdf> (дата звернення: 25.09.2020).

24. Зелений тариф: онлайн енциклопедія «Вікіпедія». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Зелений_тариф (дата звернення: 25.09.2020).

25. Не зеленим тарифом єдиним! 5 інструментів, які покращать ринок електроенергії в Україні: веб-сайт. URL: <https://ecoaction.org.ua/5-instrumentiv-ee.html> https://uk.wikipedia.org/wiki/Зелений_тариф (дата звернення: 26.09.2020).

26. Культурні та креативні індустрії за підтримки УКФ. Український культурний фонд: веб-сайт. URL: <https://uaculture.org/texts/kulturni-ta-kreatyvni-industriyi-zapidtrymkyukf-u-2018-roczy/> (дата звернення: 26.09.2020).

27. Індекс політики в сфері МСП. Країни Східного партнерства 2020. Оцінка стану реалізації Акту про малий бізнес для Європи. Україна, країновий профіль: онлайн-сервіс від Міністерства розви-

тку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: https://sme.gov.ua/wp-content/uploads/2020/07/3_SME_Policy_Index_Eastern_Partnership_countries_2020_Ukrain.pdf (дата звернення: 27.09.2020).

28. Лагодієнко В. В. Особливості сталого розвитку агропродовольчої сфери Причорноморського регіону. *Економічні та соціальні аспекти розвитку України на початку XXI століття*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 11–13 жовт. 2018 р. / Одес. нац. акад. харч. технологій ; наук. ред. О. Б. Каламан. Одеса, 2018. С. 135–137.

29. Колісник Г. М. Продовольча безпека України та особливості її розвитку. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2015. Вип. 5. С. 72–76.

30. Стратегія розвитку Херсонської області на період 2021–2027 років: офіційний веб-сайт Міністерства розвитку громад та територій України. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/regionalni-strategiyi-rozvytku-na-period-do-21027-roku/strategiya-rozvytku-hersonskoyi-oblasti-na-period-2021-2027-rokiv> (дата звернення: 28.09.2020).

31. Інвестиційний Херсон: онлайн сервіс Херсонської обласної держ. адмін. URL: <https://investinkherson.gov.ua/> (дата звернення: 28.09.2020).

32. Малиш Н. А. Макроекономіка: навч. посібн. 2-ге вид., випр. К.: МАУП, 2004. 184 с.

33. Валовий регіональний продукт у 2018 році. Статистичний збірник. Державна служба статистики України, 2020; Соціально-економічні показники Херсонської області у 2019 році. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/dw_regions/pdf/Херсонська.pdf (дата звернення: 29.09.2020).

34. Небава М. І., Мартянов М. П. Аналіз впливу секторально-галузевої структури економіки на розвиток регіонів України. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. № 4. С. 22–30.

35. Ковальов Д. В. Ринок праці херсонської області та ризики його функціонування. *Агросвіт*. 2019. №7. С. 37–42.

36. Безугла В. О. Основи формування конкурентоспроможності регіонів України (на прикладі Полтавського регіону): автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.10.01. Харків, 2006. 20 с.

37. Портер М. Конкуренція: пер. с англ. М.: Вільямс, 2000. 495 с.
38. Цедік М. Г. Форсайт як метод стратегічного планування регіонального розвитку в сфері транскордонного співробітництва в Україні. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління*. 2012. Вип. 4. С. 255–261.
39. Квітка С. А. Форсайт в публічному управлінні: методи і перспективи реалізації в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2018. Том 6 .№ 8. С. 56–70.
40. Кривцова М. С. Використання форсайт-технології у стратегічному прогнозуванні розвитку людського потенціалу регіону. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2020. № 2(73). С. 47–60.
41. Снігова О. Ю. Розкриття потенціалу смарт-спеціалізації для подолання регіональної структурної інертності в Україні. *Економіка України*. 2018. №8 (681). С. 75–87.
42. Керівництво зі стратегії досліджень та інновацій для смарт спеціалізації: офіційний веб-сайт Міністерства розвитку громад та територій України. URL: <https://www.minregion.gov.ua> (дата звернення: 23.09.2020).
43. Сорока М. Смарт-спеціалізація у стратегічному плануванні на регіональному та місцевому рівнях: витоки підходу та перспективи для України. *Аспекти публічного управління*. Том 7. № 8. 2019. DOI: 10.15421/151938.
44. Територіальний розвиток і регіональна політика. Стратегування регіонального розвитку на засадах смарт-спеціалізації: наукова доповідь / наук. ред. д.е.н., проф. Сторонянська І. З. Львів: ІРД НАНУ, 2020. 141 с.
45. Херсонська обласна державна адміністрація: веб-сайт. URL:<https://khoda.gov.ua/dlja-rozvitku-ekonom%D1%96ki-ta-%D1%96nnovac%D1%96j-na-hersonshhin%D1%96-vprovadzhuvatimut-smart-spec%D1%96al%D1%96zac%D1%96%D1%97> (дата звернення: 24.09.2020).
46. Департамент інноваційного розвитку Херсонської ОДА. веб-сайт. URL: <https://investinkherson.gov.ua/> (дата звернення: 24.09.2020).
47. Головне управління статистики у Херсонській області: веб-сайт. URL: <http://www.ks.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.09.2020).

ПІСЛЯМОВА

У монографії викладено теоретико-методологічні засади і практичні рекомендації щодо трансформації бізнес-процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій. Сформовано висновки теоретико-методичного та науково-прикладного характеру відповідно до поставленої мети, а саме:

1. Визначено, що бізнес-процес – це низка взаємозв'язаних видів діяльності, яка перетворює входи (замовлення та продукти) і виходи (продукти або послуги) в заданому інтервалі часу для досягнення конкретної мети. Відмінною особливістю бізнес-процесу від простого процесу є його бізнес-спрямованість, тобто відображення господарської діяльності суб'єкта, результатом якої зазвичай є отримання прибутку (вигоди). Для забезпечення конкурентного розвитку території необхідно постійно розвивати систему управління бізнес-процесами, забезпечуючи швидке реагування на зміни бізнес-середовища, позитивне використання накопичених знань, знаходження неординарних рішень відповідно до зміни ситуації і координації діяльності всіх зацікавлених сторін.

2. Встановлено, що різноманітність підходів до оцінки конкурентного потенціалу територій обумовлюється різними цілями, які ставляться під час оцінки. Розвиток підходів відбувався відповідно до трансформаційних процесів: якщо більш ранні періоди характеризувались наявністю в системі показників факторів індустріального розвитку, то останнім часом спостерігається домінування таких параметрів, як «рівень життя населення», «інформаційні та управлінські технології», «бізнес-процеси». У ході дослідження основні підходи було об'єднано в шість груп: підхід, заснований на трудових пара-

метрах; підхід, заснований на використанні показників соціально-економічного розвитку територій; підхід, заснований на факторах формування конкурентоздатності територій; кваліметричний підхід; програмно-цільовий підхід; кластерний підхід. Застосування в рамках підходів інструментарію стратегічного планування дозволяє отримати додаткову інформацію, яка надає нові можливості щодо управління конкурентоздатністю територій.

3. Визначено, що глобалізаційні процеси сприяють формування загальносвітових тенденцій економічного розвитку підприємництва в системі забезпечення конкурентного розвитку територій. Наявність глобального економічного простору із своєю кон'юктурою та взаємозв'язками для слаборозвинених територій може слугувати поштовхом до економічного розвитку за рахунок притоку іноземних інвестицій, а може, навпаки, посилити залежність слаборозвинених територій від розвинених країн за рахунок привласнення частки додаткового продукту виробленого із ресурсів слаборозвинених країн. Крім того, часто заможна еліта та бізнес слаборозвинених країн не хоче вкладати свої капітали зароблені на міжнародній торгівлі й співпраці у розвиток своєї країни, а вивозить їх і вкладає в економіку розвинених держав світу. Таким чином, у процесів глобалізації існують як позитивні, так і негативні наслідки для розвитку підприємництва у країнах із слабко розвинутою економікою. За період 2014–2019 роки Україна покращила свої позиції тільки у рейтингу Індексу легкості ведення бізнесу, за яким у 2014 році Україна посідала 116 позицію, а у 2019 році піднялася на 71 місце, а у 2020 році – на 64 місце. У рейтингах конкурентоспроможності та процвітання позиція України дещо погіршилася. За індексом конкурентоспроможності у 2014 році Україна займала 76 місце, а у 2019 році опустилася на 85 місце. За індексом процвітання у 2014 році Україна займала 61 місце, а у 2019 році опустилася на 96 місце. Порівняння позиції України із країнами сусідами у рейтингу легкості ведення бізнесу дає підстави стверджувати про нагальну

необхідність розробки заходів щодо покращення умов ведення бізнесу, зокрема: спрощення системи сплати податків та забезпечення кредитної підтримки для малого і середнього бізнесу, спрощення системи закриття підприємств-банкрутів, покращення умов підключення до електропостачання тощо. Прийняття відповідних заходів окрім покращення умов ведення бізнесу дасть змогу вивести із тіні значний обсяг фінансових ресурсів.

4. Досліджено, що за роки незалежності в Україні сформувалися основні економічні тренди, що стосуються розвитку підприємницької діяльності та бізнесу. Моніторинг таких закономірностей, дослідження методів, інструментів та факторів впливу, що визначають основні вектори трансформації бізнес-процесів дозволяють передбачити та спланувати необхідні зміни для забезпечення конкурентного розвитку на локальному та територіальному рівнях. Враховуючи існуючі підходи до визначення категорії «економічний механізм» та особливості розвитку бізнесу в Україні та її регіонах, визначено поняття економічного механізму трансформації бізнес-процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій як складну систему впливу на функціонування бізнесу, яка охоплює формальне та неформальне інституційне забезпечення із врахуванням місцевих традицій та пріоритетів, нормативно-правове регулювання, економічні інструменти (інвестиції, податки, реформи (дерегуляція підприємництва, реформа судочинства, програма посиленої боротьби з корупцією), програми підтримки бізнесу) у поєднанні з факторами впливу (інтернаціоналізація та глобалізація, безпека на міжнародному рівні, екологічні проблеми, національні економічні особливості) та контролем за підвищенням рівня індикаторами легкості ведення бізнесу.

5. Досліджено, що значної уваги і нагального вирішення на рівні регіонів та окремих територіальних громад потребує проблема зі сміттям, адже в Україні накопичено понад 50 мільйонів кубометрів відходів більшість з яких не підлягають пе-

переробці, а просто знаходяться на сміттєзвалищах та полігонах. Рівень твердих побутових відходів у розрахунку на кожного мешканця тільки зростає з року у рік. В напрямі вирішення проблеми зі сміттям в Україні доцільно використати досвід європейських країн, зокрема досвід Швеції стосовно переробки сміття на паливо та сировину для виробництва й досвід Британії стосовно переробки харчових відходів на енергію за допомогою технології анаеробного розщеплення. На підставі аналізу зовнішнього середовища для розвитку малого та середнього бізнесу у регіонах доведено доцільність запровадження на рівні територіальних громад вимоги екологічної безпеки для бізнесу. Для цього необхідним є забезпечення моніторингу за рівнями: викидів та скидів забруднюючих речовин, родючістю сільськогосподарських земель тощо. Крім того має бути нормативно закріплено покарання за порушення вимог екологічності щодо ведення бізнесу. Грошові надходження до бюджетів територіальних громад від штрафних санкцій за неекологічний спосіб ведення бізнесу можуть бути використані для розвитку громад та створення сміттєпереробних заводів.

6. Обґрунтовано концептуальні засади оцінки конкурентоспроможності регіонів (територій) у контексті процесного підходу, що передбачає його розгляд як відкритої операційної системи у межах якої здійснюються основні, допоміжні, розвиваючі та управлінські операційні процеси перетворення «вхідних» ресурсів на «виходи», визначені у відповідних кількісних і якісних показниках. Рівень узгодженості, якості та раціональності технологій реалізації процесів впливають на кінцеві параметри системи та її конкурентоспроможність у визначеному середовищі. З цієї позиції процесного підходу конкурентоспроможність території запропоновано визначати за трьома процесними ознаками, а саме: конкурентоспроможність умов, що характеризується сукупністю чинників, які визначають рівень привабливості території з точки зору суб'єкта оцінки, який планує здійснювати на даній території певну

діяльність; конкурентоспроможність процесів, що визначає рівень розвитку, динамічності, пропорційності та продуктивності трансформаційних процесів на порівнюваних територіях та конкурентоспроможність результатів, тобто ефективність бізнес-процесів на території з точки зору співвідношення витрат та отриманих результатів за визначеними суб'єктом оцінювання складовими.

7. Запропоновано методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності територій з позиції організації бізнес-процесів на основі розробленого алгоритму, агрегованої системи показників та математичного інструментарію багатокритеріальної порівняльної оцінки, що охоплює три складові, а саме: сприятливості для започаткування бізнесу чи інвестування, продуктивності й різнопланової активності діючих бізнес-процесів та ефективності їх реалізації у контексті забезпечення сталого розвитку територій. Результати аналізу у 10-бальній шкалі, на кожному етапі оцінки дозволяють визначити конкурентну привабливість територій за встановленими ознаками та окреслити модель конкурентної поведінки як з позиції суб'єктів бізнесу так із позиції органів публічного управління. Використовуючи запропоновані методичні підходи здійснено конкурентний аналіз та визначено рейтинги конкурентоспроможності регіонів України на рівні: індикаторів та комплексних показників на «вході» функціонування операційних процесів та на «виході» з позиції інвестора. За результатами проведених розрахунків визначено рейтинг конкурентоспроможності регіонів України за 2019 рік з позиції організації бізнес-процесів, що в 100-бальній шкалі відображає рівень відповідності основних складових оцінки еталонному досягненню в регіонах протягом дослідженого періоду. Очолює рейтинг Дніпропетровська область (60 балів із 100), а замикає – Луганська (43 бали). В цілому, рейтинг є відносним, оскільки складений шляхом багатоетапного та багатокритеріального порівняння регіонів й абстрагування від певних специфічних ознак, що можуть бути важливими для окремих суб'єктів оцінки чи з

точки зору розвитку галузей. Встановлені в процесі аналізу переваги і недоліки регіонів можуть бути корисними для удосконалення регіональної політики, зокрема в аспекті підвищення інвестиційної привабливості регіонів та формування ефективних бізнес-моделей розвитку територій.

8. Удосконалено підходи до класифікації бізнес-процесів у межах регіональних економічних систем на основі їх групування за такими ознаками: основні бізнес-процеси (забезпечують основні доходи, грошові потоки у регіоні та формують базові умови для людського розвитку); забезпечуючі процеси (створюють умови для ефективного, безперебійного та безпечного протікання основних процесів а також формують необхідні комунікативні зв'язки); процеси розвитку (пов'язані із удосконаленням функціонування основних та забезпечуючи процесів або окремих їх елементів) та управлінські бізнес-процеси, які охоплюють весь комплекс функцій управління на рівні кожного бізнес-процесу й адміністративно-територіальної системи загалом. Наведена класифікація дозволяє впорядковувати трансформаційні процеси у часі та просторі, здійснювати моніторинг ефективності на кожній стадії виконання функцій і робіт у відповідності до визначених цілей розвитку територій, створює передумови для впровадження мережових зв'язків, алгоритмізації процесів із широким застосуванням інформаційних технологій.

9. З огляду на необхідність підтримки збалансованого розвитку територій, ключові бізнес-процеси регіону теоретично повинні сприяти водночас економічному зростанню, що дозволить наповнювати місцеві бюджети та людському розвитку, як одній з пріоритетних цілей регіональної політики. У цьому контексті запропоновано методичні підходи до групування видів економічної діяльності у регіоні відповідно до їх ролі в системі економічної та соціальної безпеки на основі відповідного математичного інструментарію обчислення основних критеріїв, а саме економічного та соціального потенціалу бізнесів. Результати розрахунків дозволяють побудувати

матрицю бізнес-пріоритетів регіону, на основі якої визначається відповідна стратегія розвитку галузі, що поєднує елементи державного регулювання, економічного стимулювання, адміністрування ресурсів та маркетингових заходів. На основі пропонованого інструментарію обчислено економічний та соціальний потенціал галузей економіки Херсонської області, що дозволило визначити «стратегічний фокус», основні й допоміжні пріоритети та запропонувати відповідні стратегії їх реалізації. За результатами проведених розрахунків до стратегічного фокусу регіону потрапили сільське господарство та промисловість. Це основні життєзабезпечуючі галузі розвитку Херсонської області, що потребують підтримки регіональних органів, залучення інвестицій у модернізацію технологій. Важливим чинником розвитку даних видів економічної діяльності є створення умов для їх поступової інтеграції, зокрема пріоритетного розвитку галузей харчової промисловості, що спеціалізуються на більш поглибленій переробці сільськогосподарської продукції та продукції рибного господарства, будівництво та модернізація виробничої інфраструктури для сільськогосподарства та переробної промисловості, розвиток машинобудування, окрема виробництво сільськогосподарської техніки, запасних частин тощо та у перспективі хімічної промисловості, зокрема добрив.

10. Сучасні підходи до формування і реалізації конкурентних стратегій регіону орієнтовані насамперед на удосконалення та підвищення ефективності використання природних переваг, що формують базис для економічного розвитку територій у середньостроковому періоді та водночас пошуку можливостей для розвитку набутих переваг, що забезпечують конкурентний розвиток територій у довгостроковій стратегічній перспективі. При цьому, набуті переваги є більш гнучкими та піддаються ефективному регулюванню і вдосконаленню та дозволяють забезпечувати не тільки стратегічний розвиток, а й ефективну адаптацію регіонального бізнесу до змінних умов. У цьому контексті виділено основні складові напрямків та заходів удо-

сконалення бізнес-клімату у регіонах (інституційні, економічні, регуляторні, інформаційно-просвітицькі, адаптаційні), вдале застосування яких сприятиме позитивним бізнес-трансформаціям регіону та підвищення конкурентоспроможності територій. Запропоновано розширити інструментарій стратегічного планування розвитку територій за рахунок нових підходів, а саме форсайтів та смарт-планування.

11. Досліджено особливості регіональної політики, спрямованої на конкурентний розвиток територій у країнах ЄС та окремих країн з розвинутою економікою, що дозволило виділити ключові принципи управління конкурентоспроможністю територій, які в сукупності визначають загальну філософію управління й знаходять відображення у відборі відповідних механізмів та інструментів впливу, а саме: визначення ендогенних активів територій, що можуть стати конкурентними перевагами та фокусування на їх пріоритетному розвитку; орієнтація на інноваційних трансформації економіки територій на засадах смарт-спеціалізації; створення умов для розвитку малого і середнього бізнесу; спрощення доступу до фінансів для малих та середніх підприємств; пріоритетність забезпечення екологічної безпеки та людського розвитку; стимулювання інноваційної активності, накопичення та трансферу знань; розвиток управлінських компетенцій, партисипативне управління; критеріальна визначеність та прозорість розподілу фінансування.

12. Досліджено інноваційний потенціал та готовність економіки Херсонської області до впровадження проєктів смарт-спеціалізації у окреслені у стратегії регіону сектори, а саме: переробка сільськогосподарської продукції, медичний туризм та розвиток креативних індустрій. Встановлено, що найвищий рівень потенціалу у цьому контексті на сьогодні має саме переробка сільськогосподарської продукції, що є традиційним та достатньо розвиненим видом економічної діяльності у регіоні і за результатами проведених досліджень здійснює суттєвий вплив на забезпечення економічної, соціальної

та продовольчої безпеки у регіоні та окремих громадах. Розвиток інших пріоритетів потребує додаткових зусиль, суттєвої державної підтримки та розроблення спеціальних стратегій стимулювання бізнесу в цих сферах. На основі проведеного дослідження встановлено, що Херсонська область відноситься до групи регіонів з низьким науково-технічним розвитком. У зв'язку з цим, для реалізації проєктів смарт-спеціалізації та підвищення інноваційного рівня економіки в цілому можна запропонувати стратегію заохочення до освоєння знань та підприємницької динаміки, що передбачає: формування інноваційного попиту та культури інновацій, зміцнення синергії між розробками науково-технічних досліджень та виробництвом, інвестиційну підтримку розвитку підприємств, що функціонують в рамках смарт-спеціалізації. Результати проведеного аналізу також дозволили встановити додаткові бізнес-пріоритети регіону, що мають перспективу для розвитку у регіоні на засадах смарт-спеціалізації, дозволять заповнити «бізнес-прогалини» й сприяти вирівнюванню територіальних диспропорцій: виробництво альтернативних джерел енергії (сонячної і вітрової), сортування, утилізація та переробка відходів, розвиток комунікаційних технологій тощо.

ДОДАТКИ

Додаток А

Оцінка продуктивності операційних систем у регіонах України

Таблиця А.1 – Вихідні дані для оцінки продуктивності операційних систем у регіонах України за 2019 рік

Регіони	Обсяги реалізованої продукції, млн. грн	Чисельність зайнятих працівників, тис. осіб	Капітальні інвестиції, млн грн	Використання електро- енергії, млн кВт·год	Обсяг виробництва продукції сільського господарства на 100 гектарів с/г угідь
1	2	3	4	5	6
Вінницька	195020,0	177,4	15724,9	1884	1223,2
Волинська	187582,6	119,3	12664,0	798	838,4
Дніпро- петровська	1088868,6	656,8	66951,1	22847	701,1
Донецька	431120,8	276,9	30594,5	9102	377,8
Житомирська	113446,2	131,4	8466,9	1243	837,0
Закарпатська	62437,2	92,8	9330,3	509	1017,0
Запорізька	306088,5	269,6	14876,7	8678	384,0
Івано- Франківська	120448,4	109,5	9305,5	2867	1204,6
Київська	522233,5	328,8	50295,7	3174	1168,6
Кіровоградська	109979,8	110,6	7794,3	2388	692,7

Закінчення табл. А.1

1	2	3	4	5	6
Луганська	41990,1	66,9	3357,5	1218	272,5
Львівська	406547,6	363,4	31061,5	2539	996,5
Миколаївська	164303,2	134,3	12549,3	3093	517,3
Одеська	390704,9	295,6	21080,1	2585	531,5
Полтавська	296530,3	220,0	23005,3	3982	945,1
Рівненська	72808,2	104,2	6729,2	2815	892,9
Сумська	107306,7	124,9	7734,2	1264	769,4
Тернопільська	71172,2	91,1	9210,3	461	1014,2
Харківська	393371,3	403,5	22874,6	4042	675,3
Херсонська	74917,0	89,6	12368,3	1122	607,1
Хмельницька	109991,2	126,8	10534,1	1599	981,8
Черкаська	206779,8	147,5	11385,5	1965	1225,8
Чернівецька	34560,2	58,3	4096,8	1683	1054,3
Чернігівська	106688,9	118,7	8740,5	853	683,1

*Джерело: Державна служба статистики України. офіційний сайт.
URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>*

Додаток Б

Оцінка ділової активності у регіонах України

Таблиця Б.2 – Вихідні дані для оцінки ділової активності у регіонах України

	Обсяги виробництва товарів і послуг у регіонах, млн грн		Обсяги будівельних робіт, млн грн		Виробництво с/г продукції, млн. грн		Виробництво послуг, тис. грн		Роздрібний товарооборот, млн грн	
	2017	2019	2017	2019	2017	2019	2017	2019	2017	2019
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Вінницька	145132,8	195020,0	3106,5	10280,5	20423,1	57168,9	2398221,6	3314372,2	21097,3	32144,2
Волинська	151572,1	187582,6	1483,1	2328,6	6872,1	16540,8	1661852,8	1839171,6	15336,3	19619,7
Дніпропетровська	895362,9	1088868,6	9712,7	20057,5	15255,5	42467,9	13692789,2	15283877,3	72401,9	102462
Донецька	397393,4	431120,8	3199,3	6994,6	7681,1	20260,6	3801951,2	5697658,9	22482,5	35319,2
Житомирська	88773,8	113446,2	1541,2	2706,7	9949,5	27362,6	1485874,5	1448718,7	20008,5	26027,5
Закарпатська	49804,6	62437,2	1357,3	2217,9	4021,4	8858,2	1896206,0	2338388,9	18316,4	23519,8
Запорізька	281201,6	306088,5	2582,2	3850,3	9605,2	27136,5	3379353,9	4041569,6	36293,3	45223,6
Івано-Франківська	79513,2	120448,4	2296,4	3695,7	6029,3	13301,2	2298180,2	2195899,5	19347,4	25805,3
Київська	411979,3	522233,5	5793,9	10317,3	14881,5	40802,3	6901297,1	8969545,8	55090,4	83453,1
Кіровоградська	84044,2	109979,8	1554,5	2047,0	10369,5	35994,8	1935903,9	2188481,0	15417,2	19679,5

Луганська	38944,1	41990,1	584,8	663,6	4527,5	14448,2	1058069,9	589455,8	5782,8	10561,9
Львівська	262305,2	406547,6	6230,3	10972,2	9820,0	23004,4	9515083,8	10569384,0	51898,9	66601,9
Миколаївська	133161,7	164303,2	2623	4346,1	8833,8	25976,4	4403985,9	4854545,5	19522,7	25487,9
Одеська	327066,9	390704,9	11244,7	17893,6	11809,7	28278,5	15772396,4	18291219,7	62961,7	81447,5
Полтавська	259311,4	296530,3	5702,2	7584,5	14316,7	43514,8	4448444,5	3391076,7	25784,1	34301,1
Рівненська	60298,5	72808,2	1564,1	3315,4	7058,0	16752,7	1458169,9	1428668,9	14933,5	20642,3
Сумська	86663,3	107306,7	1259,6	1553,7	10193,5	30175,6	1607401,6	2270273,1	16374,2	21348,1
Тернопільська	59802,6	71172,2	1572,4	2415,8	9470,8	24251,8	1809322,1	1524359,6	11679,7	16145,9
Харківська	330249,4	393371,3	10053,4	14856,4	14100,4	38462,8	8731595,8	9447982,4	64891,9	82126,9
Херсонська	65424,0	74917,0	1008,9	1833,0	11182,8	28559,2	1623798,3	1414196,4	19326,5	23690,9
Хмельницька	89514,5	109991,2	2293,4	3846,6	14056,5	35926,2	1376265,8	1552052,6	20369,0	24234,6
Черкаська	143444,0	206779,8	1295,1	2071,7	13262,2	40275,6	2281261,9	2703683,7	19630,9	27126,2
Чернівецька	27063,1	34560,2	1271	2112,5	4513,0	10248,5	840265,0	943527,0	13592,7	15282,8
Чернігівська	95933,2	106688,9	948,7	1888,1	10923,9	31213,9	1498410,8	1986553,1	15777,4	19282,1

Джерело: дані Державної служби статистики України

Додаток В

Інноваційна продукція промислових підприємств

Таблиця В.1 – Обсяги реалізованої інноваційної продукції промислових підприємств у розрізі регіонів України за період 2017–2019 років

	2017		2018		2019		Приріст, 2019/2017	
	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%	Обсяг, %	Питома вага у реалізованій продукції, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Україна	17714245	0,7	24861143	0,8	34264893	1,3	93	0,6
Вінницька	454738,6	0,9	512849,2	0,7	660720,8	0,9	45	0
Волинська	66820,5	0,3	330587,5	1	219429,4	0,7	228	0,4
Дніпропетровська	297806,2	0,1	1143570	0,2	1078100	0,2	262	0,1
Донецька	3301953	1,3	1088328	0,3	14689702	5,2	345	3,9
Житомирська	155944,9	0,5	183849,2	0,4	274401,1	0,8	76	0,3
Закарпатська	358075,8	1,8	609655,9	2,4	138821	0,7	-61	-1,1
Запорізька	4041215	2,4	4165782	2,1	2801756	1,6	-31	-0,8
Івано-Франківська	105412	0,4	564035	1,1	141891,2	0,3	35	-0,1
Київська	770553,1	0,8	1748004	1,4	990485,5	0,9	29	0,1

Кіровоградська	405582,7	1,8	1327867	4,8	977385,2	4,2	141	2,4
Луганська	13130,9	0,1	47312,3	0,3	461046,7	3	3411	2,9
Львівська	763079,4	0,8	1243427	1	871902,7	0,8	14	0
Миколаївська	417342,6	1	133828,6	0,3	957227,3	2,4	129	1,4
Одеська	157570,2	0,3	786430	1,1	722192	1,5	358	1,2
Полтавська	243180,2	0,2	750152,9	0,4	314442,9	0,2	29	0
Рівненська	9266,5	0	53435,7	0,2	7408,9	0	-20	0
Сумська	601874,6	2	750269,7	2,1	732200,8	2	22	0
Тернопільська	126930,5	0,8	440259,5	1,9	153364,2	0,9	21	0,1
Харківська	2515862	2,2	3530114	2,5	3583269	3	42	0,8
Херсонська	287619,7	1,5	429460,5	1,7	453549,3	2,3	58	0,8
Хмельницька	27769,1	0,1	19442,4	0,1	219969,4	0,7	692	0,6
Черкаська	583087,7	1,1	1176838	1,7	1016093	1,5	74	0,4
Чернівецька	46313,1	0,9	49276,1	0,5	26896,1	0,4	-42	-0,5
Чернігівська	345378,5	1	886903,1	2,7	682823,1	2,6	98	1,6

Джерело: сформовано і розраховано автором за даними Державної служби статистики України

Додаток Д

Інвестиційно-інноваційна активність

Таблиця Д.1 – Показники інвестиційно-інноваційної активності регіонів України у 2019 році

Регіони	Обсяги капітальних інвестицій у розрахунку на одного працюючого у регіоні, тис. грн	Обсяги іноземних інвестицій у розрахунку на одного працюючого у регіоні, тис. дол. США.	Обсяги інноваційних витрат у розрахунку на одного працюючого у регіоні, грн	Питома вага інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої, %
Вінницька	88,64	1,33	4691,1	0,34
Волинська	106,15	2,57	780,3	0,12
Дніпропетровська	101,94	5,78	3375,5	0,10
Донецька	110,49	5,06	5054,9	3,41
Житомирська	64,44	1,87	1457,7	0,24
Закарпатська	100,54	3,89	480,8	0,22
Запорізька	55,18	3,39	2528,6	0,92
Івано-Франківська	84,98	6,61	2106,6	0,12
Київська	152,97	5,00	1078,0	0,19
Кіровоградська	70,47	0,68	1250,2	0,89
Луганська	50,19	6,68	399,7	1,10
Львівська	85,47	3,07	941,8	0,21
Миколаївська	93,44	2,27	6936,7	0,58
Одеська	71,31	4,33	668,5	0,18
Полтавська	104,57	5,30	3404,8	0,11
Рівненська	64,58	1,29	278,5	0,01
Сумська	61,92	1,59	7019,1	0,68
Тернопільська	101,10	0,54	2941,9	0,22
Харківська	56,69	1,89	1665,8	0,91
Херсонська	138,04	2,74	935,9	0,61
Хмельницька	83,08	1,60	123,3	0,20
Черкаська	77,19	2,42	572,7	0,49
Чернівецька	70,27	0,91	264,2	0,08
Чернігівська	73,64	3,73	513,7	0,64

Джерело: сформовано і розраховано автором за даними Державної служби статистики України

Додаток Ж

Зовнішньоекономічна активність

Таблиця Ж.1 – Показники зовнішньоекономічної активності регіонів України у 2019 році

Регіони	Коефіцієнт покриття експортом імпорту	Експорт товарів у розрахунку на одного працюючого у регіоні, тис. дол. США	Імпорт товарів у розрахунку на одного працюючого у регіоні, тис. дол. США	Питома вага регіону в загальному експорті товарів і послуг, %
Вінницька	2,30	8,20	3,56	2,9
Волинська	0,48	5,82	12,20	1,4
Дніпропетровська	1,43	12,04	8,41	15,8
Донецька	2,08	16,73	8,03	9,3
Житомирська	1,26	5,47	4,33	1,4
Закарпатська	1,01	16,06	15,85	3,0
Запорізька	2,01	11,43	5,67	6,2
Івано-Франківська	1,10	8,32	7,60	1,8
Київська	0,47	5,93	12,51	3,9
Кіровоградська	2,83	6,39	2,26	1,4
Луганська	0,60	2,29	3,78	0,3
Львівська	0,71	6,06	8,50	4,4
Миколаївська	2,18	16,03	7,36	4,3
Одеська	0,74	4,68	6,36	2,8
Полтавська	1,55	9,56	6,18	4,2
Рівненська	1,15	4,22	3,67	0,9
Сумська	1,35	7,07	5,26	1,8
Тернопільська	0,96	4,77	4,94	0,9
Харківська	0,81	3,51	4,33	2,8
Херсонська	0,66	2,99	4,54	0,5
Хмельницька	1,14	5,07	4,45	1,3
Черкаська	1,81	5,85	3,24	1,7
Чернівецька	1,03	3,67	3,58	0,4
Чернігівська	1,93	6,80	3,53	1,6

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України

Наукове видання

НАДТОЧІЙ
Ірина Ігорівна

**РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ
УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ:
МЕТОДОЛОГІЯ, МОДЕЛЮВАННЯ,
РЕГЛАМЕНТАЦІЇ**

Монографія

Формат 60×84¹/16. Ум. друк. арк. 25,2. Тираж 300 пр. Зам. № 524-628.

ВИДАВЕЦЬ І ВИГОТОВЛЮВАЧ
Товариство з обмеженою відповідальністю фірма «Іліон».
54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1506 від 25.09.2003 р.